

ISSN (Print)2616-6887
ISSN (Online) 2617-605X

ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА

BULLETIN
of
L.N. GUMILYOV
EURASIAN NATIONAL
UNIVERSITY

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ
ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы

POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES.
TURKOLOGY Series

Серия **ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ.**
ТЮРКОЛОГИЯ

№ 1 (126)/2019

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нур-Султан, 2019
Nur-Sultan, 2019

Бас редакторы
Нургазина Р.А.
с.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары
Бас редактордың орынбасары

Нечаева Е.Л., с.ғ.к., проф. (Қазақстан)
Әбішева М.М., т.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Редакция алқасы

Абжаппарова Б.Ж.	т.ғ.д. (Қазақстан)
Азмуханова А.М.	т.ғ.к. (Қазақстан)
Анар Сомунгуоглу	доцент (Түркия)
Әбдуалиұлы Б.	ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Әлібекұлы А.	ф.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Әлиева С.К.	т.ғ.к., проф. (Қазақстан)
Бирюков С.В.	с.ғ.д., проф. (Ресей)
Габдулина Б.А.	т.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Грегори Глиссон	PhD д-ры, проф. (Германия)
Дәркенов К.Г.	т.ғ.к. (Қазақстан)
Дронзина Т.	с.ғ.д., проф. (Болгария)
Дүйсембекова М.К.	с.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Жолдыбалына А.С.	PhD д-ры, доцент (Қазақстан)
Жолдасбекова А.Н.	с.ғ.к., проф. (Қазақстан)
Звонарева Л.У.	т.ғ.д., проф. (Ресей)
Зимони Иштван	проф. (Венгрия)
Ибраев Ш.	ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Ирфан Шахзад	PhD д-ры (Пакистан)
Каиржанов А.К.	ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Кайыркен Т.З.	т.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Кожирова С.Б.	с.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Конкобаев К.	ф.ғ.к., проф. (Қырғыз Республикасы)
Копежанова Д.Е.	PhD д-ры, доцент (Қазақстан)
Ласлу Марац	PhD д-ры, проф. (Нидерланды)
Мандана Тишехьяр	PhD д-ры (Иран)
Невская И.А.	PhD д-ры (Германия)
Нұрбаев Ж.Е.	т.ғ.к. (Қазақстан)
Октай Танрисевер	PhD д-ры, проф. (Түркия)
Оспанова А.Н.	PhD д-ры, доцент (Қазақстан)
Пунит Гаур	PhD д-ры, проф. (Индия)
Пауло Ботта	PhD д-ры, проф. (Аргентина)
Рыстгина И.С.	PhD д-ры (Қазақстан)
Сейт Али Авджу	PhD д-ры (Түркия)
Сомжүрек Б.Ж.	т.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Тәштемханова Р.М.	т.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Хасрет Чомак	PhD д-ры, проф. (Түркия)
Шаймердинова Н.Г.	ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2, 349 б.

Тел.: (7172) 709-500 (ішкі 31-434)

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Жауапты хатшы, компьютерде беттеген: Е.А. Изтелеуова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР, АЙМАҚТАНУ, ШЫҒЫСТАНУ, ТҮРКІТАНУ сериясы

Меншіктенуші: ҚР БҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМҚ

Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген. 25.05.18 ж. № 17125-

Ж -тіркеу куәлігі

Мерзімділігі: жылына 4 рет

Тиражы: 35 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: (7172)709-500

(ішкі 31-434)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Roza Nurtazina
Doctor of Political Sciences, Prof. (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief
Deputy Editor-in-Chief

Yelena Nechayeva, Can. of Political Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Madina Abisheva, Can. of Historical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)

Editorial board

Bekzhan Abdualiuly	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Bibikhadisha Abzhapparova	Doctor of Historical Sciences (Kazakhstan)
Aiman Azmukhanova	Can. of Historical Sciences (Kazakhstan)
Akzhigit Alibekuly	Can. of Philology, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Saule Aliyeva	Can. of Historical Sciences, Prof (Kazakhstan)
Anar Somuncuoglu	Assoc.Prof. (Turkey)
Sergey Biryukov	Doctor of Political Sciences, Prof.(Russia)
Kurmangali Darkenov	Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Tatyana Dronzina	Doctor of Political Sciences, Prof.(Bulgaria)
Maira Dyussebekova	Can. of Political Sciences, Assoc.Prof.(Kazakhstan)
Bagysh Gabdulina	Can. of Historical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Gregory Glisson	PhD, Prof. (Germany)
Hasret Çomak	PhD, Prof. (Turkey)
Shakir Ibrayev	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Irfan Shahzad	PhD (Pakistan)
Abai Kairzhanov	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Tursynkhan Kaiyrken	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Kadyraly Konkobayev	Can. of Philology, Prof. (Kyrgyzstan)
Svetlana Kozhirova	Doctor of Political Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Danagul Kopezhanova	PhD, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
László Marác	PhD, Prof. (Netherlands)
Mandana Tishehyar	PhD in International Studies (Iran)
Irina Nevskaya	PhD (Germany)
Zhaslan Nurbayev	Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan),
Aigerim Ospanova	PhD, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Oktay Tanrıseven	PhD, Prof. (Turkey)
Punit Gaur	PhD, Prof. (India)
Paulo Botta	PhD, Prof. (Argentina)
Indira Rystina	PhD (Kazakhstan)
Seyit Ali Avcu	PhD (Turkey)
Baubek Somzhurek	Can. of Historical Sciences, Assoc.Prof.(Kazakhstan)
Raihan Tashtemkhanova	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Nurila Shaymerdinova	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Akbota Zholdasbekova	Can. of Political Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Alua Zholdybalina	PhD, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Lola Zvonareva	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Russia)
Zimonyi István	Prof. (Hungary)

Editorial address: 2, Satpayev str., of. 349, Nur-Sultan city, Kazakhstan, 010008
Tel.: (7172) 709-500 (ext. 31-434)

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Responsible secretary, computer layout: Yelena Izteleuova

Bulletin of the L.N.Gumilyov Eurasian National University POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series

Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Registered by Ministry of information and communication of Republic of Kazakhstan

Registration certificate No. 17125-Ж from 25.05.2018

Periodicity: 4 times a year

Circulation: 35 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008; tel.: (7172) 709-500 (ext.31-434)

© L.N.Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор
Нургазина Р.А.
д.полит.н., проф. (Казахстан)

Зам. главного редактора
Зам. главного редактора

Нечаева Е.Л., к.полит.н., проф. (Казахстан)
Абишева М.М., к.ист.н., доцент (Казахстан)

Редакционная коллегия

Абдуалиулы Б.	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Абжаппарова Б.Ж.	д.ист.н. (Казахстан)
Азмуханова А.М.	к.ист.н. (Казахстан)
Алибекулы А.	к.ф.н., доцент(Казахстан)
Алиева С.К.	к.ист.н., проф. (Казахстан)
Анар Сомунгуоглу	доцент (Турция)
Бирюков С.В.	д.полит.н., проф. (Россия)
Габдулина Б.А.	к.ист.н., доцент (Казахстан)
Грегори Глиссон	д-р PhD, проф. (Германия)
Даркенов К.Г.	к.и.н. (Казахстан)
Дронзина Т.	д.полит.н., проф. (Болгария)
Дюсембекова М.К.	к.полит.н., доцент (Казахстан)
Жолдыбалина А.С.	д-р PhD, доцент (Казахстан)
Жолдасбекова А.Н.	к.полит.н., проф. (Казахстан)
Звонарева Л.У.	д.ист.н., проф. (Россия)
Зимони Иштван	проф. (Венгрия)
Ибраев Ш.	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Ирфан Шахзад	д-р PhD (Пакистан)
Каиржанов А.К.	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Кайыркен Т.З.	д.ист.н., проф. (Казахстан)
Кожирова С.Б.	д.полит.н., проф. (Казахстан)
Конкобаев К.	к.ф.н., проф. (Кыргызстан)
Копежанова Д.Е.	д-р PhD, доцент (Казахстан)
Ласлу Марац	д-р PhD, проф. (Нидерланды)
Мандана Тишехьяр	д-р PhD (Иран)
Невская И.А.	д-р PhD (Германия)
Нурбаев Ж.Е.	к.и.н. (Казахстан)
Октай Танрисевер	д-р PhD, проф. (Турция)
Оспанова А.Н.	д-р PhD, доцент (Казахстан)
Пунит Гаур	д-р PhD, проф. (Индия)
Пауло Ботта	д-р PhD, проф. (Аргентина)
Рыстина И.С.	д-р PhD (Казахстан)
Сейт Али Авджу	д-р PhD (Турция)
Сомжурек Б.Ж.	к.ист.н., доцент (Казахстан)
Таштемханова Р.М.	д.ист.н., проф. (Казахстан)
Хасрет Чомак	д-р PhD, проф. (Турция)
Шаймердинова Н.Г.	д.ф.н., проф. (Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, каб. 349

Тел.: (7172) 709-500 (вн. 31-434)

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Ответственный секретарь, компьютерная верстка: Е.А. Изтелеуова

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.
Серия: ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ
Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан
Регистрационное свидетельство № 17125-Ж от 25.05.18 г.

Периодичность: 4 раза в год

Тираж: 35 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: (7172)709-500 (вн.31-434)

МАЗМҰНЫ

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР

<i>Азмуханова А., Баспақ Т.</i> Еуропалық және қазақстандық академиялық ұтқырлықтың салыстырмалы талдауы.....	8
<i>Арын Е.М.</i> Қазақстандағы қоғамдық сананы жаңғыртудың әлеуметтік-саяси басымдылықтары...	18
<i>Ермекбаев А.А.</i> Ресейдің сыртқы саясатындағы Қара теңіз аймағы.....	26
<i>Жанбулатова Р.С., Дюсембекова М.К.</i> Бірыңғай экономикалық кеңістік форматындағы Қазақстан-Ресей шекара маңы: қазіргі жағдайы және болашағы.....	34
<i>Жанпейісова Қ.Д., Калиаскарова Г.Б.</i> Қазақстан жастарының интеллектуалды миграция жағдайы: саяси талдау.....	45
<i>Жасұзақов С.Ә.</i> Қазақстан Республикасының ҰҚКҰ аясындағы әскери ынтымақтастығы.....	54
<i>Каппасова Г.М.</i> Қазақстан Республикасында көші-қон процесстері дамуының саяси алғышарттары.....	60
<i>Қожбанхан Е.К., Калдыбекова А.Д.</i> Идеологиялық гегемония қалыптасуында интеллектуалдардың маңыздылығы.....	69
<i>Турунтаева А.А., Камытбекова А.Б.</i> «Жібек жолының экономикалық белдеуі» жобасы шеңберінде ҚХР-н Орталық Азия елдеріндегі саясаты.....	76
<i>Ықласова А.Ы.</i> Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастығының дамуы.....	86

АЙМАҚТАНУ

<i>Исалиева А.М., Тұрханова Ә.Ж.</i> Қазақстан Республикасы мен Парсы шығанағы елдері арасындағы ынтымақтастық: конструктивистік көзқарас.....	92
--	----

ШЫҒЫСТАНУ

<i>Әбішева М.М., Қурбанбаева А.М.</i> «Та'ароф» - ирандық менталитеттің басты қыры.....	100
<i>Ахметова С.З.</i> Корея Республикасының жаһандық басқарудағы рөлі: G20-дағы Оңтүстік Корея бастамалары.....	109
<i>Қайыркен Т.З.</i> Қытай деректері мен көне түркі мәтіндерінің бірін бірі толықтыруы.....	118
<i>Майкибаева А.К., Ильясова К.М.</i> Қазақстан Республикасының Оңтүстік Кореямен ынтымақтастығының басым бағыттары мен болашағы.....	131
<i>Нуридденова А.К.</i> Қытайдың сыртқы саясатындағы жаңа кезең: «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы.....	139
<i>Тастамбекова Т.М.</i> Израильдің конвенционалды емес қаруы: себептері мен салдары.....	148

ТҮРКІТАНУ

<i>Абдрасимова А.Е., Жиёмбай Б.С.</i> Қазақстан Республикасындағы түрік диаспоралары тіліндегі қазақ және орыс тілінен енген кірме сөздер.....	157
<i>Кадримбетова Н.Н.</i> Қазақстандағы тарихи-мәдени мұра объектілерін сақтау мәселелері.....	163
<i>Калдыбаев М.С.</i> Түркі халықтарының жерлеу және мемориалдық ғимараттарының антропоморфизмі.....	170
<i>Қосыбаев М.М., Қосыбаева А.М.</i> «Диуани лұғат-ит-түрік» жазба ескерткішіндегі тұрмыстық атаулар.....	177
<i>Шаймердинова Н.Г., Невская И.А.</i> Қыпшақ және оғыз тілдерінің даму тарихының кейбір аспектілері.....	184

CONTENTS

POLITICAL SCIENCE

<i>Azmukhanova A., Baspak T.</i> Comparative analysis of European and Kazakh academic mobility	8
<i>Aryn Y.M.</i> Social and Political Priorities of Modernization public consciousness in Kazakhstan.....	18
<i>Yermekbayev A.</i> Black Sea region in Russian foreign policy.....	26
<i>Zhanbulatova R.S., Dyussebekova M.K.</i> Kazakh-Russian border area in the format of the common economic space: current state and prospects.....	34
<i>Zhanpeiissova K.D., Kaliaskarova G.B.</i> The state of intellectual migration of young people in Kazakhstan: political analysis.....	45
<i>Zhasuzakov S.A.</i> Military cooperation of the Republic of Kazakhstan in the framework of the CSTO.....	54
<i>Kappasova G.M.</i> Political prerequisites of development of migration processes in the Republic of Kazakhstan.....	60
<i>Kozhankhan E.K., Kaldybekova A.D.</i> The importance of intellectuals in the formation of ideological hegemony.....	69
<i>Turuntayeva A., Kamytbekova A.</i> PRC Policy in Central Asia within the Silk Road Economic Belt Project.....	76
<i>Yklassova A.Y.</i> Development of trade and economic cooperation between Kazakhstan and China.....	86

REGIONAL STUDIES

<i>Issaliyeva A.M., Turkhanova A.J.</i> The interactions between the Republic of Kazakhstan and the countries of the Persian Gulf: the constructivist approach.....	92
---	----

ORIENTAL STUDIES

<i>Abisheva M.M., Kurbanbaeva A.M.</i> «Ta'arof» is the main aspect of the Iranian mentality.....	100
<i>Akhmetova S.Z.</i> The role of the Republic of Korea in global governance: South Korean initiatives in the G20.....	109
<i>Kaiyrken T.Z.</i> Mutual complementarity of Chinese sources and ancient Turkic texts.....	118
<i>Maikibayeva A., Ilyassova K.</i> Priority directions and prospects of cooperation of the Republic of Kazakhstan with South Korea.....	131
<i>Nuriddenova A.K.</i> A New Era in the Foreign Policy of China: Concept of “Community of Common Destiny”.....	139
<i>Tastambekova T.M.</i> Non-conventional weapon in Israel: causes and effects.....	148

TURKOLOGY

<i>Abdrassimova A.E., Zhiyembay B.S.</i> Kazakh and Russian borrowings in the language of the Turkish Diaspora of the Republic of Kazakhstan.....	157
<i>Kadrimbetova N.N.</i> Issues of preservation of historical and cultural heritage objects in Kazakhstan.....	163
<i>Kaldybayev M.S.</i> Anthropomorphism of memorial structures of Turkic peoples.....	170
<i>Kosybayev M.M., Kosybayeva A.M.</i> Household names on the monument of “Diwani lugat-it-Turk”.....	177
<i>Shaimerdinova N., Nevskaya I.</i> Some aspects of the history of Kypchak and Oguz languages.....	184

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Азмуханова А., Баспак Т.</i> Сравнительный анализ европейской и казахстанской академической мобильности.....	8
<i>Арын Е.М.</i> Социально-политические приоритеты модернизации общественного сознания в Казахстане.....	18
<i>Ермекбаев А.А.</i> Черноморский регион во внешней политике России.....	26
<i>Жанбулатова Р.С., Дюсембекова М.К.</i> Казахстанско-российское приграничье в формате единого экономического пространства: современное состояние и перспективы.....	34
<i>Жанпейісова Қ.Д., Калиаскарова Г.Б.</i> Состояние интеллектуальной миграции молодежи Казахстана: политический анализ.....	45
<i>Жасузаков С.А.</i> Военное сотрудничество Республики Казахстан в рамках ОДКБ.....	54
<i>Каппасова Г.М.</i> Политические предпосылки развития миграционных процессов в Республике Казахстан.....	60
<i>Кожбанхан Е.К., Калдыбекова А.Д.</i> Важность интеллектуалов в формировании идеологической гегемонии.....	69
<i>Турунтаева А.А., Камытбекова А.Б.</i> Политика КНР в странах Центральной Азии в рамках проекта «Экономический пояс Шелкового пути».....	76
<i>Ықласова А.Ы.</i> Развитие торгово-экономического сотрудничества между Казахстаном и Китаем.....	86

РЕГИОНОВЕДЕНИЕ

<i>Исалиева А.М., Турханова А.Ж.</i> Взаимоотношения Республики Казахстан со странами Персидского залива: конструктивистский подход.....	92
--	----

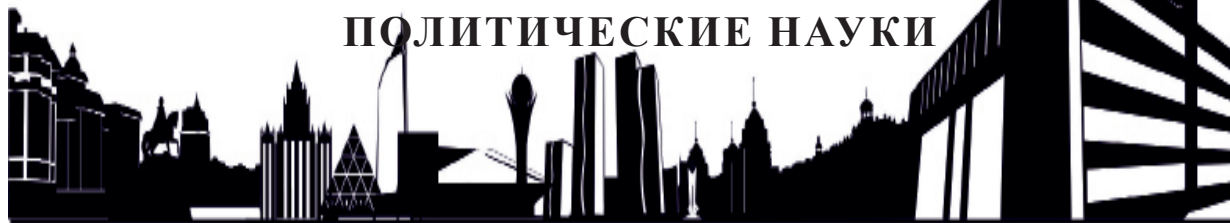
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

<i>Абишева М.М., Курбанбаева А.М.</i> «Та'ароф» - главный аспект иранского менталитета.....	100
<i>Ахметова С.З.</i> Роль Республики Корея в глобальном управлении: южнокорейские инициативы в составе «Группы 20» (G20).....	109
<i>Кайыркен Т.З.</i> Взаимное дополнение китайских источников и древнетюркских текстов.....	118
<i>Майкибаева А.К., Ильясова К.М.</i> Приоритетные направления и перспективы сотрудничества Республики Казахстан с Южной Кореей.....	131
<i>Нуридденова А.К.</i> Новая эпоха во внешней политике Китая: концепция «сообщества единой судьбы человечества».....	139
<i>Тастамбекова Т.М.</i> Неконвенциональное оружие в Израиле: причины и следствия.....	148

ТЮРКОЛОГИЯ

<i>Абдрасимова А.Е., Жиёмбай Б.С.</i> Казахские и русские заимствования в языке турецкой диаспоры Республики Казахстан.....	157
<i>Кадримбетова Н.Н.</i> Вопросы сохранения объектов историко-культурного наследия в Казахстане.....	163
<i>Калдыбаев М.С.</i> Антропоморфизм погребально-поминальных сооружений тюркских народов.....	170
<i>Косыбаев М.М., Косыбаева А.М.</i> Бытовые наименования в памятнике «Дивани лугат-ит-тюрк».....	177
<i>Шаймердинова Н.Г., Невская И.А.</i> Некоторые аспекты истории развития кыпчакских и огузских языков.....	184

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР POLITICAL SCIENCE ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 8-17*
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

МРНТИ 03.01.17

А. Азмуханова¹, Т. Баспақ²

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹aiaz67@mail.ru, ²togzhan.baspak@mail.ru)*

Еуропалық және қазақстандық академиялық ұтқырлықтың салыстырмалы талдауы

Аннотация. Қазақстандық жоғары білімнің жай-күйі, сондай-ақ ғаламдану жағдайындағы академиялық ұтқырлық бағдарламасының халықаралық тәжірибесін зерделеу бүгінгі таңда ерекше назар аудартуда. Бұл ғылыми мақалада «Қазақстан-2050: құрылған мемлекеттің жаңа саяси бағыты» стратегиясында айқындалған Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарына кіру логикасына сай талдау жасалады. Еуропалық тәжірибені негіздей отырып, бүгінгі таңдағы академиялық ұтқырлық бағдарламасындағы кездесетін кейбір қиыншылықтар мен жетілдіруді күтіп тұрған мәселелер талдауға алынады. Салыстырмалы зерттеу барысында ECTS кредиттерін орындаудағы отандық және шетелдік университеттердің академиялық кезеңдеріндегі сәйкессіздіктер, ұтқырлық жағдайында қаржыландыруды дұрыс ұйымдастыру, студенттердің адаптациялық кезеңнен өтуге арнайы топтың не ұйымның жұмыс жасауы, жан-жақты қолдау мәселелері көтерілді. Академиялық ұтқырлық дамудың еуропалық білім беру кеңістігіне енудің жаңа құралы ретінде бірнеше контекстер тұрғысынан қаралады.

Түйін сөздер: академиялық ұтқырлық, Болон процесі, Erasmus Mundus, бірлескен білім беру бағдарламалары (БББ).

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-8-17>

Кіріспе. Академиялық ұтқырлық Болон процесінің маңызды құрамдас бөлігі - түрлі білім беру және ғылыми бағдарламалары бар бірыңғай еуропалық оқу және ғылыми кеңістікті қалыптастыру үдерісі, салыстырмалы, өзара мойындау және жоғары оқу орындары мен ғылыми орталықтар арасындағы тиімді өзара әрекеттесу мүмкіндігімен, сондай-ақ осы факторларға байланысты туындайтын білім траекториясын дараландыру есебінен оңтайлы өзара әрекеттесу мүмкіндігі бар.

Мақсаты. Академиялық ұтқырлық бағдарламаларына қатысатын студенттер, зерттеушілер мен мұғалімдер сапалы оқу және ғылыми-зерттеу бағдарламаларына қол жеткізе алады және келуші елден жаңа білім базасымен оралады. Академиялық ұтқырлықты ынталандыру және көтермелеу жаһандық еңбек нарығында да, ұлттық экономиканың еңбек ресурстарының сапасына да айтарлықтай әсер ететін сапалы жаңа еңбек ресурстарын қалыптастыруға ықпал етеді. Сондықтан зерттеу бағытының мақсаттары:

- ұтқырлық бағдарламаларының тиімділігін арттыру;
- білім беру саласындағы ынтымақтастықты дамытудың негізгі үрдістері мен бағыттарын бағалау;

• Білім беру бағдарламалары мен стандарттар жүйесіндегі айырмашылықтарды анықтау болып табылады.

Зерттеу әдістері. Зерттеу логикасы жүйелі тәсіл негізінде құрылды, бұл халықаралық, мемлекеттік және жеке деңгейлерде тығыз құрылымдық өзара әрекеттесудегі проблеманы шешуді білдіреді. Әдістемелік негіз ретінде құрылымдық-функционалды талдауды және пәнаралық тәсілдерді қолдану орынды. Құрылымдық және функционалды талдау тарихи үдерістің әртүрлі аспектілерін бірыңғай жүйе ретінде қарастыру мүмкіндігін береді, олардың әрқайсысы белгілі құзыретке ие. Эмпирикалық зерттеулерді салыстырмалы талдау, синтездеу және талдау университеттің академиялық ұтқырлықты қалай іске асырып отырғандығын, оған қалай баға беру туралы жалпы және ерекше көзқарасты бөлуге мүмкіндік берді.

Мәтіндік ақпаратты талдау (сандық және сапалық контент талдауы, танымдық карталар, мәтіннің жаңартылуы) құжаттардың мазмұнының шынайы мәнін, ұлттық мемлекеттерде және халықаралық деңгейде ынтымақтастық туралы мәселелер бойынша шешімдер қабылдауға әсер ететін тұлғалардың академиялық мәселелер бойынша ойлау ерекшеліктерін анықтауға көмектеседі.

SWOT талдау технологиясын пайдалану арқылы жоғары білім жүйесінің қолайлы және қолайсыз факторларының күшті және әлсіз жақтары айқындалатын болады. Зерттеу жұмысы барысында сауалнама жүргізу арқылы салыстыру әдісі қолданылды. Салыстыру білім мен дағдыларды бағалаудың жалпы механизмдері, оқу үрдісінің үлгілерін жақындату, оқыту курстарын сипаттаудың жалпы сипаттамаларын, сондай-ақ олардың модульдік құрылымын қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Оқу құжаттарын өзара тану бірқатар құқықтық актілермен реттеледі, атап айтқанда 1997 жылғы «Еуропалық аймақта жоғары білім берудің біліктілігін тану туралы Лиссабон конвенциясы».

Нәтижесінде:

- университеттер үшін тиімді бәсекелестік пен өзара әрекеттесудің жаңа мүмкіндіктері жасалуда;
- студенттер үшін жеке білім беру траекториясын таңдауға, сондай-ақ білім беру қызметтерін жақсартуға мүмкіндік береді; бұл білікті кадрларды жұмысқа орналастыруға көмектеседі;
- мұғалімдер мен ғалымдар үшін білім мен ғылым саласындағы жемісті ынтымақтастықтың болашағы ашылады;
- мемлекет білім беруді жаңғырту, жаңа технологияларды енгізуді күшейту үшін көп мүмкіндіктерге ие; Бұдан басқа, кейбір елдерде білім қызметтері нарығындағы пайда өсіп келеді.

Еуропа елдеріндегі академиялық ұтқырлық тәжірибесінің ерекшеліктері. Елімізді Болон үдерісіне қосқаннан кейін, қазақстандық ЖОО-да студенттер мен оқытушылардың ұтқырлығы айқынырақ болды. 2011 жылы студенттердің академиялық ұтқырлығы аясында 350 магистрант атсалысты. Олар 97 шетел университеттеріне барып, оның ішінде 131 адам Еуропаның жоғары оқу орындарына аттанды.

Студенттер, оқытушылар мен жоғары оқу орындарының қызметкерлері академиялық ұтқырлық Болон процесінің негізгі қағидаларының бірі болып табылады. Академиялық ұтқырлық туралы алғаш рет Университеттердің Ұлы Хартиясында: «Өз тарихындағы алғашқы жылдардағыдай, университеттер мұғалімдер мен студенттердің ұтқырлығын ынталандырады» деп айтылған. Бұл қондырғы Сорбон декларациясында (1998 ж.) жалғасын тапты, онда анықталды: «Еуропалық жоғары білім беру кеңістігі әртүрлілігімізді құрметтейтін сөзсіз перспективаға ие, алайда, екінші жағынан, кедергілерді жою және оқыту мен оқу үшін жағдай жасау үшін үнемі күш салуды талап етеді, бұл ұтқырлықты арттырады және ынтымақтастықты нығайтады» [1, 43]. Сондай-ақ, білім берудің барлық

деңгейінде студенттерге кем дегенде бір семестрді өз елдерінен тыс университеттерде өткізуге ынталандыру керек. Сонымен қатар, мұғалімдер мен зерттеушілер Еуропа елдерінде жұмыс істей алады.

Берлиндік коммюнике (2003 ж.), әдетте, «студенттердің, академиялық және әкімшілік персоналдың ұтқырлығын еуропалық жоғары білім беру аймағын құру үшін негіз» деп атайды [2, 3].

Прага білім министрлерінің коммюникесі (2001 ж.) айтуынша, ұтқырлық өз қатысушыларына «Еуропалық жоғары білім берудің байлығын, оның ішінде демократиялық құндылықтарды, мәдениеттер мен тілдердің алуан түрлілігін және жоғары білім жүйелерінің алуан түрлілігін пайдалануға» мүмкіндік береді [3, 5].

Халықаралық студенттік алмасу бағдарламаларына тәуелсіз қатысу. «Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында студенттердің академиялық ұтқырлығы тұжырымдамасына» сәйкес, бүгінгі күні студенттердің академиялық ұтқырлығы негізінен Erasmus Mundus, Erasmus Mundus Partnership және басқа да алмасу бағдарламалары арқылы қамтамасыз етіледі. 1987 жылы құрылған Erasmus студенттер мен оқытушылар ұтқырлық бағдарламасына 1,9 миллион адамға дейін қатысқан. Бүгінгі таңда әлемнің 30 елі қатысады. Ол еуропалық университеттердің 90% -ын, 31 елден 3 100-ден астам жоғары оқу орындарын тартты. 2009-2010 жылдарға арналған Erasmus Mundus бағдарламасы стипендиясының екінші консорциумы аясында Қазақстанға 20 стипендия берілді (бакалавриат - 9, магистратура - 5, докторант - 3, докторантурада - 1, оқыту - 2) [4].

Бұл факт сондай-ақ, халықаралық бағдарламалар академиялық ұтқырлықты жүзеге асырудың негізгі құралы бола алмайды, дегенмен, халықаралық бағдарламалардың барлық шарттарының орындалуы студенттік алмасу үшін жеткілікті.

Бірлескен және қос дипломдар түрінде бірлескен білім беру бағдарламалары (БББ) жоғары оқу орындарының бастамасы бойынша көбінесе пайда болады, сондықтан олар туралы нақты толық деректер жалпыеуропалық статистикада жоқ.

БББ еуропалық елдерде біркелкі таратылмаған. Мысалы, бірнеше БББ Бельгия, Нидерланды, Польша университеттерінде, ал бірнеше жүздеген БББ Германия мен Франция университеттерінде іске асады.

Еуропалық және ресейлік ЖОО-дар арасындағы білім беру саласындағы ынтымақтастықты дамытудың негізгі үрдістері мен бағыттарын бағалау үшін авторлар «Академиялық ұтқырлықтың даму үрдістері және Ресей мен Еуропа елдеріндегі жоғары оқу орындарының бірлескен білім беру бағдарламалары» тақырыбында СПбМПУ Еуропа серіктес университеттерінің халықаралық кеңселерінің өкілдері арасында зерттеу жүргізді.

Сарапшыларға 9 сұрақ қойылды:

1. Please write your country and the name of your University? – Университеттің елін және атын көрсетіңіз.

2. What sort of programs do you consider as a potential in partnership with Russian universities? - Сіз ресейлік ЖОО-мен ынтымақтастық аясында қандай бағдарламаларды перспективалы деп санайсыз?

3. Would you mark the demand in length of programs in partnership with Russian universities? – Ресей университеттерімен ынтымақтастық аясында ең көп қажет етілген бағдарлама ұзақтығын айта аласыз ба?

4. Would you choose fields of study your University considers as the most in demand within Russian universities partnership? – Ресей университеттерімен ынтымақтастық аясында ең танымал пәндерді таңдай аласыз ба?

5. Please evaluate the weight of the challenge that your University usually faces to attract more students to academic mobility to Russia? – Ресейдегі академиялық ұтқырлыққа студенттерді көбірек тарту кезінде сіздің университетіңіздің алдында тұрған проблеманың ауырлығын бағалаңыз?

6. How long does it take to adapt to study in Russian partner university for students from your University? – Сіздің университетіңіздің студенттері ресейлік серіктес университетке бейімделу қанша уақыт алады?

7. Is there an adaptation language period for international students from Russia? How long does it take? – Ресейлік халықаралық студенттер үшін тілге бейімделу кезеңі бар ма? Ол қанша уақыт алады?

8. Does your University provide further language training for international students from Russia after their adaptation week? If so, please specify the length of training? – Сіздің университетіңіз Ресейлік студенттерге бейімделу кезеңінен кейінгі тілдік оқытуды ұсынады ма? Егер болса, онда ұзақтығын көрсетіңіз?

9. Do you have any specific quality criteria of joint programs with Russia that differ from criteria of other University education programs? Could you please specify? – Ресей ЖОО-мен бірлескен білім бағдарламаларының сапасын бағалау үшін нақты критерийлер әзірленді ме? Егер иә болса, атап өтіңіз?

Зерттеудің нәтижелері төменде келтірілген.

1-сурет. Респонденттерді ел бойынша бөлу

Солтүстік және Батыс Еуропа университеттерінің арасында белсенді респонденттер (1-сурет) Германия (40%), Австрия (13%) және Финляндия (13%) өкілдері болды.

Көріп отырғаныңыздай, семестр және бір жылдық бағдарламалар ең танымал. Ең төмен дәреже - аспирантура бағдарламалары.

1-кесте

Семестрлік және бір жылдық бағдарламалар бойынша сауалнама нәтижелері

Ұзақтығы	1	2	3	4	5
Short-term	12.5%	25%	12.5%	18.8%	31.3%
Semester	6.3%	12.5%	12.5%	50%	18.8%
Year	6.3%	18.8%	37.5%	31.3%	6.3%
Joint programs (master's degree)	11.8%	29.4%	17.6%	29.4%	11.8%
Joint programs (PhD's degree)	23%	35.3%	11.8%	17.6%	11.8%
other	27.3%	9.1%	36.4%	27.3%	0

Академиялық ұтқырлық бойынша жаһандық үрдісті және академиялық ұтқырлық бағдарламаларына қатысатын студенттердің артықшылықтарының өзгеруін анықтау үшін 2008-2009 жж. және 2012-2013 жылдардағы QS World Grad School Tour 2014 зерттеуіне сүйене отырып, пәндерді таңдау үшін 2-кестеде келтірілген мәліметтер корреляциямен жалпы үрдіс: жаратылыстану ғылымдары мен инженерлік пәндерге (ғылым, техника, машина жасау, математика) деген қызығушылық жоғарыда аталған «Экономикалық блок»

(қаржы, бухгалтерлік есеп, менеджмент, экономика, әкімшілік) бойынша қарастырғанда көбірек таңдалғанын көруге болады.

2-кесте

Студенттердің таңдау бағыты бойынша сауалнама нәтижелері

Пәндер	1	2	3	4	5
STEM	0	0	17,6%	29,4%	52,9%
FAME	6,7%	6,7%	33,3%	33,3%	20%
International relations	14,3%	21,4%	28,6%	14,3%	21,4%
Communications and media studies	38,5%	15,4%	38,5%	7,7%	0
Law	71,4%	7,1%	14,3%	7,1%	0

Халықаралық кеңселердің сарапшыларының пікірінше, ресейлік жоғары оқу орындары мен Еуропа арасындағы ынтымақтастықты дамыту үшін негізгі проблема коммуникациялық және мәдени кедергілер болып табылады: респонденттердің 40%-ы салмақты 3-кестеде ең жоғары деп бағалады. Бір қызығы, ресейлік мамандар дәстүрлі түрде келесі факторларды бағалайды: қаржыландырудың жетіспеушілігі, кредиттерді тану және қайта есептеу қиындықтары және білім беру стандарттарының жетілмеуі, ал еуропалық әріптестер оларды сыни деп санамайды. Сондай-ақ, сарапшылардың 40%-ы халықаралық ынтымақтастықтың ресейлік мамандарынан халықаралық тәжірибенің жоқтығы сияқты білім беру саласындағы ынтымақтастықты дамыту үшін осындай қиындықты толығымен алып тастайды.

3-кесте

Шетел сарапшыларының ресейлік оқу орындарының халықаралық ынтымақтастығы бойынша сауалнама нәтижелері

Шақыру	1	2	3	4	5
Lack of funds or financial support	17,6%	23,5%	23,5%	17,6%	17,6%
Educational standard is rigidly fixed in Russian university	17,6%	29,4%	23,5%	23,5%	5,9%
Lack of international experience Russian international office staff	43,8%	25%	25%	6,3%	0
Communications barriers (language, culture etc) a student has in partner university	0	17,6%	0	41,2%	41,2%
Students are not interested/ not understand benefits of programs	18,8%	12,5%	37,5%	12,5%	18,8%
Difficulties with credit points recognition and transfer	5,9%	29%	29%	17,6%	17,6%

Зерттеу барысында еуропалық университеттер ресейлік жоғары оқу орындарымен бірлескен білім беру бағдарламаларының сапасын бағалаудың арнайы критерийлерін белгілемейтінін көрсетті. Дегенмен, БББ құрудың негізі QS World University Rankings-те университеттің орны көрсетілді [5].

Осылайша, Еуропадағы университеттердің халықаралық кеңселерінің өкілдері білім беру саласындағы ынтымақтастықтың перспективалы бағыттары ретінде: барлық деңгейдегі семестрлік және бір жылдық білім беру бағдарламаларын анықтады: бакалавриат, магистратура, аспирантура, сонымен қатар жазғы мектептер мен қысқа мерзімді студенттер мен оқытушылармен жаратылыстану және техникалық пәндермен (ғылым, техника, машина жасау, математика) алмасу, соның ішінде «экономикалық блок» (қаржы, бухгалтерлік есеп, басқару, экономика).

Ресей университеттері мен Еуропаның арасындағы ынтымақтастықты дамытудың басты бағыты коммуникацияны жетілдіріп, мәдени кедергілерді анықтау болып табылады.

Қазақстанның ЖОО-дағы академиялық ұтқырлық бағдарламасының бағыттары.

Қазіргі уақытта қазақстандық жоғары білім берудің міндеттерінің бірі - оны жетілдіру, білім берудің қолжетімділігін, сапасы мен тиімділігін арттыруға ықпал ету. Профессорлық-

оқытушылық құрамның, магистранттардың және студенттердің академиялық ұтқырлығын дамыту көптеген мақсаттарға жетуде.

Профессор-оқытушылар құрамы, магистранттар мен студенттердің академиялық ұтқырлығы олардың кәсіби дамуына елеулі әсерін тигізді және оларға әсер етті.

2013 жылдан бастап Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі жанындағы «Қаржы академиясы» АҚ, Кеден одағына мүше елдердің білім беру консорциумының мүшесі. Консорциум Новополоцкий мемлекеттік университетін (Беларусь Республикасы, Витебская облысы, Новополоцк), Одинцовском гуманитарлық университетімен (Ресей Федерациясы, Одинцово) және «Қаржы академиясы» АҚ (Қазақстан Республикасы, Астана) біріктіреді.

Осылайша, академиялық ұтқырлықты заманауи шарттарда дамытудың негізгі құралдарының бірі бұрынғыдай біліктілік пен білім беру құжаттарын тану болып табылады. Осыған байланысты әртүрлі ЖОО-ның дипломдарын салыстыру бойынша ұлттық және халықаралық деңгейде нығайтуға көмектесетін белгілі бір заңнамалық база бар. Қазақстандық білімнің ерекшелігін ескере отырып, шетелдердің тәжірибесін басшылыққа ала отырып, әртүрлі салаларда жоғары білікті мамандарды даярлаудың түпкі мақсаты ретінде бірлескен білім беру бағдарламалары мен жобаларын әзірлеу қажет.

Қазақстан 2010 жылы Болон процесіне қосылып, Болон процесінің 47-ші мүшесі болды.

ЖОО-ның тікелей келісімдерінің үлгісі ретінде Ренн-2 университеті және ҚазХҚжӘТУ, Вия Домисия (Via-Domitia) және КМПИ ЖОО-ның қатынастары Ренн және Алматы қалалары, Перпенген және Қостанай қалалары арасындағы бауырластық қатынастар желісінде қызмет ете алады. Бұл серіктестік елдеріміз арасындағы тығыз байланыстарды орнатуға, білім беру жүйелерін интернационалдандыруға және мәдениетті өзара байытуға бағытталған. Егер Франция үшін академиялық ұтқырлық сұрақтары жиі кездесетін болса, онда Қазақстан үшін бұл бағыт дамудың еуропалық білім беру кеңістігіне енудің жаңа құралы.

«Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындарының студенттерінің академиялық ұтқырлығы тұжырымдамасына» сәйкес [4]:

- 1) қазақстандық білім берудің халықаралық білім кеңістігіне интеграциялануы;
- 2) білім сапасын арттыру және адам капиталын дамыту деңгейін арттыру;
- 3) қазақстандық білім беру бағдарламаларын шетел университеттерінің бағдарламаларымен салыстыру және тану;
- 4) жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді интернационализациялауды күшейту.

Бұл жұмысты жазу барысында академиялық ұтқырлықты жүзеге асыру үшін 6 негізгі бағыт анықталды.

1 бағыт. Педагогтар мен студенттердің халықаралық конференцияларға, семинарларға, симпозиумдарға және басқа да ғылыми іс-шараларға қатысуы.

2 бағыт. Халықаралық бағдарламаларға қатысу.

3 бағыт. Шет елдердегі университеттің оқытушылары біліктілігін арттыру.

4 бағыт. Оқытушылар мен студенттердің ғылыми зерттеулері.

5 бағыт. Шетелде белгілі бір академиялық кезеңге (бір жылға дейін) оқу.

6 бағыт. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім.

Еуропалық студенттердің академиялық ұтқырлығын жүзеге асыру тәжірибесін зерделеу осы бағдарламаның қалыптасуындағы кейбір ұқсастықтарды көрсетті, алайда ұтқырлықты қалыптастырудың қазақстандық моделі, тіпті қалыптасу кезеңінде де кейбір айырмашылықтар бар.

Егер 1960 жылдан бері Францияда академиялық ұтқырлық бағдарламасы бар болса, бұл Қазақстан үшін жаңа құбылыс. Қазақстанда ERASMUS (Франция), Fullbright (АҚШ), JDP, Youth for Understanding (YFU), Work & Study Канада (Канада), GoStudy (Чехия) және басқалар сияқты студенттердің ұтқырлығын қолдау бойынша балама бағдарламалар мен жобалар

әзірге дамымаған. Қазақстанда мақалада анықталған академиялық ұтқырлықтың аталған бағыттарының әрқайсысы үшін оларды іске асыру бойынша бағдарламалар жасалды. Атап айтқанда, «Болашақ» бағдарламасы бірнеше жыл бойы шетелде оқудың толық курсын қолдайтын болды. Зерттелетін бағдарламаны іске асыру басталды: бір академиялық кезеңге студенттік ұтқырлықты қолдау, мемлекеттік қолдауымен алдағы 5-7 жылда академиялық ұтқырлықпен 35000 студентті қамту жоспарлануда.

Қазақстанда академиялық ұтқырлықты дамыту үшін құқықтық өріс құрылды. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасы жоғары білімнің мазмұны мен құрылымын Болон процесінің параметрлеріне сәйкес келтіру арқылы еуропалық жоғары білім беру аймағына біріктіру міндетін белгілейді.

Білім берудің кредиттік технологиясы бойынша оқу үрдісін ұйымдастыру ережелері бекітілді, оған мыналар кіреді:

- Қазақстан Республикасында кредиттік технологияларды бағалау шкаласы және ECTS және білім беру бағдарламаларының үзінділері;

- ECTS түріне кредит берудің қазақстандық үлгілері шеңберінде академиялық ұтқырлықты ұйымдастыру;

- білім беру үдерісіне кредиттерді аудару және жинақтаудың еуропалық жүйесін пайдалану;

- білім беру бағдарламаларының модульдік құрылысы.

Қазақстанда білім беру құрылымы Халықаралық білім берудің стандартты сыныптамасына сәйкес келеді. 2002 жылы кредиттік технология енгізілді және мамандарды үш деңгейлі оқыту енгізілді: бакалавриат - магистр - доктор PhD.

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы Болон процесінің шеңберінде міндетті, ұсыныс параметрлерін орындауды көздейді. Ең алдымен жоғары оқу орындарының академиялық еркіндігі шекаралары кеңейеді - білім беру бағдарламаларының құрылымы мен мазмұны бойынша таңдаудың құрамдас бөлігі: бакалавриатта 70%-ға дейін, магистратурада 80%, докторантурада 90-95% дейін артады. Биылғы жылы жоғары оқу орындарының академиялық еркіндігі бакалавриат бағдарламаларының мазмұнын 55% -ға, магистратура бағдарламалары 70%-ға, еңбек нарығының талаптарына сәйкес докторантураға дейін 90% -ға дейін анықтау үшін кеңейтілді.

Болон декларациясының принциптерінің бірі ретінде академиялық ұтқырлықты дамыту мақсатында студенттер оқудың барлық кезеңінде кем дегенде бір академиялық кезеңде шетелде оқиды, соның ішінде Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашақ» стипендиясының, Болон процесінің орталығы мен академиялық ұтқырлықтың көмегімен құрылатын болады.

Осы мақсатта қазақстандық кредиттерді аудару жүйесі ECTS, еуропалық несие беру жүйесі үшін әзірленген. Шетелде игерілген барлық пәндер өздерінің жоғары оқу орындарында қайта есептеледі.

31 мамыр - 2011 жылғы 1 маусымда Қазақ гуманитарлық-заң университеті базасында Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі несиелік технология бойынша оқу процесін ұйымдастырудың жаңартылған Ережелеріне сәйкес кредиттік технология мәселелері бойынша республикалық семинар өткізді.

2011 жылғы 19-20 тамыз М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетінің базасында ҚР Білім және ғылым министрлігінің, Білім сапасын бағалаудың ұлттық орталығының, ректорлар, вице-ректорлар мен жоғары оқу орындарының тіркеушілері, Түркия, АҚШ, Польша, Ресей университеттерінің халықаралық сарапшылары қатысуымен ECTS түріндегі кредиттеудің қазақстандық үлгісі бойынша халықаралық семинар өткізілді [6].

Қазақстан студенттердің, оқытушылардың және зерттеушілердің академиялық ұтқырлығын дамыту үшін нақты жағдайлар жасады. Биыл мемлекеттік деңгейде алғаш рет

бір академиялық кезең ішінде шетелдік жоғары оқу орнында магистранттарды дайындау үшін республикалық бюджеттен 200 млн. теңге бөлінді. Еліміздің жетекші жоғары оқу орындарының 350 студенті Еуропа, Оңтүстік-Шығыс Азия және ТМД университеттерінде білім алады.

Өткен жылы Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жазғы семестрде басқа қазақстандық ЖОО-дан 30-ға жуық студент тіркелген кезде ішкі ұтқырлықты бастады. Осыған байланысты, академиялық ұтқырлықты арттыру мақсатында 2011 жылдың 28 сәуірінде Әл-Фараби Қазақ ұлттық университетінің базасында республикалық семинар өткізді. Осы семинарда 30 жоғары оқу орындары арасында «аймақтық университет - ұлттық университет» қағидаты бойынша білім беру қызметін көрсету саласындағы өзара ынтымақтастық туралы келісімге қол қою рәсімі өтті.

2010 жылы мұғалімдер мен зерттеушілердің академиялық ұтқырлығын дамыту нәтижелері бойынша грант иелерінің 79%-ы өздерінің алыс және жақын шетелдердегі әріптестерінің жұмысымен танысып, өздерінің әлеуетін әлемдегі жағдаймен салыстырып, оқу үдерісін ұйымдастырудың әлемдік тәжірибесін зерделеуге мүмкіндік алды; әлемнің жетекші университеттерінің белгілі кітапханаларына барыңыз.

Ғалымдар келесі университеттерде тағылымдамадан өтті: Кембридж университеті, Оксфорд Брукс Университеті, Вестминстер университеті (Ұлыбритания); Бонн университеті, Дюссельдорф университеті, Гиссен университеті (Германия), Дартмут колледжі, Джорджтаун университеті (АҚШ), Чарльз университеті, Чех техникалық университеті (Чехия); (Қытай), Познань Университеті (Польша), София Университеті (Болгария), Калгари Университеті (Канада), Гранада Университеті, Кембридж университеті, Мимар Синан (Түркия), Қытай Агроэкономикалық Университеті, Қытайдың Мұнай университеті, Синьцзян Университеті, Пекин университеті (Қытай), Мадрид университеті (Испания), Ресс университеті, Орталық Еуропа университеті (Венгрия), УСТІ университеті (Малайзия), Хабидад университеті (Израиль), Мәскеу мемлекеттік университеті М. Ломоносов, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, СПНИЕФ, НГУ, ТПУ, ТЖМ, Челябинск мемлекеттік университеті (РФ) және жақын шетелдердің басқа да университеттері.

Грант иелерінің 6%-ы шет тілін білу деңгейін көтере алды - шетелдерде (Ұлыбритания, Германия, Франция, АҚШ, Малайзия және т.б.) тілдік курстарға қатысуларын айтуға болады.

2011 жылдың 14-16 маусымында Қазақстан-Француз жоғары оқу орындарының II Халықаралық форумы аясында академиялық ұтқырлықты дамытуды көздейтін 19 меморандум мен ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды.

Қорытынды. Қазақстан тарапының академиялық ұтқырлықты дамыту бойынша ұсыныстары:

- ЕурАзЭҚ-тың жетекші ғылыми орталықтарында жас ғалымдардың тәжірибе алуына жағдай жасау және ауқымды бірлескен зерттеулер жүргізу;
- Студенттер мен оқытушыларды тегін алмасуға арналған бірлескен жобаны жүзеге асыру үшін университеттер консорциумын құру (жіберуші тараптың есебінен оқу, машықтану және тұрғынүй ақысы, жолжүру шығындарын төлеу және жіберуші тараптың есебінен стипендия тағайындау).

Әдебиеттер тізімі

1 Великая Хартия Университетов «Совместная декларация по гармонизации европейской системы высшего образования» (г. Болонья). Италия, 18 сентября, с.38-55 (1988)

2 Сорбонская декларация. Министров образования Франции, Италии, Германии и Великобритании, Париж, Сорбонна, 25 мая, с.1-3 (1998)

3 Коммюнике Конференции министров, отвечающих за высшее образование Берлин, 19 сентября, с.1-6 (2003)

4 Концепция академической мобильности обучающихся высших учебных заведений Республики Казахстан обсуждена и одобрена на совещании ректоров в рамках расширенной Коллегии Министерства образования и науки Республики Казахстан от 19 января 2011 года, Астана. – 2011.- URL: egi.kz/wp-content/uploads/2016/02/Kontseptsiya-akademicheskoy-mobilnosti-obuchayushhihsya-vysshih-uchebnyh-zavedenij-RK.pdf. (жүктелген күні 11.10.2018)

5 5 Trends in International Student Mobility. QS Top Universities. – 2018.- URL: topuniversities.com/student.../qs.../trends-interna (жүктелген күні 11.10.2018)

6 Болонский процесс: середина пути. (ИЦКПС), Москва, 378(2005)

А. Азмуханова, Т. Баспак

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Сравнительный анализ европейской и казахстанской академической мобильности

Аннотация. Изучение международного опыта казахстанской программы высшего образования, а также программы академической мобильности в условиях глобализации имеет сегодня особое значение. В данной статье анализируется логика вхождения Казахстана в топ-30 развитых стран мира, определенная в Стратегии «Казахстан-2050: новый политический курс сложившегося государства». На основе европейского опыта будут проанализированы некоторые из проблем и задач, стоящих перед современной программой академической мобильности. Сравнительное исследование выявило несоответствие на академических этапах отечественных и зарубежных университетов в кредитах ECTS, а также актуальность таких вопросов, как правильная организация финансирования в условиях мобильности, работа специальной группы или организации по адаптации студентов и их всесторонней поддержке. Академическая мобильность рассматривается в контексте нескольких вопросов как новый инструмент развития европейского образовательного пространства.

Ключевые слова: академическая мобильность, Болонский процесс, Erasmus Mundus, совместные образовательные программы (СОП).

A. Azmukhanova, T. Baspak

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Comparative analysis of European and Kazakh academic mobility

Abstract. The study of the international experience of the Kazakhstani higher education program, as well as the program of academic mobility in the context of globalization is a particular importance today. This article analyzes the logic of Kazakhstan's entry into the top 30 developed countries of the world, defined in the Strategy "Kazakhstan-2050: the New Political Course of the Developed State". Based on the European experience, some of the problems and challenges facing a modern academic mobility program will be analyzed. A comparative study revealed inconsistencies at the academic stages of domestic and foreign universities in ECTS credits, proper organization of funding in terms of mobility, the work of a special group or organization for the adaptation of students, and comprehensive support. Academic mobility is considered in the context of several issues as a new tool for the development of the European educational space.

Key words: academic mobility, Bologna process, Erasmus Mundus, joint educational programs (JEP).

References

1 Velikaya Khartiya Universitetov «Sovmestnaya deklaraciya po garmonizacii evropeiskoi sistemy vysshego obrazovaniya» [The Magna Carta of Universities "Joint Declaration on the Harmonization of the European Higher Education System"] (Bologna). Italy, September 18, 38-55 p. (1988)

2 Sorbonskay deklarasiya. Ministrov obrazovania Fransii, Italii, Germanii I Velikobritanii [Sorbonate Declaration. Ministers of Education of France, Italy, Germany and the UK], Paris, Sorbonne, May 25, 1-3 p.(1998)

3 Kommunique Konferensii ministrov, otvechaeushih za vysshee obrazovanie [Communique of the Conference of Ministers Responsible for Higher Education] Berlin, September 19, 1-6 p. (2003)

4 Konsepsiya akademicheskoi mobilnosti obuchaiushihsia vysshih uchebnyh zavedenii Respubliki Kazakhstan obsujdena I odobrena na soveshanii rektorov v ramkah rasshirennoi Kollegii Ministerstva jbrazovania I nauki Respubliki Kazakhstan [The concept of academic mobility of students in higher education institutions of the Republic of Kazakhstan was discussed and approved at a meeting of rectors in the framework of the extended Collegium of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan]. Available at: egi.kz/wp-content/uploads/2016/02/Konsepsiya-akademicheskoy-mobilnosti-obuchayushhihsya-vysshih-uchebnyh-zavedenij-RK.pdf. (accessed: 11.10.2018)

5 Trends in International Student Mobility 2014, QS Top Universities. Available at: <https://www.topuniversities.com/student-info/qs-guides/trends-International-Student-Mobility-2014>. (accessed: 11.10.2018)

6 Bolnskii proses: seredina puti (ISCPKPC) [The Bologna Process: the middle of the road. (ICPPPS)], Moscow, 378 (2005)

Авторлар туралы ақпарат:

Азмуханова А.М. - т.ғ.к., Халықаралық қатынастар факультетінің халықаралық қатынастар кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көшесі 2, Астана, Қазақстан.

Баспақ Т.Қ. - Халықаралық қатынастар факультетінің халықаралық қатынастар кафедрасының магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көшесі 2, Астана, Қазақстан.

Азмукханова А.М. - Ph.D., Head of the Department of International Relations, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Васпак Т.К. - Master of International Relations, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 18-25
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

МРНТИ 11.15.25

Е.М. Арын

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилёва, Астана, Казахстан
(E-mail: e-aryn@mail.ru)

Социально-политические приоритеты модернизации общественного сознания в Казахстане

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые направления реализации стратегической программы «Рухани жаңғыру», анализируются общественно-значимые проекты модернизации социально-политических и историко-культурных ценностей казахстанского народа.

Статья позволяет определить уровень влияния проектов программы «Рухани жаңғыру» на развитие различных регионов и социальных групп населения в Казахстане.

Определены основные критерии модернизации общественного сознания в Казахстане, глубина их влияния на успешность выполнения программных задач.

Выделены шесть важнейших проектов программы («Культ знаний», «Переход на латиницу», «Малая родина», «Современная казахстанская культура в глобальном мире», «100 новых имен», «Сакральная география Казахстана»), проведен анализ их реализации за период со дня выхода статьи Н.Назарбаева.

На основе этого предложены конкретные рекомендации по совершенствованию и повышению эффективности исполнения каждого из шести вышеобозначенных проектов программы модернизации общественного сознания.

Сформированные в статье выводы и предложения могут иметь практическую значимость для определения приоритетов на новом этапе реализации программы.

Ключевые слова: программа «Рухани жаңғыру», модернизация общественного сознания, глобализация сфер жизни общества, социально-политические ценности.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-18-25>

Введение. Основной императив современного этапа развития Казахстана можно сформулировать как системное и синхронное обновление сфер жизни на уровне гражданина, общества, государства. Именно поэтому Президент Республики Казахстан – Лидер Нации Н.А.Назарбаев выступил в 2017 году с программной статьей «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания».

Модернизация общественного сознания как основа и фундаментальное условие духовного возрождения и пассионарного подъема общества в статье Президента страны предлагается через новое осмысление позитивного исторического опыта, обычаев и традиций народа, лучших достижений государства и международного сообщества, сохранение национального кода.

«На наших глазах мир начинает новый, во многом неясный, исторический цикл. Занять место в передовой группе, сохраняя прежнюю модель сознания и мышления, невозможно. Поэтому важно сконцентрироваться, изменить себя и через адаптацию к меняющимся условиям взять лучшее из того, что несет в себе новая эпоха.

В чем был, на мой взгляд, главный недостаток западных моделей модернизации XX века применительно к реалиям нашего времени? В том, что они переносили свой уникальный опыт на все народы и цивилизации без учета их особенностей», – отмечается в стратегической статье Н.А.Назарбаева [1, с. 5].

Актуальность. Предложенная Главой Государства Н.А.Назарбаевым в стратегической статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»

новая идеология формирования социальной памяти казахстанцев является фундаментом конкурентоспособной, прагматичной, креативной и открытой нации.

В этом контексте принципиальную актуальность и важность должны приобрести следующие критерии реализации программы:

во-первых, будущая архитектура казахстанского общества должна впитать в себя, донести до новых поколений, обогатить общечеловеческие ценности и мировое сообщество самобытных и уникальных языков, древней культурой и богатой историей казахского народа, сохранить в реальной жизни (а не только в памяти) всё многообразие обычаев и традиций общества;

во-вторых, учитывая достаточно высокий уровень интегрированности Казахстана в международное сообщество, многообразие форм межрегионального сотрудничества, можно утверждать, что национальные институты общественного сознания, социальной памяти будут интенсивно срастаться с глобальной общечеловеческой системой, главным образом благодаря современным технологиям и информационным инструментам. Поэтому в практике модернизации общественного сознания в Казахстане необходимо учитывать приоритеты и тенденции перемен общечеловеческого сознания с одной стороны, и, с другой стороны, – обеспечить смещение подходов и приёмов модернизации на информационные ресурсы;

в-третьих, в условиях третьей модернизации экономики страны предполагаются опережающие перемены в других сферах жизни общества. В связи с этим, модернизация общественного сознания должна сопровождаться появлением новых социальных конструкций. К ним можно отнести социальные сети, новые отрасли и процессы, институты гражданского общества, национальные системы управления и другое;

в-четвертых, специфика и особенности социально-экономической и общественно-политической ситуации в Казахстане дают реальную возможность осуществить на практике модель «ускоренной модернизации общественного сознания». Будущее должно быть в настоящем. В этом плане, очевидно, следует «уплотнить» «Дорожную карту» реализации программы «Рухани жанғыру», сместить активность сетевых мероприятий на 2018-2020 годы;

в-пятых, ускоренная модернизация предполагает системное включение в этот процесс всех поколений казахстанцев. Следует отказаться от устаревшего подхода «смены поколений». Растёт продолжительность жизни населения, увеличивается возраст выхода на пенсию, возможность самостоятельной экономической активности создает ситуацию не «смены поколений», а их длительного продуктивного сосуществования. Поэтому конкретные планы реализации программы «Рухани жанғыру» должны вобрать в себя мероприятия для каждого поколения казахстанцев и имеющие общие равные значения для всех поколений общества;

в-шестых, процесс модернизации общественного сознания необходимо институализировать новым «пулом» общенациональных ценностей. В этом контексте требуется сбалансирование и систематизация государствообразующих, гражданских и этнокультурных ценностей страны. Новое сознание должно стать «драйвером» масштабных перемен в жизни страны. Здесь было бы правильным через открытые публичные дискуссионные площадки сформировать «корзину» предложений по этому вопросу;

в-седьмых, в формирующейся модели модернизации общественного сознания в Казахстане доминирующее значение получил принцип историзма, углубления исторического сознания, исторической памяти. Это существенное преимущество Казахстана, который в отличие от ряда государств имеет за собой длительную практику в виде многовековой истории и памяти («Ұлы Дала Елі»). В этом плане следовало бы акцентировать историко-культурные мероприятия программы на практике: «Мир казаха», «Казахи в иностранных источниках», «Казахская история как часть мировой истории» и другие.

в-восьмых, сдерживающим фактором модернизации общественного сознания в Казахстане могут стать дифференциация уровня социально-экономического развития регионов страны, их дисперсность и демографические различия. С точки зрения программы «Рухани жаңғыру» можно было бы рассмотреть возможность выравнивания регионального развития за счёт: 1) пересмотра уровня участия регионов в реализации национальных программ; 2) масштабности роли внутренней миграции населения по линии «Юг-Север» и «Юг-Центр»; 3) реализации проектов агломераций с включением в них регионов; 4) мотивации статуса «город республиканского значения», например, для таких городов как Туркестан, Семей; 5) «перемещение» статусных понятий «республиканский» и «национальный» в регионы. Например, в областях нет ни одного национального университета. Преодоление анклавного типа развития страны – это стратегически важный компонент унитарного государства;

в-девятых, на глубину модернизации общественного сознания казахстанцев сильно влияет пример их успешности и конкурентоспособности в международном значении. Идеологема «Казахстан – «фабрика» успешных и конкурентоспособных личностей должна быть подкреплена специальной подпрограммой по поддержке наиболее талантливых и перспективных лидеров в различных сферах жизни. Кинопремии, Нобелевские премии в области наук, Пулитцеровская премия по литературе, олимпийские награды, чемпионские титулы, топ-менеджеры в транснациональных компаниях, руководители международных организаций и другие – это факторы, способствующие обновлению сознания казахстанцев. В свою очередь, было бы не менее важным «приземлить» в Казахстане офисы международных организаций, региональных и межрегиональных союзов и сообществ.

Результаты/обсуждение. Сформулированные основные принципы модернизации общественного сознания (конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие, открытость сознания) становятся долгосрочными индикаторами адаптивной включенности Казахстана в динамично изменяющуюся внешнюю среду.

Поэтому практические аспекты реализации данных принципов были сконцентрированы и обеспечены в 6 проектных направлениях программы «Рухани жаңғыру».

Первый проект – переход казахского алфавита на латинскую графику.

Переход на латиницу получил стартовый задел принятием соответствующего Указа Президента Республики Казахстан¹, созданием Национальной комиссии и утверждением плана поэтапного внедрения новой графики.

В среднесрочном периоде с 2025 года переход на латиницу приобретет всеобщий и полноформатный характер. Тем не менее уже с 2019 года начнется конкретная работа по совершенствованию нормативно-правовой базы для внедрения латиницы, изданию учебной, методической, художественной литературы на основе латинской графики и др.

Учитывая высокое общественно-политическое значение процесса перехода на латинскую графику следовало бы уже на нынешнем этапе активнее расширять платформу ее распространения. Например, в студенческой среде можно было бы развернуть проект «Біз латынша жазамыз», а в социальных сетях и в медиaprостранстве в целом ряд рубрик, аннотаций и тематических материалов подавать в новой графике. Внешнее оформление рекламных стендов, названий населенных пунктов, улиц, различных вывесок, всех материалов по тематике «Рухани жаңғыру» следовало бы также переформатировать на латиницу в текущем периоде.

Второй проект – «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке».

¹ Указ Президента Республики Казахстан от 19 февраля 2018 года № 637 «О внесении изменения в Указ Президента Республики Казахстан от 26 октября 2017 года № 569 «О переводе алфавита казахского языка с кириллицы на латинскую графику». https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34288412#pos=7;-258

В 2018 году из первоначального списка учебников в учебный процесс в вузах страны интегрированы 18 книг по психологии, экономике, философии, социологии, религиоведению.

В день первого года опубликования статьи Глава Государства принял участие в их презентации, дал высокую оценку значимости этого проекта. «Научное познание – главное условие конкурентоспособности современной нации. Новые учебники – это настоящая энциклопедия знаний. Сейчас важна не только методика образования, но и его содержание. В этой связи программа «Рухани жаңғыру» дает возможность осуществить пятилетку общенационального обучения», – отметил в своем выступлении Н.А.Назарбаев [2].

Данный проект приобретет особую значимость в решении ряда гуманитарных проблем образования:

- учебники для вузов трансформируются в понятие «введение в науку»;
- расширяется практика прямых переводов научных изданий на казахский язык;
- внедрение иностранных учебников актуализирует категориально-понятийный аппарат ряда научных дисциплин на казахском языке.

В связи с этим вполне ожидаемо развитие инициативы ученых и практиков высших учебных заведений Казахстана, которые можно было бы выразить в следующих направлениях:

- а) расширить номенклатуру гуманитарных учебников, переводить на казахский язык учебники по техническим, аграрным, медицинским специальностям;
- б) учесть необходимость обеспечения новыми учебниками 30% студенческого контингента, обучающегося на русском языке;
- в) внедрить элементы содержания новых учебников при преподавании предметов «Человек и общество», «Основы религиоведения» в школах для одаренных детей.

Третий проект – «Туған жер».

Спецификой данного проекта является активное и инициативное участие в его реализации широкой общественности всех регионов страны.

Только за первый год реализации программы «Рухани жаңғыру» в рамках данного проекта реализовано более 700 конкретных проектов, осуществляется более 320 проектов. За счет меценатов привлечено более 51,0 млрд. тенге спонсорской помощи [3].

Наиболее доступной формой реализации проекта в регионах стали такие мероприятия как:

- историко-краеведческие экспедиции;
- археологические и этнографические экспедиции;
- издание книг, брошюр и монографий по истории края;
- проведение научно-практических семинаров и конференций;
- информационно-аналитическое сопровождение проекта и другие [4].

По проекту «Туған жер» сохраняется значительный потенциал по его углублению и рационализации, который можно выразить в следующих мероприятиях:

1. Разработка и принятие Национальной модели формирования историко-краеведческих музеев регионов страны.

Необходимо преодолеть различия в фондировании музеев, этапизации исторических периодов, качестве оформления стендов и другие. Следует также унифицировать музейные экспозиции и расширить разделы, связанные с историей современного Казахстана.

2. Создание уникальной многотомной энциклопедии о всемирной истории «Казахстаника» на английском языке.

По примеру английской энциклопедии «Британика» было бы целесообразно «перехватить» инициативу издания всемирной энциклопедии на базе Назарбаев Университета.

3. Возрождение практики объявления очередного года – годом, посвященного той или иной сфере, событию или значимому социальному явлению.

Данная государственная акция в своё время пользовалась большой поддержкой и популярностью среди населения. В рамках годовой тематики решались многие проблемы функционирования организаций и учреждений той или иной сферы.

4. Повысить эффективность государственных праздников, имеющих институциональную и этноисторическую ценность.

В этих датах заложен мощный идеологический потенциал, объединяющий все слои общества. Это относится к Дню государственных символов, Дню Первого Президента, Дню единства Народа Казахстана и другие. Зачастую мероприятия в рамках этих дней имеют «формальный», «заорганизованный» характер, заседания или собрания общественности не несут познавательного и креативного значения. Необходимо сформировать концептуальную основу организации государственных праздников. Также можно было бы привести в качестве примера Науырыз мейрамы. В регионах и коллективах данный праздник проводится по принципу «кто как хочет или умеет», что порой искажает его этнокультурную ценность. Очевидно, что следовало бы определить сценарный подход к проведению данного праздника. Учитывая то, что данный праздник отмечается несколько дней, можно было бы каждый день посвящать какой-нибудь значимой теме. Например, национальной истории, кухне, традициям, семейным ценностям и т.д.

5. Привести в соответствие со значимыми датами и событиями независимого Казахстана даты проведения профессиональных праздников.

Почти более половины профессиональных дат «привязаны» к историческим событиям советского периода и, конечно, не связаны с идеологией современного Казахстана. Новейшая история страны должна быть отражена в символах профессиональных праздников. Присутствие в стране профессиональной гордости и ценности отраслевых событий через события и даты современного Казахстана – это принципиально важные направления модернизации казахстанцев.

6. Активное использование международных профессиональных праздников для позиционирования исторических и современных достижений страны.

В стране фактически игнорируются и отсутствует какая-либо практика проведения мероприятий по международным профессиональным датам. Хотя в этих мероприятиях заложен большой потенциал демонстрации на международном уровне достижений страны, включенности отраслей в мировые тенденции их развития, сравнительных преимуществ страны в условиях глобализации и роста конкурентоспособности всех сфер жизни казахстанского общества.

7. Проведение мероприятий, имеющих высокую общественную восприимчивость и историческую ценность.

Как показывает практика, особую восприимчивость среди населения получили мероприятия по возвращению на историческую родину останков выдающихся сынов казахского народа, духовных ценностей материального и нематериального характера, а также памятников, не имеющих аналогов в стране. Необходимо сформировать перечень таких шагов и привлечь крупных меценатов для возвращения раритетов или установления таких памятников. Примером может служить возвращение головы Кейки батыра.

8. Активизировать и повышать эффективность мер в сфере молодёжной политики.

По сложившейся традиции многих стран мира учредить День студенческой молодёжи. Предлагается выбрать в качестве этого дня третью пятницу сентября – дата, когда Президент страны открыл Назарбаев Университет и выступил с лекцией. В этот день во всех вузах страны проходили бы мероприятия «Посвящение в студенты», встречи выпускников вузов, вручение стипендий в торжественной обстановке. Институционализировать понятие «молодой специалист». Он должен быть обеспечен гарантией трудоустройства по специальности, социальными мерами поддержки, закреплением опытных наставников и другое. Внедрить ежегодный календарь молодёжных мероприятий на уровне акиматов всех уровней, всех

государственных органов управления, Правительства. Утверждать перечень мероприятий с участием молодежи, создать комиссию по пересмотру статуса и эффективности государственных молодежных наград. Это касается государственной программы «Дарын», Президентских стипендий для студентов, грантов по проектам учёных, инженеров и другое.

Четвертый проект – «Қасиетті Қазақстан. Сакральная география Казахстана».

Основные объекты данного проекта получили статусную поддержку на этапе осуществления программ «Культурное наследие» и «В потоке истории». Поэтому за достаточно короткий период был сформулирован список объектов общенационального и регионального значения, соответственно 183 и 520 объектов [5, 6].

Развитие проекта возможно при расширении практики отнесения тех или иных объектов к памятникам сакрального характера. Поэтому предлагаем обеспечить учет следующих направлений проекта:

Первое. Включить в состав сакральных объектов культурные памятники, находящиеся за пределами территории страны.

Второе. Учесть необходимость включения в список памятников объектов нематериальной культуры.

Третье. Совершенствовать институциональные основы новых понятий сакральной географии в законодательных и нормативно-правовых актах государства.

Пятый проект – «Современная казахстанская культура в глобальном мире».

Главным условием отбора произведений художественной литературы, кино, музыки и научных исследований является их уникальность и соответствие международным стандартам.

Предполагается их открытое продвижение в крупнейших центрах мировой культуры и науки, издание на шести языках ООН.

Данный проект может быть организационно усилен созданием сети «Институты Абая» как центров продвижения отечественной культуры за рубежом.

В международной практике существует значительный опыт функционирования такого типа организаций, поддерживаемых национальным правительством в различных странах. Это – Институт Гёте, Институт Конфуция, Институт Сервантеса, Институт «Британский Совет» и другие. Обучение казахскому языку, распространение художественной и научно-популярной литературы о культуре и традициях народа, современных реалиях независимого развития государства, в том числе их трансляцию на шести языках ООН, выполняли бы Институты Абая. Институты Абая следовало бы, прежде всего, открывать за рубежом в наиболее развитых странах мира.

Шестой проект – «100 новых лиц Казахстана».

Фактически проект основан на популяризации современников молодого Казахстана. За годы независимости в стране сформировался слой представителей различных профессий и сфер деятельности, достигших выдающихся и значимых достижений.

Целеустремленность, профессионализм, патриотизм, уникальность – такими чертами характера отличаются первые 100 победителей национального конкурса.

В целом этому проекту должны придать новый импульс региональные конкурсы, отбор участников не только по профессиональным качествам и нравственно-ценностным поступкам. Предлагаем формирование специальных проектов на уровне коллективов организаций и предприятий страны.

Выводы. В соответствии с поручением Главы Государства Постановлением Правительства Республики Казахстан от 21 июля 2018 года № 444 «О некоторых вопросах Министерства общественного развития Республики Казахстан» был создан Комитет по программе «Рухани жаңғыру»². Фактически данный акт завершил процесс формирования организационного управления программой на республиканском и региональных уровнях.

² Постановление Правительства Республики Казахстан от 21 июля 2018 года № 444 «О некоторых вопросах Министерства общественного развития Республики Казахстан». <https://www.zakon.kz/4930847-utverzhdno-polozhenie-ministerstva.html>

Поэтому с точки зрения управления программой считаем целесообразным преодоление ряда недостатков, выявленных на первом этапе ее реализации:

- во-первых, обеспечить переход от одноразовых мероприятий к системным проектам;
- во-вторых, сформировать «пул» проектов республиканского и международного значения во всех регионах страны;
- в-третьих, повысить качество медиасопровождения программы;
- в-четвертых, внедрить технологии работы над проектами в рамках специальных фокус-групп.

Список литературы

1. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. – Астана: ЕНУ, 2017. – 48 с.
2. Участие в презентации учебников в рамках проекта «Новое гуманитарное знание. 100 новых учебников на казахском языке». [электрон. ресурс] – 2018 г. – URL: http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/uchastie-v-prezentacii-uchebnikov-v-ramkah-proekta-novoe-gumanitarnoe-znanie-100-novyh-uchebnikov-na-kazahskom-yazyke (дата обращения: 12.04.2018)
3. Сулейменов А. «Рухани жанғыру»: первый год реализации. [электрон. ресурс] -2018.- URL: https://ehistory.kz/ru/publications/view/ruhani_zhangiru_pervii_god_realizatsii__4012 (дата обращения: 13.04. 2018)
4. Арын Е., Кішкенбаева Ж. «Рухани жаңғыру» бағдарламасын өңірлерде іске асырудың тиімділігі бойынша аналитикалық анықтама материалдары. – Астана: ЕҰУ, 2018. – 269 б.
5. Абдигалиулы Б. Общенациональные сакральные объекты Казахстана. – Астана: Фолиант, 2017. – 496 с.
6. Абдигалиулы Б. Региональные сакральные объекты Казахстана. – Астана: Фолиант, 2017. – 504 с.

Е. М. Арын

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстандағы қоғамдық сананы жаңғыртудың әлеуметтік-саяси басымдылықтары

Аннотация. Мақалада стратегиялық «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асырудың негізгі бағыттары қарастырылып, Қазақстан халқының әлеуметтік-саяси және тарихи-мәдени құндылықтарының қоғамдық маңызды жобаларын жаңғырту талданған.

Мақала «Рухани жаңғыру» бағдарламасы жобаларының Қазақстан аймақтары мен халықтың әлеуметтік топтарына әсерінің деңгейін анықтайды.

Қазақстандағы қоғамдық сананы жаңғыртудың негізгі өлшемдері анықталып, олардың әсер ету тереңділігі мен бағдарламалық міндеттердің табысты іске асуы қарастырылған. Бағдарламалық жобаның алты маңызды бағыттары аталып өтілген («Жаңа гуманитарлық білім», «Латын әліпбиіне көшу», «Туған жер», «Жаһандағы қазіргі қазақ мәдениеті», «100 жаңа есім», «Қазақстанның киелі географиясы»).

Н.Назарбаевтың мақаласы жарық көргеннен бері олардың орындалуына талдау жасалған. Осы негізде «Рухани жаңғыру» бағдарламасының алты маңызды жобаларының орындалу тиімділігін арттыру мен жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар жасалған.

Мақалада келтірілген қорытындылар мен ұсыныстардың бағдарламаны іске асырудың жаңа кезеңінде басымдылықтарды анықтауда практикалық маңыздылығы зор.

Түйін сөздер: «Рухани жаңғыру» бағдарламасы, қоғамдық сананың жаңғыруы, қоғамдық өмір салаларының жаһандануы, әлеуметтік-саяси құндылықтар

Ү.М. Арын

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Social and Political Priorities of Modernization public consciousness in Kazakhstan

Abstract. The article reveals the key trends of implementing the strategic programme “Rukhani Zhangyru” (Modernization of Kazakhstan’s Identity), analyzes the socially important projects of modernization of social and political, historical and cultural values of the people in Kazakhstan.

The article allows determining in what extent the draft programmes on “Rukhani Zhangyru” impact upon the development of various regions and social groups of Kazakhstan’s population.

The core criteria for the modernization of Kazakhstan’s identity and the depth of their influence on the success of the objectives of the programme implementation have been determined.

Six major projects of the programme have been highlighted (“The Cult of Knowledge”, “Transition of the Kazakh Alphabet to Latin Alphabet”, “Homeland”, “Modern Kazakh Culture in the Global World”, “100 New Faces of Kazakhstan”, “Sacred Geography of Kazakhstan”); from the date of publication of the article by Nursultan Nazarbayev the analysis of programme implementation has been held.

On this basis, certain recommendations are proposed for improving and enhancing the effectiveness of the implementation of each of the six above-mentioned projects of the programme on modernization of Kazakhstan’s identity.

The findings and conclusions proposed in the article may have the practical significance to define the priorities at the new stage of programme implementation.

Key words: programme “Rukhani Zhangyru”, modernization of Kazakhstan’s identity, globalization of society’s sphere of life, social and political values.

References

1. Nazarbaev N.A. *Vzgliad v bydyshchee: modernizatsiia obshchestvennogo soznaniia* [Looking to the future: modernization of the public consciousness] (ENU, Astana, 2017).

2. *Úchastie v prezentatsii úchebnikov v ramkah proekta «Novoe gumanitarnoe znanie. 100 novykh úchebnikov na kazahskom iazyke»* [Participation in the presentation of textbooks in the framework of the project “New humanitarian knowledge. 100 new textbooks in the Kazakh language]. Available at: http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/uchastie-v-prezentatsii-uchebnikov-v-ramkah-proekta-novoe-gumanitarnoe-znanie-100-novykh-uchebnikov-na-kazahskom-azyke (accessed: 12.04. 2018).

3. Suleimenov A. «Rýhani jańgyry»: pervyi god realizacii. [“Rouhani Zhangyru”: the first year of implementation]. Available at: https://e-history.kz/ru/publications/view/ruhani_zhangiru_pervii_god_realizatsii_4012 (13.04.2018).

4. Aryn E., Kishkenbaeva J. «Rýhani jańgyry» baǵdarlamasyn ómirlerde iske asyrdyń tımdiligi boıynsha analitikalıq anyqtama materialdary [Materials of the analytical reference on the effectiveness of the «Spiritual Renewal» program implementation in the regions] (ENU, Astana, 2018).

5. Abdigaliyly B. *Obshchenatsionalnye sakral’nye ob’ekty Kazahstana* [National Sacred Objects of Kazakhstan]. (Foliant, Astana, 2017).

6. Abdigaliyly B. *Regional’nye sakral’nye ob’ekty Kazahstana* [Regional sacred objects of Kazakhstan] (Foliant, Astana, 2017).

Сведения об авторе:

Арын Е.М. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Отырар кітапханасы» ғылыми орталығының директоры, Сәтпаев көшесі, 2 Астана, Қазақстан.

Арын Ү.М. – Doctor of Economical Sciences, Professor, director of Science Center «Otyrar kitaphanasy» of L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev St., Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 11.25.09

А.А. Ермекбаев

*Казахский университет международных отношений и мировых
языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан*
(E-mail: adilbekea@gmail.com)

Черноморский регион во внешней политике России

Аннотация. Регион Черного моря после холодной войны претерпел серьезные изменения и стал одним из наиболее стратегически важных регионов в мире. Одним из наиболее важных факторов, способствующих этому, стал растущий спрос на энергоресурсы в Европе, которые поставляются в большей степени через этот регион. Разнородный характер региона вместе с замороженными и существующими конфликтами делают регион нестабильным и открытым для вооруженных конфликтов. Процесс расширения НАТО на Восток усилил геополитическую напряженность в регионе из-за обеспокоенности России по поводу изменения баланса сил в регионе. Региональные и глобальные державы, имеющие разные интересы и приоритеты, превратили данный регион в зону возможного вооруженного конфликта. Цель данного исследования - изучить факторы, определяющие регион Черного Моря как стратегический для России. Также в исследовании прослеживается тенденция изменения стратегии России в регионе после окончания холодной войны, в частности, в период президентства В. Путина.

Ключевые слова: Россия, Черноморский регион, энергоресурсы, баланс сил, аннексия Крыма, конфронтация.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-26-33>

Введение. Черноморский регион, который является местом состыковки разных цивилизаций, религий и культур, на протяжении всей истории был геополитическим и геостратегическим регионом, поскольку он является транзитной зоной между Востоком и Западом, а также между севером и югом. Тем не менее, этот важный регион стал границей между Западным и Восточным блоком в эпоху холодной войны.

За короткое время США, НАТО и Европейский союз, иными словами, западный блок, приняли практически все восточноевропейские государства в свои структуры, расширяя свою сферу влияния.

Постановка задачи. На сегодняшний момент продолжаются дискуссии о членстве Украины и Грузии в НАТО, что было декларировано на саммите в Бухаресте в 2008 году. В ходе военной операции против Грузии Россия дала четкий сигнал Западу и странам региона. Аналогичным образом аннексия Крыма Россией в 2014 году, по сути, является повторением этого послания, но по существу более сильным. Россия напомнила Западу о своей границе, о национальной безопасности и четко заявила, что не приемлет расширения военного блока Запада.

Цели и задачи исследования. Рассмотреть политику России по возвращению на лидирующие позиции в Черноморском регионе.

Методы исследования. В работе использованы исторический метод, анализ и сравнение.

Россия вступила в трудный и болезненный переходный период после распада Советского Союза в 1991 году. В этот переходный период, в течение которого президентом был Борис Ельцин, Россия стремилась изменить свои политические, экономические и военные предпочтения, одновременно пытаясь сбалансировать свои субъекты в пределах новой Российской Федерации и определить основу для новой внешней политики. В этот период перед

Россией стоял выбор: встать на путь сближения с Западом в качестве демократического государства или пытаться сохранить свое существование в качестве евразийского имперского государства.

Приход Владимира Путина на пост президента в 2000 году стал заключительным этапом этого процесса: Россия отказалась от прозападной политики, проводимой Борисом Ельциным в переходный период, и начала проводить независимую внешнюю политику, ориентируясь на другие направления, особенно на Восток.

Начиная с президентства Владимира Путина, Россия начала проводить другую политику и стала преследовать, в большой степени, пять основных целей внешней политики. Они призваны защищать безопасность, предотвращать вмешательство во внутренние дела, подчеркивать право России проводить свою внешнюю политику в качестве суверенного государства и сверхдержавы, предотвращать дальнейшее вмешательство со стороны ее внешнего влияния и вновь стать глобальной силой [1, с.10].

После прихода к власти Владимира Путина отношения с Россией и особенно с США и другими развитыми западными государствами основывались на минималистской и выгодной основе. Хотя они продолжают говорить о доброй воле и возможностях сотрудничества в отношениях между Россией и Западом, они фактически осуществляются без каких-либо стратегических целей.

Изменения внешней политики России можно наблюдать с 2001 года, когда Владимир Путин упомянул на встрече в Брюсселе в 2001 году, что Россия не против расширения НАТО на восток, если будет учитываться мнение России, но добавил, что Россия пересмотрит свою позицию, если ее исключат из этого процесса [2].

Россия увидела, что однополярная мировая система, возникшая после распада Советского Союза с единственной сверхдержавой как США, не отвечает интересам нового российского государства. Таким образом, Россия поддержала многополярную мировую систему как систему, которая может предотвратить вмешательство США.

Черное море является частью России и является отправной точкой для ее суверенитета. Любые события за пределами России, которые находятся вне их собственной воли и контроля в Черноморском регионе, представляют угрозу для ее существования и должны быть полностью остановлены. Стабильность в Черноморском регионе для России возможна только при нынешней ситуации, то есть при доминировании России и контроле над Черным морем, и любое присутствие НАТО внутри и за пределами акватории моря представляет собой угрозу для самого региона. Для России Черное море считается собственной областью, и она не позволит другим внешним игрокам влиять на ее безопасность.

В этом контексте угроз, когда мы смотрим на политическое значение Черного моря для России, два государства выходят на первый план. Это Украина и Грузия. Наиболее важной общей чертой этих двух государств является их антироссийская и прозападная политика, особенно после 2000 года. Политика, проводимая этими двумя государствами, может изменить баланс на Черном море, и поэтому должна контролироваться.

Россия считает, что в период после распада Советского Союза в 1991 году НАТО и, в частности, Соединенные Штаты пытаются проводить политику угрозы для ее национальных интересов. До 90-х годов прошлого века Черноморский регион оставался во вторичной плоскости для евроатлантического блока, с 1990-х годов привлекал внимание Западного блока по различным политическим, экономическим и военным причинам, причем Западный блок теперь является центральным и восточным. Они приложили значительные усилия для обеспечения интеграции европейских государств с Западом. Растущая обеспокоенность Запада по поводу своей безопасности после 11 сентября 2001 года и растущая ее потребность в энергоресурсах региона усилила вмешательство США в регионе Кавказа. Особенно после терактов 11 сентября США стала активно проводить

свою политику в регионе Ближнего Востока и Черного моря [3, с. 24]. В этом контексте США увеличили свое военное присутствие в Афганистане, Узбекистане и Грузии, которые преследуют цель доминирования в регионе. Все эти события сделали неизбежным, что Россия и Запад, которые имеют разные подходы и идеи относительно стабильности в Черном море, в какой-то момент столкнутся с друг другом.

Безопасность Черноморского региона напрямую связана со стратегическим балансом между Россией и евроатлантическим блоком. По мере того, как западный блок пытался проникнуть в Черноморский регион, было неизбежно, то что Россия примет антимеры и прежде всего против Грузии и Украины. Тем не менее, Россия разрешила и не возражает против деятельности ЕС в регионе, потому что она предпочитает использовать ЕС в качестве элемента баланса против политики США в регионе.

Одним из наиболее важных последствий окончания холодной войны в Черноморском регионе, несомненно, является экономическая сфера. Черноморский регион, который экономически был на втором месте в качестве пограничной линии между западным и восточным блоком во время холодной войны, после ее окончания и присоединения таких стран как Болгария и Румыния к интеграционному процессу с Западом, начал приобретать стратегическую значимость. Это привело к быстрому росту торговых отношений между странами региона, а наметившееся экономическое развитие внесло позитивный вклад в экономику региона в целом [4, с.471].

В этом контексте наиболее важное экономическое развитие в регионе наблюдалось в области транспортировки углеводородов. Черное море стало основным энергетическим коридором между Европой и Каспийским регионом, который богат такими энергоресурсами, как нефть и природный газ [5, с.16].

Для России очень важно экспортировать углеводороды по энергетическим коридорам на Черном море. Но более важно контролировать их. Страны Европы осознали важный факт, что это приведет к их большей зависимости от России.

Во-первых, торговля энергоресурсами - самый выгодный способ поддерживать экономику, которая почти рухнула после распада Советского Союза. Во-вторых, энергоресурсы также можно использовать в качестве политического инструмента. Россия, не колеблясь, использует свою энергетическую карту в качестве политического козыря.

В советское время Черное море было оборонительной линией, наиболее важной задачей флота была защита от возможных ядерных ударов Запада, поэтому в составе черноморского флота СССР больше было кораблей оборонительного характера [6, с.18]. Однако заказы России на военные корабли типа «Мистраль», построенные французскими верфями, свидетельствуют о признаках изменения военной стратегии России [7, с.24]. Были построены новые военные корабли, предназначенные для оперативной деятельности, такой как антитеррористическая деятельность, борьба с пиратством и эвакуация российских граждан из внутренних средств правовой защиты.

В своем заявлении в 2014 году командующий военно-морским флотом, адмирал Виктор Чирков заявил, что две наиболее важные цели новой Военно-морской доктрины России до 2030 года - это укрепление военного присутствия России в Крыму и в регионе Арктики. Чирков сказал, что Россия усилит свою военную стратегию в этих двух регионах в течение следующих 15 лет и что новая стратегия ВМФ определила Крым в качестве приоритетного региона [8]. На Черноморском флоте России уже насчитывается более 10 000 человек и более 40 военных кораблей. Несмотря на трудные экономические времена в связи с экономическими санкциями, Россия осуществляет рекордные военные затраты.

Для России Черное море - это ворота в Средиземное море и оттуда в мир. Она заявляет, что в интересах России поддерживать стабильность на Черном море. Поэтому неудивительно, что Россия участвовала в международных инициативах с другими

черноморскими государствами и государствами НАТО, таких как операции «Черноморская гармония» и «Усилие». Однако одна из важнейших целей России - не дать игрокам из-за пределов региона доминировать здесь и изменить баланс. С военной точки зрения, Россия рассматривает НАТО, Грузию и Украину как участников, стремящихся изменить баланс в регионе. По мнению России, пока текущие балансы в Черном море сохраняются, то есть до тех пор, пока Россия сохраняет свой суверенитет в Черном море, ситуация в регионе останется стабильной.

Присоединение Крыма 18 марта 2014 года является одним из важнейших политических и военных событий в Черноморском регионе. В результате всенародного голосования в Крыму 96 % избирателей проголосовали за присоединение Крыма к России. Эта ситуация значительно изменила военный и стратегический баланс в Черноморском регионе. Это стало серьезным ударом по НАТО на Черном море.

Данный факт дает России большое преимущество в военном отношении. Кроме того, у России есть возможность обеспечить воздушный контроль над всем Черноморским воздушным пространством путем развертывания своих систем противовоздушной обороны в регионе. Со всеми этими системами вооружений Крымский полуостров обеспечил значительное преимущество с точки зрения безопасности от любой военной угрозы России с юга. Филип Бридлав, генерал ВВС и один из командиров НАТО, сказал, что системы противовоздушной обороны и наземных атак, которые Россия установила в Крыму, сделали его отличной платформой, что вызывает обеспокоенность НАТО в этом направлении.

Аннексия Крыма не только укрепила российское присутствие в Черном море, но и позволила контролировать всю Украину и Азовское море, и получить Керченский пролив. Таким образом, Россия укрепила свои прямые контакты с сепаратистскими силами на востоке Украины и полностью свела на нет эффективность Украины в этом регионе [9].

Военно-морская база в Севастополе очень важна для России. Географические преимущества Севастополя, его естественная гавань и высокоразвитая инфраструктура делают его лучшей военно-морской базой в Черном море. Несмотря на то, что Россия продолжает строить новую военно-морскую базу в Новороссийске из-за необходимости эвакуации базы в Севастополе в конце 90-х гг., природа моря и близость базы к крупному торговому порту не позволяет ее использовать на полную мощь.

Военно-морская база Севастополя была основана 235 лет назад в царский период и продолжала действовать в России. Благодаря этой важной военно-морской базе Россия получила возможность усилить свое влияние и присутствие в Восточном Средиземноморье, на Балканах и на Ближнем Востоке. Россия почти гарантировала свое превосходство в Черном море, разместив свои военные подразделения на Крымском полуострове и военно-морской базе в Севастополе. Не следует забывать, что 13 кораблей России, базировавшихся в Севастополе, в 2008 году блокировали грузинские военные корабли и решили исход противостояния в свою пользу.

Основная стратегия, которой придерживалась Россия на Черном море после холодной войны, заключается в недопущении сценариев, которая может изменить баланс в регионе. Одна из основных причин, по которой Россия придерживается такой реакционной стратегии, заключается в том, что она не может выработать новую политику в соответствии с международными условиями, возникшими после событий 11 сентября.

Сегодня Черноморский регион стал важным энергетическим коридором и торговым регионом. Однако такие факторы, как сепаратистские движения, распространенные в регионе, мешают стабильности. Нагорно-Карабахский регион является серьезным источником напряженности между Арменией и Азербайджаном. Существует проблема непризнанных государств Абхазии и Южной Осетии. Правительству Тбилиси не удалось контролировать 18% территории страны [10, с.32].

Аннексия Крыма Россией и продолжающиеся российские сепаратистские конфликты в восточной части Украины фактически разделили Украину на две части. В Российской Федерации сепаратистские движения в Чечне и других частях Кавказа угрожают безопасности России и создают слабые места в сфере безопасности, особенно в плане террористической деятельности, осуществляемой в крупных городах. Опять же приднестровское сепаратистское движение мешает стабильности в Молдове. Все эти сепаратистские движения представляют собой угрозу безопасности и являются наиболее фундаментальными факторами, препятствующими стабильности в регионе, поскольку они могут вспыхнуть в любое время.

Стратегия России против США, НАТО и других конкурирующих государств в регионе осуществляется по 5 принципам. Они должны способствовать сохранению позиций страны в качестве основного игрока в регионе, предотвратить реализацию энергетических проектов, не находящихся под контролем России, предотвратить формирование антироссийских коалиций, предотвратить вступление стран региона в члены НАТО и бороться против сепаратистских и террористических движений против них.

В частности, военные преимущества, обеспечиваемые аннексией Крымского полуострова, сделали Россию самой важной и эффективной силой в регионе. Данный шаг избавил Россию от необходимости эвакуации порта Севастополя и позволил продолжить использование порта, гораздо более выгодного с точки зрения его географического положения и инфраструктуры.

Аннексируя Крым, Владимир Путин стремится сделать Украину менее привлекательной для Запада. Можно также сказать, что Россия аннексировала Крым и фактически немного запугала антироссийскую деятельность в Черноморском регионе. Оно также направлено на то, чтобы положить конец усилиям стран региона по сближению с НАТО и Западом.

С распадом Советского Союза и окончанием холодной войны Черноморский регион вступил в период значительных перемен. В частности, растущая энергетическая потребность Европы и тот факт, что он стал энергетическим коридором, соединяющим Каспий, Центральную Азию и Европу, увеличили геополитическое и геостратегическое значение Черного моря для всех мировых и региональных держав [11].

С окончанием холодной войны страны региона пытаются справиться с новой ситуацией и переживают переходный период. Однако, как мы видели в случае Украины и Грузии, нельзя сказать, что данный период полностью закончился. Черноморский регион является весьма неоднородным регионом с экономической, политической и культурной точек зрения. Но большинство стран региона подключены к одним и тем же источникам, и многие углы взаимозависимы и уязвимы. Региональная напряженность, природные ресурсы и факторы конкуренции делают Черное море чувствительным регионом, а также стратегическим местом. Даже государства в Черноморском регионе склонны рассматривать Черное море как место, где встречаются различные регионы Европы, Ближнего Востока и Кавказа, вместо того, чтобы рассматривать Черное море как сугубо внутренний регион.

Заключение. Привзгляде на географическую зону, охватываемую Российской Федерацией, становится ясно, что существует евразийское государство. Черное море является одной из наиболее важных стратегических точек этого евразийского государства и воротами России в Средиземное море. Кроме того, в силу геополитической и геостратегической важности региона, именно здесь может возникнуть угроза безопасности России. По историческим, географическим, военным, экономическим и политическим причинам Россия считает себя естественным лидером Черного моря.

Стратегия, которой придерживается Россия на Черном море, особенно во время путинского периода, характеризуется активностью. Основная задача России - исправить изменяющееся равновесие в свою пользу. Понятно, что Россия будет проводить более активную внешнюю политику, особенно после грузинского и украинского кризисов.

Военная интервенция России на территорию Грузии в 2008 году и недавний кризис на Украине после аннексии Крыма очень важны с точки зрения демонстрации решимости России на Черном море. Понятно, что Россия будет проводить гораздо более активную внешнюю политику в Черноморском регионе.

Список литературы

1. Бобо Ло Внешняя политика России при Владимире Путине: авантюризм или реализм? // *Russie.Nei.Visions*, IRFI, - 2018. - № 108. – С. 44.
2. Пресс-конференция по итогам беседы с Генеральным секретарем НАТО Джорджем Робертсоном [Электрон.ресурс] – 2001. - URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21350> (дата обращения: 01.12.2018)
3. Zoltan Barany *The Future of NATO Expansion: Four Case Studies*. – Cambridge: Cambridge University press, 2003. - p. 145
4. Mariana Papatulica *Black Sea area at the crossroad of the biggest global energy players' interests. The impact on Romania*// 2nd International Conference 'Economic Scientific Research - Theoretical, Empirical and Practical Approaches', ESPERA 2014, 13-14 November 2014, Bucharest, Romania – P.470-479.
5. Mitat Çelikpala *Turkey and the new energy politics of the black sea region* // *Neighbourhood Policy Paper*.- 2013. -№3 – P.14-18.
6. Гриневецкий С.Р., Жильцов С.С., Зонн И.С. *Геополитическое казино Причерноморья*– М.: «Восток-Запад», 2009. –258 с.
7. Государственные программы вооружения Российской Федерации: проблемы исполнения и потенциал оптимизации. Аналитический доклад. Центр анализа стратегий и технологий. - М.: «АСТ», 2015. –35 с.
8. Sharkov Damien *Russian Navy to Focus Strategy on Arctic Zone and Black Sea* [Электрон. ресурс]. - URL: <http://europe.newsweek.com/russian-navy-will-focus-strategy-until-2030-arctic-zone-and-black-sea-290496> (дата обращения: 01.12.2018)
9. Le Miere, *Christian Russian Naval Organizations by Number of Combat Vessels* [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.iiss.org/en/regions/ukraine/black-sea-5599> (дата обращения: 01.12.2018)
10. Мансуров Т. З. *Российско-грузинский диалог о нормализации отношений: ограничения и сферы взаимодействия* // *Вестник ВГУ. серия: история. политология. социология*. - 2016. -№ 3 - С.30-36
11. Klus Adam *The New Strategic Reality in the Black Sea* [Электрон.ресурс]. - URL: <http://www.neweasterneurope.eu/interviews/1197-the-new-strategic-reality-in-the-black-sea> (дата обращения: 01.12.2018)

А.А. Ермекбаев

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

Ресейдің сыртқы саясатындағы Қара теңіз аймағы

Аннотация. Қара теңіз аймағы, қырғиқабақ соғыстан кейін, елеулі өзгерістерге ұшырады және әлемдегі стратегиялық маңызды аймақтардың біріне айналды. Бұған ықпал ететін маңызды факторлардың бірі Еуропада энергетикаға сұраныстың өсуі, ал ол негізінен аталмыш аймақ арқылы жеткізіледі. Аймақтың геосаяси сипаты, уақытша тоқтатылған және созылмалы қақтығыстармен қатар, аймақты тұрақсыз және қарулы қақтығыстарға қауіпті етеді. НАТО-ның шығыстағы кеңейту процесі аймақтағы геосаяси шиеленісті күшейтіп, аймақтағы күштердің ауытқуына байланысты Ресейдің алаңдаушылығына алып келді. Аймақтық

және ғаламдық державалардың алуан түрлі мүдделері мен басымдықтарын ескере отырып, бұл аймақты қарулы қақтығыстардың ықтимал аймағына айналдырды. Зерттеудің мақсаты Қара теңіз аймағының Ресей үшін стратегиялық фактор ретінде қарастыру. Зерттеуде, сондай-ақ, қырғиқабақ соғыс аяқталған соң, атап айтқанда, В. Путиннің басшылық кезеңінде Ресейдің аймақтағы стратегиясын өзгерту үрдісін сипаттайды.

Түйін сөздер: Ресей, Қара теңіз аймағы, энергетика, күш балансы, Қырымды аннексиялау, қарсыласу.

A.Yermekbayev

*Kazakh Ablai Khan University of International Relations and
World Languages, Almaty, Kazakhstan*

Black Sea region in Russian foreign policy

Abstract. The Black Sea region after the Cold War has undergone major changes and has become one of the most strategically important regions in the world. One of the most important factors contributing to this was the growing demand for energy in Europe, which is mainly supplied through this region. The heterogeneous nature of the region, along with frozen and existing conflicts, make the region unstable and open to armed conflicts. The NATO enlargement process to the East has reinforced geopolitical tensions in the region due to Russia's concern about the changing balance of forces in the region. Regional and global powers having different interests and priorities have turned this region into a zone of possible armed conflict. The purpose of this study is to study the factors that determine the Black Sea region as strategic for Russia. The study also traces the trend of changing Russia's strategy in the region after the end of the Cold War, in particular, during the period of V. Putin's presidency.

Key words: Russia, Black Sea region, energy, balance of power, annexation of the Crimea, confrontation.

References

1. Bobo Lo Vneshnyaya politika Rossii pri Vladimire Putine: avanturyizm ili realizm? [Russia's foreign policy under Vladimir Putin: adventurism or realism?] *Russie.Nei.Visions*, **108**, 44 (2018) [in Russian]
2. Press-konferentsiya po itogam besedy s General'nym sekretarem NATO Dzhordzhem Robertsonom [Press conference following a meeting with NATO Secretary General George V. Robertson]. Available at: <http://kremlin.ru/events/president/-transcripts/21350> (accessed: 01.12.2018)
3. Zoltan Barany *The Future of NATO Expansion: Four Case Studies*. (Cambridge University press, Cambridge, 2003).
4. Mariana Papatulica *Black Sea area at the crossroad of the biggest global energy players' interests. The impact on Romania*, 2nd International Conference 'Economic Scientific Research - Theoretical, Empirical and Practical Approaches', ESPERA 2014, 13-14 November 2014, Bucharest, Romania
5. Mitat Çelikpala *Turkey and the new energy politics of the black sea region*, *Neighbourhood Policy Paper*, **3**, 14-18(2013).
6. Grinevetskiy S.R., Zhil'tsov S.S., Zonn I.S. *Geopoliticheskoye kazino Prichernomor'ya*. [Geopolitical Black Sea Casino] («Vostok-Zapad», Moscow, 2009).
7. Gosudarstvennyye programmy vooruzheniya Rossiyskoy Federatsii: problemy ispolneniya i potentsial optimizatsii. *Analiticheskiy doklad. Tsentr analiza strategiy i tekhnologiy*. [State armament programs of the Russian Federation: performance problems and optimization potential. Analytical report. Center for Analysis of Strategies and Technologies] («АСТ», Moscow, 2015)
8. Sharkov Damien *Russian Navy to Focus Strategy on Arctic Zone and Black Sea* - Available at: <http://europe.newsweek.com/russian-navy-will-focus-strategy-until-2030-arctic-zone-and-black-sea-290496> (accessed: 01.12.2018).
9. Le Miere, Christian *Russian Naval Organizations by Number of Combat Vessels*. Available at: <https://www.iiss.org/en/regions/ukraine/black-sea-5599> (accessed: 01.12.2018).

10. Mansurov T. Z. Rossiysko-Gruzinskiy dialog o normalizatsii otnosheniy: ogranicheniya i sfery vzaimodeystviya [The Russian-Georgian dialogue on the normalization of relations: restrictions and areas of interaction.], Vestnik VGU. Seriya: istoriya. politologiya. sotsiologiya. [Bulletin VSU. Series: history. political science. sociology], **3**, 30-36 (2016).

11. Klus Adam The New Strategic Reality in the Black Sea. Available at: <http://www.neweasterneurope.eu/interviews/1197-the-new-strategic-reality-in-the-black-sea> (accessed: 01.12.2018).

Сведения об авторе:

Ермекбаев А.А. – старший преподаватель кафедры международных отношений, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, ул. Муратбаева 200, Алматы, Казахстан.

Yermekbayev A. - Senior Lecturer, Department of International Relations, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Muratbayev street 200, Almaty, Kazakhstan.

XFTAP 11.07.75

Р.С. Жанбулатова¹, М.К. Дюсембекова²

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹zhanbulatova_rs@mail.ru, ²maira.enu@mail.ru)

Бірыңғай экономикалық кеңістік форматындағы Қазақстан-Ресей шекара маңы: қазіргі жағдайы және болашағы

Аннотация. Бұл мақалада талдау қазіргі жай-күйін және перспективаларын шекара маңы ынтымақтастығы Қазақстан Республикасының және Ресей Федерациясының. Екі тарап атап өтетін ынтымақтастықтың үлкен әлеуеті көрсетілді, сондай-ақ шешілмеген мәселелер де қаралды. Авторлар Қазақстан-Ресей шекарасының әріптес елдердің екіжақты қарым-қатынастарын дамытудағы маңыздылығын, сондай-ақ оның еуразиялық кеңістіктегі интеграцияның катализаторы ретіндегі рөлін атап өтеді. Қатысушы елдердің институционалдық-саяси, экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамуының бірқатар проблемаларымен шекара маңындағы өзара іс-қимылдың қазіргі заманғы практикасының тығыз байланысын анықтай отырып, авторлар шекара маңындағы ынтымақтастық мүмкіндіктерін пайдалану Қазақстан өңірлерінің бәсекеге қабілеттілігінің өсуіне, шекара маңындағы өзара іс-қимылдың теріс көріністерін еңсеруге ықпал етеді, жаһандану тәуекелдері жағдайында тату көршілік қатынастарды тереңдетуді қамтамасыз етеді деп пайымдайды.

Авторлар саяси-экономикалық және әлеуметтік-мәдени контекстегі мәселені талдай отырып, осы үдерістің көп аспектілігін атап көрсетуге диалектикалық әдіс маңызды болды. Бұдан басқа, салыстырмалы талдау әдісі шекаралас елдердің шекаралас өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейлеріне сипаттама беруге мүмкіндік береді. Авторлар шекаралық ынтымақтастықтың институционалдық-құқықтық базасының генезисін анықтады, жалпы ынтымақтастықтың саяси-құқықтық негізінің эволюциясын көрсетті. Шекара маңындағы ынтымақтастық халықаралық қатынастар жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылатындықтан, екі елдің өзара іс-қимыл процестерін зерделеудегі оңтайлы әдіс жүйелік тәсіл болып табылады. Ол Қазақстан мен Ресей әріптестігінің сипаты мен ерекшеліктерін талдауға мүмкіндік берді. Контент-талдау негізінде ресейлік және қазақстандық сарапшылардың шекара маңы байланыстарын бағалауы анықталды.

Түйін сөздер: шекара маңы аумақтары, Ресей-Қазақстан шекара маңы, шекара маңы ынтымақтастығы, еуразиялық экономикалық одақ, интеграция, институционализация.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-34-44>

Кіріспе. Елдердің шекара маңындағы ынтымақтастығы мәселелері шекаралас мемлекеттердің сыртқы саяси, экономикалық, гуманитарлық және басқа да байланыстарын қозғай отырып, қазіргі заманғы мемлекетаралық өзара іс-қимылдың маңызды бөлігі болып табылады. Бұл процестер Еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық байланыстардың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Траншекаралық ынтымақтастықты жандандырудың арқасында Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) бойынша әріптестердің терең ынтымақтастығына серпін береді деп болжауға болады. Осылайша, РФ мен ҚР арасындағы трансшекаралық ынтымақтастық Еуразиялық интеграцияның өзіндік зертханасына айналуы мүмкін.

Шекара маңындағы ынтымақтастық - бұл түрлі мемлекеттердің юрисдикциясындағы шекаралық аймақтар арасындағы қатынастарды дамыту бойынша үйлестірілген іс-қимыл. Қазіргі кезеңде мемлекеттік шекаралардың екі жағы бойынша жаңа саяси және әлеуметтік-экономикалық шындық жасайтын трансшекаралық коммуникация желілерін қалыптастырудың белсенді процестері жүріп жатыр. Бұл процестер шекаралық ынтымақтастықтың мәнін құрайды. Кейбір жағдайларда шекара маңындағы ынтымақтастық шекаралас өңірлер халқының тарихи қалыптасқан байланыстарына негізделі отырып,

мемлекетаралық қатынастардың жинақталған проблемаларын шешуге және осыған байланысты серіктестердің нақты қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін неғұрлым нақты білуіне ықпал етеді. Жалпы, шекаралас тығыз ынтымақтастық сауда, өңірлердің экономикалық өркендеуі үшін қолайлы жағдай жасайды, интеграциялық үдерістерді жеделдетуге және қауіпсіздікті нығайтуға ықпал етеді және жаһандық және өңірлік халықаралық қатынастар жүйесінде сөзсіз маңызды рөл атқарады.

Шекара маңындағы ынтымақтастық проблемасы Қазақстан үшін де, Ресей үшін де аса маңызды, өйткені екі мемлекет аумағы бойынша әлемнің алғашқы ондығына кіреді және демек, үлкен шекаралық периметрі бар. Өзара ортақ шекараның шамамен жеті жарым мың километріне ие бола отырып, Қазақстан мен Ресей бұл әлеуетті елдердің саяси, әлеуметтік-экономикалық және гуманитарлық даму мүддесінде пайдалануға міндетті. Қазақстанның 7 облысы (Атырау, Ақтөбе, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстары) және РФ 12 субъектісі (Алтай Республикасы, Алтай өлкесі, Астрахан, Волгоград, Қорған, Новосибирск, Орынбор, Омбы, Самара, Саратов, Түмен және Челябинск облыстары) шекаралас облыстар болып табылатынын нақтылау қажет.

Трансшекаралық байланыстарды қазіргі заманғы қарқындалу кезінде шекара маңындағы ынтымақтастықтың оң әсерін кеңінен пайдаланған жөн. Бүгінде республикада жүзеге асырылып жатқан шекара маңындағы ынтымақтастық саясатын жеткілікті тиімді деп санауға болмайды деп ойлаймыз. Бүгінде шекаралық кеңістікті тұрақты дамытуды қамтамасыз ету үшін интеграциялық өзара іс-қимылды пайдаланудың қажеттілігі туындайды және объективті әлеуеті бар. Бұдан басқа, қазақстандық шекара маңы проблемаларын тұжырымдамалық пысықтау, осы тақырып бойынша қолданбалы зерттеулерді жалғастыру қажеттілігі бар.

Жоғарыда баяндалғанды ескере отырып, қазіргі уақытта Еуразиялық интеграция жағдайында қағидатты жаңа сапаға ие болатын Қазақстан-Ресей шекара маңы ынтымақтастығының қазіргі заманғы жай-күйін зерделеу, қазіргі кезеңдегі мемлекеттердің екіжақты өзара іс-қимыл мүмкіндіктері мен тәуекелдерін талдау, осы саладағы әріптес елдердің саясатын салыстыру авторлар үшін ерекше қызығушылық тудырады және зерттеудің негізгі мақсаты болып табылады.

Жалпы алғанда, ғылыми әдебиетте Қазақстан мен Ресейдің шекара маңындағы ынтымақтастығы мәселелері, оның теориялық аспектілері, халықаралық ынтымақтастық процестерінің субъектілері арасындағы өкілеттіктерді ажырату мәселелері және олардың әлеуметтік-экономикалық қызметі көрініс табады. Әлемдік және жергілікті ауқымдағы өңірлердің өзара іс-қимылының тұжырымдамалық аспектілеріне А.С. Макарычев, Л.Б. Вардомский, А. Либман, Б. Хейфец, С.В. Голунов, В.А. Колосов, Т.В. Зонова, И.М. Бусыгина, В.А. Шлямин және т.б. сияқты ресейлік ғалымдардың зерттеулері арналған. Атап айтқанда, Ресейдің халықаралық байланыстарының теориялық-құқықтық мәселелері, Қазақстан мен Ресей мысалында трансшекаралық ынтымақтастық құрылымдарының рөлі А. Либман, Б. Хейфец жұмысында ашылған [1]. Шекара маңындағы ынтымақтастық мәселелерін, Ресеймен ынтымақтастық мәселелерін талдауды зерттейтін қазақстандық авторлардың еңбектерінде елеулі орын алады. Шекаралық ынтымақтастықты зерттеуде Т.А. Мансұров, А.А. Башмаков, К.Л. Сыроежкин, Г.Н. Иренов, А.А. Айталы, Е.М. Арын, А.К. Жаганова, М.К. Жүндібаевтың еңбектері маңызды орын алады. Осы контексте шекара маңындағы ынтымақтастықты талдау үшін Т.А. Мансұровтың (РФ-дағы ҚР экс-елшісі) «Қазақстан және Ресей: егемендік, интеграция, стратегиялық әріптестік тәжірибесі» және «Өзгерістер дәуіріндегі Қазақстан-Ресей қарым-қатынастары» еңбектері маңызды. Ресей мен Қазақстанның тәуелсіз егемен мемлекет ретіндегі қарым-қатынастарының тарихына сүйене отырып, Т.А. Мансұров шекаралық ынтымақтастықтың саяси-құқықтық негізін толық қарастырады [2]. Зерттеуші және саяси қайраткер А.А. Башмаков өзінің «Еуразиялық

экономикалық интеграцияға шекаралық ынтымақтастықтан» атты кітабында шекаралық ынтымақтастықты Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы интеграциясының маңызды факторы ретінде анықтайды. Оның пікірінше, шекаралық ынтымақтастық азаматтардың жеке қарым-қатынасы үшін қолайлы жағдайлар қалыптастыруға ықпал етеді, периметрі бойынша екі елдің интеграциялық процестерін жеделдететін сенім және тату көршілік белдеуін құруға оң ықпал етеді [3]. М.Қ. Жүндібаев өз жұмыстарында Қазақстан мен Ресейдің шекаралас өңірлерінің экономикалық ынтымақтастығын жеке облыстар мысалында талдайды [4]. Жалпы, қазақстандық ғалымдардың жұмыстарында посткеңестік мемлекеттердің өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығын құқықтық реттеу, шектес өңірлер арасындағы шекара маңы байланыстары мәселелері және еуразиялық интеграция жағдайында олардың даму факторлары қарастырылады. Шекара маңындағы ынтымақтастық жөніндегі елеулі материалға қарамастан, біздің ойымызша, шекара маңындағы ынтымақтастық проблемасының зерттелу деңгейі жеткіліксіз болып отыр.

Қойылған мақсаттарға жету үшін зерттеудің әдіснамалық негізі танымның жалпы ғылыми әдістері, сондай-ақ саяси әдістер кешені: диалектикалық, тарихи, жүйелік талдау, салыстырмалы талдау, институционалдық талдау, контент-талдау және басқалар болды.

Қазақстан-Ресей шекара маңы ынтымақтастығы нысандарының қазіргі жай-күйін талдау, оның институционалдық-құқықтық негіздерін қалыптастыру, оның тиімділігі мен дезинтеграциялаушы факторларының дәрежесі, Ресей мен Қазақстан арасындағы өңіраралық және субөңірлік байланыстар ерекшеліктері екіжақты қатынастар деңгейінде де, Еуразиялық экономикалық одақ форматында да Қазақстан мен Ресейдің одан әрі өзара тиімді ынтымақтастық стратегиясын әзірлеу үшін қажетті белгілі бір қорытындылар жасауға мүмкіндік береді деп пайымдаймыз.

Қазақстан мен Ресей арасындағы қатынастар көпдеңгейлі сипаттағы берік институционалдық базаға ие. Негізінен, оның тұжырымдамалық негізін Ресей мен Қазақстан мүшелері болып табылатын халықаралық ұйымдар форматында қабылданған нормативтік-құқықтық актілер құрайды. Посткеңестік мемлекеттердің шекара маңы ынтымақтастығы мәселелерін құқықтық реттеу үшін өзіндік үлгі болып табылатын негізгі халықаралық-құқықтық құжат 1980 жылғы 21 мамырдағы аумақтық қоғамдастықтар мен билік орындарының шекара маңы ынтымақтастығы туралы Еуропалық негіздемілік конвенция болды. Бұдан басқа, Қазақстан мен Ресей Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының (ТМД) мүшелері ретінде осы ұйымның құқықтық алаңы шеңберінде өз ынтымақтастығының негізгі аспектілерін анықтайды. Атап айтқанда, оның негізін мынадай құжаттар құрайды – бұл ТМД Үкімет Басшылары Кеңесінің 2004 жылғы 15 қыркүйектегі шешімімен бекітілген ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығының тұжырымдамасы және ТМД мемлекеттері Басшылары Кеңесінің 2008 жылғы 10 қазандағы шешімімен қабылданған ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің шекара маңы ынтымақтастығы жөніндегі Конвенцияға [5] Қазақстан сондай-ақ 2010 жылғы 16 ақпанда қол қойды және ратификациялады. Шекара маңындағы мемлекеттердің бірлескен ауқымды қызметі үшін жағдай жасайтын осы акт. Бұл құжатта шекара маңындағы аумақтардағы Тараптар қызметінің негізгі бағыттары белгіленген, олардың шегінде арнайы экономикалық аймақтар құру мүмкіндігі және шекаралық, кедендік, көші-қон және бақылаудың өзге де түрлерінің рәсімдерін жеңілдетуге бағытталған шаралар қабылдау көзделеді. 2015 жылдың сәуір айында ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы жөніндегі Кеңестің IV отырысында 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған ТМД елдерінің өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы тұжырымдамасының, сондай-ақ ТМД мемлекеттерінің өңіраралық ынтымақтастығы туралы Конвенцияның жобалары мақұлданды. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде шекаралық ынтымақтастықтың нақты бағыттарына арналған құжаттар да әзірленді. Мысалы, қоршаған

ортаны қорғау және табиғат пайдалану саласында 2001 жылғы 31 мамырдағы жер қойнауын зерттеу, игеру және қорғау саласындағы шекаралық ынтымақтастық туралы Келісім әрекет етеді (Қазақстан 2005 жылғы 14 ақпанда қосылды). Оны іске асыру экологиялық проблемаларды ескере отырып, отын-энергетикалық және шикізат ресурстарының кен орындарын өзара тиімді бірлесіп игеруге ықпал етеді, бұл Қазақстан үшін әсіресе маңызды, өйткені шекара маңы ынтымақтастығының бірқатар жобалары нақ осы саладағы бірлескен кәсіпорындардың қызметімен байланысты. Айта кету керек, шекаралық ынтымақтастықтың құқықтық базасын қалыптастыруға посткеңестік кеңістіктегі басқа да интеграциялық бірлестіктер шеңберінде де бөлінді. Алайда нақты келісімдерге қол қойылмаған.

Екіншіден, ынтымақтастықтың құқықтық базасының маңызды құрамдас бөлігі екіжақты Ресей-Қазақстандық шарттар мен келісімдер болып табылады. Жалпы, Қазақстан-Ресей ынтымақтастығының шарттық-құқықтық базасы 300-ден астам құжатты қамтиды. Стратегиялық серіктестіктің негізін Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы 1992 жылғы 25 мамырдағы достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы шарт және 2013 жылғы 11 қарашадағы ХХІ ғасырдағы тату көршілік және одақтастық туралы шарт құрайды (2014 жылғы 22 желтоқсанда күшіне енді) [6].

Шекара маңындағы ынтымақтастықты дамытуда арнайы бағдарламалар маңызды орын алады. Челябинде (Ресей) өткен Қазақстан мен Ресейдің 14 өңіраралық ынтымақтастық форумында қол қойылған мына сипаттағы төртінші құжат Ресей мен Қазақстан арасындағы 2018-2023 жылдарға арналған өңіраралық және шекаралық ынтымақтастық бағдарламасы бүгінгі таңда әрекет етеді [7].

Қазақстан мен Ресейдің шекара маңы ынтымақтастығы құқықтық базасының құрылымында мемлекеттердің министрліктері мен ведомстволары арасындағы өзара іс-қимыл туралы құжаттар ерекше орын алады. Ынтымақтастықтың нақты бағыттарына (еркін сауда, қоршаған ортаны қорғау, кедендік мәселелер және т.б.) арналған келісімдер шекара маңындағы қатынастардың құқықтық базасының маңызды құрылымдық элементі болып табылады. Мысалы, 1992 жылғы 27 тамыздағы ұқсас келісімнің орнына келген 2010 жылғы 7 қыркүйектегі трансшекаралық су объектілерін бірлесіп пайдалану және қорғау туралы келісімді атап өтеміз.

Екі жақты деңгейдегі Қазақстан-Ресей шекара маңы ынтымақтастығының институционалдық негізін 1999 жылғы 28 маусымда құрылған Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасындағы ынтымақтастық жөніндегі үкіметаралық комиссия құрайтынын атап өткен жөн. Комиссияның негізгі міндеттері: ресейлік-қазақстандық ынтымақтастығының жай-күйін талдау, оның неғұрлым перспективалы бағыттарын және өзара іс-қимыл нысандарын жетілдіру жолдарын анықтау болып табылады. Комиссия шеңберінде шекаралық ынтымақтастық жөніндегі кіші комиссия бар. Кіші комиссия Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының шекара маңындағы аудандарының сауда-экономикалық ынтымақтастығының жай-күйі мен даму перспективаларын, кедендік және шекара маңындағы бақылау, төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою, көші-қон және демография, ауыл шаруашылығы және жер ресурстарын басқару, қоршаған ортаны қорғау, туризм және спорт саласындағы ынтымақтастық мәселелерін, сондай-ақ шекара маңындағы өңірлер арасында өңірлік тауар өндірушілердің көрмелерін және шекара маңындағы ауыл шаруашылығы жәрмеңкелерін өткізу [8].

Тұтастай алғанда, оның ішінде өңіраралық және шекара маңы деңгейіндегі Қазақстан мен Ресей ынтымақтастығының институционалдық-құқықтық базасының маңызды элементі Қазақстан мен Ресейдің шекара маңы облыстары басшыларының жыл сайынғы форумдары болып табылады. Екі ел өңірлерінің өзара іс-қимылы көбінесе ең алдымен мемлекет басшылары деңгейіндегі тығыз саяси байланыстармен қамтамасыз етілетіндігін атап өткім келеді. Бұл тұрғыда Қазақстан мен Ресейдің шекаралас облыстарының жыл

сайынғы форумдары өтетін ҚР және РФ Президенттерінің форумына баса назар аударған жөн. Мұндай бірінші Форум Омбыда 2003 жылдың сәуірінде өтті. Ресей-Қазақстан форумдарын өткізу өңірлік ынтымақтастық проблемаларының кең ауқымы бойынша тұрақты диалог жүргізуге мүмкіндік береді және екіжақты қатынастардың аса өзекті мәселелері бойынша пікір алмасуға мүмкіндік береді. 2018 жылы Қазақстан мен Ресей аймақаралық ынтымақтастығының XV форумы Петропавл (Қазақстан) қаласында өтті [9].

Біздің ойымызша, шекаралық ынтымақтастықтағы негізгі құқықтық құжаттар екіжақты қатынастар форматында, Қазақстан мен Ресейдің нақты аймақтары деңгейінде қол қойылған нормативтік актілер болып табылады. Көп жағдайда бұл Ресей Федерациясы мен Қазақстан облыстарының мемлекеттік билік органдары арасындағы жалпы сипаттағы ынтымақтастық туралы келісімдер, меморандумдар мен хаттамалар. Мұндай келісімдер 90-шы жылдары жасала бастады. Сондай-ақ облыстардың жекелеген ведомстволарының арасында бірқатар келісімдер, шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы шарттар мен келісім-шарттар бар.

Айта кету керек, бизнесмендердің байланыстары 2006 жылы консультативтік-кеңесші орган ретінде құрылған жеке институт-шекаралық ынтымақтастық бойынша Ресей-Қазақстан Іскерлік кеңесі (РКДС) желісі бойынша жүзеге асырылады [10].

Біздің ойымызша, шекара маңы ынтымақтастығының нормативтік-құқықтық базасының ең маңызды элементі серіктес елдердің ішкі заңнамасы болып табылады. Ресей Федерациясының шекара маңы ынтымақтастығының негізгі принциптерін, міндеттері мен бағыттарын, сондай-ақ Ресей Федерациясының шекара маңы ынтымақтастығы субъектілерінің өкілеттіктерін анықтайтын 2017 жылғы 27 шілдедегі «шекара маңы ынтымақтастығының негіздері туралы» заңды қабылдауы. Қазақстан үшін өзекті міндет шекара маңы ынтымақтастығы мәселелерінің кешенін реттейтін осындай заңнамалық актіні қабылдау болып табылады [11].

Қазақстан-Ресей шекара маңы ынтымақтастығының қазіргі жай-күйі мен перспективаларын бағалау кезінде Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев бекіткен Қазақстан Республикасының 2014-2020 жылдарға арналған сыртқы саясаты Тұжырымдамасына сәйкес атап өту қажет. Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясымен ХХІ ғасырдағы тату көршілік пен одақтастық туралы шарт негізінде саяси, сауда-экономикалық және мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықтың барлық салаларында қарым-қатынастарды нығайтуды жалғастыратыны атап көрсетілген. [12].

Әрине, Қазақстан мен Ресей үшін саяси және экономикалық өзара іс-қимылдың жоғары қарқындылығы тән. Шекара маңындағы ынтымақтастық контекстінде осы саладағы негізгі нормативтік-құқықтық құжаттарды талдау олардың сондай-ақ байланыстар бағыттарының кең тізбесін қамтитынын көрсетеді. Алайда, экономикалық қатынастардың түрлі аспектілері бірінші кезекке шығады және, әрине, сауда-экономикалық өзара іс-қимыл басым.

Осыған байланысты шекара маңындағы ынтымақтастық жөніндегі Ресей-Қазақстан Іскерлік кеңесінің шекара маңындағы ынтымақтастығын дамытудағы шын мәнінде маңызды рөлді атап өткен жөн. РФ СӨП өкілдері мен «Атамекен» Қазақстанның Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы кіретін РКДС форматында ұйымдар арасындағы ынтымақтастық туралы келісім негізінде бизнес үшін маңызды көптеген мәселелерді шешуге қол жеткізе отырып, белсенді өзара іс-қимыл жасайды. Мысалы, ҚР және РФ кәсіпкерлерін Еуразиялық экономикалық комиссия жанынан құрылған консультативтік комитеттердің жұмысына және Комиссия қабылдайтын шешімдердің жобаларын жария талқылауға тарту қамтамасыз етіледі. ДҚЖК жұмысы шекаралық экономикалық ынтымақтастық шарттарын жетілдіру бойынша мемлекеттік және интеграциялық құрылымдарға ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеуге; Ресей мен Қазақстанның шекаралас өңірлерінің іскерлік топтарының тікелей байланыстары мен байланыстарын жолға қоюға ықпал етуге, оларды ұлттық экономикалардың түрлі

салаларындағы жобаларды іске асыруға тартуға бағытталған; шекара маңындағы өңірлерде әртүрлі іс-шаралар (көрмелер, конференциялар, семинарлар және т.б.) өткізу жолымен іскерлік және қаржылық топтар ынтымақтастығының нысандарын кеңейту; экономикалық, қаржы ұйымдарымен, Сауда-өнеркәсіп палаталарымен, Ресей және Қазақстан сияқты басқа да мемлекеттердің кәсіпорындарымен өзара іс-қимыл жасау және байланыстарды нығайту, олармен іскерлік ақпарат алмасу; кәсіпкерлерді сыртқы экономикалық қызметтің өзекті мәселелері туралы хабардар ету [13].

Қазақстан мен Ресей арасындағы нақты шекаралық ынтымақтастық процестері көпжақты экономикалық қатынастарды дамытуға ықпал етеді деп пайымдаймыз. Біздің көзқарасымызша, бұл процесс экономикалық жағдайды жақсартуға және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға мүмкіндік беретін екі серіктес ел өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық дамуының неғұрлым оңтайлы нұсқасы заңды болып табылады. Бұдан басқа, ынтымақтастықтың жай-күйіне шекара маңындағы аумақтардың қолайлы демографиялық ерекшеліктері (мысалы, Қазақстанның шекара маңындағы облыстарында республика халқының едәуір бөлігі өмір сүреді, ол Ресей облыстарымен тиімді байланыс орнатуға бағытталған) және шекара маңындағы өңірлердің мәдениетаралық коммуникацияларын жеңілдететін этномәдени ерекшеліктері сияқты факторлар әсер етеді.

Бірақ, екі тарап атап өтетін ынтымақтастықтың үлкен әлеуетіне қарамастан, бірқатар шешілмеген мәселелер бар. Біздің ойымызша, шекара маңындағы байланыстардың өсуі үшін проблеманы мемлекеттердің құқықтық жүйелеріндегі айырмашылықтар, ҚР шекара маңындағы ынтымақтастыққа қатысты нақты заңның жоқтығы. Сонымен қатар, шектес өңірлердің қолданыстағы ынтымақтастық практикасында дезинтеграциялық сипаттағы факторлар ретінде шекара маңындағы өңірлердің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі соңғы рөлге ие емес. Қазақстан мен Ресей шекарасының экономикалық, демографиялық, әлеуметтік әлеуетінде айырмашылық бар [14]. Осыған байланысты, Қазақстан тарапы ынтымақтастыққа үлкен қызығушылық танытуда, бұл Қазақстанның бірқатар шекара маңындағы облыстары үшін Ресей нарығы негізгі болып табылатындығымен байланысты. Керісінше, Ресейдің шекаралас аудандарының бизнес-қауымдастығы Қазақстаннан тыс серіктестерді табады. Шекаралық өткізу пункттерін қоса алғанда, шекара маңындағы инфрақұрылымның жай-күйі да маңызды мәселе болып табылады. Өз кезегінде, ынтымақтастық дәрежесіне халықаралық қызметті жүзеге асырудағы өңірлік билік өкілеттіктерінің сипаты айтарлықтай әсер етеді. Республикалық (немесе Ресей үшін Федералдық) деңгейлерде байланысты шекаралық ынтымақтастықты дамытуға баса назар аударылған. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, аймақтық биліктің белсенділігі артық болуы тиіс. Біздің ойымызша, аймақтардағы ынтымақтастық мүмкіндіктері туралы ақпараттың жеткіліксіздігі маңызды болып табылады, бұл өңірлік әкімшіліктердің бастамашылдығы нақты айтқанда, елеусіз белсенділікті тағы да көрсетеді. Өңірлердің белсенді рөлі, алайда мемлекеттің сыртқы экономикалық саясаты тиімділігінің шешуші факторларының бірі болып табылады. Бұл жағдайда шекара маңындағы өңірлердің рөлі - бұл елдің сыртқы саясатының басымдықтарын «төменнен қолдау» деп аталатын, маңызды екі жақты қатынастарды дамытудың әлеуетті ресурсы. Қазақстан-Ресей шекара маңы кеңістігінің ерекшелігі, ол Еуразиялық континенттің орталық бөлігін (немесе геосаяси терминологиядағы «хартлэнд») қамтиды, бұл әлемнің барлық жетекші державаларының қызығушылығын тудырады. Серіктес елдер ұлттық мүдделерді ұстана отырып, оған ден қоюға мәжбүр, бұл тараптардың консенсусына әрдайым ықпал етпейді. Бұл тұрғыда Ресей мен Қазақстан арасындағы шекара «ашық» деген жағдайды да атап өтпеуге болмайды, Бұл бизнес-байланыстарды жүзеге асыру үшін артықшылықпен қатар халықаралық есірткі трафигіне, заңсыз көші-қонға, контрабандаға және трансшекаралық байланыстарды криминализациялаудың басқа да үрдістеріне байланысты қауіпсіздікке қауіп төндіреді.

Қазақстан мен Ресей ЕАЭО аясында Бірыңғай экономикалық кеңістік құруда жұмыс істеуде. Осыны негізге ала отырып, шекара маңындағы байланыстардың сипаты еуразиялық интеграция қарқынымен берілетін екі мемлекеттің ынтымақтастығы дамуының жалпы деңгейімен айқындалады. Атап айтқанда, ЕАЭО визасыз кеңістіктегі адамдардың еркін жүріп-тұруы үшін жағдайларды қамтамасыз ету шекара маңындағы жағдайға оң әсер етеді.

Әрине, қазіргі экономикалық жағдайларда зерттеушілер алдында өзара іс-қимылдың жаңа үрдістері мен деңгейін анықтау, шекаралық ынтымақтастыққа ЕАЭО шеңберіндегі ықпалдасу әсерлеріне баға беру, оның перспективаларын анықтау міндеті тұр. Қазақстан-Ресей шекара маңындағы процестерді осы талдау шын мәнінде өзекті, өйткені оның негізінде өңірлік және республикалық органдар үшін неғұрлым тиімді басқару шешімдері әзірленуі мүмкін.

Шекаралық ынтымақтастықтың мүмкіндіктері мен перспективаларын жинақтай отырып, Еуразиялық кеңістіктегі инфрақұрылымдық бағдарламалардың оң трендтеріне - шектес облыстар өсуінің әлеуетті драйверлерін көрсетуге болады. Осы тұрғыда шекара маңындағы инфрақұрылымды дамыту, теміржол және автомобиль қатынасын қарқындатуға, логистикалық орталықтар салуға бағытталған Жол инфрақұрылымын және шекаралық өткізу пункттерін бірлесіп жаңғырту міндеті өзекті. Оның орындалуы шекара маңындағы өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін жақсы ынталандыру болар еді.

Біздің ойымызша, шекара маңындағы облыстардың серіктестерден ықтимал тәуелділігі проблемасына, тиімсіз жағдайларды (мысалы, кедендік шектеулерді) таңу тәжірибесіне ерекше назар аудару қажет. Әріптестердің шектес елдің мүдделеріне нұқсан келтіретін жағдайларды таңуға ықтимал ниетін болдырмау үшін күш-жігерді үйлестіру және тараптар арасындағы келісімге қол жеткізу проблемасын шешу қажет. Траншекаралық байланыстарды жандандыруды болжау белгілі бір жергілікті әкімшіліктердің, сауда-өнеркәсіп палаталары өкілдерінің, кәсіпкерлердің, кәсіподақ ұйымдарының, қоғамдық бірлестіктердің және басқа да қатысушылардың қатарында республиканың шекара маңындағы белсенді ойыншылары болған кезде оң сипатта болар еді.

Жалпы, жоғарыда аталған проблемаларды шешу, біздің ойымызша, шекара маңындағы Өңірлерді дамытудың бірлескен бағдарламалары негізінде Қазақстан мен Ресейдің шекара маңы аймағын кешенді дамыту жолымен мүмкін болады. Экономикалық ынтымақтастықтың неғұрлым тиімді нысандарын, оның ішінде озық әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, ілгерілету қажет. «Еуроаймақтар мен Шығыс Азия «экономикалық өсудің полюстері» тәжірибесін талдау талап етіледі, оларға ресейлік аймақтар да ұзақ уақыт бойы қатысады және оны Қазақстан-Ресей қарым-қатынастары практикасында қолдану мүмкіндіктері.

Нәтижесінде, Қазақстан мен Ресейдің шекаралас тығыз қарым-қатынастары мемлекетаралық өзара іс-қимылдың екі жақты негізде және біртұтас еуразиялық кеңістік шеңберінде көп жақты локомотивіне айналуы мүмкін.

Қорытынды. Жүргізілген талдауды түйіндей келе, Еуразиялық аймақтағы шекаралық ынтымақтастықтың маңыздылығын көрсетуге болады. Ол елдердің басым мақсаты болып қалуы тиіс. Әрине, шекаралық ынтымақтастықтың еуразиялық кеңістіктегі мемлекеттердің проблемаларын шешу үшін өсіп келе жатқан мүмкіндіктері бар. Біздің ойымызша, экономикалық өсу проблемаларын шешу үшін оларға берілетін саяси-құқықтық және сауда-экономикалық құралдарды пайдалануға тиіс өңірлердің өкілеттігін кеңейту қажет. Осыған байланысты, шекаралық ынтымақтастыққа қатысты ҚР Ұлттық заңнамасында олқылықтарды толықтыру өзекті міндет болып табылады. Шекара маңындағы ынтымақтастық туралы заңды қабылдау шекара маңындағы байланыстарды жүзеге асырудың құқықтық шеңберін белгілеуге, шекара маңындағы ынтымақтастық процестеріне қатысушылардың қызметін регламенттеуге, сондай-ақ өңірлік заңнаманы біріздендіруге және өңірлерге шекара

маңындағы байланыстарды іске асыруда тең құқықтар мен мүмкіндіктер беруге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Либман А.М., Хейфец Б.А. Модели региональной интеграции: монография. - Москва: Экономика, 2011. -336 с.
2. Мансуров Т. Казахстанско-российские отношения в эпоху перемен. - М.: Реал Пресс, 2001.- 712с.
3. Башмаков А.А. От приграничного сотрудничества к евразийской экономической интеграции: сборник научных трудов. - Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2013. -216с.
4. Жундубаев М. К. Современная практика приграничного сотрудничества российских и казахстанских регионов в экономической сфере (на примере Костанайской и Челябинской областей) // Социум и власть. – 2013. – №2.-С.35-42.
5. Конвенция о приграничном сотрудничестве государств – участников Содружества Независимых Государств. Единый реестр правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств [электронды ресурс]. – 2010. – URL: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/tet?doc=2510> (қарастырған мерзімі: 12.10.2018).
6. Сотрудничество Республики Казахстан с Российской Федерацией. [электронды ресурс]. - 2016. – URL: <http://mfa.gov.kz/index.php/ru/vneshnyaya-politika/sotrudnichestvo-kazahstana/sotrudniche> (қарастырған мерзімі: 14.10.2018).
7. Участие в XIV Форуме межрегионального сотрудничества Казахстана и России [электронды ресурс]. - 2017. – URL: <http://www.akorda.kz/ru/events/uchastie-v-hiv-forume-mezhregionalnogo-sotrudnichestva-kazahstana-i-rossii> (қарастырған мерзімі: 14.10.2018).
8. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Казахстан о Межправительственной комиссии по сотрудничеству между Российской Федерацией и Республикой Казахстан [электронды ресурс]. - 1999. – URL: (PDF) <http://kazembassy.ru/ru/dvustoronneesotrudnichestvo/dogovornayabaza/78-mezdunaro> (қарастырған мерзімі: 15.10.2018).
9. Президент прибыл в Петропавловск для участия в форуме регионов России и Казахстана [электронды ресурс]. - 2018. – URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/59071> (қарастырған мерзімі: 15.10.2018).
10. Российско-Казахстанский Деловой Совет [электронды ресурс]. - 2018. – URL: http://www.alttpp.ru/deyatelnost_i_uslugi/vneshneekonomicheskaya_deyatelnost/rossijskokazahstanski_jundefineddelovojundefinedsovet (қарастырған мерзімі: 15.10.2018).
11. Федеральный закон. «Об основах приграничного сотрудничества» [электронды ресурс]. - 2017. – URL: <http://docs.cntd.ru/document/436752111> (қарастырған мерзімі: 15.10.2018).
12. Концепция внешней политики РК на 2014-2020 гг. [электронды ресурс]. - 2014. – URL: <http://mfa.gov.kz/index.php/ru/vneshnyaya-politika/kontseptsiya-vneshnoj-politiki-rk-na-2014-2020-gg> (қарастырған мерзімі: 15.10.2018).
13. Российско-Казахстанский Деловой Совет [электронды ресурс]. - 2015. – URL: http://www.alttpp.ru/deyatelnost_i_uslugi/vneshneekonomicheskaya_deyatelnost/rossijskokazahstanski_jundefineddelovojundefinedsovet (қарастырған мерзімі: 15.10.2018).
14. Жанбулатова Р.С. Институционализация приграничного сотрудничества Казахстана и России // Современные евразийские исследования.- 2016.- №1.- С. 65-72

Р.С. Жанбулатова, М.К. Дюсембекова

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева,
Астана, Казахстан*

Казахстанско-российское приграничье в формате единого экономического пространства: современное состояние и перспективы

Аннотация. В данной статье осуществлен анализ современного состояния и перспектив приграничного сотрудничества Республики Казахстан и Российской Федерации. Показан большой потенциал сотрудничества, отмечаемый обеими сторонами, но также рассмотрены и нерешенные проблемы. Авторы подчеркивают значимость казахстанско – российского приграничья в развитии двусторонних отношений стран-партнеров, а также его роль в качестве катализатора интеграции на евразийском пространстве.

Выявив тесную связь современной практики приграничного взаимодействия с рядом проблем институционально-политического, экономического и социокультурного развития стран-участниц, авторы полагают, что использование возможностей приграничного сотрудничества будет способствовать росту конкурентоспособности регионов Казахстана, преодолению негативных проявлений приграничного взаимодействия, обеспечит углубление добрососедских отношений в условиях глобализационных рисков.

Значимым стал диалектический метод, на основе которого авторы подчеркивают многоаспектность этого процесса, анализируя проблему как в политико-экономическом, так и в социокультурном контексте. Кроме того, метод сравнительного анализа позволяет дать характеристику уровней социально-экономического развития приграничных регионов сопредельных стран. Авторами выявлен генезис институционально-правовой базы приграничного сотрудничества, показана эволюция политико-правовой основы сотрудничества в целом. Поскольку приграничное сотрудничество является неотъемлемой частью системы международных отношений, оптимальным методом при изучении процессов взаимодействия двух стран стал метод системного подхода. Он позволил проанализировать характер и особенности партнерства Казахстана и России. На основе контент-анализа определена оценка приграничных связей российскими и казахстанскими экспертами.

Ключевые слова: приграничные территории, российско-казахстанское приграничье, приграничное сотрудничество, Евразийский экономический союз, интеграция, институционализация.

R.S.Zhanbulatova, M.K. Dyussebekova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Kazakh-Russian border area in the format of the common economic space: current state and prospects

Abstract. This article analyzes the current state and prospects of cross-border cooperation between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation. The great potential of cooperation noted by both parties is shown, but also the unsolved problems are considered. The authors emphasize the importance of the Kazakh - Russian border in the development of bilateral relations between the partner countries, as well as its role as a catalyst for integration in the Eurasian space.

Having identified the close connection of modern practice of cross - border cooperation with a number of problems of institutional, political, economic and socio-cultural development of the participating countries, the authors believe that the use of cross-border cooperation opportunities will contribute to the growth of competitiveness of the regions of Kazakhstan, overcoming the negative manifestations of cross-border cooperation, will ensure the deepening of good-neighborly relations in the context of globalization risks.

The dialectical method has become significant, on the basis of which the authors emphasize the multi – aspect of this process, analyzing the problem both in the political-economic and socio-cultural context. In addition, the method of comparative analysis allows us to characterize the levels of socio-economic development of the border regions of neighboring countries. The authors identify the Genesis of the institutional and legal framework of cross-border cooperation, shows the evolution of the political and legal framework of cooperation in general. Since cross-border cooperation is an integral part of the system of international relations, the best method in studying the processes of interaction between the two countries was the method of a systematic approach. It allowed to analyze the nature and features of the partnership between Kazakhstan and Russia. On the basis of content analysis, the assessment of cross-border relations by Russian and Kazakh experts was determined.

Key words: border areas, Russian-Kazakhstan border area, cross-border cooperation, Eurasian Economic Union, integration, institutionalization.

References

1. Libman A. M., Kheyfets B. A. Modeli regional'noy integratsii: monografiya [Models of regional integration: monograph] (Economic, Moscow,2011).
2. Mansurov T. Kazakhstansko-rossiyskiye otnosheniya v epokhu peremen [Kazakh-Russian relations in the era of change] (Real Press, Moscow,2001).
3. Bashmakov A.A. Ot prigranichnogo sotrudnichestva k yevraziyskoy ekonomicheskoy integratsii [From cross-border cooperation to Eurasian economic integration: a collection of scientific papers] (KazISS under the President of Kazakhstan, Almaty,2013)
4. Zhundubayev M. K. Sovremennaya praktika prigranichnogo sotrudnichestva rossiyskikh i kazakhstanskikh regionov v ekonomicheskoy sfere (na primere Kostanayskoy i Chelyabinskoy oblastey) [Modern practice of cross-border cooperation between Russian and Kazakh regions in the economic sphere (on the example of Kostanay and Chelyabinsk regions)] Society and power, (2), 35-42 (2013).
5. Konventsiya o prigranichnom sotrudnichestve gosudarstv – uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv. Yedinyy reyestr pravovykh aktov i drugikh dokumentov Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv [Convention on cross – border cooperation of the States members of the Commonwealth of Independent States. Unified register of legal acts and other documents of the Commonwealth of Independent States]. Available at: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/tet?doc=2510> (accessed 12.10.2018).
6. Sotrudnichestvo Respubliki Kazakhstan c Rossiyskoy Federatsiyey [Cooperation of the Republic of Kazakhstan with the Russian Federation] Available at: http://mfa.gov.kz/index.php/ru/vneshnyaya-politika/sotrudnichestvo_kazakhstana/sotrudniche [in Russian]. (accessed 14.10.2018).
7. Uchastiye v KHIV Forume mezhregional'nogo sotrudnichestva Kazakhstana i Rossii [Participation in the XIV forum of interregional cooperation of Kazakhstan and Russia] Available at: <http://www.akorda.kz/ru/events/uchastie-v-hiv-forume-mezhregionalnogo-sotrudnichestva-kazakhstan-i-rossii> (accessed 14.10.2018).
8. Soglasheniye mezhdru Pravitel'stvom Rossiyskoy Federatsii i Pravitel'stvom Respubliki Kazakhstan o Mezhpavitel'stvennoy komissii po sotrudnichestvu mezhdru Rossiyskoy Federatsiyey i Respublikoy Kazakhstan [Agreement between the Government of the Russian Federation and the Government of the Republic of Kazakhstan on the intergovernmental Commission on cooperation between the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan]. Available at: (PDF) <http://kazembassy.ru/ru/dvustoronnesotrudnichestvo/dogovornayabaza/78mezhdunaro>. (accessed 15.10.2018).
9. Prezident pribyl v Petropavlovsk dlya uchastiya v forume regionov Rossii i Kazakhstana [The President arrived in Petropavlovsk to participate in the forum of regions of Russia and Kazakhstan] Available at: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/59071>. (accessed 15.10.2018).
10. Rossiysko-Kazakhstanskiy Delovoy Sovet [The Russian-Kazakh Business Council] Available at: http://www.altpp.ru/deyatelnost_i_uslugi/vneshneekonomicheskaya_deyatelnost/rossijsk-okazahstanskijundefineddelovojundefinedsovet . (accessed 15.10.2018).
11. Federal'nyy zakon «Ob osnovakh prigranichnogo sotrudnichestva» [Federal law. «On the basis of cross-border cooperation] Available at: <http://docs.cntd.ru/document/436752111> (accessed 15.10.2018).

12. Kontsepsiya vneshney politiki RK na 2014-2020 gg [The concept of foreign policy of Kazakhstan for 2014-2020] Available at: <http://mfa.gov.kz/index.php/ru/vneshnyaya-politika/kontsepsiya-vneshnoj-politiki-rk-na-2014-2020-gg> . (accessed 15.10.2018).
13. Rossiysko-Kazakhstanskiy Delovoy Sovet [The Russian-Kazakh Business Council] Available at: http://www.altpp.ru/deyatelnost_i_uslugi/vneshneekonomicheskaya_deyatelnost/rossijskokazahstanskiyundefindedelovojundefindedsovet. (accessed 15.10.2018).
14. Zhanbulatova R.S. Institutsionalizatsiya prigranichnogo sotrudnichestva Kazakhstana i Rossii [Institutionalization of cross-border cooperation between Kazakhstan and Russia]. Modern Eurasian studies, (1), 65-72 (2016)

Сведения об авторах:

Жанбулатова Р.С. – докторант PhD 1 курса специальности «Политология», ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Дюсембекова М.К. – к.полит.н., доцент кафедры политологии ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Zhanbulatova R.S. - PhD Student of the 1st year of specialty «Political Science», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Dyussebekova M.K.- Candidate of Political Sciences, Associate Professor of Political Science Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 45-53
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

XҒТАР 06.81.23.

Қ.Д.Жанпейісова¹, Г.Б.Калиаскарова²

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: zhanpeisova73@mail.ru¹, gulnaz.ciom@mail.ru²)

Қазақстан жастарының интеллектуалды миграция жағдайы: саяси талдау

Аннотация. Жаһандану процесінде әлемнің барлық елдері үшін маңызды болып табылатын - интеллектуалды миграция, өзекті мәселе ретінде мақалада қарастырылады. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы жаһандық процестің субъектісі ретінде аталған мәселеден тыс қала алмайды. Еліміздегі қазіргі таңда білімді жастардың шетелге ағыны күн санап артуда. Ғылыми мақала интеллектуалды мигранттардың бағытын, сипатын, мазмұнын анықтап, мемлекеттік саясат тетіктерін жетілдіру арқылы реттеу мәселесін қарастырады. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарымен қазіргі кезеңдегі елімізден кеткен білімді мамандардың мамандық ерекшеліктеріне сапалық және сандық салыстырмалы талдау жасалады. Сонымен бірге мектеп бітірген жас ақыл-ойдың шетелге кету мәселелері талданып, отандық ақыл-ой орталықтарын құру мен жетілдіру қажеттілігі айқындалады. Зерттеудің нәтижесі ретінде еліміздегі зиялы жастарды қызықтыру жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: интеллектуалды миграция, ақыл-ой, мамандар, статистика, рейтинг, ғылыми зерттеу, ми шаңсорғыштары, инновация, процесс, мемлекеттік саясат.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-45-53>

Кіріспе. Қазіргі жаһандану кезеңі жоғары көші-қон белсенділігімен сипатталады. Бұл процесс зерттеушілер назарын аударуы кездейсоқ емес. Егер екінші дүниежүзілік соғыстың алдында көптеген ғылыми жұмыстар халықаралық көші-қонға арналса, қазіргі заманда әлемдік күрделі процеске байланысты интеллектуалды көші-қон факторлары мен тетіктерін зерттеу қажеттілігі туындап отыр.

«Интеллектуалды миграция» (ағылш. brain drain) - елден саяси, экономикалық, діни немесе басқа да себептер бойынша мамандар, ғалымдар және білікті жұмысшылар шығатын жаппай эмиграция процесі десек, бұл ретте мамандардың сыртқа шығуы орын алатын елдерге айтарлықтай экономикалық, мәдени, ал кейде саяси залал келтіріліп, керісінше, иммигранттарды қабылдайтын және қамтамасыз ететін елдер үлкен және арзан зияткерлік капиталға ие болып, ал ақылды жастарын жоғалтқан ел зиян шегетіні белгілі. Еліміздің интеллектуалды эмиграция жағдайының орын алған мәселесі білімді мамандардың және ақылды жастардың шетелге білім алуға кетіп, оралмай қалу қаупі үлкен алаңдатушылық тудыруда. Сондықтан алдымен тоқталатын мәселе интеллектуалды көші-қонның үлкен ағыны жоғарғы білімді дайын мамандардың кетуі мәселесі жағдайын және жоғары білім алу мақсатында шетелге арман қуып кеткен жастардың оралмай кету мәселелерін талдау.

Мақсаты мен міндеттері. Негізгі мақсат еліміздегі жастардың интеллектуалды миграция жағдайын салыстырмалы талдап, мониторинг, контент, статистикалық талдауларды пайдалана отырып, негізгі орын алған мәселелердің әлеуметтік-саяси сипатын анықтап, мемлекеттің ғылыми негізделген көші-қон саясатын қалыптастыру арқылы елдің интеллектуалды миграция мәселелерін шешуге әсер етуге болатынын талдау.

Негізгі міндеттері ретінде қарастыратынымыз:

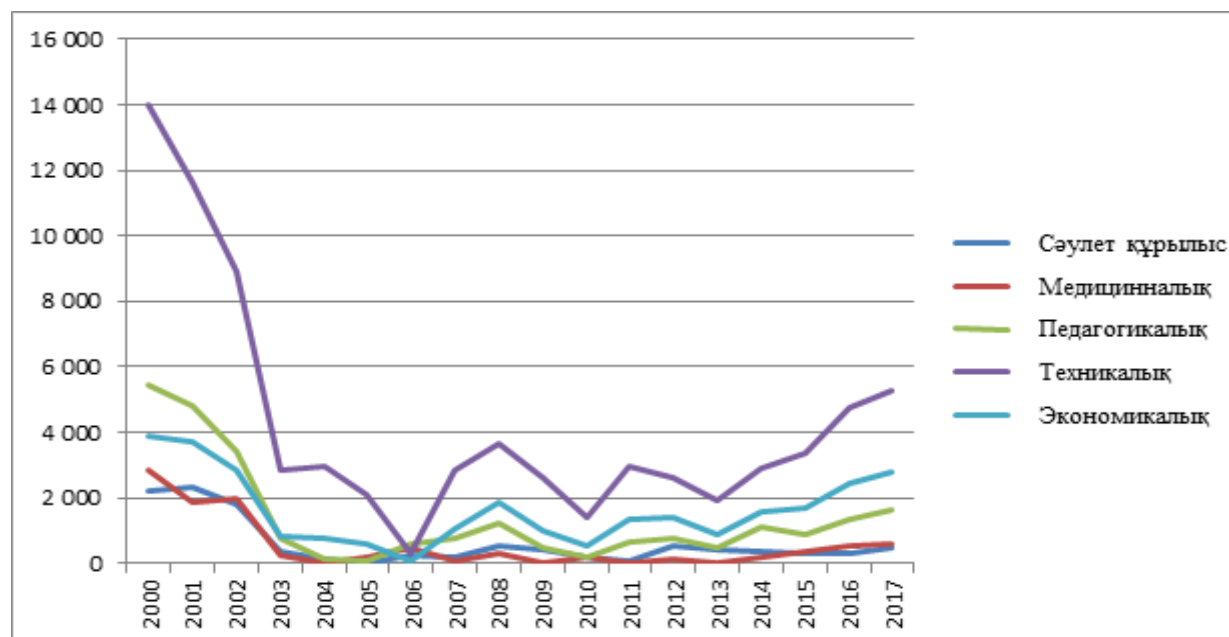
- еліміздің тәуелсіздік алған жылдарынан бүгінгі күнге дейінгі интеллектуалды миграция саясатының негізгі сипаттары мен бағыттарын талдау, тетіктерін қарастыру оны іске асыру жолдарын анықтау;

- мемлекеттің интеллектуалды миграция саясатын жетілдіру бойынша ұсыныстар көрсету ерекшеліктерін айқындау.

Еліміз тәуелсіздік алған жылдары, яғни 90-шы жылдардың басынан 2000-шы жылдар аралығындағы ақылдың ағыны түсінікті. Өйткені, Қазақ КСР-інде тұратын көптеген ұлт өкілдері өздерінің тарихи отандарына оралды. «Мемлекеттік» статистиканың мәліметтері бойынша, 1994-2004 жылдары Қазақстанан жоғары білімі бар 245 390 адам, аяқталмаған жоғары білімі бар 82 974 адам және арнаулы орта білімі бар 463 323 адам кеткен. Кеткендер мен келгендер арасындағы айырмашылық: 152 949 адам - жоғары білімді, 36 947 - аяқталмаған жоғары білімді және 383 705 – арнаулы орта білімді құрады. Бұл шығындар 2004 жылға дейін жоғары, ал 2004 жылдан салыстырмалы төмен эмиграциялық белсенділікті көрсетеді, өйткені басқа ұлттардың өз отандарына көшу қарқыны бәсеңдеді. Ал, Қазақстаннан біржола кеткен жоғары білімі бар мамандардың құрамына талдау жасасақ, 1996-2004 жылдары республикадан кеткен 184 632 адамның 47 563 – техникалық, 37 990 – педагогикалық, 19 266 – медициналық, 18 380 – экономикалық, 12 061 – сәулет-кұрылыс, 9 595 – ауыл шаруашылығы, 4 500 – заңгерлік, 35 277 - басқа да мамандықтар болғанын көреміз [1].

Сонымен, шетелге елімізден ақылдың ағынына негіз болып отырған себептер қандай деген сұрақ туындайды. Өйткені, мәселеленің себебін анықтамай, салдарын шешу мүмкін емес. Қазіргі таңда ең негізгі себептердің бірі, білімді мамандардың, әсіресе жас ақылдың өз деңгейінде бағаланбауы, қоғамды жайлаған коррупция көп жағдайда жастардың жұмысқа орналасуларына кедергі болып отыр. Олар шетелге интеллектуалдық еңбек жоғары төленетін жерлерде жақсы табыс табу мүмкіндігін іздеуге мәжбүр болады.

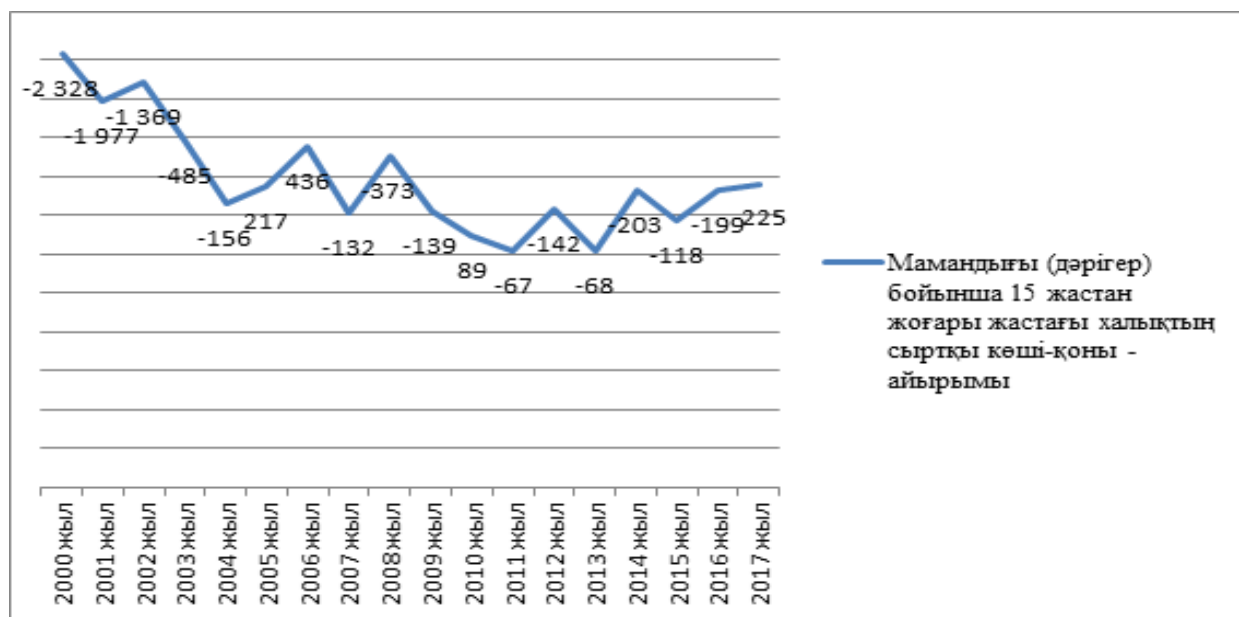
Сонымен 90-шы жылдардағы ақыл-ой миграциясы сипаты бойынша кеңес өкіметінің құлауымен Қазақстанда өмір сүріп жатқан өзге ұлт өкілдерінің тарихи отандарына оралуы десек, бүгінгі күндегі еліміздің ең білімді, ақылды жастарының шетелге кетуінің сипаты біршама өзгеше. 2000 жылдардан кейін ақыл-ой ағыны біршама реттеле бастап, ендігі елден кету ұлттық сипатына емес, әлеуметтік, экономикалық, ғылыми ізденушілік сипаттарына байланысты өзгере бастады. Төмендегі статистикаға мән берсек, Қазақстан Республикасында жалпы 15-тен асқан жастағы халықтың мамандықтары бойынша көші-қоны салыстырылады.

Сурет 1. ҚР мамандықтар бойынша 15 жастан жоғары жастағы халықтың сыртқы көші-қон айырымы

Еліміздің жоғары білімді азаматтарының басқа елдерге қоныс аударулары ақыл-ойдың ағынын күшейтіп, кері ықпалын тигізеді. Атап айтсақ, 2000 жылы техникалық мамандар - 13998, педагогтар - 5460, экономистер - 3906, медицина - 2868, сәулет саласы мамандары - 2195 сандық көрсеткішті көрсетті. Жалпы көрсетілген жылдар бойынша 2000 жылдар үлесі жоғары. Демек, елімізден кеткен интеллектуалды мамандар ағымының ішінде техникалық мамандардың көрсеткіші жоғары екені көрініп тұр. 2006 жылы біршама статистика көрсеткіші төмендеп, техникалық мамандар - 290, педагогтар - 623, экономистер - 74, медицина - 499, сәулет саласы мамандары - 252 саны кеміді. Демек, елдегі экономикалық тұрақтылық мамандардың жаппай көшуін тоқтатты. 2009 және 2010 жылдардағы әлемдік дағдарыс еліміздегі ақыл-ойдың ағынына да әсер етпей қоймады. Яғни, көшу процесі біршама тұрақтанды. 2017 жылы, яғни соңғы жылдары экономистердің сыртқа ағыны басқа мамандарға қарағанда күшейді. Олар-2805 құраса, педагогтар - 1633, техникалық мамандар - 5293, медицина - 578, сәулет саласы мамандары – 453 [2]. Байқап отырғанымыздай, экономика саласының мамандарына ыңғайлы жұмыс саласы кеңірек. Атап айтатын болсақ, сауда, қызмет көрсету, бизнес т.б салалары.

Сонымен, қазіргі кездегі Қазақстан Республикасындағы интеллектуалды көші-қон процестері әртүрлі факторлардың: әлеуметтік-экономикалық, саяси, этникалық, экологиялық және басқа да әсерімен орын алатыны белгілі болды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылынан бастап көші-қон процестерін реттеу қазіргі күнге дейін мемлекеттік саясаттың ең өзекті бағыттарының біріне жатқызылып және осы уақыт ішінде әлі шешімін таба алмай келеді.

Сурет 2. Мамандығы (дәрігер) бойынша 15 жастан жоғары жастағы халықтың сыртқы көші-қоны - айырымы

Жоғарыдағы суретке назар аударсақ, еліміз үшін дәрігерлерді оның үстіне жоғары санатты білімді мамандарды жоғалту үдерісі байқалады. Сол сияқты біздің еліміз үшін тәуелсіздіктен бері қарай ең көп жоғалтқан техникалық саланың мамандары екен. Оған дәлел төмендегі ҚР статистика агенттігін мәліметтері.

Сурет 3. Мамандығы (техникалық) бойынша 15 жастан жоғары жастағы халықтың сыртқы көші-қон айырымы

Техникалық сала мамандары 2000 жылы 13998 санды көрсетсе, қазіргі таңда 5293 болып отыр. Демек, әлі де интеллектуалды миграция процесінде техника саласының мамандарының ағыны күшті.

Еліміздің болашағы ғылым мен білімнің дамуына тікелей ықпал ететін бүгінгі жастардың ақыл-ойы. Жоғарыда жалпы интеллектуалды мамандарды жоғалту еліміз үшін қауіпті десек, еліміздің негізін қалайтын, оны нық ұстап тұратын жастарымыздың шетелге оқуға кетіп, қайта оралмау қауіптері тұр. Бүгінгі күннің өзекті мәселесі жастардың білім көші-қоны, еңбек сияқты барлық көші-қон үдерісіндегі маңызды мәселелерді қарастырайық. Интеллектуалды көші-қонның негізгі ерекшелігі - білім көші-қонының «ақыл-ой» процесіне байланыстылығы. Интеллектуалды көші - қон ғылыми-техникалық және басқа да жоғары білікті мамандардың тұрақты немесе уақытша тұруға көшіп кетуі десек, қазіргі жастардың ағыны негізінен АҚШ, Қытай және Ұлыбритания сияқты экономикалық дамыған елдерге білім алуға бағытталады.

Жыл сайын Қазақстан көптеген жылдар бойы өзінің зияткерлік әлеуетін жоғалтуда. Біз болашақ туралы тек айтып отырғанда, басқа елдер бізді онжылдыққа алға қарай әлсіретіп, біздің ең жақсы ақыл-ойымызды тиімді пайдаланады.

Ақыл-ойды тартуда шетел оқу орындары көптеген тиімді қадамдарды жасауда. Мектеп бітірушілерді әртүрлі тегін гранттармен қызықтыруда. 1996 жылдан бастап Германия неміс тілінде оқитын мектеп оқушыларын, тіл білімідеңгейіне қарап, олар Германияның кез келген ЖОО-да тегін оқуға үміткерлікке қабылдайды. Сол сияқты тіпті Прибалтика елдері шәкіртақы мен тегін баспана, ұсыну арқылы білім алушыларды тарта бастады [3].

Ресей қазақстандық мектеп түлектерін өзіне тартады. Біздің оқушыларымызды олимпиадалар жиі өткізу арқылы білімділерін іріктеп, тегін білім алуды ұсынады. Шәкіртақылар тағайындау, жатақханада тегін тұру, әрі қарай жұмысқа орналасу жағдайларын ұсыну арқылы біздің ең білімді, болашағынан зор үміт күтетін оқушыларымызды тартады. Және де Ресей ЖОО-дары Қазақстанда көшпелі емтихандар өткізеді. Бұл да өз кезегінде басқа мемлекетке барып, емтихан тапсырудан әлде қайда тиімді. Қашықтықтан тест алу тағы бар. Демек, оқу орнына түсудің жолдарын жеңілдетіп қойған.

Біздің балалар басқа елге кетуінің тағы бір себебі, көптеген түлектер ҰБТ-дан қорқады, сондай-ақ шекті деңгейден өтпеген оқушылар, көбіне жақын шетелді әсіресе Ресейді таңдайды. Ал 18 жасқа толған жастар - бұл мемлекеттің ең қымбат қазынасы. Мемлекет мектепте тегін білім беру үшін балаларға миллиардтаған қаржы жұмсайды. Атап айтсақ, макроэкономикалық зерттеулер орталығының директоры Олжас Құдайбергенов орта есеппен бір бала үшін мектептің бірінші сыныбынан бастап жұмсалатын қаржы бакалавр деңгейінде сауатты маманды даярлау 100-150 мың долларды құрайды десе, магистратура үшін 30-100 мың доллар тағы қосымша қаржы жұмсалады [4]. Сондықтан біздің мемлекетіміз үшін адам ресурстарын олардың идеяларын пайдаланудың әлеуетті құны да бар. Демек, мемлекет өзінің дайындаған адам ресурсын басқа елге беріп қояды деген сөз.

Қазақстанның ақыл-ойы АҚШ, Канада, Ресей, Германия, Израиль, Гонконг, Сингапур, Қытай елдеріне тарауда. Шетелден мамандарды тартудан қарағанда, өз мамандарымызды пайдалану әлдеқайда тиімді. Қайтарымсыз интеллектуалды эмиграция салдарымен күресу қиын болып отыр, өйткені ақылға бәсекелестік бүкіл әлемде өсуде, ал Қазақстан әзірге өз білімділеріне, таланттарына ерекше ұсыныс жасамайды. Яғни, еңбек ақы төлеу деңгейі, әлеуметтік пакет және дамыған елдермен салыстырғанда басқа да көптеген параметрлер бойынша артықшылықтар жоқ. Адами және интеллектуалды капиталды жоғалтудан болған залалды бағалау, талдауды жолға қою керек. Олай болмаса, республиканың салалар мен өңірлерде жұмыс күшінің перспективалық қажеттілігін бағалау қиын.

Білім және ғылым министрлігінің мәліметінше, Қазақстанда 20 мыңға жуық шетелдік студент білім алууда. Шетелде білім алатын біздің студенттеріміз әлдеқайда көп, олар – 120 мыңға жуық. «Ресей білім министрлігінің сайтында» РФ-да Қазақстаннан 100 мыңға жуық студент оқиды деп айтылған. Олардың ішінде қашықтықтан білім алатындары да бар. Ал қазақстанда небәрі 20 мыңға жуық шетелдік студент білім алууда.

Оның 3 мың Өзбекстаннан - 683, Түрікменстаннан - 1 320, Қырғызстаннан - 1 026, Қытайдан - 1 290, Үндістаннан - 3 290. Үндістаннан көпшілігі негізінен дәрігерлер мен металлургияға мамандықтарында оқиды [5].

2020 жылға қарай шетелдік студенттер саны 50 мыңға жетеді деп болжануда. Қазақстан білім беру туризмін дамытуға және шетелдік студенттерді тартуға елеулі көңіл бөлуі қажет. Осы мақсатта Қазақстанда Орталық Азия білім беру хабы орны зор. Оның аясында «Халықаралық бағдарламалар орталығы» АҚ шетелдік студенттерді тарту бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. Орталық Азия елдерінде жыл сайынғы «қазақстандық білім беру күндері» білім көрмелері өткізілуде.

Осы тұста қуанарлы шара Astana Hub IT-стартаптарының халықаралық технопаркінің құрылуы. IT бағдарламаларға 67 миллиард теңгеден астам инвестиция тартуды жоспарлап отыр (181 миллион доллар), сонымен бірге ТМД елдерінен және әлемдік деңгейде ақыл-ойды тарту мүмкіндігі. Ақыл-ойды тарту біздің елімізге не береді деген сұраққа тоқталсақ, шетелдік таланттардың қатысуымен отандық білімді жастар жаңа әлемдік деңгейдегі инновацияға бейімделеді. Үлкен тәжірибе алу мүмкіндігі.

Соңғы он жылда әлемде тұратын елден тыс жерде жоғары білім алатын студенттер (мобильді студенттер) саны 70% - ға өсті. ЮНЕСКО статистика институтының есебіне сәйкес, 1999 шетел студенттері 1,68 млн, 2014 жылы осындай студенттердің саны 207 млн адамға жеткен.

Қазіргі интеллектуалды интеллегенция айналымы өте қарқынды заманда өз ақыл-ойымыздан, талантты балаларымыздан айырылып қалу қаупінде тұрғанымыз рас. Қазақстанда 17 млн. халық үшін 140-тан астам жоғары оқу орны бар [6], Жоғары білім берудің екінші проблемасы мемлекет тарапынан білім беру мазмұны мен оны ұйымдастыру процесін орталықтандырылған бақылау болып табылады, бұл университеттердің еркіндігін және олардың экономиканың, студенттер мен жұмыс берушілердің қажеттіліктеріне ден

қою қабілетін шектейді. Білім беру сапасын бағалаудың өте күрделі жүйесі атап өтіледі, онда көп бөлігі университеттерді өзін-өзі бағалау мен жетілдіруге емес, тексерулерге бөлінген. Сонымен қатар, ғылыми-зерттеу, инновациялық қызмет пен жұмыс берушілердің ЖОО-мен қарым-қатынас жасауға тартылуы да төменгі деңгейде жүзеге асырылуда [7].

Сонымен қатар, әлемнің үздік университеттерінің Халықаралық рейтингтерінде қазақстандық жоғары оқу орындары бұдан әрі жүлделі орындарға ие емес. 2019 жылғы QS World University Rankings рейтингі бойынша әл-Фараби Қазақ ұлттық университеті 236 орында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті 336 орында, Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті 411 орында, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті 491 орында келеді [6]. Рейтинг университеттердің академиялық бедел, жұмыс берушілер арасындағы қатынас, студенттерінің беделі т.б. сияқты түрлі критерийлерді ескереді. Ғылыми-зерттеу және білім беру қызметі білім алушыларды толғандыратын басты мәселе. Сондықтан, талантты, білімді, арнайы мектептерден білім алған, олимпиада жетістіктері жоғары оқушылар әлемдік деңгейдегі рейтингі жоғары оқу орындарын таңдайды. Демек, біз үшін білімге ұмтылатын жастарды қанағаттандыратын, бәсекеге қабілетті білім ордаларын лайықты деңгейге көтергеніміз дұрыс. Осы жағдайда әрине мектеп бітірушілер әлемдік рейтингте орны жоғары, грант, стипендия, тегін жатахана беретін оқу орындарын таңдайды. Мысал үшін, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті осы рейтингте 114 орын алады. Бұл университетте студенттер мен оқытушылар арасындағы ғылыми жұмыстың жоғары деңгейі қалыптасқан. Жалпы, аталмыш рейтингте көптеген ресейлік жоғары оқу орындары қазақстандық әріптестерін барлық тармақтар бойынша басып озады.

Сондықтан, Қазақстанның жоғары оқу орындары шетелдік студенттер арасында танымалды аз деп айтуға болады. Қазақстан қазіргі уақытта әлемге студенттердің «доноры» болып отыр. Жағдайды өзгеру үшін қазіргі таңда қазақстандық еңбек және білім беру нарығының шетелдік студенттерге деген үлкен қажеттігіне қарамастан, Үкіметпен де, университеттермен де оларды тарту мақсатында жұмысты күшейту керек. Яғни, шетелдік студенттердің бейімделуі үшін жағдай жасап, ғылыми-зерттеу жұмысын дамытуды көтермелеу жағдайында Қазақстан ТМД білім беру қызметтері нарығында өзінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға барлық мүмкіндігі бар.

Қорытынды. Қазақстаннан қайтарымсыз интеллектуалды эмиграция, яғни көшіп кетуден түскен экономикалық шығыны жоғары. Адам капиталының азаюы, Қазақстан дамуына кері әсерін тигізетіні сөзсіз. Оның индустриялық дамуына және жалпы экономикалық ахуалына да ықпал етеді. Атап айтсақ, еңбек нарығында сұранысқа ие емес гуманитарлық білімі бар мамандарға жұмыс орындары жетіспесе, керісінше елімізде тапшы техникалық саланың мамандары шетелге кетуде. Дегенмен, кейбір пікірлер керісінше интеллектуалды миграцияның тиімді жақтарында көрсетуде. Атап айтсақ, ақпарат және коммуникациялар министрі Дәурен Абаев: «Мамандар тек жоғары жалақы үшін ғана емес, тәжірибе жинау мүмкіндігіне де ие. Біз мұнан күрделі проблемаларды көрмейміз, керісінше балалар шетел компанияларында жұмыс істеп, тәжірибе жинақтап, жаңа білім алып, елімізге келіп жұмыс істейді. Әлемде «Ми шаңсорғыштары» деп аталатын бірнеше елдер бар. Олар барлық елден ақыл-ойды жинап, пайдаланады. Қытайда Трансұлттық компаниялар дамыған, мысалы: Huawei. Онда жұмыс істеу Google компаниясына қарағанда беделді. Сондықтан, әлемнің ақылдылары осы компанияда қызмет жасауға ағылады, - деді [8]. Демек, жастардың ақыл-ойының тиімді жақтарында көруге болады. Дегенмен, білімді жастарымыздың шетелде қалып қоймай, отанына қызмет істеу мәселелерін жолға қойған орынды.

Сондықтан:

Біріншіден, интеллектуалды миграциялық ағымдардағы білімділік деңгейі еліміздегі орташа білім деңгейіне қарағанда әлдеқайда жоғары және жоғары білімі бар адамдардың көшіп кету процесін азайту үшін, талантты жас мамандарды әртүрлі марапаттар мен

гранттар арқылы қызықтыру қажет. Еліміздегі қазіргі таңда орын алып отырған коррупция мәселесімен күреспей жас мамандарды жұмыспен қамту мүмкін емес. Білімді маман өз қалауынша, кедергісіз лайықты жалақымен әртүрлі әлеуметтік қамқорлықпен қамтамасыз етілсе ақыл-ой ағынын тежеуге болары сөзсіз.

Екіншіден, кетіп бара жатқан кадрлардың тапшылығын өтеу үшін мемлекет, кейіннен елге, тұрақты немесе уақытша тұруға көшіп келу мүмкіндігімен шетелдік студенттерді тарту үшін бағдарламаны тиімдендіріп жасау қажет. Бұл өз кезегінде ғылым мен инновацияның дамуына оң ықпал етеді. Университет тарапынан білім беру қызметтерінің жәрмеңкелері, халықаралық олимпиадаларды ұйымдастыру, университеттер мен мектептерде лекциялар, дайындық орталықтарын құру сияқты түрлі жарнамалық науқандарды ұйымдастырулары қажет. Мемлекет ақыл-ойды тарту мақсатында визаларды, білім гранттарын алу процесін жеңілдету және жаңадан келген студенттерді бейімдеу үшін қажетті инфрақұрылым құру түрінде шетелдік азаматтар үшін қолдау көрсетуді қамтамасыз еткен дұрыс.

Үшіншіден, елге келген ақыл-ой отандық білім ордаларының деңгейін көтерері сөзсіз. Таңдаулы білім алушылармен ортақ ғылыми зерттеу жұмыстары арқылы еліміздің таланттарының талаптарын қанағаттандыруға жол ашылады. Сөйтіп отандық ғылымға серпіліс беруге болады және де жас мамандардың өз отандарында ғылыммен айналысып, дамуыларына үлкен жол ашылары сөзсіз.

Сондықтан Қазақстан үшін білім интеллектуалды миграция демографиялық дағдарыс жағдайында халықтың өсуін ынталандыру үшін шешуші факторға айналуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. ҚР Ұлттық экономика министрлігі статистика жөніндегі комитеті [Электронный ресурс] – 2019. – URL:<https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/2929764?keyword> (дата обращения: 12.02.2019)
2. ҚР Ұлттық экономика министрлігі статистика жөніндегі комитеті [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/2929764?keyword> (дата обращения: 12.02.2019)
3. Бесплатное обучение в Германии [Электронный ресурс].2019.- URL:<http://lingualand.kz/blog/besplatnoe-obuchenie-v-germanii/> (дата обращения: 06.01.2019)
4. РК, МОН. В Казахстане обучается более 10 тысяч иностранных студентов. [Электронный ресурс].- 2014. -URL: zakon.kz/4456799-v-kazakhstane-obuchaetsja-bolee-10.html. (дата обращения: 07.11.2018)
5. Казахстан теряет свой интеллектуальный потенциал [Электронный ресурс].-2019.- URL:<https://www.zakon.kz/4626938-kazakhstan-terjaet-svojj.html> (дата обращения: 10.01.2019)
6. Кайгородцев А. Проблемы и перспективы развития системы высшего образования в Республике Казахстан.- А.: 2011.
7. Рейтинг университетов мира QS [Электронный ресурс] – 2011. – URL:<https://www.educationindex.ru/articles/university-rankings/qs/> (дата обращения: 18.12.2018)
8. Абаев об «утечке мозгов» из Казахстана: это челлендж для них [Электронный ресурс].-2018.- URL:https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/abaev-ob-utechke-mozgov-iz-kazahstana-eto-chellendj-dlya-nih-359336/Tengrinews.kz (дата обращения: 21.12.2018)
9. Юдина Т.Н. Миграция: словарь основных терминов. – Москва: Издательство РГСУ.- с. 241

Қ.Д. Жанпейісова, Г.Б. Калиаскарова

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Состояние интеллектуальной миграции молодежи Казахстана: политический анализ

Аннотация. В данной статье рассматривается состояние интеллектуальной миграции молодежи Казахстана как актуальная проблема в процессе глобализации. На сегодняшний день Республика Казахстан как субъект глобального процесса не может оставаться вне данного вопроса. С каждым годом растет отток молодежи в зарубежные страны. Научная статья определяет направления, характер, содержание интеллектуальной миграции молодежи Казахстана, рассматривается проблема регулирования, совершенствования механизмов государственной политики в сфере интеллектуальной миграции молодежи страны. Проводится качественный и количественный сравнительный анализ особенностей профессий образованных специалистов, эмигрирующих из нашей страны с периода приобретения независимости до наших дней. Вместе с тем, анализируются вопросы выезда за границу, «мозговой утечки» молодежи, окончившей школу, определяется необходимость создания и совершенствования отечественных интеллектуальных центров.

Ключевые слова: интеллектуальная миграция, интеллект, специалисты, статистика, рейтинг, научные исследования, «мозговые пылесосы», инновация, процесс, государственная политика.

K.D.Zhanpeiisova, G.B.Kaliaskarova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The state of intellectual migration of young people in Kazakhstan: political analysis

Abstract. This article examines the state of intellectual migration of young people of Kazakhstan as an actual problem in the process of globalization. To date, the Republic of Kazakhstan as a subject of the global process cannot remain outside this issue. Every year the outflow of young people to foreign countries is growing. Scientific article determines the direction, character and content of the intellectual migration of the youth of Kazakhstan is considering the issues, the regulatory mechanisms of the state policy of the country. Since independence, a qualitative and quantitative comparative analysis of the professional characteristics of specialists emigrating from our country is carried out. However, the issues abroad brain leak of youth who graduated from high school, determined the necessity of creation and improvement of national mental centers.

Key words: intellectual migration, intelligence, specialists, statistics, rating, research, “brain vacuum cleaners”, innovation, process, public policy.

References

1. Kazakhstan Respublikasi Ul'ttik ekonomika ministrligi Statistika komiteti [Ministry of National Economy of RK on statistics]. Available at: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/2929764?keyword> [in Kazakh] (accessed: 12.02.2009)
2. Kazakhstan Respublikasi Ul'ttik ekonomika ministrligi Statistika komiteti [Ministry of National Economy of RK on statistics]. Available at: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/NewIndex/GetIndex/2929764?keyword> [in Kazakh] (accessed: 12.02.2009)
3. Besplatnoye obrazovaniye v Germanii [Free education in Germany]. Available at: <http://lingualand.kz/blog/besplatnoe-obuchenie-v-germanii/> [in Russian]. (accessed: 06.01.2019)
4. V Kazakhstane obuchayetsya boleye 10 tysyach inostrannykh studentov. [In Kazakhstan more than 10 thousand foreign students are taught.]. Available at: zakon.kz/4456799-v-kazakhstane-obuchaetsja-bolee-10.html. (accessed: 07.11.2018)
5. Kazakhstan imeyet svoy intellektual'nyy potentsial [Kazakhstan has its own intellectual potential]. Available at: <https://www.zakon.kz/4626938-kazakhstan-terjaet-svojj.html> [in Russian]. (accessed: 10.01.2019)

6. Kaygorodtsev A. Problemy i perspektivy razvitiya vysshego obrazovaniya v Respublike Kazakhstan. [Problems and perspectives of development of education in the Republic of Kazakhstan]. (Almaty,2011)
7. Mirovyeye reytingi universitetov [Ranking Universities QS]. Available at: <https://www.educationindex.ru/articles/university-rankings/qs/> [in Russian]. (accessed: 18.12.2018)
8. Abayev ob «utechke mozgov» iz Kazakhstana: eto chellendzh dlya nikhhttps [Abaev about brain drain from Kazakhstan: this is a challenge for them]. Available at :https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/abaev-ob-utechke-mozgov-iz-kazahstana-eto-chellendj-dlya-nih-359336/ Tengrinews.kz [in Russian]. (accessed: 21.12.2018)
9. Yudina T.N. Migratsiya: osnovnyye terminy slovarya [Migration: A Dictionary of Basic Terms] (Izdatel'stvo, Moscow)

Сведения об авторах:

Жанпейісова Қ.Д. - саяси ғылымдар кандидаты, саясаттану кафедрасы доценті, журналистика және саясаттану факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш. 6, Астана, Қазақстан.

Калиаскарова Г.Б. - саясаттану кафедрасы докторанты, журналистика және саясаттану факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш. 6, Астана, Қазақстан.

Zhanpeisova K.D. - Candidate of Political Science, Associate Professor of the Department of Political Science, Faculty of Journalism and Political Science, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, Astana, Kazakhstan.

Kaliaskarova G.B. - Doctoral Student, Department of Political Science, Faculty of Journalism and Political Science, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 78.27.54

С.А. Жасузаков

*Национальный университет обороны имени Первого Президента
Республики Казахстан – Елбасы, Астана, Казахстан
(E-mail: d.toybazarov@mod.gov.kz)*

Военное сотрудничество Республики Казахстан в рамках ОДКБ

Аннотация. В статье раскрываются основные аспекты военного сотрудничества Республики Казахстан в формате ОДКБ в контексте современных вызовов и угроз региональной безопасности. Отмечена роль Договора в создании стабильных внешних условий для каждого государства-участника, ставшего на путь независимости и построения государственности, защиты суверенитета и территориальной целостности. Также отмечено значение Договора как инструмента, способствующего развитию сотрудничества в оборонной сфере и взаимодействию в вопросах строительства национальных вооруженных сил. Раскрыты цель и задачи ОДКБ, условия его становления и развития. Детально описаны практические шаги ОДКБ по обеспечению безопасности, в частности – формирование системы коллективной безопасности, создание Объединенного штаба Организации и Центра кризисного реагирования ОШ ОДКБ. В ходе анализа сделан вывод о том, что Договор сохраняет свою актуальность и сегодня в целях противодействия на коллективной основе вызовам и угрозам национальной безопасности государств - членов ОДКБ.

Ключевые слова: ОДКБ, региональная безопасность, военное сотрудничество, центр кризисного реагирования, Объединенный штаб, Коллективные силы оперативного реагирования, Коллективные миротворческие силы, Коллективные авиационные силы, Силы специального назначения.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-54-59>

Президент Республики Казахстан – Верховный Главнокомандующий Вооруженными Силами Республики Казахстан Нурсултан Абишевич Назарбаев отметил в качестве основного приоритета - укрепление безопасности государства [1].

Во исполнение данного приоритета продолжается активное развитие военного сотрудничества и коалиционного военного строительства в интересах обеспечения коллективной безопасности. Ярким примером коалиционного военного строительства является подписание 15 мая 1992 года Договора коллективной безопасности в г.Ташкент, на основании которого в 2002 году была создана Организация Договора о коллективной безопасности (далее - ОДКБ).

Договор способствовал созданию стабильных внешних условий для каждого государства-участника, ставшего на путь независимости и построения государственности, защиты суверенитета и территориальной целостности. Вместе с тем, Договор стал инструментом, способствующим развитию сотрудничества в оборонной сфере и взаимодействия в вопросах строительства национальных вооруженных сил.

ОДКБ – международная организация по вопросам безопасности, участниками которой на сегодняшний день являются шесть государств: Армения, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Россия и Таджикистан. Стоит подчеркнуть, что Организация стала авторитетной региональной структурой, которая обеспечивает поддержание безопасности и стабильности, территориальной целостности и суверенитета участвующих в ней государств [2].

Являясь полноправным субъектом международных отношений, ОДКБ наладила конструктивные и взаимовыгодные отношения с ведущими международными организациями, в том числе с ООН, ОБСЕ, СНГ, ШОС и многими другими.

Целью ОДКБ является отражение угроз безопасности и стабильности, защита территориальной целостности и суверенитета государств - членов без вмешательства в их внутренние дела [3].

Главная задача ОДКБ – «защита территориально-экономического пространства стран-участниц договора совместными усилиями армий и вспомогательных подразделений от любых внешних военно-политических агрессоров, международных террористов, а также от природных катастроф крупного масштаба» [4].

С самого начала подписания Договора создавались механизмы по его реализации, нарабатывались правовые основы системы коллективной безопасности и развития оборонного сотрудничества. Так, после создания Организации был принят Устав и Соглашение о правовом статусе ОДКБ. Имеется и совершенствуется солидная нормативно-правовая база в сферах политического, военного и военно-технического сотрудничества, которая способствует интеграции оборонного пространства.

Министерствами обороны государств-членов ОДКБ приняты совместные меры по формированию системы коллективной безопасности ОДКБ для реализации права на коллективную оборону.

В систему коллективной безопасности ОДКБ входят Коллективные силы оперативного реагирования (КСОР), Коллективные миротворческие силы (КМС), Коллективные авиационные силы (КАС) и силы специального назначения, а также региональные группировки сил и средств коллективной безопасности - Коллективные силы быстрого реагирования в Центрально-Азиатском регионе (КСБР ЦАР).

В целях координации, планирования, подготовки сил и средств, входящих в систему коллективной безопасности, а также для выработки предложений уставным органам Организации был создан Объединенный штаб Организации (ОШ ОДКБ). Необходимо отметить, что ряд военнослужащих ВС РК и других государств-членов проходят службу в Объединенном штабе ОДКБ, и все они полностью интегрированы в процесс подготовки решений.

Практическим шагом по обеспечению безопасности стало создание Центра кризисного реагирования ОШ ОДКБ, который предназначен для информационно-аналитического и организационно-технического сопровождения совместных действий государств-членов организации по предотвращению кризисных ситуаций.

На системной основе проводятся совместные мероприятия оперативной и боевой подготовки сил и средств системы коллективной безопасности: оперативные сборы с командованием и совместные учения «Взаимодействие» с воинскими контингентами и формированиями Коллективных сил оперативного реагирования, учения «Нерушимое братство» с Миротворческими силами ОДКБ, учения «Рубеж» с подразделениями коллективных сил быстрого развертывания Центрально-Азиатского региона; научно-практические конференции, штабные тренировки Объединенного штаба, Секретариата ОДКБ и оперативных групп заинтересованных министерств и ведомств государств-членов Организации.

В рамках организации существует механизм военно-технического сотрудничества, предусматривающий поставки продукции военного назначения для вооруженных сил, других войск и воинских формирований государств-членов Организации по льготным ценам. Так, на сегодняшний день, налажено обеспечение вооруженных сил, правоохранительных органов и специальных служб необходимым вооружением, военной и специальной техникой. Развитие военно-технического и военно-экономического сотрудничества в сфере военной безопасности является одной из стратегических задач Организации. Это определено Стратегией коллективной безопасности ОДКБ на среднесрочный период.

Кроме того, Организация имеет опыт по борьбе с незаконным оборотом наркотиков и незаконной миграцией. На постоянной основе проводятся оперативно-профилактические

операции по противодействию незаконному обороту наркотиков, нелегальной миграции и преступлениям в информационной сфере. Это операции «Канал», «Нелегал» и «Прокси». Миграция, незаконный оборот наркотических средств являются проблемами мирового масштаба и требуют совместных усилий, в том числе и государств-членов ОДКБ для противодействия данным угрозам.

В соответствии с руководящими документами Организации каждое государство-член ОДКБ имеет право на ротационной основе в течение года принимать на себя обязательство и ответственность председательствовать в Организации.

На период нашего председательствования в ОДКБ в 2018 году Президент Казахстана Нурсултан Абишевич Назарбаев выдвинул пять приоритетов, которые были всецело поддержаны государствами-членами. Среди них: расширение инструментов взаимодействия в военной сфере; организация практического военно-технического сотрудничества; участие ОДКБ в формировании международной глобальной системы противодействия терроризму; совместные меры реагирования государств-членов на угрозы кибербезопасности; повышение эффективности мер по противодействию незаконному обороту наркотиков [5].

Выдвинутые Президентом страны приоритеты сформировали долгосрочную основу развития ОДКБ, способствовали дальнейшему укреплению коллективной безопасности в регионе ответственности Организации.

Касательно взаимодействия в военной сфере, при председательствовании в 2018 году, казахстанской стороной в рамках ОДКБ были проведены более 25 мероприятий.

Основными из них стали: заседание уставных органов ОДКБ и сессия Совета Коллективной Безопасности ОДКБ, заседание Совета министров обороны, два заседания Военного комитета на уровне начальников генеральных штабов, учение «Боевое братство-2018», совещание начальников главных оперативных управлений и другие.

В 2018 году в рамках совместного оперативно-стратегического учения «Боевое братство-2018» на территории Казахстана проведено учение «Поиск-2018» с силами и средствами разведывательных служб и подразделений государств – членов ОДКБ [6].

В России проведено командно-штабное учение с Коллективными авиационными силами ОДКБ «Воздушный мост-2018», совместное учение «Нерушимое братство-2018» с Миротворческими силами ОДКБ [7].

Следует отметить, что командно-штабное учение с Коллективными авиационными силами ОДКБ «Воздушный мост-2018» было проведено впервые в период нашего председательствования.

В Кыргызской Республике, в учебном центре «Эдельвейс», состоялись командно-штабная тренировка с Командованием КСОР ОДКБ и командно-штабное учение с воинскими контингентами КСОР ОДКБ «Взаимодействие-2018».

Перечисленное позволило объединить все основные совместные мероприятия оперативной и боевой подготовки общей условной военно-политической обстановкой, а совместные учения «Поиск» и «Взаимодействие», кроме того, были связаны по региону проведения, целям, задачам, составу привлекаемых сил и средств.

Основные усилия в ходе проведения мероприятий совместной подготовки сосредоточены на совершенствовании:

- системы кризисного реагирования, в первую очередь алгоритма работы Центра кризисного реагирования ОДКБ и организации его взаимодействия с уполномоченными органами и заинтересованными ведомствами государств-членов Организации;
- состава Коллективных сил оперативного реагирования, Миротворческих сил и Коллективных авиационных сил ОДКБ;
- организации управления Войсками (Коллективными силами) ОДКБ в ходе ведения совместных операций, в том числе выработки согласованных подходов к формированию

органов управления Коллективных сил оперативного реагирования, Миротворческих сил и Коллективных авиационных сил ОДКБ.

Современная практика показывает, что как бы ни была велика роль материально-технического оснащения войск, даже самая современная техника и первоклассное вооружение не могут сами по себе обеспечить победу в сражении. Решающей силой в бою остается военнослужащий с его профессиональными, морально-психологическими и боевыми качествами.

Исходя из вышесказанного, хочется отметить, что важной сферой сотрудничества в рамках ОДКБ является подготовка кадров для вооруженных сил государств-членов Организации. Подготовка кадров осуществляется на основании Соглашения о подготовке военных кадров для государств ОДКБ.

В Перечень военных учебных заведений от Республики Казахстан входят: Национальный университет обороны, Военный институт Сухопутных войск, Военный институт Сил воздушной обороны, Военно-инженерный институт радиоэлектроники и связи.

Обучение военнослужащих государств-членов ОДКБ в военных образовательных учреждениях министерств обороны осуществляется преимущественно на безвозмездной основе по программам высшего и послевузовского образования, а также по программам профессиональной переподготовки и повышения квалификации по профилю основных профессиональных образований.

В системе военного образования Казахстана ведущая роль в подготовке военных кадров высшего звена отводится Национальному университету обороны имени Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы. Университет обладает современной инфраструктурой и уникальными возможностями, чтобы сконцентрировать современную плеяду военных теоретиков и идеологов для подготовки офицеров нового столетия.

Так, к примеру, в период с 2002 года в военных учебных заведениях МО РК подготовлено 228 кыргызских и 97 таджикских военнослужащих. В настоящее время обучается 59 и 82 военнослужащих соответственно. Также прошли обучение в Национальном университете обороны офицеры Вооруженных сил Армении. С текущего года планируется обучение военнослужащих Российской Федерации и Республики Армения.

В ходе становления и развития казахстанской системы военного образования огромную помощь в подготовке кадров для армии Казахстана оказали государства члены ОДКБ. К примеру, за период с 1996 года по настоящее время в военных учебных заведениях Министерства обороны России, включая обучение на курсовой подготовке, завершили обучение более 6700 военнослужащих ВС РК. Сегодня проходят подготовку более 180 военнослужащих.

В свою очередь в учебных заведениях Беларуси получили образование более 310 военнослужащих ВС РК, в настоящее время обучаются порядка 20 военнослужащих.

Политические процессы в мире приобретают все более динамичный характер. По-прежнему сохраняются конфликты регионального и локального уровней, в которых военная сила играет существенную роль. Особую опасность представляют распространение оружия массового уничтожения, контрабанда оружия, организованная преступность, незаконный оборот наркотиков, трансграничный терроризм, нелегальная миграция.

Все это ведет к созданию в мире новых очагов нестабильности и увеличению конфликтов. Разумеется, ОДКБ не может не учитывать эти обстоятельства при выработке мер, направленных на обеспечение коллективной безопасности. В связи с этим стоит задача - найти адекватный ответ на новые вызовы и угрозы.

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев отметил, что сегодня самый большой вызов – это терроризм. А с терроризмом ни одна страна в одиночку бороться не может, поэтому, когда наши страны и спецслужбы между собой сотрудничают в рамках ОДКБ, мы

имеем возможность больше выявлять, больше находить и друг другу давать информацию для того, чтобы предотвратить какие-то возможные неприятности от этого [8].

Таким образом, Договор сохраняет свою актуальность и сегодня в целях противодействия на коллективной основе вызовам и угрозам национальной безопасности государств-членов ОДКБ. Трудность обеспечения этой безопасности с опорой исключительно на собственные силы делает Договор востребованным и соответствующим духу времени.

Список литературы

- 1 Послание Президента Республики Казахстана Н.А. Назарбаева народу Казахстана [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g (дата обращения: 15.03.2019).
- 2 Саммит ОДКБ [Электронный ресурс]. – 2017.– URL: <http://actualcomment.ru/sammit-odkb-1711300628.html> (дата обращения: 15.03.2019).
- 3 2014. – URL: [HTTPS://TASS.RU/INFO/1665374](https://tass.ru/info/1665374) (дата обращения: 15.03.2019).
- 4 Устав Организации Договора о коллективной безопасности от 7 октября 2002 года с изменениями и дополнениями.
- 5 Назарбаев подвел итоги председательствования Казахстана в ОДКБ [Электронный ресурс]. – 2018.– URL: <http://zonakz.net/2018/11/08/nazarbaev-podvel-itogi-predsedatelstvovaniya-kazahstana-v-odkb/> (дата обращения: 15.03.2019).
- 6 URL: http://www.odkb-csto.org/news/detail.php?ELEMENT_ID=12834&SECTION_ID=222 (дата обращения: 15.03.2019).
- 7 Назарбаев назвал самые опасные вызовы для Казахстана [электрон.ресурс].-URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nazarbaev-nazval-samyie-opasnyie-vyizovy-dlya-kazahstana-315903/ (дата обращения: 15.03.2019).
- 8 В Казахстане завершилось тактико-специальное учение государств-членов ОДКБ «Поиск-2018»[электрон.ресурс].-2018.- URL: <https://mod.gov.kz/rus/press-centr/novosti/?cid=0&rid=5510> (дата обращения: 15.03.2019).

С.Ә. Жасұзақов

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы атындағы Ұлттық қорғаныс университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстан Республикасының ҰҚКҰ аясындағы әскери ынтымақтастығы

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының ҰҚКҰ форматындағы әскери ынтымақтастықтың негізгі аспектілері аумақтық қауіпсіздіктің заманауи қауіп-қатерлері мәнмәтінінде ашылған. Келісімнің тәуелсіздік жолына және мемлекеттілікті құру, егемендік пен аумақтық тұтастықты қорғау жолына шыққан әрбір қатысушы мемлекет үшін тұрақты сыртқы жағдайды қалыптастырудағы рөлі белгіленген. Сонымен бірге Келісімнің қорғаныс аясында ынтымақтастықтың дамуына және ұлттық қарулы күштері құрылысы мәселелері бойынша ынтымақтасуға ықпал ететін құрал ретіндегі мәні белгіленген. ҰҚКҰ мақсаты мен міндеттері, оның құрылу және даму шарттары ашылған. ҰҚКҰ қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша нақты қадамы сипатталған, соның ішінде – ұжымдық қауіпсіздік жүйесін қалыптастыру, Ұйымның Біріккен штабын және ҰҚКҰ БШ дағдарысқа төтеп беру орталығын құру. Талдау барысында Келісімнің бүгінгі таңда ұжымдық негізінде ҰҚКҰ мүше мемлекеттерінің ұлттық қауіпсіздігіне төнген қауіп-қатерлерге төтеп беру мақсатында өзектілігін сақтайтыны туралы қорытынды жасалған.

Түйін сөздер: ҰҚКҰ, аумақтық қауіпсіздік, әскери ынтымақтастық, дағдарысқа төтеп беру орталығы, Біріккен штаб, Оперативтік төтеп беру Ұжымдық күштері, Ұжымдық бітімгершілік күштері, Ұжымдық авиациялық күштері, Арнайы мақсаттағы күштер.

S.A. Zhasuzakov

*National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan –
the Elbasy, Astana, Kazakhstan*

Military cooperation of the Republic of Kazakhstan in the framework of the CSTO

Abstract. The article describes the main aspects of the military cooperation of the Republic of Kazakhstan in the CSTO format in the context of modern challenges and threats to regional security. The article reveals the main aspects of the military cooperation of the Republic of Kazakhstan in the CSTO format in the context of modern challenges and threats to regional security. The role of the Treaty in creating stable external conditions for each state party that has taken the path of independence and statehood building, protection of sovereignty and territorial integrity is noted. The significance of the Treaty as an instrument promoting development of cooperation in the defense sphere and interaction in the construction of national armed forces was also noted. The purpose and objectives of the CSTO, the conditions of its formation and development are disclosed. The CSTO's practical steps to ensure security are described in detail, in particular, the formation of a collective security system, the creation of the Joint Staff of the Organization and the Crisis Center for Response to the CSTO. The analysis concluded that the Treaty remains relevant today in order to counter collectively the challenges and threats to the national security of the CSTO member states.

Key words: CSTO, regional security, military cooperation, crisis response center, Joint staff, Collective rapid reaction forces, Collective peacekeeping forces, Collective aviation forces, Special Forces.

References

- 1 Poslanie-Prezidenta-Respubliki-Kazahstan-N.A.Nazarbaeva-narodu-kazahstana [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayeva to the people of Kazakhstan]. Available at: www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g (accessed 15.03.2019).
- 2 Sammit ODKB [Samit ODKB] – 2017.– URL: <http://actualcomment.ru/sammit-odkb-1711300628.html> (дата обращения: 15.03.2019).
- 3 Available at: [HTTPS://TASS.RU/INFO/1665374](https://tass.ru/info/1665374) (accessed: 15.03.2019).
- 4 Ustav Organizatsii Dogovora o kolektivnoy bezopasnosti ot 7 oktyabrya 2002 goda s izmeneniyami i dopolneniyami [Charter of the Collective Security Treaty Organization of October 7, 2002 with amendments and additions]
- 5 Nazarbaev-podvel-itogi-predsedatelstvovaniya-kazahstana-v-odkb [Nazarbayev summed up the chairmanship of Kazakhstan in the CSTO]. Available at: <http://zonakz.net/2018/11/08/nazarbaev-podvel-itogi-predsedatelstvovaniya-kazahstana-v-odkb/> (accessed: 15.03.2019).
- 6 Available at: http://www.odkb-csto.org/news/detail.php?ELEMENT_ID=12834&SECTION_ID=222 (accessed: 15.03.2019).
- 7 Nazarbayev nazval samyye opasnyye vyzovy dlya Kazakhstana [Nazarbayev called the most dangerous challenges for Kazakhstan]. Available at: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nazarbaev-nazval-samyie-opasnyie-vyizovy-dlya-kazahstana-315903/ (accessed: 15.03.2019).
- 8 V Kazakhstane zavershilos taktiko-spetsialnoye ucheniye gosudarstv-chlenov ODKB «Poisk-2018» [The special tactical doctrine of the CSTO Poisk-2018 member states has completed in Kazakhstan]. Available at: <https://mod.gov.kz/rus/press-centr/novosti/?cid=0&rid=5510> (accessed: 15.03.2019).

Сведения об авторе:

Жасузаков С.А. – начальник Национального университета обороны имени Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, Пр. Туран, 72, Астана, Казахстан.

Zhasuzakov S.A. – Head of the National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan – the Elbasy, Turan str. 72, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 11.15.23

Г.М. Каппасова

*Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
Павлодар, Казахстан
(E-mail: gulsara_k@bk.ru)*

Политические предпосылки развития миграционных процессов в Республике Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются политические предпосылки развития миграционных процессов в Казахстане на современном этапе и в историческом контексте. Раскрывается сущность миграционных процессов и его специфика в Казахстане, начиная со столыпинских реформ XX века, и заканчивая современной ситуацией. Рассматриваются причины усиления миграционных процессов в 90-е годы XX века. На основании данных опроса населения дается характеристика отношения населения Казахстана к мигрантам. Анализируются принимаемые руководством Казахстана политические решения в отношении миграции в различные исторические периоды. В заключении сделан вывод о том, что подключение третьего сектора к стабилизации миграционной ситуации вкупе со слаженными грамотными действиями государственных органов и лояльного добрососедского отношения населения способны во многом снизить остроту миграционной проблематики и стабилизировать протекающие миграционные процессы в стране.

Ключевые слова: миграция, политический процесс, миграционные процессы, политические предпосылки, Республика Казахстан, мигранты, миграционное законодательство.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-60-68>

Введение. Тематика миграционных процессов является все более актуальной в условиях массовых миграционных перемещений населения. Особенно ярко проблематика миграции проявляется в странах СНГ на постсоветском пространстве, совсем недавно открывшем свои границы для свободного рынка, на фоне появления неравенства населения и возможности наиболее удачного трудоустройства в соседних государствах для населения некоторых стран. Все это повлекло за собой перемещение населения из менее благополучных в более развитые страны. Прежде всего в те, где созданы соответствующие социально-экономические и политические условия для мигрантов.

Особенно активно тематика миграции изучается с начала 90-х годов с целью нахождения оптимального решения для стабилизации миграционной ситуации. Изучению миграции посвящены труды ученых-экономистов. В частности, стоит отметить работы Л.И. Абалкина, Г.С. Витковской, А.В. Топилина.

Кроме того, стоит особо выделить научные статьи последних лет, в которых исследовался политический аспект протекания миграционных процессов в Казахстане. Так, отметим статью Асанбаевой А.Е. на тему «К вопросу о миграционных процессах между Казахстаном и Россией» [1, с. 35-38] 2014 года, а также статью Арбаева В.С. от 2014 года на тему «Миграционные процессы в странах каспийского региона на примере Республики Туркменистан и Республики Казахстан» [2, с. 160-165], исследование Рыбалкина В.С. и Варнавиной А.О. по вопросу о состоянии миграционных процессов в Республике Казахстан в конце XX - начале XXI века [3, с. 48-58]. Вместе с тем, требуется детально изучить политические предпосылки именно в историческом контексте и на перспективу для того, чтобы проследить причины и следствия развития миграционных процессов в Казахстане.

Постановка цели исследования. Главным фактором развития миграционных процессов можно считать политический. Так, либерализация миграционной политики, имевшей место после падения «железного занавеса», а также кризис государственной идентичности, наблюдаемый на постсоветском пространстве в первой половине 1990-х гг. и влекущий за собой появление безработицы, способствовали усилению динамики перемещения населения и обусловили активное включение населения Республики Казахстан в миграционные процессы. При этом такое включение произошло не только в рамках СНГ, но затронуло уже в целом все мировые миграционные процессы. Таким образом, главной целью исследования будет являться рассмотрение политических предпосылок развития миграционных процессов в Казахстане на современном этапе и в историческом контексте.

Задачи исследования

1. Рассмотреть сущность миграционных процессов и специфику их зарождения в Казахстане в период проведения столыпинских реформ XX века.
2. Раскрыть причины усиления миграционных процессов в 90-е годы XX века.
3. На основании данных опроса населения дать характеристику отношения населения Казахстана к мигрантам.
4. Проанализировать принимаемые руководством Казахстана политические решения в отношении миграции в различные исторические периоды.
5. В заключении сделать вывод о характере принимаемых политических решений для стабилизации миграционной ситуации в Казахстане.

Методы исследования. В качестве методов исследования в работе использован системный подход, позволяющий рассматривать миграционные процессы в комплексе с политическими и экономическими факторами. Также при исследовании проблематики использовался исторический метод, позволивший рассмотреть различные этапы протекания миграции, а также выявить политические предпосылки усиления миграционных процессов.

Социологический метод позволил наглядно продемонстрировать отношение населения Казахстана к проблемам миграции. Также в исследовании нами использована совокупность общенаучных методов анализа и синтеза при рассмотрении особенностей миграционных процессов в Казахстане.

В ситуации активизации миграции на постсоветском пространстве Казахстану в начале 90-х годов удастся сохранять некоторую стабильность межэтнических отношений, не допуская появления серьезных межэтнических конфликтов. Однако в сравнении с другими независимыми государствами в Казахстане масштабы миграции в 1990-е гг. были беспрецедентными. Конечно, главными причинами являются не только политические факторы, поскольку в это время политическая ситуация практически во всех странах СНГ была примерно одинаковой, но прежде всего такие высокие темпы миграции были обусловлены особенностями этнического состава населения, многочисленностью диаспор и высоким уровнем полиэтничности.

Кроме того, руководство Казахстана с самого начала своего существования как независимого государства проводит форсированное реформирование социальной и экономической сфер, к которым во многом страна была еще не готова. А эти решения принимались при наличии политической воли, то есть они обусловлены опять же политическими факторами. В данной статье мы попробуем разобраться в предпосылках, которые повлекли за собой в последующем усиление миграционного дисбаланса и появления миграционного локаута в Республике Казахстан. Но прежде всего остановимся на природе миграционных процессов.

Так, относительно экономической и демографической безопасности, а также устойчивого функционирования социальной сферы для любого государства определяющими будут являться не столько внешние миграционные процессы и их динамика, ведь усиление миграции мы наблюдаем и на примере Европы (беженцы из Сирии) и в России, сколько

важен результирующий показатель - сальдо миграции [4, с. 34-39]. То есть насколько интенсивны процессы выбытия населения в сравнении с прибытием в страну мигрантов. На рисунке 1 представлена динамика показателя «Сальдо миграции» с 1991 года.

Рисунок 1. Сальдо миграции населения Республики Казахстан (всего, человек) (1991-2015г.г.) [5]

По данным рисунка мы видим, что, начиная с 1991 года и до 1994 года отток населения из Казахстана усиливался, затем происходит снижение темпов выбытия населения до 2003 года и в 2004 году впервые наблюдается ситуация притока населения в страну. Однако с начала кризиса 2012 года отток населения опять набирает обороты, и в настоящее время наблюдается усиление отрицательных показателей миграции. Рассмотрим исторические предпосылки, которые могли повлечь за собой такую негативную тенденцию.

В истории Республики Казахстан абсолютное большинство миграций было вынужденными и регулировалось государством. Устойчивость миграционных процессов обуславливалась несколькими важными политическими событиями. Прежде всего речь идет о проведении столыпинской реформы начала XX века, процессах коллективизации 20-х гг., затем, в 30-е годы, наблюдается этноцид, в военное время миграционные процессы управлялись необходимостью военной эвакуации и депортации. В послевоенное время происходит освоение целинных земель. Именно эти процессы формировали социальную и этническую структуру населения и определяли сущность самого Казахстана.

Таким образом вплоть до конца 60-х годов в Казахстане наблюдается положительное сальдо миграции. Но уже с начала 70-х гг. Казахстан начинает интенсивно терять население в результате миграции. Так в 70-е годы Казахстан теряет 28% населения, за 80-е годы - 38%.

Новый виток в развитии миграционных процессов происходит уже в 90-е годы. Как уже было отмечено выше, этому способствовали политические события: распад СССР, изменение этнополитической ситуации, получение Казахстаном суверенитета, появление новых независимых государств и границ между ними. Кроме того, на усиление миграционных процессов, по данным экспертов, также повлияли введение таможенных барьеров, а также усиление разрыва между многовековыми культурными, экономическими этническими и информационными особенностями народов, проживающих в Казахстане [6, с. 67-73].

Активизация миграционных процессов в Казахстане в 90-е годы являлась предпосылкой принятия важных политических решений: разработки Закона «О миграции» и создании Агентства по миграции, способствующих стабилизации миграционных процессов. В этот период характер миграционных процессов имел двустороннюю направленность. С одной стороны, мы наблюдаем возвращение представителей коренной национальности на историческую Родину, а, с другой стороны, выезд русских, немцев, украинцев, белорусов и др. Именно в этот период начинается процесс сокращения населения республики, влекущий за собой уменьшение коэффициента рождаемости за пять лет с 19,1 до 14,7 на 1000 жителей. К 1997 году доля представителей коренной национальности среди населения Казахстана составляет уже более половины жителей.

Ситуация оттока населения в 90-х годах ставит перед властью республики новые вызовы и требует принятия срочных политических решений. Таким решением становится принятие долгосрочного документа - Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2007-2015 годы, призванной совершенствовать существующие и развивать новые направления регулирования миграционных процессов в Казахстане. В основу Концепции была положена стратегия социально-экономического развития страны «Казахстан - 2030», которая в свою очередь базируется на Послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 1 марта 2006 года «Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии».

Главной целью в стратегических документах прописывается необходимость сохранения национальной идентичности с учетом самобытности и полиэтничности Казахстана, а также накопленного мирового опыта регулирования миграционных процессов [7].

Итак, мы выявили, что для Республики Казахстан миграционный процесс представлен как двоякое движение, включающее поток выбытий и поток прибытий. Двунправленность миграционного процесса имеет место по причине действия в местах прибытия мигрантов - сил притяжения, а в местах выбытия - сил выталкивания. Вместе с тем, практически в каждой стране имеют место обе эти силы, однако интенсивность одной из них может быть выше, а значит, именно туда должны быть направлены усилия правящей элиты для стабилизации миграционной ситуации [8, с. 106-111].

За период независимости Казахстан становится государством с большим миграционным процессом в сравнении с другими странами в мировом масштабе. В течение всего периода времени, начиная с распада СССР и до настоящего момента, мы наблюдаем две главные тенденции, присутствующие во внутренней политике Казахстана:

1) приток в Казахстан этнических казахов, которые выехали из страны в разные исторические периоды;

2) отток из Казахстана представителей других наций, главным образом русских.

Все это влечет за собой постепенное изменение структуры населения Республики Казахстан, в которой со временем растет количество казахов и сокращается численность большинства не титульных наций. Учитывая наличие таких предпосылок, мы можем заключить, что указанная тенденция сохранится в будущем, и казахи со временем вытеснят другие нации в Республике Казахстан [9, с. 48-58].

В связи с этим важно рассмотреть отношение самого населения Республики Казахстан к протекающим в государстве миграционным процессам. Так, в исследовании раскрывается отношение населения Республики Казахстан к протекающим в стране миграционным процессам. Респондентам задается большое количество вопросов и результаты наглядно демонстрируются в виде графиков и диаграмм. Для нас интересна реакция респондентов на политику, проводимую правительством Республики Казахстан в отношении миграционных процессов. Так, респондентам был задан вопрос: «Как Вы думаете, какой политики должно придерживаться правительство Казахстана по отношению к тем мигрантам, которые хотят

остаться жить и работать в Казахстане?». В таблице 1 представлена структура ответов респондентов.

Таблица 1

Надо ограничивать въезд в страну для всех категорий мигрантов	10,40% (56)
Надо поддерживать в первую очередь соотечественников разных национальностей из стран бывшего СССР, создавать условия...	12% (65)
Надо поддерживать въезд молодых и образованных граждан, ограничивая въезд нетрудоспособных и малообразованных	12,80% (69)
Надо поддерживать въезд в страну казахского и казахскоязычного населения, ограничивая въезд представителей...	17,90% (97)
Надо поддерживать всех, кто желает приехать на постоянное место жительства в Казахстан	47% (254)

Анализ ответов показывает, что половина опрошенных считают необходимым ограничить въезд мигрантов, а другая половина склоняется к необходимости поддержки мигрантов. Налицо разделение населения Казахстана в отношении миграции, что, конечно, негативным образом влияет на характер притока мигрантов в страну.

Еще один важный вопрос, заданный респондентам и заслуживающий нашего внимания: «Как Вы считаете, что могут сделать органы власти для установления добрососедских отношений между мигрантами и местным населением?». Ответы представлены в таблице 2.

Таблица 2

Ничего не следует делать	6,50% (40)
Активизировать работу правоохранительных органов, борьбу...	8,10% (49)
Больше знакомить население края с культурой этих народов	8,10% (49)
Развивать отношения со странами и регионами, из которых...	5,10% (31)
Способствовать созданию национально-культурных...	13,20% (80)
Оказывать помощь в получении жилья, социальных пособий...	21,10 % (128)
Принять меры по оказанию мигрантам помощи в изучении...	37,80 % (229)

Ответы респондентов показывают, что важнейшими мерами со стороны правительства по установлению добрососедских отношений между мигрантами и населением Казахстана могли бы стать соответствующие культурно-просветительские мероприятия. Речь здесь идет о необходимости пропаганды на политическом уровне толерантности и добрососедства, установления культурного диалога между нациями. В качестве хорошего примера для других стран здесь мог бы использоваться уникальный опыт Казахстана, учитывая ее многонациональность и многоконфессиональность.

Стоит отметить, что в настоящее время рост благосостояния населения Казахстана вызвал приток мигрантов главным образом из стран Средней Азии: Узбекистана, Кыргызстана и Таджикистана. Осложняется ситуация тем, что деятельность трудящихся мигрантов преимущественно происходит в «теневом» неурегулированном секторе экономики.

Кроме того, на характер миграционных процессов оказывают влияние такие политические факторы как развитие государства, публичная политика, грамотно выстроенная система государственной власти, характер региональных политических процессов, стабильность политической системы и положение страны в мире. Характеристика этих составляющих и их влияние на миграционные процессы Казахстана представлены в таблице 3.

Таблица 3

Фактор	Позитивные последствия
П у б л и ч н а я политика	Направленность миграционной политики на ее сдерживание, а также недостаточно жесткие меры по сдерживанию оттока мигрантов также снижают уровень протестности населения и способствуют повышению лояльности к проводимой публичной политике в целом.
Стабильность политической системы	Отсутствие ограничений для населения страны в праве выбора места жительства, работы и т.д. не позволяет заметно дестабилизировать политическую систему, поддерживая уровень лояльности населения к власти на высоком уровне.
Р а з в и т и е государства	Усиление миграционных процессов способствует снижению протестности населения внутри страны, поскольку часть населения, которая не может трудоустроиться в родной стране, находит работу, а значит и средства для существования – в другой. Это, в конечном счете, не тормозит развитие государства.
С и с т е м а государственного управления	Лояльная и демократически настроенная система государственного управления, с одной стороны, не ущемляет права граждан в праве выбора места работы и места жительства, что повышает лояльность населения к власти.
Региональные политические процессы	Развитие миграционных процессов в приграничных регионах способствует усилению конкуренции между странами в целом и отдельными регионами в частности, что требует от региональных властей принятия соответствующих мер по стабилизации миграционной ситуации.
Положение в мире	Слабая ограничительная политика в сфере миграции способствует привлечению мигрантов, что дает Казахстану статус страны, готовой принять мигрантов, в отличие, к примеру, от жесткой политики в отношении мигрантов в Европе.

Вместе с тем, в целях решения проблемы миграции с 2015 года в различных районах страны, в городах и селах Казахстана созданы «Центры поддержки и обучения трудовых мигрантов», которые занимаются вопросами оказания социальной и информационно-правовой помощи трудовым мигрантам, а также обучения мигрантов базовым рабочим специальностям. Кроме того, проводится серьезная работа по устройству детей мигрантов в детские сады и школы. Для изучения миграционной ситуации на постоянной основе проводятся исследования в сфере трудовой миграции, а также работа со СМИ, целью которой является снижение негативного отношения коренного населения к мигрантам, уменьшение возможности возникновения конфликтных ситуаций среди мигрантов и коренных граждан [10, с. 39-55].

Таким образом, каждый пребывающий в страну мигрант проходит через миграционные центры, в том числе проходит курс по изучению ментальности, народа, языка страны, и изучает историю народа. Кроме того, большое значение имеют созданные в Казахстане общественные организации, занимающиеся проблематикой миграции. Именно подключение третьего сектора к стабилизации миграционной ситуации в купе со слаженными грамотными действиями государственных органов и лояльного добрососедского отношения населения способны во многом снизить остроту миграционной проблематики и стабилизировать протекающие миграционные процессы в стране.

Список литературы

1. Асанбаева А.Е. К вопросу о миграционных процессах между Казахстаном и Россией. Вестник Омского университета. Серия: Исторические науки. - 2014. - № 4 (4). - С. 35-38.
2. Арбаев В.С. Миграционные процессы в странах каспийского региона на примере Республики Туркменистан и Республики Казахстан. В сборнике: АСТРАПОЛИС: Астраханские политические исследования. Ежегодник кафедры политологии Астраханского государственного университета. Астрахань. - 2014. - С. 160-165.
3. Рыбалкин В.С., Варнавина А.О. Миграционные процессы в Республике Казахстан в конце XX – начале XXI века. Постсоветский материк. - 2017. - № 2 (14). - С. 48-58.
4. Мустафаев Н.И. Миграционные процессы в Казахстане // Казахстан-Спектр. - 2006. - №1.- С. 34-39.
5. Динамические таблицы за 1990-2015. Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Комитет по статистике. [Электронный ресурс]. - 2016. - URL: <http://www.stat.gov.kz>. (дата обращения: 21.11.2018)
6. Абулкасова Д.Б. Миграционные процессы в Казахстане: Тенденции и динамика: диссертация ... кандидата социологических наук: 22.00.04. - Москва, 2001. - 139 с.: ил. РГБ ОД, 61 02-22/87-3.
7. Указ Президента Республики Казахстан «О концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2007-2015 гг.». [Электронный ресурс].- 2015.-URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id. (дата обращения: 21.11.2018).
8. Назарова Е.А. Особенности современных процессов миграции// Социологические исследования. - 2000. - № 7.- С. 106-111.
9. Рыбалкин В.С., Варнавина А.О. Миграционные процессы в Республике Казахстан в конце XX - начале XXI века. Постсоветский материк. - 2017. - № 2 (14). - С. 48-58.
10. Мұратқызы А. Миграционные процессы в Республике Казахстан в оценках населения. Школа Науки. - 2018. - № 6 (6). - С. 39-55.

Г.М. Каппасова

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар, Қазақстан

Қазақстан Республикасында көші-қон процесстері дамуының саяси алғышарттары

Аннотация. Мақалада қазіргі кезеңде және тарихи контексте Қазақстандағы көші-қон процесстерін дамытудың саяси алғышарттары қарастырылады. XX ғасырдың Столыпин реформаларынан бастап, қазіргі жағдаймен аяқталатын Қазақстандағы көші-қон процесстерінің мәні және оның ерекшеліктері ашылады. XX ғасырдың 90-жылдары көші-қон процесстерінің күшеюінің себептері қарастырылады. Халықтың сұрау мәліметтері негізінде Қазақстан халқының көшіп-қонушыларға қарым-қатынасына сипаттама беріледі. Әртүрлі тарихи кезеңдерде көші-қонға қатысты Қазақстан басшылығының қабылдаған саяси шешімдері талданады. Үшінші секторды көші-қон жағдайын тұрақтандыруға мемлекеттік органдардың үйлесімді сауатты іс-қимылдарымен және халықтың адал тату көршілік қарым-қатынасын қоса отырып, көбінесе көші-қон мәселесінің өткірлігін төмендетуге және елдегі жүріп жатқан көші-қон процесстерін тұрақтандыруға қабілетті екендігі туралы қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: көші-қон, саяси процесс, көші-қон процесстері, саяси алғышарттар, Қазақстан Республикасы, мигранттар, көші-қон заңнамасы.

G.M. Kappasova

S. Toraigyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Kazakhstan

**Political prerequisites of development of migration processes
in the Republic of Kazakhstan**

Abstract. The article considers the political prerequisites of the development of migration processes in Kazakhstan at the present stage and in the historical context. The essence of migration processes and its specificity in Kazakhstan, starting with Stolypin reforms of the twentieth century, and ending with the current situation. The author discusses reasons for the strengthening of migration processes in the 90-s of the twentieth century. Based on the data of the population survey, the characteristic of the attitude of the population of Kazakhstan to migrants is given. The political decisions made by the leadership of Kazakhstan in relation to migration in different historical periods are analyzed. In conclusion, it is concluded that the involvement of the third sector in the stabilization of the migration situation, coupled with coordinated competent actions of state bodies and loyal good-neighborly attitude of the population can greatly reduce the severity of migration issues and stabilize the ongoing migration processes in the country.

Keywords: migration, political process, migration processes, political prerequisites, the Republic of Kazakhstan, migrants, migration legislation.

References

1. Asanbaeva A.E. K voprosu o migracionnyh processah mezhdou Kazahstanov i Rossiej. [On the issue of migration processes between Kazakhstan and Russia]. Vestnik Omskogo universiteta. Seriya: Istoricheskie nauki. [Bulletin of Omsk University. Series: history of science], 4 (4), 2014.
2. Arbaev V.S. Migracionnye processy v stranah kaspijskogo regiona na primere Respubliki Turkmenistan i Respubliki Kazahstan [Migration processes in the countries of the Caspian region on the example of the Republic of Turkmenistan and the Republic of Kazakhstan], V sbornike: ASTRAPOLIS: Astrahanskije politicheskie issledovaniya Ezhegodnik kafedry politologii Astrahanskogo gosudarstvennogo universiteta, [In the collection: ASTROPOLIS: Astrakhan political research Yearbook of the Department of political science, Astrakhan state University], 160-165 (2014).
3. Rybalkin V.S., Varnavina A.O. Migracionnye processy v Respublike Kazahstan v konce XIX – nachale XXI veka [Migration processes in the Republic of Kazakhstan in the late XX – early XXI century], Postsovetskij materik [Post-Soviet continent], 2 (14), 48-58(2017).
4. Mustafaev N.I. Migratsionnyie protsessy v Kazahstane. [Migration processes in Kazakhstan], Kazahstan-Spektr [Kazakhstan-Spectrum], 1, 34-39(2006).
5. Dinamicheskie tablitsy za 1990-2015 [Dynamic tables for 1990-2015.] Ministerstvo nacionalnoy ekonomiki Respubliki Kazahstan. Komitet po statistike [Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan. Committee on statistics]. Available at: <http://www.stat.gov.kz>. (accessed 21.11.2018).
6. Abulkasova D.B. Migratsionnyie protsessy v Kazahstane: Tendentsii i dinamika [Migration processes in Kazakhstan: Trends and dynamics], Dissertatsiya ... kandidata sotsiologicheskikh nauk [Dissertation of candidate of sociological Sciences], Moskva, 139 p., 2001.
7. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan «O kontseptsii migratsionnoy politiki Respubliki Kazahstan na 2007-2015 gg.» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On the concept of migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2007-2015”]. Available at: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id. (accessed 21.11.2018).
8. Nazarova E.A. Osobennosti sovremennyih protsessov migratsii. [Features of modern migration processes], Sotsiologicheskie issledovaniya [Sociological research], 7, 106-111(2000).
9. Rybalkin V.S., Varnavina A.O. Migratsionnyie protsessy v Respublike Kazahstan v konce XX - nachale XXI veka, [Migration processes in the Republic of Kazakhstan in the late XX - early XXI century], Postsovetskij materik [Post-Soviet continent], 2 (14), 2017(48-58).

10. Muratkyzy A. Migracionnye processy v Respublike Kazahstan v ocenkah naseleniya [Migration processes in the Republic of Kazakhstan in population estimates], Shkola Nauki [School Of Science], 6 (6), 2018(39-55).

Сведения об авторе:

Каппасова Г.М. – Басқару және саясаттану кафедрасының аға оқытушысы, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Ломов көшесі, 64, Павлодар, Қазақстан.

Каппасова G.M. – Senior Lecturer, Department of Management and Political Sciences, S. Toraigyrov Pavlodar State University, Lomov street 64, Pavlodar, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 69-75
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

XFTAP 11.01.61

Е.К. Қожбанхан¹, А.Д. Калдыбекова²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹kozhanbankhan@gmail.com, ²aidanakaldybekova@gmail.com)

Идеологиялық гегемония қалыптасуында интеллектуалдардың маңыздылығы

Аннотация. Бұл мақалада критикалық бағалау әдісі қолданыла отырып, итальян ғалымы Антонио Грамшидің философиясында аса маңызды орынға ие «gli intellettuali» немесе «интеллектуалдар» теориясы қолға алынған. Нақтырақ айтқанда, тарихи блок және праксис философиясы контекстінде Грамшидің интеллектуалдар түсінігі мен оны қолдану ерекшелігіне анализ жасалған.

Сонымен қатар, Грамши ұсынған интеллектуалдар теориясы Платоннан Гегельге дейінгі саяси философияда үстем болған классикалық элитистік интеллектуал түсінігінен неліктен және қалай ерекшелінетіндігі, сондай-ақ органикалық және дәстүрлі интеллектуалдар айырымына себеп болған негізгі тұжырымдамалар қарастырылған.

Түйін сөздер: идеология, гегемония, органикалық интеллектуалдар, дәстүрлі интеллектуалдар, интеллигенция, тарихи блок, праксис философиясы.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-69-75>

Кіріспе. Қазіргі заманғы саяси теорияға үлкен үлес қосқан танымал итальян философы Антонио Грамши – теория мен практиканы біріктіру қабілеті арқылы интеллектуалдық тұрғыдан құнды еңбектерін жұртшылыққа ұсынған ойшыл болып табылады [1, 41 б.]. Антонио Грамши сол уақытта Италияда билікке келген Муссолинидің фашизміне бағытталған әрі саяси әрі теориялық критикасы және ерекше ұғымдарды тиімді қолдану арқылы саяси теорияға айтарлықтай өзгерістер алып келген болатын. Бұл өзгерістерге негіз болған себептердің бірі – интеллектуалдар теориясы.

Грамшидің еңбектерінде қолданылатын «gli intellettuali» терминін қазақ тіліне екі түрлі аударуға болады: интеллигенция және интеллектуал. Италиянша түпнұсқасында қолданылған «gli intellettuali» терминнің шынайы мағынасының жоғалмауы үшін бұл мақалада интеллектуал деп аудару жөн көрілді. Себебі, 1950 жылдардың ортасында Кеңес одағында Грамшидің еңбектеріндегі «gli intellettuali» термині орыс тіліне интеллигенция деп аударылып бастаған болатын. Дегенмен, эпистемологиялық тұрғыдан қарастыратын болсақ интеллигенция сөзі түпнұсқада алға тартылған терминнің негізгі мағынасын ашып бере алмайды. Яғни, «интеллигенция» ұғымы адамдардың белгілі бір жүріс-тұрыстары мен мінез-құлықтарын, белгілі бір өмір сүру формаларын және т.б. білдірмейді, керісінше белгілі бір интеллектуалдар жиынтығының нақты әлеуметтік мазмұнын, кешенді этикалық және моральдық мән-мағынасын сипаттайды [2, 36 б.]. Сондықтан, интеллигенция терминін пайдалану негізінен әдіснамалық қателік болып табылады.

Идеологиялық гегемония және интеллектуалдар. Грамши үшін интеллектуалдың анықтаушы ерекшелігі оның қоғамдағы ұстанымына байланысты. Осыны негізге алатын болсақ, басқарушы топ пен оған қарсы топтың ойлары мен идеяларының дамуында белсенді рөл атқаратын интеллектуалдар тобы бар [3, 10 б.]. Грамшидің пайымдауынша, қоғамның жалпы жағдайы мен құрылымы интеллектуалдарға тікелей әсер етеді және осы өзара әрекеттесу нәтижесінде әлемді интерпретациялау миссиясына ие болған интеллектуалдар белгілі бір қорытындыларға қол жеткізеді. Тек қана өздерінің ойлары арқылы ғана емес,

ұйымдасуы және қоғамдық өмірде алған орындарына байланысты интеллектуалдарды айқындаған Грамши интеллектуалдардың негізгі міндеттері ұйымдастыру, бағыт бағдар беру, басқару және оқыту болып табылатынын алға тартады. Осылайша, белгілі бір әлеуметтік топтардың пайдасына идеологиялық гегемонияның басты элементтері болып табылатын консенсус (consensus) пен мәжбүрлеуді (domination) ұйымдастыратын интеллектуалдар әлеуметтік тәртіпті өзгертетін күшке қол жеткізеді [4, 10 б.].

Интеллектуалдар органикалық тұрғыдан тәуелді әлеуметтік топтың ішінен бастау алып қалыптасады. Экономикалық өндірісте орын алатын әрбір әлеуметтік топ тек қана экономикалық алаңда емес, қоғамдық және саяси алаңда да белсенді қызмет атқаратын өзінің интеллектуалдар тобын қалыптастырады. Басқа сөзбен айтқанда, кел-келген қоғамдық-саяси топ экономикалық, саяси және идеологиялық үстемдікке қол жеткізу үшін және осыны сақтап қалу үшін өздерінің органикалық интеллектуалдары арқылы жаңа моральдық құндылықтарды қалыптастыруы қажет. Бұл интеллектуалдар қоғамда белгілі бір пікірді қалыптастырып қана қоймай, сонымен қатар өздері өкілдік ететін қоғамдық топтың мүдделерін қорғайтын гегемониялық жобаларды да дамыта отырып, қоғамдық күштерді белгілі бір мақсатта ұйымдастырады. Бұл контекстте интеллектуалдар тарихи блоктың ортақ сана мен идентификациясын қалыптастыратын пікірлердің және гегемония үшін қажетті консенсустың қамтамасыз етілуі үшін маңызды рөл ойнайды [5, 61 б.].

Грамши интеллектуалдарды басқарушы топтың қоғамдағы гегемониясын және саяси басқарудың төменгі деңгейдегі функцияларын жүзеге асыратын уәкілдер ретінде қарастырады. Осылайша, интеллектуалдар консенсустың қалыптасуында да өте ықпалды болып табылады. Сонымен қатар, басқарушы топқа актив немесе пассив келісім бермегендерге бағытталған мәжбүрлеу технологияларын да жүзеге асырады [6, 224 б.].

Грамши интеллектуалдарды басқарушы топтардың саяси практикалық және теориялық әрекеттерін айқындайтын және осылайша гегемонияның идеологиялық алғышарттарын қалыптастыратын легитимдеуші мамандар ретінде сипаттайды. Сонымен қатар, интеллектуалдар қоғамдық тәртіпке практикалық және технологиялық тұрғыдан өте маңызды үлес қосады. Мысалы, қоғамдық тәртіпте орын алған жағдайларды теорияға айналдырады, саясат қалыптастырады және оның жүзеге асырылуында айтарлықтай маңызды рөл ойнайды.

Грамшидің интеллектуал теориясында алға тартқан басқа мәселесі, философиялық ойы бар адамдар және философияға сілтеме бергендердің барлығы интеллектуал болып табылады, дегенмен бұл адамдардың барлығы қоғамда интеллектуалдың функциясын жүзеге асырмайды. Грамшидің пайымдауынша, әр адамның іс-әрекеті, минимум деңгейде болса да, техникалық қабілетті, яғни шығармашылық интеллектуалдық функцияны қажет етеді. Сондықтан, Грамши бұл функцияны, яғни әр адамның өткені мен бүгіні арасындағы синтезді праксис философиясымен түсіндіреді. Практик адамға қарама-қайшылықтардан құтылудың дұрыс жолын көрсетеді. Грамшидің айтуынша, адамдар айналасын идеологиялық тұрғыдан өте ықпалды қоғамдық жүйелер мен құрылымдар қоршап тұр. Алайда, адамдардың бұдан құтылуы тек қана басқа адамдармен біріге ынтымақтасуы арқылы, яғни материалдық өмірді үнемі қыспаққа алып отыратын құрылымдарды халықтың пайдасына өзгерту арқылы жүзеге асырылады. Адам тек қана жалғыз субъект ретінде жүйелік әрі құрылымдық шектеулерді бұзып асып түсе алмайды, бірақ субъект ретінде жұдырықтай жұмылған қоғамның ғана материалды өмірді өз пайдасына өзгерту мүмкіндігі бар. Интеллектуалдар да праксис барысында өзінің қоғамдық тәжірибесі нәтижесінде өзгеріске ұшыраған дүние танымдарын халықпен бөлісе алады. Негізінде, интеллектуалдар мен халық арасындағы байланыс өзара қарым-қатынас сипатына ие. Практик процесі барысында, халық пен интеллектуалдар арасындағы қарым-қатынастарда үзілістердің пайда болуы, жинақталу мен тереңдеудің орын алуы бір мезетте және бірге жүзеге асады. Сондықтан, Грамшидің теориясында халық маңызды рөлге ие және халықтың

ортақ сезім арқылы да идеологиялық гегемония қалыптастырылуы әбден мүмкін [1, 152 б.]. Бұл тұрғыдан қарағанда, Грамшидің теориясындағы интеллектуал түсінігі Платоннан Гегельге дейін классикалық философия тарихында үстем болған элитистік көзқарастан әлдеқайда ерекшеленеді.

Грамшидің «интеллектуалдар» теориясы және оның терминологиялық негіздері. Грамшидің теориясында тұжырымдамалық негізді қалыптастырып отырған бірқатар терминдердің ішінде «интеллектуалдар» теориясы көптеген ғалымдар арасында қызығушылық тудырып отыр. Грамшидің бірегей ғылыми ұстанымы негізінде Италиян интеллектуалдары туралы анализ жасаумен басталады және кейіннен универсалды критикаға айналады. Грамшидің интеллектуалдарды қолға алып анализ жасауының негізгі себебі, сол кезеңде интеллектуалдардың билікте болған үстемдік етуші топтың, нақтырақ айтқанда фашисттік биліктің саяси қыспағында қалуы және мемлекеттік биліктің тарихи және экономикалық алаңдардағы ықпалының кеңеюі болды. Бұл кезеңде, мемлекеттің реттеуші функцияларының артуымен қатар, қоғамдағы жаңа экономикалық және саяси қақтығыстар жаңа мамандарға деген сұраныстың туындауына себеп болды. Осылайша, жаңа интеллектуалдар мен жаңа интеллектуалдық алаңдар пайда болған. Бұл жағдайда, Грамши интеллектуалдардың автономдылығын ауыр сынға алады. Бұл сын негізінен Карл Манхеймнің «еркін және тәуелсіз интеллигенция» деген ұстанымға бағытталған болатын [7, 7 б.]. Грамшидің бұндай ұстанымы абсолютті тәуелсіз интеллектуал түсінігінен қоғамда белгілі бір функцияны жүзеге асыратын маман интеллектуал түсінігіне қарай ілгері жылжуға мүмкіндік берді [8, 117 б.].

Белгілі интеллектуал түсінігінің анықтамасынан бас тартып, аталмыш түсінікті айтарлықтай кең мағынада қарастыруға ұмтылған Грамшидің пайымдауынша, «барлық адамдар интеллектуал, себебі әр адамның ойлау қабілеті бар» дей отыра айтарлықтай жаңа ұстанымды алға тартады [8, 9 б.]. Грамши, өзі өмір сүрген кезеңде айтарлықтай радикалды болған тұжырымдамаларды алға тарта отырып, интеллектуалды қоғамнан әлдеқайда жоғары әрі автономды орналасқан бейне ретінде қарастыратын түсінікті жермен жексен етіп, жаңа категорияны қалыптастырады. Негізінде Грамши еңбек процесінде атқарылған қызметтердің әр қайсысын құнды деп санаған. Басқа сөзбен айтқанда, ақылмен істейтін еңбек және қара күшпен жүзеге асырылатын еңбек арасындағы айырмашылық еңбектің интеллектуалды және интеллектуалды емес деп бөліп қарастыруға негіз болып табылады. Бұл айырмашылық арқылы интеллектуал адамдар интеллектуал емес адамдарға қарағанда айтарлықтай жоғары статусқа орналасып, барлық күш-жігерлерін жұмсай отыра «элитистік» құрылымның қалыптасуында аянбай еңбек етеді. Алайда, Грамшидің үзіндісінен түсінгеніміздей, адамның кез-келген іс-әрекеті интеллектуалды процесті қажет ететіндігін назарға алатын болсақ, қара күшпен жұмыс істейтін адаммен ақылмен жұмыс істейтін адамды бір-бірінен бөліп қарастыру мүлдем мүмкін емес [8, 9 б.].

Дегенмен, «барлық адам интеллектуал, бірақ әр адам қоғамда интеллектуалдың атқаратын функциясын жүзеге асырмайды» деп айтқанда Грамши интеллектуалдың атқаратын функцияларына акцент беруде. Интеллектуал функционалды болуы қажет және тарихи блоктың ішкі ұйымдасуынан бастап, базистен саяси-идеологиялық қондырмаға (орыс. – надстройка, ағыл. – superstructure) дейін созылып жатқан құрылымдардың әр деңгейде белгілі бір функцияларды жүзеге асыруы қажет [8, 98 б.]. Бұл жағдайда, интеллектуал тарихи блоктың әр деңгейінде идеология, білім беру, медиа және экономикалық қатынастарда, ал қондырмада болса бюрократия және мемлекеттік басқаруда атқаратын функциясына қарай позицияларға ие болады. Сондықтан да, Грамши тек қана ақылмен жұмыс істейтіндерді ғана емес, ұйымдасқан және қоғамдық өмірдің барлық қабатында орын алатын адамдарды қамтитын интеллектуал түсінігін алға тартады. Жалпы айтқанда, интеллектуалдың қоғамдағы негізгі функцияны ұйымдастыру, басқару, бағыт-бағдар беру, білім беру деп айқындалады. Осылайша, қоғамдық топтардың пайдасына консенсус мен

мәжбүрлеуді ұйымдастыратын интеллектуалдар қоғамдық жүйені өзгерту мүмкіндіктерін уыстарында ұстайды [4, 374 б.].

Граммидің интерпретациясы барысында кез-келген қара жұмыстың түрі және қарапайым механикалық іс-әрекеттің өзі техникалық шеберлікті және белгілі бір дәрежеде шығармашылық ойлауды қажет ететіндігі айқындалады. Сондықтан, дәл осы тұста жаңа айырымды қарастыру қажеттілігі туындап отыр. Бұл айырым қоғамда белгілі бір функцияны жүзеге асыратын интеллектуал мен қара күш арқылы жұмыс істейтін жұмысшылар арасында орын алып отыр. Қарастырылып отырған айырым негізінде интеллектуалдың зияткерлік қабілетіне емес, қоғамда атқаратын функциясына қарай жасалуда. Бұл тұрғыдан қарапайым жұмысшыны немесе қара күшпен жұмыс істейтін адамды зияткерлік тұрғыдан ақылмен жұмыс істейтін адамнан ерекшелендіретін нәрсе білектің күшімен атқаратын жұмысы емес, белгілі-бір шарттар және қоғамдық қатынастар шеңберінде істеген жұмыстың сапасы мен біліктілігінде болып табылады. Осылайша, кеңейтілген интеллектуал түсінігінің нәтижесінде қара жұмыс істейтін адамдар мен ақылды іске қосып жұмыс істейтін интеллектуал адамдар арасында мәжбүрлі айырым пайда болған.

Дәстүрлі интеллектуалдар және органикалық интеллектуалдар классификациясы. Граммидің интеллектуалдар теориясында негізгі элемент болып табылатын интеллектуалдардың классификациясы мәселесіне жақыннан қарау қажеттілігі туындап отыр. Бірінші, кез-келген алдыңғы қатардағы топтың немесе таптың жаңа қоғамдық тәртіпті қалыптастыру үшін мәжбүрлі түрде қажет болып табылатын органикалық интеллектуалдар мәселесі. Екіншісі болса, өткен кезеңдерден қалып қойған тарихи, қоғамдық шарттар және дәстүр арқылы қалыптасқан дәстүрлі интеллектуалдар мәселесі [8, 5 б.]. Дәстүрлі интеллектуалдар, өндіріс формалары және өзгеріс процесстерінің нақты көріністері контекстінде, алдыңғы тарихи блоктардың ішінен шыққан және ең күрделі, фундаменталды өзгерістерге қарамастан ешбір үзіліске ұшырамаған тарихи сабақтастықты алға тартатын интеллектуалдар қауымдастығы болып табылады. Мысалы, Орта ғасыр Еуропадағы дін адамдары, философтар және ғалымдар. Аталмыш сегменттегі адамдар ұзақ уақыт бойы діни идеология, мектеп, білім беру, әділеттілік, әлеуметтік көмек көрсету сияқты қоғамдық қызметтерді қолдарының уыстарында ұстаған [10, 742 б.]. Граммидің теориясындағы дәстүрлі интеллектуал түсінігі Платоннан Гегельге дейін кеңінен қолданылған классикалық элитистік интеллектуал түсінігіне өте жақын болып табылады. Сондай-ақ, дәстүрлі интеллектуалдар мемлекетпен немесе үстемдік етуші топпен тікелей байланысы болмайды. Ал органикалық интеллектуалдар өндіріс формасындағы өзгерістерге тәуелді болып, топтың жеке қажеттіліктеріне жауап беру мақсатында пайда болған интеллектуалдар тобы. Бұл интеллектуалдардың белгілі бір алаңда мамандануы да негізінен топтың қажеттіліктеріне қарай қалыптасады [8, 6 б.].

Органикалық интеллектуал ескі дәстүрлі интеллектуалдардан әлдеқайда алыстау және оған қарсы белгілі бір қашықтық орната отырып қалыптасады. Жаңа тарихи және әлеуметтік шарттар жаңа саяси, идеологиялық және құқықтық қондырманың қалыптасуына негіз болып табылады және бұл аталмыш мәселемен жақыннан сабақтаса отырып жаңа интеллектуал типінің пайда болуына негіз болып отыр [8, 6 б.]. Бұл шарттарда дәстүрлі деп танылған тарихи блокқа альтернатив ретінде жаңа тарихи блоктың негізгі тобы ретінде органикалық интеллектуалдар пайда болады. Органикалық интеллектуалдар шаруалар, жұмысшылар және қарапайым халықтың арасынан іріктеліп шығып, қарапайым адамдардан тым жоғары иерархияда орын алғаннан гөрі халықтың арасында болғандықтан үнемі халықа жақын болады. Бұл топ органикалық деп сипатталады, себебі қарапайым халықпен идеологиялық ынтымақтастық және практикалық іс-әрекеттерде одақтас болады. Бұл тұрғыдан органикалық интеллектуалдар кәсіпкерлер мен қоғамдық-экономикалық деңгейде ұйымдастырушылармен бірге өркендеп дамиды. Осылайша, қолдау көрсеткен қоғамдық топтың гегемониясын күшейтіп, ықпал ету өрісін кеңейтеді [11, 588 б.].

Қорытындының орнына. Интеллектуалдар теориясының праксис философиясымен байланысы. Грек тілінен бастау алатын праксис термині әрекет ету немесе жасап шығару сияқты іс-әрекеттерді сипаттайды. Практик терминін ағылшын тіліне аудару барысында көбіне практика термині қолданылады [12, IX б.]. Практик іс-әрекетті, белсенділікті, сонымен қатар адамның өз әлемін қалыптастыратын және өзін басқа болмыстардан ерекшелендіретін әрекетті сипаттайды. Практик терминінің тарихы Ежелгі грек философиясынан, нақтылап айтатын болсақ, Платон мен Аристотельден бастау алады [13, 245 б.]. Практик философиясы негізінен теория мен практиканың бірлігіне үлкен мән беру мақсатында пайда болған.

Грамши практик терминін философиялық әрі социологиялық тұрғыдан қарастырған. Критикалық ойлау арқылы Грамши жаңа интеллектуал типологиясын ұсынған. Маркстың «осыған дейін философтар бұл дүниені әртүрлі формада интерпретациялады, негізінде қажет болған нәрсе оны өзгерту еді» деген пікірін негізге алған Грамши үшін философияның және философының, яғни интеллектуалдың негізгі міндеті жасалған ғылыми жаңалықтарды қайта қайталап беру емес еді. Бұл философияның тек дүниені түсініп, интерпретациялауға жарамды екендігін, ал философия өз бетімен болған жағдайда дүниені өзгертуге қауқарсыз екендігін көрсетіп отыр. Тек саясат дүниені өзгерте алады. Сондықтан, саясатпен бірікпейінше философияның ешбір мағынасы жоқ.

Осы тұста философты интеллектуал деп қарастыратын болсақ, философты немесе интеллектуалды адами тұрғыдан физикалық болмыс ретінде шектеп қарастырғаннан гөрі, қоғамдық және мәдени ортамен үнемі өзара байланыста болатын актив тұлға ретінде қарастырған жөн [1, 148 б.]. Дәл осы мәселені негізге ала отырып, интеллектуалдар теориясын праксис философиясымен тығыз байланыстыратын жағдай туындап отыр.

Грамшидің интеллектуалдарға жүктеген нақты міндеттердің қандай екендігі «Түрме дәптерлері» атты шығармасында айқындалған. Қоғамда орын алған кез-келген биліктің тіреуіші идеологиялық гегемония болып табылады. Шынайы гегемонияны қалыптастыру үшін орталық пен периферияда тұратын қарапайым халық арасында консенсуске негізделген бір одақтасу саясаты жүзеге асырылуы қажет. Кез-келген негативті идеологияға бағытталған қарсы күресті мәдени-идеологиялық өлшемдермен жасақталған гегемониямен қамтамасыз ету қажет [1, 443 б.]. Интеллектуалдың аталмыш функцияларды тиімді жүзеге асыруы үшін міндетті түрде саяси партия болуы қажет. Грамшидің теориясында партия дәстүрлі және органикалық интеллектуалдарды бір жерде түйістіретін саяси алаң ретінде сипатталады. Саяси партия органикалық интеллектуалдарды қалыптастыратын және ұйымдастыратын жер. Осылайша, саяси партия қатарында тиісті функцияларын орындайтын адамдар саны көбейеді және әлдеқайда көп адамның саяси қатысуын қамтамасыз етеді. Грамшидің пайымдауынша, нәтижесінде шешім қабылдау өкілеттілігі тек қана «маманданған» интеллектуал элитаның монополиясынан шығады [4, 503 б.]. Интеллектуалдар мен халық арасында өзара байланыс құрылмайынша араларындағы қарым-қатынас бюрократиялық, дөрекі қатынасқа айналады және интеллектуалдардың абсолютті және тәуелсіз «каста» ретінде қалыптасып қалуына негіз болады. Ал егерде, өзара байналыс орныққан жағдайда интеллектуалдар халықтың өкілі ретінде саяси сахнада орын алады. Нәтижесінде, жаңа қоғамдық күш ретінде қалыптасқан жаңа тарихи блок қалыптасады.

Интеллектуалды сипаттау барысында Грамши әр адам философ, бірақ бұны түсінгендерді, яғни ойлары мен практикаларын біріктіргендерді және нәтижесінде өздерінің шынайы болмыстарын қайта жаңғыртқандарды шынайы еркіндіктері мен бостандықтарына қол жеткізгендер деп сипаттайды [13, 192 б.]. Осылайша, интеллектуалдылықты санамен бірге оны ұғыну, белсенді болу сияқты ерекшеліктерді алға тарту арқылы адамның шынайы болмысына қатысты ойлар да қарастырылып отыр. Ойы мен практикасын біріктірген және осы арқылы шынайы болмысын қайта жаңғыртқан адам қоғам ішінде жоқ болып кетпейді, керісінше бұл адам өзін және өмір сүретін қоғамын жаңадан жаңғыртуға атсалысады. Универсалды ойлау формасы арқылы Грамши интеллектуал мен адамның адамгершілігі

(саяси философия сөздігінде – virtù) арасында байланыс құрады. Мысалы, Грамшидің пайымдауынша ақиқатты айту тек интеллектуалдың ғана міндеті емес немесе тек мәдениетті адамның ғана моральдық міндеті емес. Дұрысы, ақиқатты айту және оны жақтау, қорғау сонымен қатар саяси міндет болып табылады [1, 172 б.].

Әдебиеттер тізімі

1. Santucci A. Gramsci'yi Anlama / A. Santucci. – İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011. – 192 p.
2. Дмитриева Н. А., Чичин Е. С. Интеллигенция или интеллектуалы? Систематическое значение понятия «gli intellettuali» в философии Антонио Грамши // Вестн. ЛГУ имени А.С.Пушкина. Сер. философия – 2013. – Т. 2. № 2. – С. 35-45.
3. Gramsci A. Harishane Defterleri / A. Gramsci. – İstanbul: Belge Yayınları, 1997. – 368 p.
4. Forgacs D. Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935 / D. Forgacs. – İstanbul: Dipnot Yayınları, 2010. – 520 p.
5. Karacasulu N. Hegemonik Düzen Tartışmaları ve Eleştirel Görüşler // Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi – 2009. – Т. 11. № 4. – P. 53-71.
6. Yetiş M. Gramsci ve Aydınlar // Mülkiye Dergisi – 2002.- № 26.-236. – P. 217-245.
7. Манхейм К. Идеология и утопия / К. Манхейм. – Москва: Юрист, 1994. – 744 с.
8. Gramsci A. Selection From The Prison Notebooks / A. Gramsci. – London: Lawrence and Wishart, 1971. – 483 p.
9. Portelli H. Gramsci ve Tarihsel Blok / H. Portelli. – Ankara: Savaş Yayınları, 1982. – 253 p.
10. Choudray K. Gramsci's Intellectuals and People's Science Movement // Economic and Political Weekly – 2014. – V.49.№ 25. – P. 742-744.
11. Hawley J. Antonio Gramsci's Marxism: Class, State And Work // Social Problems – 1980. – V.27.№ 5. – P. 584-600.
12. Bernstein R. Praxis And Action Contemporary Philosophies Of Human Activity / R. Bernstein. – Philadelphia: University Of Pennsylvania Press, 1971. – 368 p.
13. Gramsci A. Harishane Defterleri Seçmeler / A. Gramsci. – İstanbul: Onur Yayınları, 1986. – 356 p.

Е.К. Кожбанхан, А.Д. Калдыбекова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Важность интеллектуалов в формировании идеологической гегемонии

Аннотация. В этой статье обсуждается теория «gli intellettuali» или «интеллектуалы», которая занимает очень важное место в философии итальянского философа Антонио Грамши с использованием метода критической оценки. Более подробно, в контексте таких понятий, как исторический блок и философия праксиса, анализируется теория «интеллектуалы» в трудах Грамши и специфика его использования.

Кроме того рассматриваются аргументы: почему и как теория «интеллектуалы» Грамши отличается от классического элитистского понятия «интеллектуалы», которые доминировали в политической философии от Платона до Гегеля. Также исследовано различие между органическими и традиционными интеллектуалами.

Ключевые слова: идеология, гегемония, органические интеллектуалы, традиционные интеллектуалы, интеллигенция, исторический блок, философия праксиса.

E.K. Kozhankhan, A.D. Kaldybekova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The importance of intellectuals in the formation of ideological hegemony

Abstract. This article discusses the theory of “gli intellettuali” or “intellectuals”, which occupies a very important place in the philosophy of the Italian philosopher Antonio Gramsci using the method of critical evaluation. In more

detail, in the context of such concepts as the historical block and the philosophy of praxis, the theory of intellectuals in the works of Gramsci and the specifics of its use are analyzed.

In addition, it considers the arguments: why and how the theory of intellectuals Gramsci differs from the classical elitist concept of intellectuals who dominated political philosophy from Plato to Hegel. And also investigated the difference between organic and traditional intellectuals.

Key words: ideology, hegemony, organic intellectuals, traditional intellectuals, intelligentsia, historical block, philosophy of praxis.

References

1. Santucci A. Gramsci'yi Anlama [Understanding Gramsci] (Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2011).
2. Dmitriyeva N. A., Chichin Y. S. Intelligentsiya ili intellektualy? Sistematicheskoye znachenije ponyatiya «gli intellettuali» v filosofii Antonio Gramshi [Intelligentsia or Intellectuals? The systematic meaning of the concept of “gli intellettuali” in the philosophy of Antonio Gramsci], Vestnik LGU imeni A.S.Pushkina [Bulletin of Leningrad State University named after A.S. Pushkin], 2(2), 35-45 (2013). Gramsci A. Hapishane Defterleri [The Prison Notebooks] (Belge Yayınları, İstanbul, 1997).
4. Forgacs D. Gramsci Kitabı Seçme Yazılar [Gramsci Book Selection Articles] (Dipnot Yayınları, İstanbul, 2010).
5. Karacasulu N. Hegemonik Düzen Tartışmaları ve Eleştirel Görüşler [Hegemonic Order Discussions and Critical Views], Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11 (4), 53-71 (2009).
6. Yetiş M. Gramsci ve Aydınlar [Gramsci and Intellectuals], Mülkiye Dergisi, 26(236), 217-245 (2002). [in turkish]
7. Manheim K. Ideologiya i utopiya [Ideology and Utopia] (Yurist, Moscow, 1994).
8. Gramsci A. Selection From The Prison Notebooks (Lawrence and Wishart, London, 1971).
9. Portelli H. Gramsci ve Tarihsel Blok [Gramsci and Historical Block] (Savaş Yayınları, Ankara, 1982).
10. Choudray K. Gramsci's Intellectuals and People's Science Movement, Economic and Political Weekly, 49 (25), 742-744 (2014).
11. Hawley J. Antonio Gramsci's Marxism: Class, State And Work, Social Problems, 27 (5), 584-600 (1980).
12. Bernstein R. Praxis And Action Contemporary Philosophies Of Human Activity (University Of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1971).
13. Gramsci A. Hapishane Defterleri Seçmeler [Selection From The Prison Notebooks] (Onur Yayınları, İstanbul, 1986).

Авторлар туралы мәлімет:

Қожбанхан Е. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Саясаттану кафедрасының PhD докторанты, Астана, Қазақстан.

Калдыбекова А. – әлеуметтік ғылымдар магистрі, Еуразия ұлттық университетінің телерадио және қоғаммен байланыс кафедрасының оқытушысы, Астана, Қазақстан.

Kozhbankhan Ye. – PhD Student at the Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kaldybekova A. – Master of Social Sciences, Lecturer of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 11.25.67

¹А.А. Турунтаева, ²А.Б. Камытбекова

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: ¹a.turuntaeva@mail.ru, ²adina.kamytbekova@gmail.com)

Политика КНР в странах Центральной Азии в рамках проекта «Экономический пояс Шелкового пути»

Аннотация. В статье рассматриваются экономическое и политическое развитие Китая и его отношения со странами Центральной Азии. Китай является одним из мировых лидеров по темпам экономического роста. Успехи Поднебесной во многом достигнуты благодаря гибкой экономической политике. В статье описаны внешнеполитические стратегии Китая и указываются главные инструменты реализации данных стратегий. «Экономический пояс Шелкового пути» - один из важных проектов, реализуемых Китаем, стал крупнейшим интеграционным процессом, целью которого является создание новой модели регионального сотрудничества. Государства Центральной Азии возлагают на нее большие надежды. Новая инициатива может представлять собой исторически беспрецедентную возможность для республик Центральной Азии стать важными игроками в мировой экономике.

Ключевые слова: Шелковый путь, экономическое развитие, «Один пояс-один путь», экономика, торговля, внешняя политика, логистика.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-76-85>

Введение. С появлением новых независимых государств на постсоветском пространстве произошли изменения в международных отношениях. Ситуация в Центральной Азии изменилась. После того, как страны Центральной Азии обрели независимость, государства начали преследовать свои собственные национальные интересы. Центральноазиатский регион - экономически и политически важный регион для мировых держав, таких как Россия, Китай, США, Турция, Иран, Япония, Индия и ЕС, которые преследуют здесь свои цели. Таким образом, Центральная Азия стала важным регионом на международной арене.

Экономическое и политическое развитие Китая за прошлые два десятилетия стало ключевым фактором в мировой политике. Такая политика Китая чрезвычайно важна для соседней Центральной Азии. Не секрет, что влияние Пекина в Центральной Азии растет, Китай проводит свою политику и укрепляет экономическое сотрудничество с регионом. Страны Центральной Азии являются наследниками древних традиций Шелкового пути. После того как страны Центральной Азии обрели независимость, Китай начал пересматривать свою политику касательно этого региона. Китай был уверен, что регион Центральной Азии будет играть большую роль во внешней политике страны. Для него этот регион был источником к ресурсам, т.к. страны здесь богаты залежами углеводородов.

В настоящее время отношения между странами Центральной Азии и Китаем развиваются хорошо, наблюдается высокий уровень взаимного доверия, формирующий прочную основу для делового сотрудничества.

Китай является инициатором стратегии экономического развития «Один пояс - один путь». В ходе визита председателя Си Цзиньпина в Казахстан и Индонезию в 2013 году были представлены инициативы «Экономический пояс Шелкового пути» и «Морской Шелковый путь XXI века». Это предложение сразу же нашло поддержку со стороны центральноазиатских государств, которые возлагают большие надежды на этот крупнейший экономический проект.

Проект «Один путь - один путь» объединяет более 60 стран Азии и Европы, 4 миллиарда человек и укрепляет дружеские отношения, инфраструктурные связи и сотрудничество в различных областях. Это благотворно скажется на сближении государств в евразийском регионе.

Целью данной работы является рассмотрение интересов, целей и инструментов реализации внешней политики Китая в Центральной Азии и подробное изучение стратегий «Экономического пояса Шелкового пути». Для этого следует рассмотреть основные подходы к реализации внешней политики Китая в Центральной Азии и проанализировать влияние проекта «Экономического пояса Шелкового пути» на страны Центральной Азии.

Подходы к реализации внешней политики КНР

Одной из главных особенностей постбиполярного мироустройства была увеличивающаяся роль регионального уровня в международных отношениях. Эта тенденция стала особенно ясна в 2000-х годах. Неспособность США решать проблемы в различных частях мира, показала, что они теряют свое влияние. Ответом на это стали автономия региональных подсистем международных отношений, укрепление региональных учреждений и усиление роли региональных держав в соответствующих регионах в целом.

По мнению Э.Я.Баталова, Земля представляет собой полицентричный мир, потому что существует несколько центров силы. США постепенно утрачивают свою роль как единственного универсального глобального центра силы, т.к. происходит процесс глобального перераспределения силы. В современном полицентричном мире это приводит к обсуждению количества и качества центров силы [1]. Как отмечает Т.А.Шаклеина, полицентричность понимается как наличие нескольких держав в мире, которые сопоставимы по совокупности таких возможностей, как экономические, военные, политические, идеологические и организационные [2, 95 стр.].

Главной целью внешнеполитической стратегии КНР, которая оставалась неизменной за всю историю государства, является усиление своего статуса как великой державы. Сейчас страна занимает уверенную позицию, которая позволяет ей называться «региональной державой» в Восточной Азии и позволит ей в будущем играть роль важного игрока в Центральной Азии.

Взгляды и мнения авторов, которые изучают внешнюю политику Китая, в большей части расходятся. К примеру, И.А.Салицкий говорит о проекте Китая, создающего многополярный мир, тогда как Т.А.Шаклеина говорит, что Китай стремится к многополярности, но это не подтверждается его реальными действиями [3].

Главными инструментами реализации данных стратегий являются в первую очередь партнерство, добрососедство, а также экономическая дипломатия. Касательно отношений партнерства, то они начали устанавливаться с 90-х годов прошлого века, тем самым начал снижаться уровень напряженности с такими странами, как США и Япония. Начал улучшаться уровень безопасности КНР. Термин «партнерство» имеет нейтральный смысл. Под партнерством понимается сотрудничество, конкуренция, также не исключается наличие проблем [4]. Существует некая иерархия в понимании термина «партнерство» в политике КНР. Первое место уделяется стратегическому партнерству КНР и РФ, в основе которого лежит совпадение интересов двух стран. Следующее место уделяется отношениям Китая с разными странами, такими как страны Центральной Азии, а также АСЕАН и ЕС. В этом случае у КНР нет каких-либо расхождений интересов и конфликтов. На последнем месте иерархия с такими странами, как США и Япония, с которыми у Китая есть значительные разногласия и разные стратегические цели при наличии общих интересов [5, 15-17 стр.].

Наравне с политикой партнерства существует еще один инструмент внешней политики КНР, который играет немалую роль – политика добрососедства. Возникает вопрос, в чем разница между ними? Политика добрососедства – это так называемый «пояс добрососедства», который предполагается для определенных государств, то есть

тех государств, с которыми Китай непосредственно граничит. Политика добрососедства предназначена для урегулирования пограничных проблем, для развития сотрудничества и двусторонних отношений между странами, повышая тем самым безопасность Китая и улучшая имидж страны [5, 18-20 стр.]. Именно эта политика помогает стране реализовать государственные интересы и решать региональные проблемы.

На сегодняшний день экономический подъем КНР стал основным фактором мировой политики. Тенденция дальнейшего подъема Пекина сохраняется. Усиление влияния страны на международной арене является важным для соседнего региона - Центральной Азии. Китай осуществляет активное взаимодействие со странами региона и вкладывает большую сумму денег для реализации различных проектов, которые нужны странам Центральной Азии. Таким образом, они усиливают и развивают взаимовыгодное партнерство между собой. Большие возможности для этого открывает инициатива «Один пояс - один путь», благодаря которой новый импульс развития получают все задействованные страны.

Внешняя политика Китая в Центральной Азии

Центральная Азия - один из важнейших геополитических центров современного мира и стратегический важный регион для многих ведущих держав. Геополитическая значимость региона определяется тем, что она является межконтинентально значимой для торговых и других связей между Европой, Ближнем Востоком и Азией. Нельзя не отметить, что Центральная Азия находится в центре повышенного интереса ведущих мировых экономик, т.к. страны обладают топливно-энергетическими ресурсами, транзитными возможностями, с помощью которых открывается доступ к таким стратегически важным регионам, как Южная и Восточная Азия, Ближний и Средний Восток.

Центральная Азия – уникальный геополитический «узел», который связывает четыре ядерные державы – Россия, Китай, Индия и Пакистан. В связи с этим важно, чтобы страны Центральной Азии стали надежной защитой мира и стабильности и противостояли международному терроризму. Эти и другие специфические особенности Центральной Азии позволяют охарактеризовать ее как регион современного полицентричного мира, как особую формирующуюся подсистему [6].

Появление новых независимых государств на карте мира после распада СССР означало для Китая изменение своего геополитического окружения, т.к. регион стал играть для Китая роль «стратегического тыла», тогда как «фронт» внешней политики Китая направлен к морю.

Экономическое присутствие Китая в странах Центральной Азии меняется. Если в конце 90-х годов прошлого века и в начале 2000-х годов Китай делал вложения в топливно-энергетические сферы, то уже в нынешнее время сотрудничество между странами распространилось и на другие секторы экономики. Развивается сотрудничество в сферах инфраструктуры, строительства и сельского хозяйства, таким образом, экономическое присутствие страны приобретает все более комплексный и системный характер. КНР имеет хорошие отношения с регионом Центральной Азии. В настоящее время регион Центральной Азии становится ареной для конкуренции между такими великими державами, как США, Российская Федерация и КНР. Они, как основные международные акторы, в свою очередь преследуют свои внешнеполитические интересы. Страны региона могут иметь выгоды от сотрудничества или же будут защищены от давления «внешней» стороны, тем самым имея возможность маневрировать.

«Экономический пояс Шелкового пути» – масштабный экономический проект, соответствующий всем общим мировым тенденциям к глобализации. Также это амбициозный проект, который стимулирует сближение стран всего евразийского региона. Поиск взаимовыгодных отношений в условиях стратегической безопасности - основная суть данного проекта.

Ядро «Экономического пояса» – это организация ШОС. Данная организация стремительно развивалась, но к тому времени, когда роль ШОС ослабилась, понадобились новые пути развития. Актуальным и обновлённым уровнем взаимодействия стран стал проект пути. Нужно отметить, что Китай в 2001 году выступил создателем ШОС и в 2013 году председатель КНР Си Цзиньпин в Казахстане во время выступления в Назарбаевском университете предложил проект нового Шелкового пути [7]. В своем выступлении он сделал акцент на сотрудничестве, на укреплении взаимодоверия и дружбы со странами региона. Для достижения указанных целей Си Цзиньпин предложил усилить сотрудничество в сфере взаимодействия по следующим направлениям:

1. Обмен мнениями о стратегии экономического развития и развитие мер и программ для развития регионального сотрудничества, экономической интеграции в юридических и политических планах.
2. Создание транспортных артерий, которые объединяют страны южной, восточной и западной Азии.
3. Облегчение торговли и движения инвестиций, устранение торговых барьеров и уменьшение затрат.
4. Применение практики взаиморасчетов в национальных валютах.
5. Укрепление взаимопонимание народов [8].

Проект «Экономический пояс Шелкового пути» сулит большие перспективы, которые определены мировыми тенденциями. Он должен удовлетворить интересы каждой страны, лежащей вдоль пояса. За последние 5 лет товарооборот между КНР и странами вдоль пояса составил более 5 трлн.долларов, а объем прямых инвестиций страны превысил 70 млрд. долларов. Вдоль дороги с участием китайских компаний создано свыше 80 зон торгово-экономического сотрудничества, открыто более 200 тысяч новых рабочих мест.

Инициатива «Один пояс-Один путь» является достаточно молодой. Этот проект представляет собой важный шаг Китая по углублению реформ и открытости, а также продвижению сотрудничества с соседними странами и со странами, которые находятся вдоль пути. Документы 3 пленума ЦК КПК XVIII съезда, «Совещания по дипломатической работе» и «Совещания ЦК КПК по экономической работе» привлекли внимание и получили одобрение в стране и за рубежом [9]. Под эту инициативу был создан специальный Фонд Шелкового пути с капитализацией в 40 млрд. долл. [10]. Другим финансовым институтом является Азиатский банк инфраструктурных инвестиций (100 млрд. долл.) [11].

Среди решений на XIX съезде КПК 2017 года, на котором руководство КНР определило основные приоритеты развития страны на ближайшие годы, и было принято включение в устав партии инициативы Си Цзиньпина «Один пояс – один путь». Эта стратегия экономической интеграции евразийского пространства, которая ориентирована на Китай. На съезде в качестве крупных заслуг Поднебесной отмечалось его участие в создании ряда организаций, таких как проект «Один пояс – один путь», БРИКС, ШОС, АБИИ, что означает не просто активную роль Китая в мировой политике, но и формирование им нового политического пространства. Идеологическим обоснованием этой политики является концепция 2015 года «сообщество единой судьбы», про которую Председатель КНР говорил как на съезде, так и по завершении первого пленума обновленного ЦК КПК [12].

В рамках стратегии «Один пояс – один путь» существует несколько направлений. Китай хочет сразу параллельно развивать разные пути. Северный путь, создание коридора Китай-Монголия-Центральная Азия-Россия-Европа; Средний путь - Центральная Азия и Западная Азия через территорию Турции с выходом в Европу; Южный путь соединяет Китай со странами Южной Азии.

Если структурировать основные маршруты «Экономического пояса Шелкового пути», можно выделить 6 «коридоров»: 1) планируемый высокоскоростной железнодорожный

коридор «Пекин – Москва»; 2) связка «Китай – Монголия – Россия»; 3) «Китай – Центральная Азия – Западная Азия»; 4) «Китай – Индокитайский полуостров»; 5) «Китай – Пакистан»; 6) «Бангладеш – Китай – Индия – Мьянма» [13].

Одними из самых главных бенефициаров проектов и инициатив в рамках стратегии «Один пояс - один путь», которые продвигают КНР, безусловно, являются страны Центральной Азии. В данном случае необходимо произвести определенное ранжирование. Например, в случае Казахстана Китай достаточно давно и последовательно вкладывает большие инвестиции в размере нескольких десятков миллиардов долларов в развитие транспортно-логистической структуры, планируется увеличить транзитные перевозки через Казахстан в направлении Восток-Запад к 2020 году. Поэтому основное внимание уделяется транспортному проекту «Западная Европа-Западный Китай», общая протяженность которого составляет 8445 км, 2787 км из которых проходит через территорию Казахстана. Проект «Западная Европа - Западный Китай» будет обеспечивать грузоперевозки по трем направлениям: Китай-Казахстан; Китай-Центральная Азия; Китай-Казахстан-Россия-Западная Европа.

Среднегодовой суммарный экономический эффект от реализации проекта составляет 195,5 млрд.тенге, что включает в себя: 33,9 млрд.тенге от сокращения времени пути, 19,3 млрд.тенге от числа погибших в результате ДТП, 9,5 млрд.тенге на эксплуатацию автотранспортных средств и 82,9 млрд.тенге в связи с ростом ВРП [14].

Казахстан является главным торговым, экономическим и политическим партнером Китая в Центральной Азии. Сейчас Китай входит в пятерку крупнейших импортеров казахстанской продукции и занимает лидирующее место во внутреннем товарообороте Казахстана. Так, объем двусторонней торговли в 2017 году увеличился на 32,6% по сравнению с предыдущим годом и достиг 10,5 млрд.долларов (экспорт - 5,78 млрд.долл, импорт - 4,69 млрд.долл). С момента выдвижения инициативы «Экономический пояс Шелкового пути» по настоящее время объем инвестиций, привлеченных в Казахстан, составил около 70,6 млрд долларов [15].

Развитие транспортной инфраструктуры, строительство автомобильных и железных дорог приводит к тому, что создаются дополнительные рабочие места. Учитывая, что Китай не останавливается в своем развитии, он будет постепенно увеличивать свой внешний экономический потенциал. Для стран Центральной Азии это будет очень выгодно.

С другой стороны, есть определенные издержки. В первую очередь они связаны с географическим положением. Например, в случае с Таджикистаном ситуация достаточно сложная: есть общая граница, но из-за сложного рельефа и неудобной местности на территории государства функционируют два-три таможенных блокпостов [16].

Большая часть китайских инвестиций в экономику Таджикистана направлена на строительство ГЭС, ЛЭП, на транспортно-логистические проекты и горнодобывающие сектора. В 2014 году Таджикистан получил кредит на сумму 2 млрд.долларов. По программе развития на 2015-2018 годы получил еще 6 млрд.долларов.

Аналогичная ситуация в Кыргызстане, где невозможно построить железную дорогу из-за сложного рельефа. Главным направлением сотрудничества Кыргызстана и Китая являются водно-энергетические проекты, строительство ЛЭП и проекты по добыче таких минеральных ресурсов, как золото, уран и т.д.

Основные направления двустороннего сотрудничества Кыргызстана и Китая – это проекты строительства железнодорожной магистрали Китай-Кыргызстан-Узбекистан, кольцевые автодороги вокруг озера Иссык-Куль и перенос производственных мощностей из Китая в Кыргызстан [17].

Безусловно, и в отношении Таджикистана, и в отношении Кыргызстана самый выгодный проект - это развитие автомобильных дорог [18].

В отношении Узбекистана ситуация другая. Узбекистан является одним из крупных государств региона, который обладает мощным демографическим и энергетическим потенциалом. Поэтому на территории Узбекистана Китай планирует создать несколько опорных точек в главных городах - Ташкенте и Самарканде.

Узбекистан - это второе государство в регионе Центральной Азии, на которое очень сильно рассчитывает КНР. Китай вкладывает очень большие инвестиции не только в логистику и инфраструктуру, но и в различные энергетические проекты, так как на территории Узбекистана есть очень большие запасы энергетических ресурсов, а также редкоземельных металлов, в частности, урана. В 2013 году был подписан ряд документов по реализации проектов на сумму 15 млрд.долларов, значительная часть которых касалась создания новых производств на территории страны. Таким образом, между Фондом реконструкции и развития Узбекистана и Государственным банком развития Китая было подписано «Соглашение по совместному финансированию инвестиционных проектов» на сумму 11,6 млрд.долларов. Были также подписаны документы о выделении Узбекистану кредита со стороны КНР в сумме 2,7 млрд.долл. и намечено строительство объектов на 6,2 млрд.долларов.

Китаю как ведущей торговой державе мира выгодно развитие транспортно-логистических узлов через континент Евразии, которое будет способствовать развитию как КНР, так и стран регионов [19].

Заключение. В данной работе проводится последовательный анализ текущей внешней политики Китая с подробной классификацией его интересов. Подробно изучена внешняя политика Китая в регионе Центральной Азии. Цель работы состояла в том, чтобы изучить интересы, цели и инструменты для проведения внешней политики Китая в регионе Центральной Азии, также по инициативе «Один пояс – один путь». Данная инициатива преследует цель расширения и углубления сотрудничества между странами-участницами посредством прогрессивного развития взаимосвязанности региона, в частности, посредством строительства и модернизации инфраструктуры дорог, газопровода и нефтепровода в рамках ЭПШП. Это, в первую очередь, обеспечит наращивание транспортировки китайских товаров в страны Европы, а государства-транзитеры смогут повысить свои транспортно-логистические потенциалы.

В рамках Новой стратегии Великого шелкового пути Китай усилит сотрудничество со странами-членами, прежде всего, в торговых и экономических зонах, вливая существенное количество инвестиций.

Проведя тщательный обзор инициативы «Экономический пояс Шелкового пути», мы пришли к выводу, что возрождение Шелкового пути - это значительное событие в международных отношениях. Спустя столетия утраченный мост между Востоком и Западом восстанавливается. Будет проведена большая работа с восточными, центрально-азиатскими и западными странами в области строительства транспортных, железнодорожных и воздушных маршрутов.

Экономический пояс «Шелковый путь» открывает возможность для международного разделения труда, создавая широкую инфраструктуру (рестораны, гостиницы и т.д.) с миллионами новых рабочих мест на своем пути. Также этот пояс станет центром консолидации взаимных интересов стран, которые находятся на данном пути.

Таким образом, возрождение Шелкового пути стало международным явлением, которое предусматривает развитие торговли, экономики и транспорта на евразийском континенте.

Список литературы

1. Баталов Э.Я. Современные глобальные тренды и новое сознание [Электрон.ресурс]–2010.-URL: <http://intertrends.ru/old/twenty-eight/02.htm> (дата обращения: 12.02.2019)

2. Шаклеина Т.А., Байков А.А., Баталов Э.Я. Мегатренды. Основные траектории эволюции мирового порядка в XXI веке. – М.: Аспект Пресс, 2013.- 95-105 с.
3. Мальцев А.Е. Особенности политики КНР в Центральной Азии в оценках российских и западных ученых [Электрон.ресурс].–2013.- URL: http://mgimo.ru/files2/z05_2013/maltzev.pdf (дата обращения: 12.02.2019)
4. Jerden B. Rethinking Japan's China Policy: Japan as an Accommodator in the Rise of China//Journal of East Asian Studies.– 2012. – №12 [Электрон.ресурс]– URL:<https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-east-asian-studies/article/rethinking-japans-china-policy-japan-as-an-accommodator-in-the-rise-of-china-19782011/06F85D500F1BBFC227D57609F72CAA0E> (дата обращения: 12.02.2019)
5. Портяков В.Я. Внешнеполитический инструментарий Китайской Народной Республики в XXI веке// Проблемы безопасности в Северо-Восточной Азии / сост. Д.В. Гордиенко. – М.: ИДВ РАН, 2012. –15-20 с.
6. Малышева Д.Б. Центральноазиатский узел мировой политики. [Электрон.ресурс].–2010.–URL: <https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2010/10009.pdf> (дата обращения: 12.02.2019)
7. Воробьев А. Не один путь: интересы КНР и РФ в Центральной Азии. Институт востоковедения РАН. [Электрон.ресурс].–2017.– URL: <http://expert.ru/2017/07/3/kitaj-i-tsentralna-ya-aziya/> (дата обращения: 12.02.2019)
8. Выступление Председателя КНР Си Цзиньпина в Назарбаев университете: «Укреплять дружбу народов, вместе открыть светлое будущее» [Электрон.ресурс].–2016.– URL: <http://kz.china-embassy.org/rus/zhgx/t1077192.htm> (дата обращения: 12.02.2019)
9. Третий пленум ЦК КПК 18-го созыва [Электронный ресурс]. – 2015. – URL: <http://ru.china-embassy.org/rus/ztbd/sbjszqh/> (дата обращения: 15.02.2019)
10. Мордвинова А.Э., «Фонд Шелкового пути: результаты первого года работы» [Электрон.ресурс].–2015.– URL:<https://riss.ru/analytics/26095/> (дата обращения: 12.02.2019)
11. Грибова В.В. «Азиатский банк инфраструктурных инвестиций подводит первые итоги» [Электрон.ресурс].–2015.– URL: <https://riss.ru/analytics/38619/> (дата обращения: 12.02.2019)
12. Бовдунов А. Китай после XIX съезда Коммунистической партии [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <https://russian.rt.com/world/article/443488-sezd-kpk-itogi-si-czinpin> (дата обращения: 15.02.2019)
13. Лузянин С. XIX съезд КПК: пять лет развития [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2017-10/17/content_41747699.htm (дата обращения: 15.02.2019)
14. Атоянц П. «Западная европа – Западный Китай» [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/zainteresovana-rossiya-proekte-zapadnaya-evropa-zapadnyiy-350427/ (дата обращения: 15.02.2019)
15. Сыроежкин К. «Казахстан и Китай: анализ последних договоренностей» Сабар [Электрон.ресурс].–2010.– URL:<http://cabar.asia/ru/konstantin-syroezhkin-kazakhstan-i-kitaj-analiz-poslednih-dogovorennostej/> (дата обращения: 12.02.2019)
16. Эксперт: Новый Шелковый путь должен пролегать через Таджикистан [Электрон.ресурс].–2018.–URL: <https://news.tj/ru/news/tajikistan/economic/20170605/ekspert-novii-shelkovii-put-dolzhen-prolegat-cherez-tadzhikistan> (дата обращения: 12.02.2019)
17. Сыроежкин К. Проект ЭППП в пространстве центральной Азии [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/proekt-ekonomicheskiy-poyas-shyolkovogo-puti-v-slozhnom-prostranstve-tsentralnoy-azii> (дата обращения: 15.02.2019)
18. «Новый Шелковый путь». Что проект даст Кыргызстану и другим странам ЦА. Пекинский форум «Один пояс-один путь» [Электрон.ресурс].–2016.–URL: <https://ru.sput>

nik.kg/opinion/20170513/1033336114/shelkovyy-put-cto-proyekt-dast-yrghyzstanu-i-drugim-stranam-tsa.html (дата обращения: 12.02.2019)

19. Сыроежкин К., Кожирова С. Эволюция внешней политики современного Китая [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: https://www.ca-c.org/journal/2018/journal_rus/cac-01/01.shtml (дата обращения: 15.02.2019)

А.А. Турунтаева, А.Б. Камытбекова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

«Жібек жолының экономикалық белдеуі» жобасы шеңберінде ҚХР-ң Орталық Азия елдеріндегі саясаты

Аннотация. Мақалада Қытайдың экономикалық және саяси кеңеюуі және Орталық Азия елдерімен қарым-қатынасының дамуы сипатталған. Қытай – экономикалық өсу тұрғысынан әлемдік көшбасшылардың бірі болып табылады. Көк аспан елі империясының жетістіктері негізінен икемді экономикалық саясат арқасында қол жеткізілді. Мақалада Қытайдың сыртқы саясатының стратегиясы сипатталған және осы стратегияларды іске асырудың негізгі құралдары сипатталған. Қытайдың «Жібек жолы экономикалық белдеуі» маңызды жобалардың бірі. Орталық Азия елдерінің үлкен үмітіне ие аймақтық ынтымақтастықтың жаңа моделін құру болып табылады. Жаңа бастама Орталық Азия республикалары үшін жаһандық экономикадағы маңызды ойыншыларға айналуының тарихи мүмкіндігі болып табылады.

Түйін сөздер: Жібек жолы, экономикалық даму, бір белдеу - бір жол, экономика, сауда, сыртқы саясат, логистика.

A. Turuntayeva, A. Kamytbekova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

PRC Policy in Central Asia within the Silk Road Economic Belt Project

Abstract. The article describes China's economic and political expansion and the development of relations with Central Asian countries. China is one of the world leaders in terms of economic growth. Successes of the Celestial Empire are largely achieved thanks to a flexible economic policy. The article also describes China's foreign policy strategies and identifies the main tools for implementing these strategies. One of the important projects proposed by China's Silk Road Economic Belt has become the largest integration process, the goal of which is to create a new model of regional cooperation on which the Central Asian states have high hopes. A new initiative may represent a historically unprecedented opportunity for the republics of Central Asia to become important players in the global economy.

Key words: Silk Road, economic development, one belt-one path, economy, trade, foreign policy, logistics.

References

1. Batalov Je. Ja. Sovremennye global'nye trendy i novoe soznanie [Modern global trends and new consciousness]. Available at: <http://intertrends.ru/old/twenty-eight/02.htm> (accessed: 12.02.2019)

2. Shakleina T. A., Bajkov A. A., Batalov Je. Ja. Megatrendy. Osnovnye traektorii jevoljucii mirovogo porjadka v XXI veke [Megatrends. The main trajectories of the evolution of the world order in the twenty-first century] (Aspekt Press, Moscow, 2013).

3. Mal'cev A. E. Osobennosti politiki KNR v Central'noj Azii v ocenkah rossijskih i zapadnyh uchenyh [Peculiarities of the PRC policy in Central Asia in the estimates of Russian and Western scientists]. Available at: http://mgimo.ru/files/2/z05_2013/maltzev.pdf (accessed: 12.02.2019)

4. Jerden B. Rethinking Japan's China Policy: Japan as an Accommodator in the Rise of China // Journal of East Asian Studies. – 2012. – №12. Available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-east-asian-studies/article/rethinking-japans-china-policy-japan-as->

an-accommodator-in-the-rise-of-china-19782011/06F85D500F1BBFC227D57609F72CAA0E (accessed: 12.02.2019)

5. Portjakov V. Ja. Vneshnepoliticheskij instrumentarij Kitajskoj Narodnoj Respubliki v XXI veke [Foreign Policy Tools of the People's Republic of China in the 21st Century], Problemy bezopasnosti v Severo-Vostochnoj Azii [Security Problems in Northeast Asia] / sost. Gordienko. D. V. (IDV RAN, Moscow, 2012)

6. Malysheva D. B. Central'noaziatskij uzal mirovoj politiki. [Central Asian knot of world politics]. Available at: <https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2010/10009.pdf> (accessed: 12.02.2019)

7. Vorob'ev A. Ne odin put': interesy KNR i RF v Central'noj Azii [Not one path: the interests of the PRC and the Russian Federation in Central Asia]. Institut vostokovedenija RAN [Institute of Oriental Studies]. Available at: <http://expert.ru/2017/07/3/kitaj-i-tsentralnaya-aziya> (accessed: 12.02.2019)

8. Vystuplenie Predsedatelja KNR Si Czin'pina v Nazarbaev universitete: «Ukrepljat' družbu narodov, vmeste otkryt' svetloe budushhee» [Speech by the President of the People's Republic of China Xi Jinping at Nazarbayev University: "Strengthen the friendship of peoples, together open a bright future"]. Available at: <http://kz.china-embassy.org/rus/zhgx/t1077192.htm> (accessed: 12.02.2019)

9. Tretij plenum CK KPK 18-go sozyva [The third plenum of the Central Committee of the CPC of the 18th convocation]. Available at: <http://ru.china-embassy.org/rus/ztbd/sbjszqh/> (accessed: 12.02.2019)

10. Mordvinova A. Je., «Fond Shjolkovogo puti: rezul'taty pervogo goda raboty» [Silk Road Fund: Results of the First Year of Work]. Available at: <https://riss.ru/analytics/26095/> (accessed: 12.02.2019)

11. Gribova V. V. «Aziatskij bank infrastrukturyh investicij podvodit pervye itogi» [The Asian Infrastructure Investment Bank sums up the first results]. Available at: <https://riss.ru/analytics/38619/> (accessed: 12.02.2019)

12. Bovdunov A. Kitaj posle XIX s#ezda Kommunisticheskoj partij [China after the XIX Congress of the Communist Parties]. Available at: <https://russian.rt.com/world/article/443488-sezd-kpk-itogi-si-czinpin> (accessed: 15.02.2019)

13. Luzjanin S. XIX s#ezd KPK: pjat' let razvitija [XIX Congress of the CPC: five years of development]. Available at: http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2017-10/17/content_41747699.htm (accessed: 15.02.2019)

14. Atojanc P. «Zapadnaja evropa – Zapadnyj Kitaj» [«Western Europe - Western China»]. Available at: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/zainteresovana-rossiya-proekte-zapadnaya-evropa-zapadnyiy-350427/ (accessed: 15.02.2019)

15. Syroezhkin K. «Kazahstan i Kitaj: analiz poslednih dogovorennostej» Cabar [Kazakhstan and China: an analysis of recent agreements]. Available at: <http://cabar.asia/ru/konstantin-syroezhkin-kazahstan-i-kitaj-analiz-poslednih-dogovorennostej/> (accessed: 12.02.2019)

16. Jekspert: Novyj Shelkovyj put' dolzhen prolegat' cherez Tadžikistan [The new Silk Road should run through Tajikistan]. Available at: <https://news.tj/ru/news/tajikistan/economic/20170605/ekspert-novii-shelkovii-put-dolzhen-prolegat-cherez-tadžikistan> (accessed: 12.02.2019)

17. Syroezhkin K. Proekt JePShP v prostranstve central'noj Azii [Syroezhkin K. SREB project in the space of Central Asia]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/proekt-ekonomicheskij-poyas-shyolkovogo-puti-v-slozhnom-prostranstve-tsentralnoj-azii> (accessed: 15.02.2019)

18. «Novyj Shelkovyj put'» chto proekt dast Kyrgyzstanu i drugim stranam CA [New Silk Road] that the project will give Kyrgyzstan and other Central Asian countries]. Pekinskij forum «Odin pojas-odin put'» [Beijing Forum "One Belt, One Way"]. Available at: <https://ru.sputnik.kg/opinion/20170513/1033336114/shelkovyy-put-chto-proyekt-dast-yrgyzstanu-i-drugim-stranam-tsa.html> (accessed: 12.02.2019)

19. Syroezhkin K., Kozhirova S. Jevoljucija vneshnej politiki sovremennogo Kitaja [Syroezhkin K., Kozhirova S. Evolution of foreign policy of modern China]. Available at: https://www.ca-c.org/journal/2018/journal_rus/cac-01/01.shtml (accessed: 15.02.2019)

Сведения об авторах:

Турунтаева А.А. – доктор исторических наук, доцент кафедры международных отношений, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Камытбекова А.Б. – магистрант 2 курса специальности «Международные отношения», Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева 2, Астана, Казахстан.

Turuntayeva A. - Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of International Relations, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satapayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Kamytbekova A. - Master Student of 2 course specialty «International Relations» of the L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satapayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 11.25.91

А.Ы. Ықласова

Сунь Ятсен Университеті, Гуанчжоу, Қытай
(E-mail: ayim_ykl@yahoo.com)

Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастығының дамуы

Аннотация. Қазақстан да, Қытай да экономикалық дамудың жоғары сұранысына ие. Қытай Халық Республикасымен кең ауқымды және өзара тиімді сауда-экономикалық ынтымақтастықты нығайту Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық байланыстарын дамытудың жалпы стратегиясының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстан мен Қытайдың екі жақты қарым-қатынастық дамуы осы уақытқа дейін бірнеше кезеңнен өтті. Екі тарап бір-бірімен сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыту арқылы сауда, инвестициялық, энергетикалық және де т.б. салаларда да кең ауқымды ынтымақтастыққа қол жеткізді. Қазақстан мен Қытай экономика және сауда саласында жан-жақты бірлестікті жүзеге асыруда. Бүгінде Жібек жолын жаңғырту бағытындағы екі ел арасындағы ынтымақтастық бірнеше салаларды қамти отырып, Қытай Қазақстанның негізгі сауда-экономикалық әріптестерінің бірі болып табылады. Бұл ғылыми мақала, екі ел арасындағы кейбір стратегиялық аспектілер мен ықтимал экономикалық салдарларды зерттеуге бағытталған. Сонымен қатар, зерттеуде Хоргос қаласының экономикалық дамуын қолдана отырып, Жібек жолының экономикалық белдеуін іске асыру жобасы да талданады.

Түйін сөздер: Қазақстан мен Қытай арасындағы қатынастар, Халықаралық қатынастар, «Бір белдеу - бір жол», Экономикалық қатынастар, Мұнай және газ.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-86-91>

Кіріспе. Қазақстан мен Қытай арасындағы экономикалық даму жолында екі ел де экономикалық даму деңгейі бойынша, өнеркәсіптік құрылымы бойынша, ресурс көздері бойынша бірін-бірі толықтыру жағынан үлкен сұранысқа ие. Осыған орай екі жақ сауда-экономикалық ынтымақтастықты тиімді пайдалана отырып, өзара сауда-экономикалық қарым-қатынасты дамыту жолындағы қажеттіліктерін ұтымды қамтамасыз ете алады. Осылайша, екі елдің бірлескен іс-шаралары шеңберінде, Қазақстан мен Қытай экономика және сауда саласында көптеген жан-жақты серіктестікті қолға алды.

Қытай әлемде экспорт бойынша бірінші және тауарлар импорты бойынша екінші орында. Қазақстан мен Қытайдың сауда-экономикалық ынтымақтастығында төрт кезеңді атап өтуге болады: 2002 жылдан 2005 жылға дейінгі кезең, ұзақ мерзімді ынтымақтастыққа көшу, Қазақстандағы Қытайдың экономикалық қатысуын қалыптастыру; 2005 жылдан бастап 2009 жылға дейін, ынтымақтастықтың негізгі стратегиялық бағыттарын Қазақстан экономикасының негізгі секторларына (2005 жылы Қытай-Қазақстан ынтымақтастығы стратегиялық деп танылды) енгізу. Қазақстан Қытайды посткеңестік кеңістіктегі ең маңызды саяси және экономикалық әріптестердің бірі ретінде қарастырды; 2009 жылдан 2015 жылға дейін - ірі бірлескен жобаларды (ең алдымен, мұнай және газ) іске асыру, Қазақстанның экономикасында Қытайдың ұстанымын нығайту; 2015 жылдан қазіргі уақытқа дейін - «Жаңа Жібек жолының экономикалық белдеуі» шеңберінде сауда-экономикалық ынтымақтастықты кеңейту және тереңдету. 2015 жылдан бастап Қытай Қазақстан үшін екінші ірі сауда әріптесі болды. 2015 жылдан бастап, қытайлық серіктестердің үлесі Қазақстанның жалпы тауар айналымының 13,9% -ын құрады [1].

Тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстан мен Қытай арасындағы импорт пен экспорттық сауданың жылдам өсуі байқалды. 2016 жылы Қазақстанның Қытайға экспорты 4,2 млрд. АҚШ долларын мен экспорттың жалпы көлемінің 11,5% -ын құрады. Қытайдың Қазақстанға экспорты 3,7 млрд. АҚШ долларын немесе жалпы импорттың 14,6% -ын құрады. «Trend News Agency» ақпараты бойынша 2017 жылдың қаңтар-ақпан айларында Қазақстан мен Қытай арасындағы тауар айналымы 1,313

млрд АҚШ долларын құрап, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы аймағында Қытайдың Ресейден кейінгі екінші ірі сауда әріптесі болып табылды. Қытайдың Қазақстан экономикасына инвестиция салуға дайын екендігі олардың сауда қатынастарында тұрақты дамуын қамтамасыз ететін басты фактор болды [2].

Қазақстан мен Қытайдың сыртқы сауда айналымы 2018 жылдың алғашқы 9 айында 8,2 млрд АҚШ долларын құрады. Елдердің өзара экспорты мен импорты дерлік бірдей болды: Қытайға экспорт 4,2 млрд. АҚШ долларын құраса, ал Қытайдан импорт 4 млрд. АҚШ долларын құрады [3].

1. Қазақстан мен Қытай арасындағы инвестициялық ынтымақтастық. Қазақстан мен Қытай арасында 1992 жылдан бастап дипломатиялық қарым-қатынас орнатылды, екі жақтық сауда ынтымақтастық негізінде тамаша нәтижелерге қол жеткізді. Біріншіден, Қазақстан мен Қытай екі ел арасындағы сауда көлемі қарқынды өсті. Екі ел дипломатиялық қарым-қатынас орнатқан кезде, Қазақстан мен Қытай арасындағы экономикалық даму деңгейі мен сауда ынтымақтастығы шектеулі болатын. Қазіргі таңда екі мемлекет арасындағы экономикалық ынтымақтастық күннен-күнге үздіксіз тез қарқынмен дамып келеді.

Қазақстанның экономикалық күш-қуаты мен инвестициялық көлемі шектеулі болғандықтан, Қазақстан мен Қытай арасындағы инвестициялық келісім негізінде Қытай Қазақстанға тікелей инвестиция құюшы боп табылады. Қазақстан үкіметі шетелдік капиталды тартудың және шетелдік инвестициялық келісімдердің маңыздылығын толықтай ескере отырып, шетелдік инвестицияны тартуға бағытталған бірнеше саяси жеңілдіктер топтамасын қабылдады. Қазіргі кезде Қытай Қазақстанды инвестициялаудың маңызды қайнар көздерінің бірі боп табылады. Қазақстан Ұлттық банкінің статистикасына жүгінсек, 1993 жылдан 2011 жылға дейінгі аралықта Қазақстанның капитал жұмсалымы рейтингінде онға жуық мемлекеттің жалпы инвестициялық сомасы 119,14 млрд. АҚШ долларына жетті, бұл Қазақстанның күрделі қаржы жұмсалымы көлемінің 76.32% құрайды [4].

Таблица 1

1993-2011 жылдар аралығындағы Қазақстанға тікелей инвестиция құйған он мемлекеттің тізімі

Іріктеу	Мемлекеттің аты	Инвестиция көлемі (млрд. АҚШ доллары)
1	Нидерланды	35.315
2	АҚШ	22.464
3	Ұлыбритания	11.255
4	Франция	9.008
5	Британдық Виргин аралдары	7.361
6	Ресей	5.772
7	Италия	5.769
8	Қытай	5.751
9	Канада	4.769
10	Швейцария	4.449

Дерек көзі: <http://www.mofcom.gov.cn/aarticle/i/dxfw/jlyd/201205/20120508104717.html>

Қытайдың Мемлекеттік Даму Банкі басқа қаржы институттарымен бірге Қазақстандағы жобаларды жүзеге асыру үшін 50 млрд АҚШ долларынан астам сомаға қолдау көрсетті. Біздің еліміздегі инвестицияның жалпы көлемі \$ 43 млрд-тан асты. Осылайша, Қазақстанға инвестиция көлемі бойынша Қытай төртінші орында [5].

Қытайдың Қазақстанға бөлетін инвестициясының басым бөлігі мұнай, табиғи газ, құрылыс заттары, және басқа да инвестициялық салаларға жоғары деңгейде бағытталған. Қытайдың Қазақстанды инвестициялау көлемінің басым бөлігі энергия ресурстары саласынан тұрады .

2. Қазақстан мен Қытай арасындағы мұнай ынтымақтастығы. Екі ел арасындағы мұнай серіктестігі бойынша даму кезеңдерін екіге бөлуге болады. Бірінші кезең, 1997 жылдан 2000 жылға дейінгі аралық. Қазақстан-Қытай арасындағы мұнай серіктестігі, шекара қауіпсіздігі мәселесін табысты шешу негізінде қаланған болатын. 1996-1997 жылдары екі ел арасындағы бірер кездесуден кейін шекара келіссөздеріне қол қойылып, шекара қауіпсіздігі мәселесі сәтті шешілді, сол кезден бастап Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық даму жағдайы өз іргесін берік қалады. Сонымен қатар, Қытай мұнай-газ корпорациясы 320 млн. АҚШ доллары шамасында қаржы бөліп, Ақтөбе мұнай-газ акционерлік қоғамының 60.3% акциясына ие болды. Сол кезден бастап екі ел арасындағы мұнай серіктестігі бір қалыпты ілгері жылжи бастады. 2000 жылға дейін Қытайдың Қазақстаннан импорттайтын шикі мұнайдың мөлшері 162,42 млн. тоннаға жетті. Ал, екі ел арасындағы мұнай-газ серіктестігі жалпы сомасы 4,5 млрд. АҚШ долларын құрады [6]. 2001 жылдан қазіргі таңға дейінгі аралық екі ел арасындағы мұнай серіктестігінің екінші кезеңі боп есептеледі. 2001 жылдан бастап, екі ел арасындағы мұнай ынтымақтастығы өте жоғары деңгейде дами бастады. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы ресми түрде құрылған соң, Қазақстан мен Қытай осы ұйымның мүшелері болып табылатындықтан, екі жақ та болашақта осы аймақтық ұйымның ынтымақтастығы арқылы басқа салалардағы серіктестіктерді де тереңдетуге толықтай мүмкіндіктері бар. Қытай сол жылы Дүниежүзілік Сауда Ұйымына кірген соң Қытайдың сыртқы сауда дамуын бір сатыға көтерілді. Және де, Қытай сол жылы «Ұлттық экономикалық және әлеуметтік дамудың ХХ-шы бес жылдық жоспарын» шығарып, 2001 жылдан бастап сыртқы әлемге шығып, сыртқы сауданы жандандыруға күш-жігерін салды, және де дәл осы жылдан бастап Қазақстан мен Қытай арасындағы саяси өзара сенім мен экономикалық ынтымақтастық біртіндеп өзара қолайлы әрекеттестік кезеңіне енді. 2001 жылы Қытайдың Қазақстаннан импорттайтын мұнай мөлшері 649 600 тоннаны құрады, ал 2009 жылы бұл көрсеткіш 60,06 млн. тоннаға көтерілді. 1998 жылдан 2009 жылға дейін Қазақстанның Қытайға шығаратын жалпы экспортының көлемі 27,46 млн. тонна болып, 13,4 млрд. АҚШ долларынан жоғары соманы құрады. Сонымен қатар, Қазақстан мен Қытай арасындағы мұнай-газ серіктестігі табысты түрде ілгері басты, көптеген ірі серіктестік жобаларды қамтыды. Мысалы, PetroChina Қазақстандағы Бозащы мұнай-газ кен орны жобасына 4,18 млрд. АҚШ доллары және екі ел арасындағы табиғи газ құбырын салу жөніндегі ортақ серіктестік жобасына 3,789 млрд. АҚШ доллары көлемінде инвестиция құйды [7].

Қытайдың экономикасы соңғы жылдары өте екпінді дамуда, 2003 жылы адам басына шаққанда, 1000 АҚШ долларын құрап, бірінші рет өте жоғары көрсеткіш көрсетті. Егер, алдын ала болжам жасасақ, 2020 жылы адам басына шаққанда ЖІӨ (Жалпы Ішкі Өнім) 3000 АҚШ долларын, ал 2030 жылы адам басына шаққанда 5000 АҚШ долларын құрайды деген болжам бар. Экономикалық дамуына байланысты Қытайдың мұнайға және басқа да ресурс көздеріне деген үлкен деңгейдегі сұранысы күннен-күнге тоқтамай көбеюде. Қытайдағы мұнай жетіспеушілігі өсуде, және де, мұнай қорының аздығына байланысты мұнайды импорттауға деген сұраныс деңгейі үздіксіз арта түсуде. Статистика бойынша, 2003 жылы Қытайдағы мұнай импорты 91 126 300 тоннаны құрап, алдыңғы жылдан 31.3%-ға артып түсіп, әлемдік шығын көлемінің 7.6% құрады. 2004 жылы Қытай мұнай ресурстарын импорттау көлемі бойынша дүние жүзіндегі мұнай саудасының 8.6% құрап, мұнай тұтқушы мемлекеттер тізімінде АҚШ-тан кейінгі екінші орынды иеленді. Қытайдағы импорт көлемінің өсуімен қатар, мұнай импортына деген сұраныс деңгейі де артты [8].

3. «Қорғас» Шекара маңы ынтымақтастығы халықаралық орталығы. Жібек жолы экономикалық белдеуінің (ЖЖЭБ) бастамасы туралы хабарланғаннан кейін Қазақстан инфрақұрылымға, арнайы экономикалық аймақтарға, магистральдарға, темір жолдарға және коммерциялық орталықтарға салынған инвестицияларды екі еселей бастады. Қазақстанның инфрақұрылымын ауқымды жаңартуға, Еуразияның көліктік бағыттарының архитектурасын өзгертуге және Қорғас арқылы және бүкіл Қазақстан арқылы өтетін маршруттардағы жаһандық жеткізу тізбектерін қайта бағыттауға Қазақстанның көліктік-логистикалық секторына инвестиция салынды.

2010 жылы Қазақстан мен Қытай Хоргос арнайы экономикалық аймағын (АЭА) құру туралы келісімге қол қойды. «Қорғас» АЭА-да логистикалық аймақ, индустриялық аймақ, көлік-логистикалық орталық бар. Хоргос АЭА - «Нұрлы жол - болашаққа бастар жол» атты әкімшілік бағдарламаны жүзеге асырудың негізі. Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 29 қарашадағы № 187 Жарлығына сәйкес облыстың Панфилов ауданында орналасқан 129,8 гектар жалпы алаңы бар «Қорғас - Шығыс қақпасы» арнайы экономикалық аймағы (АЭА) құрылды. Қытаймен шекарада. Хоргос АЭА-ның негізгі мақсаты Еуразия аймағындағы Қазақстанның экспорттық және транзиттік әлеуетін арттыру, жаһандық логистика саласындағы құзыреттерді дамыту, шетелдік инвестицияларды тарту болып табылады.

«Жібек жолы экономикалық белдеуі» жобасы Хоргос АЭА үшін инфрақұрылымдық дамуды, кедендік рәсімдерді біріктіруді, бюрократиялық сауда кедергілерінің барлық түрлерін жоюды қамтиды. Қазақстан үкіметі еліміздің өндеуші секторына үлес қосу үшін Қорғас АЭА-ға 50-ден астам әлемдік брендтердің назарын аударуға ниетті [9].

Қытай Хоргос қаласын Қытай, Орталық Азия және Еуропа арасындағы жаңа сауда және көлік байланыстарын дамыту үшін Жібек жолындағы қуатты халықаралық логистикалық хабқа айналдыруды жоспарлап отыр. Бұл Қазақстан үшін өңірдегі көліктік-логистикалық әлеуетін дамытуға жәрдемдесуге мүмкіндік береді, сондай-ақ аймаққа инвестиция тартуға мүмкіндік береді. Хоргос қаласы қолданыстағы көлік жобаларын толықтырып, теңізге шыға алмайтын елдердің әлеуетін іске асыруға мүмкіндік береді. Қытай билігі үшін Хоргос-Шығыс пен Батысты байланыстыратын қала, сондай-ақ көлік бағыттары, сауда, қаржы ағындары және мәдени алмасу арқылы Қытайды Орталық Азия мен Еуропамен байланыстыратын Жібек жолы экономикалық белдеуіне жақсы мүмкіндік. Соңғы бес жылда Хоргос шлюзі арқылы Қытайдан Еуропаға тауар транзиті 17 есе өсті. Өнімділік контейнерлік пойыздар Hewlett Packard, DB Schenker, Toyota, FESCO және BRAVIS [10] сияқты жетекші брендтердің электроникасын жеткізуді бастады. «Қорғас - Шығыс қақпасы» арнайы экономикалық аймағында жүк тасымалдау көлемі жылына төрт миллион тоннадан асады. Бұл деңгейге 2020 жылы қол жеткізу жоспарлануда [11].

Жібек жолы экономикалық белдеуінің қытай бастамасы әлі дамудың бастапқы кезеңінде. Сондықтан жоба Қорғас және Қазақстан экономикасына үлкен әсер етеді. Қытай мен басқа елдердің, соның ішінде Қазақстан Республикасының ынтымақтастығы барысында жүзеге асырылатын көптеген қосалқы іс-шараларды ескерсек, Қазақстанда экономикалық даму болады. «Бір белдеу және бір жол» жобасын жүзеге асыру барысында Қытай өзінің күшімен әлемдік экономикаға қалай белсенді түрде қатысып жатқанын және оны қалыптастыруға әсер ететінін көрсетуді қалайды. Екінші жағынан, Қытай өзінің халықаралық ықпалын кеңейту үшін Батыспен бәсекелесуге қабілетті жаңа саяси түсініктерге мұқтаж.

Қорытынды. Қытайдың геосаяси ықпалы, қуатты экономикалық әлеуеті және кең қаржылық және технологиялық мүмкіндіктері бар ел екенін атап өткім келеді. Сондықтан Қазақстан Қытаймен болжамды және өзара тиімді ұзақ мерзімді қатынастарды дамытуға үлкен мән береді. «Бір белдеу бір жол» жобасы шеңберінде 5 жылда бірқатар ірі инфрақұрылымдық жобалар іске қосылды: Ляньюньган порты; Қазақстан-Қытай мемлекеттік шекарасындағы Хоргос-Шығыс қақпасы құрғақ порты; Каспий теңізіндегі Ақтау порты; жаңа Қазақстан-Түрікменстан-Иран теміржол дәлізі; және Қазақстан арқылы өтетін Батыс Еуропа - Батыс Қытай халықаралық транзиттік дәлізі. Сонымен қатар, «Бір белдеу бір жол» жобасы бойынша қытайлық компаниялардың қатысуымен 80-ден астам сауда-экономикалық ынтымақтастық аймақтары құрылды.

Екі мемлекет басшыларының екіжақты қарым-қатынастарды дамыту перспективаларына деген көзқарастарының ұқсастығы - Қазақстан мен Қытай арасындағы достық пен жақсы тату көршілік қарым-қатынасты сақтаудың кепілі. Бірақ, Кеңес Одағы ыдыраған уақыттан бері Ресейдің Қазақстан аймағындағы ықпалы әлі де жоғары. Солтүстігінде Ресеймен, ал шығысында Қытаймен шекараласқан Қазақстан әлемнің екі негізгі күші арасындағы экономикалық және саяси теңгерімді табу керек.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Экономическое сотрудничество республики Казахстан и Китая в свете реализации программы новый шелковый путь.- 2016.- URL: <https://articlekz.com/article/20200> (қаралған уақыт: 10.06.2018)
- 2 Kazakhstan's main trade partners: Russia, EU and China.- 2017.- URL: <https://en.trend.az/casia/kazakhstan/2743461.html> (қаралған уақыт: 21.05.2018)
- 3 China steps up investments in Kazakhstan.- 2018.- URL: <https://www.azernews.az/region/141612.html> (қаралған уақыт: 11.10.2018)
- 4 Министерство коммерции Китайской Народной Республики.-2012.-URL: <http://www.mofcom.gov.cn/aarticle/i/dx/w/jlyd/201205/20120508104717.html> (қаралған уақыт: 10.05.2018)
- 5 Китай вышел на четвертое место по объему инвестиций в Казахстан.- 2018.- URL: <https://24.kz/ru/news/economy/item/263592-kitaj-vyshel-na-chetvertoe-mesto-po-ob-emu-investitsij-v-kazakhstan> (қаралған уақыт: 25.10.2018)
- 6 冯连勇,沈剑锋.哈萨克斯坦的石油地位与中哈油气合作.俄罗斯中亚东欧研究.- 2006.- №3.- С. 63.
- 7 周波.中哈油气合作的现状、条件及对策研究,新疆财经大学,硕士学位论文.- 2010.
- 8 张建龙,张军民.中哈石油战略合作的多元化利益研究.资源与产业.- 2006.- №8/3. – С. 14-15.
- 9 Parkhomchik L., Simsek H., Akhmetkaliyeva S., Canaltay C. The geo-economic importance of the Khorgos gateway: current developments. - Eurasian Research Institute.- 2015.- 3(43).- С. 1-2.
- 10 Sultangaliyeva A. Kazakhstan and its neighbors: opportunities and limitations. -The Institute of World Economics and Politics under the Foundation of the First President of Kazakhstan Leader of the Nation.- 2016.- С. 1-72.
- 11 Rakhmetov N. Volume of processed cargo at Khorgos-East Gate to exceed four million tons by 2020. -2016. -URL: http://kazakh-tv.kz/en/view/news_kazakhstan/page_161779_volume-of-processed-cargo-at-k-horgos-east-gate-to-exceed-four-million-tons-by-2020 (қаралған уақыт: 05.08.2018)

А.Ы. Ықласова

Университет Сунь Ятсена, Гуанчжоу, Китай

Развитие торгово-экономического сотрудничества между Казахстаном и Китаем

Аннотация. Казахстан и Китай имеют высокий спрос в плане экономического развития. Укрепление широкомасштабного и взаимовыгодного торгово-экономического сотрудничества с Китайской Народной Республикой является одним из основных направлений общей стратегии развития внешнеэкономических связей Республики Казахстан. Двусторонние отношения между Казахстаном и Китаем прошли несколько этапов развития. Обе стороны развивают торгово-экономическое сотрудничество друг с другом посредством торговли, инвестиций, энергетики и так далее. Осуществляется многостороннее торгово-экономическое сотрудничество между Казахстаном и Китаем. Сегодня Китай является одним из основных торгово-экономических партнеров Казахстана, охватывающим несколько направлений сотрудничества двух стран по модернизации Шелкового пути. Данная научная статья направлена на исследование некоторых стратегических аспектов двух стран и потенциальных экономических последствий. Кроме того, в исследовании анализируется проект внедрения экономического пояса Шелкового пути, в качестве примера рассматривается экономическое развитие ОЭЗ (Особой экономической зоны) Хоргос.

Ключевые слова. Отношения между Казахстаном и Китаем, международные отношения, «Один пояс-один путь», тенденции развития, экономические отношения, нефть и газ.

A.Y. Yklassova

School of Government, Sun Yat-sen University, Guangzhou, China

Development of trade and economic cooperation between Kazakhstan and China

Abstract. Kazakhstan and China have a high demand for economic development. Strengthening large-scale and mutually beneficial trade and economic cooperation with the People's Republic of China is one of the main directions of the overall strategy for the development of foreign economic relations of the Republic of Kazakhstan. Bilateral relations between Kazakhstan and China have gone through several stages. Both sides are developing trade and economic cooperation with each other through trade, investment, energy, and so on. A wide range of areas of cooperation between Kazakhstan and China carry out multilateral trade and economic cooperation. Today, China is one of the main trade and economic partners of Kazakhstan, covering several areas of cooperation between the two countries in the modernization of the Silk Road. This scientific research aims some of the strategic aspects of the two countries and the potential economic consequences. In addition, the study analyzes the project for the implementation of the Silk Road Economic Belt using the economic development of the Khorgos SEZ (Special Economic Zone).

Key words: relationship between Kazakhstan and China, International Relations, One belt one road, Economic Relations, development trend, Oil and Gas.

References

1. Ekonomicheskoye sotrudnichestvo respubliki Kazakhstan i Kitaya v svete realizatsii programmy novyy shelkovyy put' [Economic cooperation of the Republic of Kazakhstan and China in the New Silk Road program]. Available at: <https://articlekz.com/article/20200> (accessed: 10.06.2018)
2. Kazakhstan's main trade partners: Russia, EU and China. Available at: <https://en.trend.az/casia/kazakhstan/2743461.html> (accessed: 21.05.2018)
3. China steps up investments in Kazakhstan. Available at: <https://www.azernews.az/region/141612.html> (accessed: 11.10.2018)
4. Ministerstvo kkommertsii Kitayskoy Narodnoy Respubliki [Ministry of Commerce of the People's Republic of China]. Available at: <http://www.mofcom.gov.cn/aarticle/i/dxfw/jlyd/201205/20120508104717.html> (accessed: 10.05.2018)
5. Kitay vyshel na chetvertoye mesto po ob'yemu investitsiy v Kazakhstan [China came in fourth place in terms of investment in Kazakhstan]. Available at: <https://24.kz/ru/news/economy/item/263592-kitaj-vyshel-na-chetvertoe-mesto-po-ob-emu-investitsij-v-kazakhstan> (accessed: 25.10.2018)
6. Féng Liányǒng, Chén Jiànfēng Hāsàkè sītǎn de shíyóu diwèi yǔ zhōng hā yóuqì hézuò. Èluósī zhōng yà dōng'ōu yánjiū [Kazakhstan's oil status and Sino-Kazakhstan oil and gas cooperation. Russia Central Asia and Eastern Europe], **3**, 63(2006).
7. Zhōubō Zhōng hā yóuqì hézuò de xiànzhuàng, tiáojiàn jí duìcè yánjiū, xīnjiāng cáijīng dàxué, shuòshì xuéwèi lǜnwén. [Research on the status quo, conditions and countermeasures of oil and gas cooperation between China and Kazakhstan, Xinjiang University of Finance and Economics, master's thesis.] (2010).
8. Zhāng Jiànlóng, Zhāng Jūnmín Zhōng hā shíyóu zhànlüè hézuò de duōyuán huà lìyì yánjiū. Zīyuán yǔ chǎnyè [Research on the Diversified Benefits of Sino-Kazakhstan Strategic Cooperation. Resources and Industry], **8/3**, 14-15(2006).
9. Parkhomchik L., Simsek H., Akhmetkaliyeva S., Canaltay C. The geo-economic importance of the Khorgos gateway: current developments. - Eurasian Research Institute, **3**(43), 1-2(2015).
10. Sultangaliyeva A. Kazakhstan and its neighbors: opportunities and limitations. -The Institute of World Economics and Politics under the Foundation of the First President of Kazakhstan Leader of the Nation, 1-72(2016).
11. Rakhmetov N. Volume of processed cargo at Khorgos-East Gate to exceed four million tons by 2020. Available at: http://kazakh-tv.kz/en/view/news_kazakhstan/page_161779_volume-of-processed-cargo-at-k-horgos-east-gate-to-exceed-four-million-tons-by-2020 (accessed: 05.08.2018)

Автор туралы мәліметтер:

Ықласова А. Ы. - Сунь Ятсен Университеті, Гуанчжоу, Қытай

Yklassova A. - School of Government, Sun Yat-sen University, Guangzhou, China

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 92-99*
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

МРНТИ 11.25

¹А.М. Исалиева, ²А.Ж. Турханова

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: ¹aksamal85@mail.ru, ²sajasata@mail.ru)

Взаимоотношения Республики Казахстан со странами Персидского залива: конструктивистский подход

Аннотация. Основой развития многостороннего сотрудничества между Казахстаном и странами Персидского залива прежде всего служит наличие общей цивилизационной составляющей казахстанского и арабского общества. Создание казахстанской дипломатией международных связей, привлечение гуманитарного содействия со стороны арабских государств, которые были полезными в разрешении некоторых экономических вопросов страны, во многом удалась и благодаря культурно-цивилизационным общностям стран. Поэтому, в целях реализации сформулированных главой государства стратегических задач внешней политики, направленных на укрепление позиции республики на международной арене, Казахстан настроен на долгосрочное развитие политического, экономического и культурно-гуманитарного сотрудничества со странами Персидского залива. В статье представлена попытка проследить значение и значимость цивилизационных общностей во взаимоотношениях Республики Казахстан со странами Персидского залива, благодаря которым закладывается фундамент взаимовыгодного сотрудничества сторон.

В качестве теоретико-концептуальной основы применяется конструктивистский подход. Также используются методы сравнительного и системного анализа, а также контент-анализ.

Ключевые слова: конструктивизм, международные отношения, Республика Казахстан, страны Персидского залива, ислам.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-92-99>

Введение. Сегодня Казахстан, будучи лидером центрально-азиатского региона, является объектом интереса многих глобальных акторов. В свою очередь стремления Казахстана направлены на осуществление собственных приоритетов в новой геополитической структуре Евразии и в меняющейся системе международных отношений. В ежегодных Посланиях и других выступлениях Президента Республики Казахстан всегда уделяется особое внимание интересам внешней политики нашей страны. Наряду с укреплением взаимоотношений с Россией, Китаем, Западом и странами Центральной Азии, также отмечается значимость развития сотрудничества со странами исламского мира.

Цель исследования - выявить роль исламского компонента во взаимоотношениях Республики Казахстан со странами Персидского залива. Для достижения обозначенной цели поставлены следующие задания:

- дать определение теории конструктивизма;

- установить соответствие концептуальных основ конструктивистского подхода с ролью ислама во взаимоотношениях сторон;

- провести сравнительный анализ мнений арабских и отечественных экспертов в контексте культурного диалога;

Основная часть. Конструктивизм (англ. *constructivism*) в теории международных отношений базируется на работах социологов и философов XX столетия и активно заявил о себе в 1970–1980-е годы. Его основы были заложены социальным конструктивизмом – социологической теорией познания, развитой П. Бергером (Peter Berger) и Т. Лукманом (Thomas Luckmann) [1, 194]. По сути, в международных отношениях конструктивизм стал попыткой применения соответствующей эпистемологии к изучению состояния международных дел.

Собственно же, использование термина «конструктивизм» в международных отношениях связывается с работой Н. Онуфа «World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations» [2, 35], в которой был поставлен вопрос о произвольной, конструируемой природе норм и правил, регулирующих международные отношения. Основные представители конструктивизма в теории международных отношений – А. Вендт (Alexander Wendt), К. Сйоландер (Claire Sjolander), Ф. Кратоквил (Friedrich Kratochwil), И. Нойманн (Iver Neumann), Н. Онуф (Nicholas Onuf), Дж. Рагги (John Ruggie), Б. Бузан (Barry Buzan), О. Вайвер (Ole Wæver) и другие.

Исходная установка состоит в том, что конструктивизм видит мир и наше знание о нем в качестве социального конструкта. При этом реальность – фактически «воображаемый», изобретенный или искусственно созданный, культурный артефакт, принадлежащий к определенной культуре или общности, она всегда ценностно и культурно специфицирована. Конструктивисты рассматривают международные отношения как сконструированные самими акторами – государствами, международными организациями, транснациональными компаниями и другими на основе их социокультурных особенностей и национальной идентичности. Конструктивисты сосредотачивают внимание на том, как с помощью языка люди конструируют политический мир, в котором живут, и как порождаемые ими же конструкты влияют на их политическое поведение. Таким образом, основное внимание конструктивистов направлено на анализ текстов [3, 133].

Конструктивизм в международных отношениях наиболее тесно связан с именем А. Вендта, чьи работы, по сути, заложили основы данного теоретического направления. Теоретические основы подхода к исследованиям международных отношений А. Вендта были сформулированы в статье «Anarchy is What State Make of it: the Social Construction of Power Politics» [4]. В центре внимания статьи находится демонстрация того, что одно из ключевых понятий реализма – политика силы – по сути социально и может быть преобразовано в ходе человеческой деятельности.

Дальнейший анализ динамики взаимодействия Республики Казахстан со странами Персидского залива будет рассматриваться в данной статье на основе главных положений конструктивизма по А.Вендту:

1. Конструктивистская школа исходит из того, что международная политика является социально конструируемой. В соответствии с этим конструктивизм утверждает, что структуры международной «системы» занимают не только распределением материальных ресурсов и способностей, но также включают социальные взаимодействия, связанные с распределением социальных отношений и формирующие идентичности, поведение и интересы акторов.

Значит, если рассматривать отношения Республики Казахстан со странами Персидского Залива в качестве некоего конструкта, то прежде всего здесь следует отметить особую значимость социальных отношений. Что подразумевает поиск общностей и/или различий, за которыми выявляются интересы сторон и их практическая реализация.

2. Конструктивизм, в отличие от классических парадигм теории международных отношений, не просто рассматривает государства в качестве акторов международных отношений, но ставит вопрос, как и почему государства играют эту роль. В качестве основных акторов международных отношений конструктивизм рассматривает «государства, наделенные чувством “Я”», то есть государства, характеризующиеся уникальной идентичностью, которая определяется как относительно стабильные, основанные на ролях ожидания актора относительно самого себя.

Если проецировать данный контекст на взаимоотношения Казахстана со странами Персидского залива, то надо сказать, что у каждой из сторон имеются свои ключевые особенности, благодаря которым установилось и развивается многостороннее сотрудничество. Например, Казахстан -государство центральноазиатского региона, географически расположенное на стыке Европы и Азии, обладающее экономической и геополитической значимостью. В свою очередь Персидский Залив является колыбелью ислама и рассматривается в качестве важного региона мира в политическом, энергетическом, транспортном и торговом отношениях.

3. Акторы международных отношений взаимно формируют поведение друг друга. Они располагают определенной – и довольно значительной – свободой по отношению к структурам международных отношений. Вместе с тем эти последние серьезно влияют на процесс взаимного формирования акторами поведения друг друга, хотя и не детерминируют его.

То есть Казахстан и страны Персидского залива, будучи объектами сконцентрированной заинтересованности глобальных и региональных игроков, ведут между собой согласованную политику взаимоотношений. А в качестве структуры, влияющей на взаимное формирование поведения сторон, можно назвать Организацию Исламского Сотрудничества (ОИС). Для Казахстана, с момента вступления в эту организацию в 1995 году, взаимодействие с исламским миром в целом и со странами Персидского залива в частности является одним из приоритетов его внешней политики. В качестве ответной реакции, исходя из практики исламской солидарности, государства-члены ОИС поддержали вступление Казахстана в Исполком ЮНЕСКО и Комитет по правам человека ООН. Также, благодаря исламской солидарности Персидских стран, нам удалось реализовать важные совместные проекты с Исламским Банком развития, а на безвозмездные гранты арабских шейхов были построены многочисленные здания в Астане. Особенно позитивно сказалось на взаимоотношении РК и стран Персидского залива председательствование Казахстана в Совете министров иностранных дел ОИС в 2011 году.

4. В основе международного поведения государств лежит тот смысл, который они придают объекту своего поведения – структурам и другим акторам, - оценивая их как дружественные, враждебные или нейтральные. Данный концепт хотелось бы закрепить мнением арабских теологов, внесших свою лепту в стратегию сближения с новыми (исламскими) республиками. Поддержав провозглашение независимости центральноазиатских государств в начале 90-х, они заявляли, что «Распад Советского Союза привнес новый дух в наш исламский мир. Члены нашей уммы призывают к установлению связей с новыми республиками и оказанию им поддержки, чтобы вернуть им некогда потерянную исламскую сущность» [5, 29]. То есть, на основе данного конструкта, страны Центральной Азии оцениваются арабами как дружеские.

В свою очередь Казахстан в этот период времени находился в поиске выгодных иностранных партнеров для получения внешних финансовых и технологических инвестиций. Отмечая значимость стратегического партнерства с Россией, Китаем, США, ЕС и соседними странами Центральной Азии, Н.А.Назарбаев в своем послании особо выделил развитие отношений со странами мусульманского мира [6].

В ответ на вышеобозначенные убеждения арабских теологов, казахстанские аналитики подчеркивают: «Ислам давно уже перерос в самостоятельный фактор в системе

современных международных отношений и влияет на многие политические процессы в мировой политике и экономике. В этих условиях Казахстан выступает за восстановление и развитие ислама, поскольку страна является частью огромного ареала исламского мира. Вместе с тем мы против политизации ислама. Наша страна является светским государством, в котором религия отделена от политик, следовательно, недопустимы любые попытки манипулирования вопросами религии для достижения политических целей» [7].

5. В соответствии с пятым положением теории конструктивизма содержание идентичности государства представлено набором исполняемых им внешнеполитических и внутривнутриполитических ролей. При этом государство на международной арене позиционируется в трех сферах: национальная идентичность, особый статус, определенный перечень ролей.

Исходя из анализа работ по внешней политике, мы приходим к следующей трактовке мнений сторон друг о друге.

В рамках проблематики конструирования образа (идентичности) государств позиционирование Казахстана странами Персидского залива исходит из трех составляющих: 1) Национальная идентичность. А именно, Казахстан представляется как государство с уникальным географическим положением, на стыке двух континентов Европы и Азии, как неотъемлемая часть исламской уммы, которая нуждается в поддержке единоверцев; 2) Подчеркивается особый статус Казахстана. Добровольный отказ от ядерного оружия, проведение многовекторной политики сотрудничества со всеми странами мира, а также подчеркивается особый статус Президента РК особенно после совершения умры; 3) Казахстан имеет имидж государства- медиатора, миротворца. Кроме того, поставщика агропромышленной продукции, а также члена многих интеграционных международных объединений [7].

Позиционирование роли и имиджа стран Персидского залива Казахстаном можно представить следующим образом: 1) Страны Персидского залива рассматриваются, как выгодные партнеры, обладающие большим потенциалом энергоресурсов, это страны формирующие «Нефтяную шестерку», которая контролирует более 20% нефти в мире. Также государства Персидского залива позиционируются как возможные спонсоры и инвестиционные партнеры. Кроме того, это страны, где политика и ислам существуют в гармоничном симбиозе друг с другом; 2) В рамках особого статуса данных государств выделяется их центральная роль в зарождении и развитии ислама, а также сложный состав социально-экономических, религиозно-политических и кланово-региональных противоречий внутри социальной системы [8]. Также не остается без внимания и конфликтный потенциал данных государств с Израилем в рамках Арабо-Израильского конфликта; 3) В рамках определения перечня ролей стран Персидского залива, то это прежде всего выполнение роли ядра ОИС, СВМДА и других финансово-экономических структур исламского мира – Саудовской Аравией.

Таким образом, представление государства о самом себе и других участниках международных отношений имеет трехкомпонентную структуру, которая включает идентичность, статус и роли, которые не обязательно совпадают с «объективными» характеристиками государства в этих сферах позиционирования. Результатом данного представления является конструирование особого образа (идентичности) государства. Идентичности дают актору представление о том, кто для него является «значимым Другим», и, наоборот, – об интересах и предпочтениях тех или иных субъектов, сказывающихся на их поведении в некоей области. Государства понимают друг друга через идентичности, которые они приписывают друг другу и себе самим.

6. Восприятие и познание других участников международных отношений сопряжено с понятием интересов. Наличие у субъекта интересов означает, что он будет стремиться установить отношения с другим актором, например, в области обеспечения безопасности или экономической сфере. При этом интересы выводятся из идентичности, в том смысле,

что идентичность субъекта включает в себя его интересы. Сказанное означает, что не существует интересов, построенных исключительно на экономических выгодах или обеспечении безопасности. Интересы всегда предполагают построение отношений именно с данными, а не с другими странами. Интересы заданы социально, а не интеллектуально. Соответственно, они подлежат прежде всего социальному изучению и пониманию. Ключ к такому пониманию – историческое и политическое осмысление интересов. В рамках конструктивизма исследуется то, как государственные интересы воспринимаются и формируются правительством, различными негосударственными структурами. Структурные принуждения, с одной стороны, и взаимодействия акторов – с другой, взаимно влияют друг на друга: первые не существуют без воздействия осознаваемых вторыми мотивов и причин своих действий. Это означает, что интересы – продукт идентичности, а сама она имеет не сущностный, не изначальный, не имманентный, а соотносительный характер.

В качестве примера можно упомянуть об умре совершенной Президентом РК в сентябре 1994 года во время официального визита в Саудовскую Аравию. Когда после ряда встреч и подписанных соглашений, имевших большую значимость для сторон, Н.А.Назарбаеву была предоставлена редкая в саудовской практике возможность войти внутрь «Каабы» в Мекке и захоронения Пророка Мухаммеда (с.а.с) в Медине.

Данное событие было воспринято в СМИ, в зарубежных и отечественных академических кругах по-разному. Например, Российский исследователь А. Малашенко объясняет особое отношение официальных властей Центральной Азии к исламу следующими обстоятельствами:

- стремление задействовать религию для консолидации коренного мусульманского населения;
- стремление правящего истеблишмента к укреплению своего авторитета в мусульманском мире.

Данное обстоятельство нельзя игнорировать, но и нельзя его абсолютизировать – обе крайности опасны, и в первую очередь при принятии политических решений [8].

7. Целью социального конструктивизма является выявление путей, с помощью которых индивидуумы и группы людей принимают участие в создании воспринимаемой ими реальности. При этом подразумевается, что человек проявляет избирательность по отношению к социальным конструктам, принимая одни, и отвергая другие.

Контекст данного тезиса перекликается с идеей И.Нойманна о «Восточном Другом» Европы [9]. Суть его концепции диалогизма заключалась в необходимости «Другого» для определения «Я» — только в процессе коммуникации формируется идентичность субъектов взаимодействия. Однако в современных условиях интенсификации контактов и многостороннего сотрудничества релевантным становится полилог как взаимодействие множества акторов. В целом бинарная оппозиция («я» — «другой», «свой» — «чужой») лежит в основе современных представлений об идентичности, хотя очевидно, что уместнее говорить о многомерности данной категории, обусловленной системой контактов с разнообразными «другими».

В качестве подтверждения сказанного можно упомянуть период, когда после обретения независимости мы задались вопросом о собственной идентичности. Особенно на фоне возникшего постсоветского идеологического вакуума появилась острая необходимость заполнить его неким значимым, духовным содержанием. Как следствие наблюдается интенсивная работа в налаживании культурно-гуманитарных связей со странами исламского мира, в том числе Персидского залива. Происходит активизация миссионерской деятельности зарубежных имамов чуть ли не со всего Ближнего и Среднего Востока. Каждый, из которого трактовал исламские каноны в соответствии с собственными убеждениями.

В дополнение к этому хлынул непрерывный поток религиозной литературы, началась динамичная стройка мечетей и медресе, причем чаще на средства внешних спонсоров, в которых созывали азан те же зарубежные имамы. В результате стали выявляться такие нежелательные факты как исламизация населения, религиозный фундаментализм, радикализм, фанатизм, которые вставали в противовес с нормами светского государства.

Сегодня, благодаря взвешенной и прагматичной политике руководства нашей страны, мы научились отличать «других» мусульман – от «своих». Выявили и обрели собственное «я», то есть обозначили для себя традиционные правила ислама Ханафитского мазхаба и т.д.

Заключение. Подводя итог анализу взаимоотношений Республики Казахстан со странами Персидского залива, следует принять во внимание аргументацию казахстанских аналитиков А.Нурша и Е.Чукубаева: «будучи частью мусульманского мира, Казахстан не принадлежит единому мусульманскому политическому пространству. Активизация развития отношений на данном направлении призвана обеспечить диверсификацию внешней политики, компенсировать крен в сторону Запада, России и Китая, а также удовлетворить культурные и религиозные потребности преобладающего мусульманского населения» [10].

Часто говорят, что конструктивизм просто утверждает очевидное - что действия, взаимодействия и восприятие формируют реальность. Тем не менее, несмотря на свою простоту, эта идея в ее теоретическом применении имеет особую значимость в понимании нами мира. Концептуальная основа конструктивизма затрагивает вопросы, которыми пренебрегают основные теории - особенно реализм. Таким образом, конструктивисты предлагают альтернативные объяснения и идеи для событий, происходящих в социальном мире. Например, они показывают, что не только распределение материальной власти, богатства и географических условий может объяснить поведение государства, но также идеи, идентичности и нормы. Более того, их ориентация на концептуальные факторы показывает, что реальность не является фиксированной, а скорее подвержена изменениям.

Список литературы

1. Berger P., Luckmann T. The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge. - New York: Anchor Books, 1966. –249 p.
2. Onuf N. World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations. - Columbia: University of South Carolina Press, 1989. –340 p.
3. Черных И. Теории международных отношений. Учебное пособие для специальностей «Международные отношения», «Регионоведение» и «Политология». - Алматы: Қазақ университеті, 2009. - 182 с.
4. Wendt A. Anarchy is What State Make of it: the Social Construction of Power Politics // International Organization. - 1992. – Vol.46. - №2. - P. 391-425.
5. Вильковски Д. Арабо-исламские организации в современном Казахстане: внешнее влияние на исламское возрождение. – Астана-Алматы: ИМЭП при Фонде первого президента, 2014. – 192 с.
6. Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана. [электрон.ресурс] – 2018.- URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-na-nazarbaeva-narodu-kazahstana-mart-2018-g (дата обращения: 05.10.2018).
7. Султанов Б. Казахстан и современный мир [электрон.ресурс] – 2006. -URL: <http://kisi.kz/ru/categories/politicheskaya-modernizaciya/posts/kazahstan-i-sovremennyu-mir> (дата обращения: 17.08.2018).

8. Малашенко А. Ислам и политика в государствах Центральной Азии [электрон. ресурс] – 1999. -URL: www.ca-c.org/journal/cac05_1999/st_11malashenko.shtml (дата обращения: 17.08.2018).

9. Нойманн И. Использование «Другого»: Образы Востока в формировании европейских идентичностей / И. Нойманн / Пер. с англ. В. Б. Литвинова и И. А. Пильщикова. — М.: Новое издательство, 2004. — 336 с.

10. Нурша А., Чукубаев Е. Ислам и геополитика как импульсы регионального развития Центральной Азии. [электрон.ресурс] – 2006.- URL: <http://www.kaziss.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/islam-i-geopolitika-kak-impul-sy-regionalnogo-razvitiy> (дата обращения: 17.08.2018).

А.М. Исалиева, Ә.Ж. Тұрханова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстан Республикасы мен Парсы шығанағы елдері арасындағы ынтымақтастық: конструктивистік көзқарас

Аннотация. Қазақстан мен Парсы шығанағы елдерінің арасындағы көп жақты ынтымақтастықты дамытудың негізі қазақстандық қоғамның маңызды исламдық құрамдас бөлігі болып табылады. Араб мемлекеттері тарапынан еліміздегі экономикалық мәселелерді шешу үшін қазақстандық дипломатиясымен мәдени және өркениеттік байланысы арқылы жүзеге асырылды. Сондықтан, мемлекет басшысының халықаралық аренада республиканың позициясын нығайтуға бағытталған сыртқы саясаттың стратегиялық мақсаттарын жүзеге асыру үшін Қазақстан Парсы шығанағының елдерімен саяси, экономикалық және мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықты одан әрі дамытуға ниетті. Автор мақсаты аталмыш мақала аясында Қазақстан Республикасы мен Парсы шығанағы елдері арасындағы өзара байланыстарындағы ислам компонентінің рөлін анықтау. Конструктивтік көзқарас теориялық және тұжырымдамалық негіз ретінде қолданылады. Сондай-ақ, жүйелеу тәсілі, салыстырмалы талдау және контент-анализ қолданылады. Автор араб және отандық сарапшылардың аталмыш мәселеге қатысты пікірлерін келтіреді. Зерттеу нәтижелері, өзара тиімді ынтымақтастықтың негізін қалаған, халықтар арасындағы өркениеттік жақындықтың маңыздылығын сараптауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: конструктивизм, халықаралық қатынастар, Қазақстан Республикасы, Парсы шығанағы, Ислам.

A.M. Issaliyeva, A.J. Turkhanova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The interactions between the Republic of Kazakhstan and the countries of the Persian Gulf: the constructivist approach

Abstract. The basis for the development of multilateral cooperation between Kazakhstan and the countries of the Persian Gulf primarily comes from an important Islamic component of Kazakhstan society. The attraction of financial assistance from the Arab States in favor of resolving the economic issues of the country of Kazakhstan's diplomacy was possible thanks to cultural and civilizational communities. Therefore, in order to implement the strategic objectives of foreign policy formulated by the head of state aimed at strengthening the republic's position in the international arena, Kazakhstan is determined to further develop political, economic, cultural and humanitarian cooperation with the countries of the Persian Gulf. The aim of this article is identify the role of the Islamic component in the relations of the Republic of Kazakhstan with the countries of the Persian Gulf. The constructivist approach is used as a theoretical and conceptual basis. Also methods of comparative and content-analysis were used. The author gives the views of Arab and Kazakstani experts about specifics of the relationship between the parties. The obtained results make it possible to trace the significance of civilizational closeness, thanks to which the foundation of mutually beneficial cooperation of the parties is laid.

Keywords: constructivism, international relations, the Republic of Kazakhstan, the countries of the Persian Gulf, Islam.

References

1. Berger P., Luckmann T. The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge (Anchor Books, New York, 1966).
2. Onuf N. World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations (University of South Carolina Press, Columbia, 1989).
3. Chernykh I. Teorii mezhdunarodnykh otnoshenii. Uchebnoye posobie dlya specialnostey “Mezhdunarodnyye otnosheniya”, “Regionovedeniye” i “Politologiya” [Theories of International Relations] (Kazakh University, Almaty, 2009)
4. Wendt A. Anarchy is What State Make of it: the Social Construction of Power Politics, International Organization, 2(46), 391-425 (1992)
5. Vil’kovski D. Arabo-islamskiye organizatsii v sovremennom Kazakhstane: vneshneye vliyaniye na islamskoye vozrozhdeniye [Arab-Islamic organizations in modern Kazakhstan: external influence on the Islamic revival] (IMEP under the Foundation of the First President, Astana-Almaty 2014).
6. Posslaniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.A.Nazarbayeva narodu Kazakhstana [Message of the President of the Republic of Kazakhstan of N.A.Nazarbayev to the people of Kazakhstan]. Available at: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/posslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-na-nazarbaeva-narodu-kazahstana-mart-2018-g (accessed: 05.10.2018).
7. Sultanov B. Kazakhstan I sovremennyi mir [Kazakhstan and contemporary world]. Available at: <http://kisi.kz/ru/categories/politicheskaya-modernizaciya/posts/kazahstan-i-sovremennyi-mir> (accessed: 17.08.2018).
8. Malashenko A. Islam I politica v gosudarstvakh Centralnoi Azii [Islam and policy in the Central Asian states]. Available at: www.ca-c.org/journal/cac05_1999/st_11malashenko.shtml (accessed: 17.08.2018).
9. Noimann I. Ispol’zovaniye «Drugogo»: Obrazy Vostoka v formirovanii yevropeyskikh identichnostey [The use of the “Other”: The images of the East in the formation of European identities] Translated from English by Litvinova V.B. and Pilshikova I.A. (Novoye isdatelstvo, Moscow, 2004).
10. Nursha A., Chukubayev Y.: Islam i geopolitika kak impul’sy regional’nogo razvitiya Tsentral’noy Azii [Islam and geopolitics as impulses of regional development in Central Asia]. Available at: <http://www.kaziss.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/islam-i-geopolitika-kak-impul-sy-regional-nogo-razvitiy> (accessed: 17.08.2018).

Сведения об авторах:

Исалиева А. М. – PhD докторант кафедры регионоведения, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Турханова А.Ж. – доцент кафедры международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Issaliyeva A.M. – PhD Student of the Regional Studies Department, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Turkhanova A.J. – Associate Professor of the International Relations Studies Department, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 100-108*
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

XҒТАР 23.51.

М.М. Әбішева¹, А.М. Курбанбаева²

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹abisheva_mm@enu.kz, ²altin-ai78@mail.ru)

«Та'ароф» - ирандық менталитеттің басты қыры

Аннотация. Мақалада Иран мәдениетіндегі сыпайылықтың ұлттық ерекшелігі қарастырылады, оның әмбебаптығы мен ерекшеліктері ашып көрсетіліп, мәдени ерекшеліктің пайда болу факторлары мен себептері сипатталады. Бұл мақаланың мақсаты ирандық ұлттық мінез-құлықтың осы ерекшелігін зерттеу болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін автор ирандықтардың ұлттық мінез-құлқының негізгі ерекшеліктерін және олардың қалыптасу факторларын қарастырды. Иран студенттерінен алынған сауалнама нәтижелері олардың «сыпайылық» туралы жалпы түсініктерін анықтау үшін ұсынылды. Ирандық және шетелдік зерттеушілердің Иран қоғамындағы әлеуметтік қатынастар туралы пайымдаулары ұсынылды. Мақалада «та'арофтың» пайда болуына қатысты ғылыми гипотезалар келтірілген. Сонымен қатар діни негіздегі болжамдар ұсынылып, мұсылман қауымы өмірінің әр алуан діни-құқықтық мәселелерін қамтитын хадистерден мысалдар келтірілді.

Түйін сөздер: сыпайылық, этикет, сөйлеу этикеті, «та'ароф», Иран мәдениеті.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-100-108>

Кіріспе. Қазіргі жаһандану үрдісінде Иран жаһандық және аймақтық деңгейде салмақты орынға ие, халықаралық қатынастарда да өз бірегей пікірін білдіретін мемлекет. Иран халқы осыдан қырық жыл бұрын, Имам Хомейнидің жетекшілігімен авторитарлық шах билігін құлатып, Ислам діні тәлімдеріне негізделген Ислам Республикасы жүйесін орнатты. 1979 жылғы революцияда халықтың негізгі ұраны «Тәуелсіздік, Еркіндік, Ислам Республикасы» болды. Осылайша ежелгі Иран елінің бірнеше мыңжылдық тарихында жаңа кезең басталды. Биыл Иран Ислам Революциясы жеңісінің қырық жылдық мерейтойы өткізілуде. Иранның жалпы әлемдік сахнадағы рөлі мен геосаяси орнының маңыздылығына байланысты, Иранның тілін, мәдениетін, тарихын, дінін, мәдени құндылықтары мен әлеуметтік қарым-қатынастарын зерттеу өзекті саналады. Қазақстанмен мәдени, тарихи, рухани, әдеби ортақтастықтардың бар болуы, Каспий теңізі арқылы көршілес мемлекет Иран елін зерттеу оның өзектілігін арттыра түседі. Бұл мақаланың негізгі мақсаты Иранның мәдениетін, халықтың этнопсихологиясын, оның ішінде Иран қоғамындағы ерекше құбылыс «та'арофтың» мазмұны мен мәнін зерттеу болып табылады.

Қазіргі дүрбелең заманда, аймақтық сахнада держава болуға ұмтылған елдердің қатарында Иран да бар. Кез-келген мемлекеттің әлсіз де күшті тұстарын анықтауда, алдымен халықтың сонау ғасырлардан бері бастау алатын түпкі тарихы мен мәдениетіне, оның ішінде халықтың ішкі рухани мәдениеті мен этнопсихологиясына назар аударамыз. Адамның өзі

ішкі қайшылықтарға толы тіршілік иесі, сол сияқты, адамдардан құралған қоғам да үнемі қарама-қайшылыққа, талас-тартыс пен бәсекеге толы. Бір-бірінің осы ерекшеліктерін біліп, өзара түсіністік негізде әріптестік еткенде ғана, арада кикілжің туындамайды. Енді осы тұрғыдан алып қарастырсақ, елдің, халықтың, этностың мәдениетін тану халықаралық қатынастарда зор көмегін тигізбек.

Этнос сәйкестігі үдерісінде оның материалды және рухани мәдениеттік компоненті өте маңызды болып табылады. Бұл - дәстүрлік және тұрақтылық сипаттағы, яғни әдет-ғұрып, салт-дәстүр, мінез-құлық нормасы, дін және т.б. сипатындағы мәдени құбылыс. Этникалық қауымның мәдени бірлігі өз кезегінде әрқашан олардың психика ерекшелігімен, оның ішінде өзіндік құндылықтар бағдары, талғамы, артықшылығы және т.б. реңктегі адамдар сипатымен толығып отырады. Ең соңында, этнос өзін басқа осындай қауымнан ажыратылатын, ерекше біріккен адамдар екендігін түсінеді. Өзіндік сана-сезім қауымның аймағы, оны құраушы адамдардың шығу тегі мен тарихи тағдыры туралы көрініске негізделеді. Этнос сана-сезімі өзінің жеке санасына және барлық басқа қалыптасу айырмашылығына негізделеді. Этникалық топтың жеке артықшылығы сол, өмірлік құбылыстарды қабылдау және бағалауда оның салт-дәстүрлері мен құндылықтары әсерімен қарайды [1, 20].

Эдвард Саидтің көзқарасы бойынша, мәдениет пен саясаттың арасында айтарлықтай ажырамас байланыс бар. «Мәдениет ұлт және мемлекетпен тығыз байланысты, өйткені ол «бізді» «өзгелерден» ерекшелендіреді және бұл ерекшелік ұлттарды немесе мемлекеттерді бір-бірінен айрықшалаңдырып, мемлекет пен ұлттың арасына жақын байланыс орнатады» [2, 7].

Тарихы тереңнен бастау алатын, мәдени құндылықтарға бай Иран елінің мәдениетімен жақынырақ танысу, парсы халқының әдет-ғұрып, салт-дәстүр, мінез-құлық нормасы, дін және т.б. сипатындағы мәдени құбылыстарын тану – Иранмен қарым-қатынас жасаушы әрбір мемлекет үшін қажет. Ендеше, ирандықтардың мінез-құлық нормасына, оның ішінде «этикет үлгісіне» және қарым-қатынас жасаудағы басты құрал тіл болса, сол тілдің ерекшеліктеріне назар аударайық.

Барлық мәдениеттерде «этикет үлгісі» деп аталатын ортақ элемент бар. Этикет ұғымына сөйлеу стандарты мен адамдардың басқа адамдармен қарым-қатынасындағы жүріс-тұрысы жатады. Адамдардың қарым-қатынасы ортақ әлеуметтік қажеттіліктерді қамтамасыз етуге бағытталғандықтан, барлық халықтардың мәдениетінде тұрақты этикет үлгілері бар. Бұл этикет үлгілері сол халықтың құндылықтары мен салт-дәстүрлеріне тікелей байланысты болады. Осы орайда айта кетерлігі, барлық қоғамдарда мойындалған жалпыға ортақ этикет пен жеке халық мәдениетінде ғана көрініс алған этикет қарастырылады. Осы негізде этикет бірнеше ғылымды: антропология, мәдениеттану, әлеуметтану, лингвистика мен әлеуметтік психологияны қамтиды.

Иран мәдениетінде негізгі жалпы этикет үлгісінің бірі - «та'ароф» (فراعت) болып табылады. Бұл сөздің түбі араб тілінен «арафа» (فرع) яғни «білу», «білімді алу» деген сөзден алынған, бірақ сөздің ішкі мазмұны толықтай ирандық мазмұнға ие. «Та'ароф» ұғымының қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде аудармасы жоқ. Ең жақын эквиваленті «комплимент» болып табылады.

Ирандық комплименттер туралы айтылған теориялардың бірі - биліктің тең емес әлеуметтік қарым-қатынастарының құрылымы туралы теория. Бұл теорияны американдық антрополог Уильям Бимэн «Ирандағы тіл, әлеуметтік жүйе мен билік» 1986 ж. (انابز، ناری رد تردق و یعامتجا هاگیاپ) атты кітабында зерттеп, қарастырды. Бимэн «Иран қоғамы мен өркениетінің ғалымдар мен қарапайым адамдардың назарын өзіне аударғанына көптеген ғасырлар өтті, және ол қызығушылық ешбір азаяр емес. Көңіл аударатын мәселе Иранның өнері, архитектурасы, парсы әдебиеті мен саяси-әскери тарихы туралы барлық жазылғандардың ішінде адамдар арасындағы әлеуметтік қатынас тақырыбы шетелдік ирантанушы зерттеушілер үшін ең маңызды мәселе болып табылады» - дейді. [2, 10].

Иранға барып жатқан барлық туристер мен саяхатшылар ирандық мәдениеттің осы бір ерекшелігін бірден байқайды. Бұл - сыпайылықпен алмасу жоралғысы, күнделікті қарым-қатынаста қолданылатын еш жерде жазылмаған этикет кодексі, қонақжайлылыққа арналған ережелер жиынтығы. Мұндай ерекше құбылыс (феномен) жапон және үнді мәдениеттерінде де байқалады. Алайда олар ирандық «та'арофтан» айтарлықтай ерекшеленеді [3, 1].

«Та'ароф» Иранда коммуникативтік байланыстарды орнату құралы ретінде өте маңызды рөл атқарады. Ирандықтардың бір-бірімен қарым-қатынасы осы «та'арофтан» басталып, «та'арофпен» аяқталады. Өзара сыпайылық пен құрмет таныту, тіпті жағымсыз адаммен кездескенде де сыпайылық пен қарапайымдылықты көрсету, бірнәрсені қайта-қайта ұсыныс пен өтініш жасағанда ғана алу және т.б.

«Та'ароф» Иран мәдениетінің жалпы ұстанымдары мен ұлттық құндылықтарын анықтап қана қоймайды, сондай-ақ, «та'ароф» стратегиясы арқылы бір-бірімен қарым-қатынасқа түсушілер бір-бірінің «жеке шекараларын» анықтайтындығы байқалады [3, 2].

«Та'ароф» тілі мәнерлеп, әсірелеп сөйлеумен, ақындық әспеттеумен айрықшаланады. Көптеген сөздер метафора, аллегория мен гипербола болып табылады. Мысалы, «Форбане шома» (امش نابرق) «Мен сіз үшін өлемін, Сіз үшін құрбан болайын» немесе «Фадате шома» (امش تادف) «Сіз үшін жаным пида», «Гадаме шома руйе чешме ма» (امش مدق) «Мен сіз үшін өлемін, Сіз үшін құрбан болайын», «Форбане садаге берам» (مورب فودص نابرق) «Садағаңыз болып кетейін», «Дар хедмате шома хастам» (مبتسه امش تمدخ رد) «Мен Сіздің қызметіңіздемін/Сіздің ықтиярыңыздамын», «Хедматгозаре шома хастам» (مبتسه امش رازگتمدخ) «Сіздің қызметшіңізбін» және т.с.с. Мұндай асыра әсірелеуді басқа елдер, әсіресе еуропалықтар бұл сөздердің рәсімдік және символдық сипатын ескерместен, шынайылық емес, фальшь деп қабылдайды.

Бірте-бірте уақыт өткен сайын кейбір «та'ароф» рәсімдерінің бұрынғыдай емес, мазмұны да айтарлықтай өзгеруде. Мысалы, бұрын бөтен ер адам әйел бар үйге кірерде «Иа Алла!» деп кіретін болса, бүгінгі күні үлкен қалаларда дәстүрді ұстанған діни отбасыларында болмаса басқа жерлерде сирек кездесуде. Дегенмен де шағын қалалар мен өңірлерде бұл рәсім сақталынған.

«Та'ароф» - әлеуметтік және күнделікті өмірдегі қарым-қатынастардың күрделі де көп қырлы жүйесі. «Та'арофтың» сақталмауы – әлеуметтік, мәдени және этикеттік нормалардың бұзылуы болып саналады. Ондайға жол берілмеу керек деп есептелінеді. «Та'арофтың» негізгі принциптерін білмесеңіз, парсы тілінің ерекшеліктері мен парсы мәдениетінің ерекшелігін түсіну мүмкін емес.

Парсы мәдениетінде сыпайылық дегеніміз - адамға құрмет көрсету және ықылас аудару болса, орыс мәдениетінде сыпайылық таныту – ол адамның ішкі сезімінен туындайтын нәрсе, ол бәріне бірдей емес, тек сол құрметке лайық деп санаған адамға ықылас таныту [4, 135]. Осы екі пайымдаумен толықтай келісеміз. Иран мәдениетіндегі сыпайылық көбінесе формальды, этикалық және әдептілік негізде жүзеге асырылады. Оны келесі мысалмен түсіндірейік.

Иранда әңгімелесуші өзімен сұхбаттасып тұрған адамды ұнатпаса да, тіпті араларындағы қарым-қатынас аса шиеленіскен болса да, сыпайылықты сақтау қажет. Мұндай сыпайылықты «сыпайы екіжүзділік» деп айтуға болады, шын мәнінде жағымсыз қасиет. Ирандағы сыпайылықтың екінші бір түрі – «сыпайылық-цензура». Мысалы, бір адам екінші бір адамның мазасын алса, екінші тарап өз наразылығын білдірмей, «бәрі дұрыс» деген кейіп танытады. Бұл мысалдан көретініміз Ирандағы сыпайылық объектіге басымдылық берсе, қазақ, орыс мәдениетінде субъектіге басымдылық беріледі [4, 138].

Мәскеу педагогикалық мемлекеттік университетінің филология ғылымының кандидаты Зейнаб Ахмади Ирандағы сыпайылықты үш түрге бөліп сипаттайды:

«Сондай-ақ, ирандық этикет жүйесінде шартты түрде бөлек қарастырылатын, бірақ

күнделікті тәжірибеде қатар қолданыста болатын «сыпайылық-шынайылық» (шынайы ниет білдіру), «сыпайылық-екіжүзділік» (шектен тыс ресмиленген қарым-қатынас/предельно формализованное общение), «сыпайылық-цензура» (мінез-құлқы мен сөйлеуде өзін-өзі тежеу қажеттілігінен туындайтын сыпайылық) бар» [5, 6].

Осындай мысалдардан Иран мәдениеті мен біздің мәдениетіміздегі тағы да бір екі айырмашылыққа тоқтала кеткен жөн. Біріншіден, ирандық сыпайылық әлдеқайда ресмиленген және дәстүрлі сипатқа ие болса, қазақ мәдениетінде ресмилік пен этикет нормаларын қатты ұстанудан гөрі шынайылық, шындық, шыншылдық жоғары бағаланады. Екіншіден, қазақ мәдениетінде сыпайылық жалпыға ортақ қабылданған мінез-құлық ережелерін сақтауды білдірсе, парсы мәдениетінде жан-жағындағы адамдарға құрмет мен ерекше назар аударуды белсенді түрде көрсетуді білдіреді.

Ирандық және орыс сөйлеу мәдениетіндегі сыпайылықтың ұлттық ерекшеліктерін жан-жақты қарастырған мақаласында Зейнаб Ахмади 2014 жылдың қаңтар айында Тегеран университетінің «Шет тілдері» факультетіндегі «Орыс тілі» мамандығы бойынша оқып жатқан 20 мен 30 жас аралығындағы 3 және 4 курс студенттерінен (Кесте 1) сауалнама жасау арқылы тәжірибелік зерттеулер жүргізгенін айтады. Сауалнама төмендегі нәтижені көрсетті:

Кесте 1

Мен өзімді сыпайы адам деп есептеймін, өйткені

1	Мүкият тыңдаймын	2	3,5%
2	Менің түр-келбетім, жүріс-тұрысым мен сөйлеу мәнерім жақсы	2	3,5%
3	Айналамадағыларға байсалды қараймын	4	7%
4	Дауысымды қатты көтеріп сөйлемеймін	6	10,5%
5	Тиісті сөздерді қолданамын	7	12,2%
6	Сұхбаттасушымен амандасқанда оның отбасы жайында сұраймын	7	12,2%
7	Өзгелерді ренжітетіндей әрекет жасамаймын (мысалы жасын сұрамаймын)	15	26,3%
8	Адамдардың құқығы мен мінез-құлықтық ұстанымдарын, та'арофты сақтаймын	35	61,4%
9	Адамдарға құрмет көрсетемін әсіресе қарттар мен әйелдерге, өз сөзіммен, іс-әрекетіммен оларға көңіл бөлемін; сөзім мен іс-әрекетімде әдептілік танытамын	43	75,4%

Кестеден көріп тұрғаныңыздай, Иран студенттері өзін сыпайы адам ретінде басымды түрде сөйлеу мен іс-әрекет деңгейінде құрмет көрсету факторын (75,4%) белгілейді. Сауалнамаға жауап берушілердің шамамен осындай пайызы (61,4%) сыпайылыққа мінез-құлықтық нормаларды сақтауды жатқызады. Ал басқа критерийлер, атап айтқанда сөйлеудегі дауыс интонациясы өте төмен пайызға (10,5%) ие болды.

Назар аударатын нәрсе: егер адам қаншалықты дұрыс айтып тұрса да, ақиқат соның жағында болса да, ол қатал дауыспен, қатты үнмен сөйлесе, бұл оның дұрыстығын ирандықтардың алдында азайтады.

Сауалнамадан байқалатыны, сыпайылықтың негізгі критерийі ретінде «та'ароф» аталады. Сауалнамаға жауап берушілердің жартысынан көбі ирандық сыпайылықтың ажырамас бөлігі болып табылатын кешірім сұраудың маңыздылығын айтады. Дәлірек айтқанда, парсы сөйлеу мәдениетінде кешірім сұрау сөздерінің жай ғана қолданысы емес, оның өз уақытында қолданылуы маңызды болып табылады. Мысалы, көптеген ресми және бейресми сұхбаттың басында, өтініш білдірерде немесе қонақ болған үйден қоштасып шығарда, «бебахшид» (دی‌ش‌خ‌ب‌ب) – «кешіріңіз» немесе «бебахшид ке бехетун захмат дадим» (م‌ی‌داد‌ت‌م‌خ‌ز‌ن‌وت‌ه‌ب‌ه‌ک‌دی‌ش‌خ‌ب‌ب) тура аудармасы: «Кешіріңіз, сізге қиындық тудырдық!» деп айтылады.

Дүние жүзіндегі адамдардың сыпайылықтың жалпы мағынасы туралы ой-пікірлері әртүрлі, әр мәдениетте әрбір қоғамда айырмашылық бар.

Жалпыға бірдей сыпайылық тұжырымдамасы (мәдени әмбебап құрал ретінде) зайырлылық тұрғысынан да, діни тұрғыдан да жүзеге асырылады.

Сыпайылықты сақтау әлемдегі барша мұсылман қаумының діни Ислам дінінде аса маңызды орын алады.

Ардақты Пайғамбарымыз (ﷺ) адамзат үшін ең көркем мінезді жан еді. Ол жайында Құранда Алла Тағала былай дейді: «Сендер үшін Алланың елшісінде көркем өнегелер бар» (Ахзап сүресі, 21-аят). Тағы бір аятта: «Шын мәнінде сен әлбетте ұлы мінезге иесің» (Қалам сүресі, 4-аят) [6, 1].

Пайғамбарымыз (ﷺ) сөйлеген кезде барлық сахабалар үнсіз қалып, бастарын иіп тындайтын. Көпшілік бір нәрсеге күлсе, ол тек күлімсіреп қоятын. Егер бөтен біреу оған құрметсіздік жасап, дөрекі сөйлейтін болса, Пайғамбарымыз (ﷺ) оны сабыр етіп, үнсіз тындайтын.

Пайғамбардың (ﷺ) көркем мінез туралы айтқан хадистері:

«Мен үшін сендердің ең жақсыларың - көркем мінезділерің» (Бухари)

«Иман келтірушілердің ең иманы толығы – көркем мінезділері. Сендердің ең жақсыларың – әйелдерің үшін жақсы мінезді болғандарың» (Термези)

«Ізгілік – жақсы мінез» (Муслим).

Ирандықтар ислам дінінің шиизм ағымын ұстанушылар болғандықтан, олардың мәдениеті мен әлеуметтік өмірінде, адамдардың өзара қарым-қатынасында шиизмнің ықпалы аса зор екендігін көреміз. Шииттер (араб.: *شيعة* — топ, ағым) - Мұхаммед пайғамбардың өлімінен кейін пайда болған ағым. Шииттер (шиғалар) Әли ибн Әбу Талибіті Пайғамбардан кейінгі билікке ең лайықты адам санап, алғашқы халифтерді мойындамайды. Олар билікке тек Әлидің ұрпағы лайықты деп санайды. Олардың ойынша Әлидің ұрпағынан 12 имам шығып, оның он екіншісі қазір «ғайыпта». Ирандықтардың мәдениетіндегі ерекше құбылыс «та'арофты» зерттей отырып, оның қалыптасуының себептерінің бірі дін, оның ішінде шиизм деп айтуға толық негіз бар. Оны төмендегі мысалдардан көруге болады.

Бір күні Хусейн әкесі Әлиден Пайғамбарымыздың (ﷺ) мінезі жайында айтып беруін өтінеді. Сонда хазірет Әли Пайғамбарымыздың (ﷺ) мінез-құлқын былайша сипаттап береді: «Пайғамбарымыз күлімсіреген жүзді, мінезі жақсы, нәзік жүректі еді. Ешқашан дөрекі немесе сыңаржақты емес еді. Аузынан ешқандай да жаман сөз шықпайтын. Өзгелердің қимылы мен әрекеттерін сынамайтын немесе жамандамайтын. Ұнатпаған бір әрекетті байқаса ештеңе айтпайтын және оған көңіл бөлмейтін. Егер сондай қылық көрсеткен адам өз әрекетін дұрыс санайтын болса, ол адамды айыптамастан, жүрегін ауыртпастан ол әрекеттен бас тартатын. Немесе ондай жағдайда ештеңе айтпай астарлап сөйлеп, ұнатпағанын жеткізетін [6, 1].

Имам Әли:

تسا بدا تفارش نىرترب «بَدَأَ الْفِرْسَانُ لُضْفًا» - (Бартарин шарафат адаб аст) «Ең ізгі қасиет – әдеп»

تسا مدمه نىرترب و رواى نىرترب هب، كىن بدا «نِىرَقَ لُضْفًا وَ رِزَاوْمَ رِئِخَ بَدَأَ الْفِرْسَانُ» - (Адаб ник, бехтарин иавар ва бартарин хамдам аст) «Әдеп – жақсылық, ең жақсы көмекші және ең жақсы серік» деген екен. [7, 5085].

Иран халқында «тавазо» («عضاوت») «қарапайымдылық, ұстамдылық/бойұсынушылық» деген ұғым кең таралған. Оның «та'арофтың» пайда болуына тікелей байланысы бар екендігін төмендегі мысалдардан көруге болады. «عضاوت» дегеніміз этикалық ғылымда - бойұсынулық мен кішіпейілдік дегенді білдіреді. Басқаша айтқанда, адам өзін өзге адамдардан ешқандай артықшылығы жоқ, сондықтан олардан өзін жоғарымын деп санамау керек, ол өз іс-әрекеті мен сөз сөйлеуде өзгелерге зор құрметпен қарап, оларды жоғары қояды. «عضاوت» мағынасы - «شيوخ نادانورف، لذت، شيوخ نادانورف» - өзін төмен түсіру, кішіпейілділік, қарапайымдылық [8, 6211].

Имам Әли былай деген: «دی شاپ دت شاد عضاوت» (Тавазо' доште башид) Мағынасы: «Қарапайым бол. Өзгелерден өзінді төмен ұста».

Имам Әли мен одан кейінгі имамдардың хадистерінде «тавазо'» туралы көп айтылған. Ал, діни уағыздар мен хадистерді бала кезден естіп өскен ирандықтар өз мәдениетіндегі ерекше құбылыс «та'арофтың» пайда болып, оның күнделікті тіршілігінде кең қолданысқа енгенін, халықтың этно-психологиялық ерекшелігіне айналғанын байқамай да қалды.

Жергілікті халықтың діни құндылықтарға назар аударуы жалпы дәстүрлі этникалық мәдениеттің туындау аспектілерінің бірі болып табылады [1, 20].

Сыпайылық нормалары мен қағидалары халықтың түрлі философиялық мектептерінде және имамдардың сөздерінде де бекітілген. Сыпайылық пен әдепке қатысты мақал-мәтелдер де парсы әдебиетінде баршылық: «گرزب ات شاپ بدا اب، تسا بدا هجى تن ى گرزب» (Бозорги натидже-йе адаб аст, ба адаб баш та бозорги шави) «Сыпайы болыңыз, өйткені сыпайылық – ұлылықтың нәтижесі», «تسا ىن اگدن ز تا ى ح با بدا» (Адаб аб-е хайат-е зендегани аст) «Әдептілік – өмірге нәр беруші», «تسا ن ادرم رس جات بدا هک اق ح» (Хагган адаб тадж-е сар-е мардан аст) «Шындығында, әдеп – ерлердің басындағы тәжі» және т.с.с. [9, 58].

Сыпайылықтың маңыздылығы зайырлы мәтіндерде, мысалы Хафиз поэзиясында (XIV ғасыр) көрініс тапқан, бұл жерде де бұл тезис діни-догмалық сипатқа ие. Хафиз: «Құдайды мистикалық тану жолында жүрген жан үшін ең бірінші шарт – сыпайылық ережелерін сақтау» - дейді. Бұл ойды Парсы елінің монотеист алғашқы пайғамбары Заратуштраның (б.з.д. 10 ғасыр) басты ілімінен де көре аламыз: «Жақсы сөз, жақсы ой, жақсы амал».

«Та'арофтың» пайда болуының бір жағынан діни себебі бар деп пайымдасақ, екінші жағынан ежелгі парсы әдебиеті мен поэзиясы тарихына үңілсек, падишахтың өз сарайында арнайы ақындарды жинап, сол ақындардың падишахты ұлықтап, түрлі теңеулермен дәріптептеуі де «та'арофтың» қалыптасуына өз үлесін қосты деп пайымдаймыз.

Осылайша, сыпайылық қағидаттарының діни негізі - ирандық сөйлеу мәдениетінің басты ерекшелігі болып табылады, оны еуропалықтардың парсы тілін үйрену мен коммуникативтік рәсімдерді сақтау кезінде сөзсіз ескеруі қажет. Және керісінше, ирандықтарды қазіргі замануи еуропалық (оның ішінде қазақ, орыс) сөйлеу этикасы жүйесімен таныстырғанда, оның догматикалық қағидаларын емес, зайырлылық сипатын және оның көбінесе прагматикасы мен әлеуметтік-ситуациялық сәттерін ескеру қажет.

Жалпы алғанда, сыпайылық пен этикет әртүрлі елдерде және әртүрлі тілдерде көрініс тапқан, тек сыпайылықты білдіруде әр тілдің өзіндік ерекшеліктері бар. Мысалы, жапон және корей тілдерінде сыпайылықтың лексико-грамматикалық категориясы бар. Әлемдегі көптеген тілдер сияқты, орыс және парсы тілдерінде арнайы грамматикалық көрсеткіш жоқ, бірақ сыпайылықты білдірудің көптеген тәсілдері бар. Мысалы, лексикалық тұрғыдан «افطل» (лотфан) «Өтінемін», «دىنک تب ح م» (Мохаббат конид) «Өтінемін, сүйіспеншілік танытыңыз».

Н.И. Формановская сыпайылықтың рөлі және оның сөйлеу этикетімен байланысы туралы былай деп жазады: «Сыпайылықты вербализациялау рөлін сөйлеу этикетіне жатқызуға болады, бірақ бұл жердегі байланыс күрделірек: сөйлеу этикеті де, сыпайылық та адамдардың бір-бірімен дұрыс қарым-қатынас жасауы үшін қабылданған ережелерді жүзеге асырады. Дегенмен де сөйлеу этикеті коммуниканттардың бір-бірімен қатынас орнатуына, оның сақталуы мен үзілуіне негізделеді. Сондықтан да сөйлеу этикетінің басты атқаратын қызметі - қабылданған әлеуметтік қатынастар мен иерархиядағы жоғары/төмен/тең және өзінікі/бөтен деген статус аясында қарым-қатынас орнату болып табылады [8, 126].

Сөйлеу этикетінің жоғары/төмен/тең және өзінікі/бөтен деген статус аясында қарым-қатынас орнату қызметі парсы тілінде кең көрініс тапқан.

«Та'ароф» дегеніміз адамның өз халқынан алып, бойына сіңіретін қасиеті және ол қасиетті өзіне сіңіруінің себебі: тәрбиелеуші халықты кішіпейілділік пен ақкөңілділікке үндейді және дөрекілікке тиым салады. «Та'ароф»- бұл ізгі ниетті сөз сөйлеу мен игі істер, жақсы іс-әрекеттер, қарияларға құрмет көрсету мен кішілерге сабырлылықпен қарау [11, 10].

Қорытынды. Ирандық мәдениеттің ерекше қыры болып табылатын «та'ароф» тарихи тамыры сонау тереңнен бастау алып, исламнан нәр алып, парсы халқының әдет-ғұрпы мен мінез-құлықтық нормасына енген мәдени құбылыс. Ирандықтардың ішкі рухани мәдениеті мен этнопсихологиясын тануда басты назарды осы ерекше құбылысқа аудару қажет. Шетелдіктер ирандықтармен сөз алмасу барысында әсіресе, келіссөздер жүргізу барысында ирандықтардың ұлттық мінез-құлқының ерекшеліктерін ескеруі керек. Қазіргі ауыз екі тілде ғана емес, жазба тілде де, әсіресе ресми хат алмасуларда көрініс тапқан «та'ароф» жеке зерттеуді қажет етеді. Бұл тақырыптың қазақстандық ирантанушылар тарапынан зерттелмегендігі, жалпы алғанда басқа да елдердің зерттеушілері тарапынан аз қарастырылғандығы оның өзектілігін арттыра түседі. Бұл тақырып ауқымды және терең зерттеулерді қажет ететіндігі сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

1. Балпанова Н.М. философия ғылымының докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация «Этноконфессиялық қатынастар: толеранттылық мәдениетті қалыптастырудың тәжірибесі», Алматы, 2018. - 168 бет.
2. «یاضاف للماتم عن» [электрон. ресурс].-2016.-URL:<http://www.farhang-shenasi.ir/persian/node/89> (алынған күні: 21.12.2018 г.)
3. Ахмади Зейнаб. Вежливость и понятие «Та'ароф» в иранской культуре// Наука и Школа. – 2014. – № 3. – С.102–106.
4. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций// Т. В. Ларина. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 512с.
5. Ахмади Зейнаб «Вежливость в Иране и России: общее и различное»// Наука и Школа. – 2015. – № 1. – С. 167–174.
6. Сейтбеков С. «Пайғамбарымыздың (ﷺ) мінезі қандай еді?» [электрон. ресурс].-2016.-URL:<https://ummet.kz/islam-tarihy/365-paigambar-tarihy> (алынған күні: 16.01.2019 г.)
7. ح 1، چ، میمالسا تاغی لبت رفتد، مق، ملکل اررد و مکحل اررغ فی نصت، یت یارد ی فطصم 5075 . – Кум: Таблиғат-е Ислами, 1988. –626с.
8. «ادخده ممان تغل»، ادخده ربکا یلع 6211، ص 4، ج، – Тегеран: Чап-е Данешгах-е Техран, 1999. –67265с.
9. لامج رشن، مق، نایس راپ ممان تمکح، یرهب ا یردی ح اضرمالغ 1، چ، 1385، ص 58. – Кум: Джамаль, 2006. –1385с.
10. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. – М.: 2007. –480 с.
11. «انسانش نخس»، لی عامسا یناکا 1346.- Тегеран: Ибн Сина, 1968. – 1346с.

М.М. Абишева, А.М. Курбанбаева

Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

«Та'ароф» - главный аспект иранского менталитета

Аннотация. В статье рассматривается национальная специфика вежливости в иранской культуре, выявляется универсальное и особенное, описываются факторы и причины культурной специфичности. Целью данной статьи является изучение этих особенностей иранского национального характера. Для достижения этой цели автор рассмотрел основные особенности иранского национального поведения и факторы их формирования. Также представлены результаты анкетирования иранских студентов с целью выявления их общих представлений о понятии «вежливость». Представлены гипотезы иранских и зарубежных исследователей о социальных отношениях в иранском обществе. Также в статье приводятся научные гипотезы о происхождении «та'арофа» и приведены примеры из хадисов, которые затрагивают разнообразные религиозно-правовые стороны жизни мусульманской общины.

Ключевые слова: вежливость, этикет, речевой этикет, «та'ароф», иранская культура.

M.M. Abisheva, A.M. Kurbanbaeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

«Ta'arof» is the main aspect of the Iranian mentality

Abstract. The article considers the peculiarities of politeness in the Iranian speech culture. It also reveals the universal and the particular, describes the factors and reasons of cultural specificity. The purpose of this article is to study these features of the Iranian national character. To achieve this goal, the author reviewed the main features of the Iranian national behavior and the factors of their formation. Results of the survey to identify the general views of Iranian students on the concept of „politeness”. The hypotheses of Iranian and foreign researchers about social relations in Iranian society are presented. The article also presents scientific hypotheses about the origin of «ta'arof» and examples from the Hadith which affect a variety of religious and legal aspects of the life of the Muslim community.

Key words: politeness, etiquette, speech etiquette, «ta'arof», Iranian culture.

References

1. Balpanova N.M. The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) “Ethno-consensual relations: experience of tolerance culture formation”, Almaty, 2018 - 168 p.
2. Nematolla Fazeli Ta'arofe Irani [«Iranian ta'arof»]. Available at: <http://www.farhangshenasi.ir/persian/node/89> (accessed: 21.12.2018).
3. Ahmadi Zeinab Vezhlivost i ponyatie «ta'arof» v iranskoj kulture [Politeness and the concept of “Ta'arof” in Iranian culture], Nauka i kultura [Science and School], **3**, 102–106 (2014).
4. Larina T.V. Kategoriya vezhlivosti i stil kommunikatsii: Sopostavlenie anglyiskikh slov i ruskikh lingvokulturnikh traditsii [«Politeness category and communication style: Comparison of English and Russian linguistic and cultural traditions»] (Handwritten monuments of Ancient Russia, Moscow, 2009).
5. Ahmadi Zeinab Vezhlivost v Irane i Rossie: obchee i razlishnoe [«Politeness in Iran and Russia: a common and different»], Nauka i kultura [Science and School], **1**, 167–174 (2015).
6. Seitbekov S. Paighambarimizdin minezi kaday edi? [«What was the character of our Prophet?»] Available at: <https://ummet.kz/islam-tarihy/365-paigambar-tarihy> (accessed: 16.01.2019).
7. Mustafa Derayati [«Tasnif Karr ul-hokm va dar ul-kalam»], (Qom:Tablighate Islami, 1988).
8. Ali Akbar Dehkoda Loghatname-ye Dekhoda [«Dictionary of Dekhoda»], (Chap-e Dan-echgah-e Tehran, Tehran, 1999).
9. Gholamreza Heydari Abheri Khakmatname-ye Parsian [«Parsian wisdom»], (Jamal publishing, Qom, 2006).

10. Formanovskaya N. I. Reshevoe vzaimodeistvie: kommunikatsia i pragmatika [«Speech interaction: communication and pragmatics»] (Ikar, Moscow, 2007).

11. Ekani Esmaeil, [«Sohan shenasi»], (Avicenna Publishing House, Tehran, 1968).

Сведения об авторах:

Әбішева М.М. – т.ғ.к., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Халықаралық қатынастар факультетінің доценті, Сатпаев к-сі 2, Астана, Қазақстан.

Қурбанбаева А.М. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Халықаралық қатынастар факультетінің 1 курс магистранты, Сатпаев к-сі 2, Астана, Қазақстан.

Abisheva M.M. – PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Faculty of International Relations, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan.

Kurbanbaeva A.M. – First year master’s degree student of the Faculty of International Relations, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 109-117

<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

МРНТИ: 11.11.25

С.З. Ахметова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: sabinazz15@gmail.com)

Роль Республики Корея в глобальном управлении: южнокорейские инициативы в составе «Группы 20» (G20)

Аннотация. Данная статья посвящена определению значения «Большой двадцатки» в глобальном управлении, а также анализу предлагаемых Республикой Корея инициатив на полях саммита «двадцатки» для разрешения сложных проблем современности. При написании настоящей работы были применены качественный, аналитический, сравнительный методы и метод обобщения. Основная часть статьи повествует о формировании G20, структуре форума и ее роли на современном этапе развития человечества, далее автором подробно исследованы результаты проведенного в 2010 году саммита в Сеуле, после чего было уделено внимание предлагаемым Южной Кореей инициативам в рамках проводимых с 2010 по 2018 годы форумов. Более того, была выявлена средняя оценка успешности выполнения задач, утверждаемых участниками «Группы 20».

Ключевые слова: межгосударственное взаимодействие, проведение саммита, коммюнике, глобальное управление, развитие, защита окружающей среды, «Большая двадцатка», экономическая стабильность.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-109-117>

Введение. Сегодня многие проблемы требуют беспрецедентного международного сотрудничества. Распространение оружия массового уничтожения (ОМУ), терроризм, угрозы кибербезопасности, изменение климата и экономический дисбаланс между развитыми и развивающимися странами - это ряд тех вопросов, решение которых возможно только посредством сплоченного сотрудничества всех стран. Для урегулирования таких актуальных вопросов создаются специальные площадки, такие, как «Группа 20» (G20). Несмотря на то, что сверхдержавы имеют вес в мобилизации сотрудничества, их усилий недостаточно для координации всех вовлеченных сторон. Более активная позиция таких «средних сил» способствовала бы разрешению сложных проблем на современном этапе истории. Политика «средних держав» отвечает не только собственным интересам, но также приносит пользу миру. Одной из таких стран является Республика Корея. В период между 1945 и 1990-ми годами Корея трансформировалась из страны, которой была необходима рука помощи, в страну-донора. Выйдя из условий, подобных тем, с которыми сегодня сталкиваются бедные страны, Корея добивается экономического роста и ликвидации нищеты в течение короткого периода времени; эта успешная разработка рассматривается как модель сокращения масштабов нищеты. Понимание того, что обмен успешным опытом с развивающимися странами является наиболее эффективным средством помощи, привело к тому, что на сегодняшний день Республика Корея сконцентрировала свои усилия по оказанию международной помощи: на развитии людских ресурсов на основе технического сотрудничества и передаче опыта экономического развития. Программы модернизации в сфере «зеленой экономики», международного сотрудничества в области развития, а также позитивная динамика корейской экономики и сильные позиции в своем регионе позволяют продемонстрировать влияние, которые могут оказывать средние державы на глобальном уровне.

Дабы в полной мере раскрыть эту тему необходимо было прибегнуть к качественному, сравнительному, историческому, аналитическому методам и методу обобщения.

Цель данной статьи – выяснить, насколько корейские инициативы в сфере глобального управления, а именно в рамках форума «Группа 20» (G-20), являются эффективными.

Так как же добиться международного сотрудничества в условиях неимения глобального централизованного правительства? Как регулировать вопросы, касающиеся всех и каждого? Кому же дана возможность называться полноправным актором в урегулировании вопросов планетарного характера?

Автор прибегнул к историческому методу исследования, чтобы попытаться ответить на вышеизложенные вопросы. После окончания второй мировой войны под глобальным управлением (далее - ГУ) было общепринято понимать межгосударственные отношения. Но формирующиеся конфигурации власти начала 21 века вынудили пересмотреть данный вопрос. Сейчас ГУ сложилось в сложную систему формальных и неформальных, правительственных и неправительственных институтов, которые также имеют возможность взаимодействия между собой по определенным вопросам в разных сферах. Стоит не забывать, что каждая сторона имеет разный успех в той или иной проблематике [1].

Решение в сложившейся непростой ситуации нашлось. Были сформированы специализированные платформы узкого профиля: саммиты Международного Валютного Фонда, Всемирного банка или «Большой восьмерки». Недосток вышеперечисленных мероприятий заключался в непропорционально большой представленности конкретных стран, а именно европейских государств и Америки, что шло в разрез с самим понятием о глобальном управлении. Мировой экономический кризис 2008 года, который произошел после краха американского инвестиционного банка Lehman Brothers, показал нам неспособность и малоэффективность диалога узкого круга лиц. Была выявлена необходимость тесной кооперации не только крупных держав, но и так называемой «средней силы», которая представляла бы интересы всего человечества. Итак, миру был представлен механизм нового образца, начало которого было положено в 1999 году и одобрено на саммите «Группы восьми». «Группа двадцати» предстала в качестве форума по борьбе с последствиями Азиатского финансово-экономического кризиса 1997 года, в котором принимали участие министры финансов и управляющие центральных банков «Большой двадцатки». Изменения формы проведения мероприятий произошли после финансового кризиса 2008 года.

«G-20» представлен 19 странами (Аргентина, Бразилия, Австралия, Германия, Индия, Великобритания, Южная Корея, Индонезия, Япония, Китай, Италия, Канада, Мексика, Россия, США, Саудовская Аравия, ЮАР, Турция, Франция) и ЕС, осуществляющими диалог не только с сильнейшими экономиками мира, но и с международными финансовыми институтами – МВФ и Всемирный Банк. На долю этих государств приходится до 90% мирового ВВП и 2/3 населения планеты, именно это выправляет картину, сложившуюся во второй половине 20 века.

Идея создания данной «группы» возникла на фоне различий во взглядах на международную систему членов «семерки». За образование нового органа голосовали США, Великобритания и Япония при условии ограничения возможностей нового механизма, Канада также видела плюсы, так как в консенсусе участвовало бы большее количество представителей стран. Против выступили Италия и Франция, опасаясь, что произойдет подрыв положения и значения МВФ [2].

14-15 ноября 2008 года в Вашингтоне, округ Колумбия, состоялась первая встреча «двадцатки» в виде саммита для лидеров крупнейших развитых (Индия, Китай, Индонезия, Республика Корея) и развивающихся стран. Поскольку на развивающиеся страны приходится более половины мировой экономики, развитые страны уже не могут эффективно справляться с глобальным экономическим кризисом без сотрудничества с развивающимися

экономиками. Инициаторами встречи именно глав государств стали президент Франции Николя Саркози и премьер-министр Великобритании Гордон Браун. Этот период был ознаменован еще и окончанием срока правления президента США Джорджа Буша, и приходом к власти Барака Обамы, который также стал участником встречи, но воздержался от активного участия. Самый горячий вопрос саммита – финансовое регулирование как потенциальное средство предотвращения следующего кризиса. Были приняты решения об отказе от протекционизма, выводы о необходимости выявления общих подходов к способам борьбы с кризисом [1]. Самой главной задачей саммитов обозначилось сохранение финансовой стабильности в мире.

Первые два года после образования финансовой «двадцатки» кресло председателя было закреплено за Министром финансов Канады Полом Мартином. Впоследствии должность председателя (имеет право занимать пост на протяжении одного года) переходит от страны к стране. В рамках «группы» действует правило «управляющей тройки», состоящей из прошлого, нынешнего и будущего председателя «Большой двадцатки» [2]. Задачи «тройки» заключаются в обеспечении преемственности, последовательности рассмотрения вопросов на форуме, а также отчетности, прозрачности и легитимности принимаемых решений, соблюдение последнего гарантирует сторона (outreach), не входящая в состав группы. «Тройка» является «первым кругом» консультаций по повестке дня и содержанию документов, уже после они выносятся на обсуждение всех сторон.

В сентябре 2009 года в Питсбурге состоялось третье по счету собрание, где «двадцатка» была обозначена «как главный форум международного экономического сотрудничества». Теперь его повестка дня вбирает в себя вопросы экономического и финансового характера, а также проблемы устойчивого развития, сельского хозяйства, торговли, энергетики, изменения климата, гендерного равенства, миграции, транснационального терроризма, пандемии и борьбы с коррупцией. Мы стали свидетелями трансформации из антикризисного форума в форум экономического развития [1]. Также была выбрана страна, которая проведет саммит нового формата на своей территории – выбор пал на Южную Корею.

Так, в 2009 году главенствующую должность занимала Великобритания, в 2010 году – Республика Корея, в 2011 – Франция, в 2012 году – Мексика, в 2013 году – Россия, в 2014 году – Австралия, в 2015 году – Турция, в 2016 году – Китай, в 2017 году – Германия и в 2018 году – Аргентина. В следующем году саммит пройдет в Японии.

Решение о проведении саммита G20 в Южной Корее стало возможным благодаря доверию и ожиданиям международного сообщества в отношении руководства, которое Корея продемонстрировала на первом и третьем саммите G20. Причиной этому служит факт быстрого восстановления после кризиса 2008 года, когда экономика страны пострадала от вялого экспорта и экономического спада. Хотелось бы отдельное слово посвятить активной позиции Республики Корея в двух предыдущих саммитах, что является немаловажным фактором при выборе его места проведения.

На первой встрече G20 в Вашингтоне в ноябре 2008 года президент Ли Мён Бак предложил сделать еще один шаг, чтобы в течение следующего года не допустить дополнительных торговых и инвестиционных барьеров для предотвращения протекционизма. На второй сессии Лондонской конференции в апреле 2009 года, основываясь на опыте валютного кризиса, корейская делегация продвигала идеи международного сотрудничества на основе международного принципа распоряжения активами и расширения бюджетных расходов для стимулирования экономики [9].

Республика Корея стала первым азиатским и не входящим в «восьмерку» организатором саммита «G20», получив высокую оценку за организацию безаварийного мероприятия. В качестве средней силы Республика Корея позиционирует себя как посредника на двух фронтах: между Китаем и Соединенными Штатами и мостом между развитым и развивающимся миром [3].

11-12 ноября 2010 года в Сеуле был проведен пятый саммит G20. Основная экономическая тема саммита «двадцатки» - противодействие так называемым «валютным войнам». По итогам саммита было принято решение не допускать чрезмерных колебаний валютных курсов, а также воздерживаться от конкурентной девальвации валют, направленной на стимулирование экономического роста. В своем окончательном заявлении двадцать лидеров наиболее влиятельных стран обязались работать вместе и воздерживаться от протекционизма и конкурентной девальвации валют. Предотвращение дополнительной валютной войны может быть практическим результатом.

На саммите в Сеуле «Большая двадцатка» взяла на себя 153 обязательства. Эти обязательства, определенные исследовательской группой G20 и Высшей Школой Экономики, взяты из официальной декларации лидеров саммита G20 и документа саммита в Сеуле. Они охватывают 14 проблемных областей, от финансов до институционализации саммита G20. Большинство обязательств относятся к проблемным областям экономики и развития: 28 обязательств (18% от общего объема обязательств) касаются макроэкономических проблем; 24 обязательства (16%) относятся к финансам; 22 обязательства (14%) находятся в стадии разработки; 17 обязательств (11%) сосредоточены на торговле; и 16 (10%) обязательств покрывают реформу международных финансовых институтов (МФИ) [4].

По конкретному участнику выполнения приоритетных обязательств Сеульского саммита Австралия занимает первое место с показателем +0,85 (93%). За ней следует Европейский Союз на уровне +0,82 (91%). Затем идут Франция, Италия и Великобритания на +0,77 (89%). Самые низкие показатели - Турция +0,17 (59%), Саудовская Аравия + 0,08 (54%) и Аргентина - 0,08 (46%). Самые высокие оценочные обязательства - обязательства по бюджетной консолидации и улучшению инфраструктуры с чрезвычайно высоким средним баллом +0,90 (95%). Самые низкие оценки были по обязательствам международного сотрудничества на уровне 0,05 (53%) и торговле - на уровне 0,05 (48%) [4].

За период с 13 ноября 2010 года по 19 октября 2011 года члены G20 достигли среднего итогового научного показателя соответствия +0,50, что соответствует 75% по популярной процентной шкале. Эта окончательная оценка соответствия является значительным увеличением по сравнению с окончательной оценкой соответствия 64 % по приоритетным обязательствам, оцененным на саммите G20 в Торонто в июне 2010 года.

Отходя от статистических данных, хотелось бы акцентировать внимание на предлагаемых корейцами проектах в рамках сеульского форума. Присутствующие лидеры стран-участниц стали свидетелями выступлений Лим Вон Хёка, директора и политического обозревателя Центра международного развития при институте развития Кореи, и Хан Сын Су, бывшего премьер-министра Южной Кореи, председателя Института глобального зеленого роста, представших в качестве спикеров от Кореи на саммите в Сеуле. Господин Лим утверждал, что «Большая двадцатка» должна сосредоточиться на том, чтобы помочь развивающимся странам выйти за рамки удовлетворения основных потребностей людей и обеспечить самостоятельный рост. С этой целью G20 должна создать интерактивную информационную платформу, где развивающиеся страны могут получить доступ к опыту и знаниям стран-членов G20. Сеть должностных лиц и экспертов, обладающих глубокими знаниями о проблемах развития, должна работать со странами-партнерами, чтобы совместно выяснить, что действительно работает в местном контексте, и в то же время использовать в качестве полезных ссылок подходы, используемые успешными странами в Азии и в других регионах [5].

Республика Корея, в лице господина Хан Сын Су, выдвинула свои инициативы в области «зеленого развития», а именно избрать низкоуглеродистый, «зеленый рост» в качестве новой парадигмы для всего мира, подкрепляя свои слова тем фактом, что 15 августа 2009 года по случаю 60-й годовщины основания Республики Корея президент Ли Мён Бак провозгласил «низкоуглеродистый, зеленый рост» новым национальным видением Кореи.

Также бывший премьер-министр высказал интересную мысль о связи экологической среды и мировой экономической картины [6].

В рамках саммита рабочая группа по созданию зеленых рабочих мест согласилась установить надежную цену на углерод, расширить масштабы исследований и разработок, как можно быстрее ликвидировать субсидии на ископаемое топливо и разрешить свободную торговлю экологическими товарами и услугами.

Исходя из вышеизложенного, можно прийти к выводу о необходимости более глобального сотрудничества в вопросах экологии и энергетики, тогда усилия мировых лидеров будут иметь важнейшее значение для стабильного и устойчивого прогресса мировой экономики. Таким образом, роль глобального сотрудничества будет более подчеркнута, и усилия, направленные на низкоуглеродное общество, могут стать первым краеугольным камнем такого согласованного сотрудничества для всеобщего будущего, так в 2011 году президент Кореи Ли Мён Бак открыл шестой саммит «Группы двадцати» в Каннах (Франция), темой которого было обозначено предотвращение угрозы нового витка глобального экономического кризиса [7].

Заседание «Группы 20», которое состоялось в Южной Корее, имело смысл как первая отправная точка институционализации саммита, как первая практическая встреча с момента его создания. Будучи председателем встречи, Южная Корея играла ведущую роль во всем процессе саммита, а также в разработке повестки дня, дебатах и совместной декларации. Это помогло корейцам укрепить свое положение как постоянного участника «Большой двадцатки» и собственной роли на международной экономической арене [9].

Но после проведенного сеульского заседания, корейцы не отошли от стратегии активного участия, предлагая все новые и новые инициативы ради сокращения экономических различий между развитыми и развивающимися странами. Примером мог бы послужить очередной саммит «двадцатки», проведенный в Санкт-Петербурге в 2013 году. Корейскую делегацию на тот момент возглавляла избранная новым президентом страны - Пак Кын Хе. На полях форума прошла встреча глав Российского и Корейского государств, корейской стороной была выдвинута идея строительства железной дороги, соединявшей бы через Россию Европу и Дальний Восток в рамках программы «Евразийская инициатива».

В 2014 году в австралийском Брисбоне на девятом форуме «двадцатки» корейской стороной был предложен проект, в новой для саммита сфере, цифровой экономики – «Инновации в производстве 3.0». Основное внимание уделяется связи производства с информационными технологиями. Вопросы цифровой экономики были впервые включены в повестку дня «Группы двадцати» на саммите в Анталье в 2015 г. Что касается развития и сотрудничества в области цифровой экономики, то «Группа двадцати» обладает следующими достоинствами. Во-первых, ограниченное число членов позволяет ей повысить эффективность принятия решений. Во-вторых, некоторые ее члены, такие как США, Япония, Республика Корея, Китай и Германия достигли значительных успехов в развитии цифровой экономики [1]. В 2018 году агентство «Bloomberg» опубликовало результаты своего ежегодного исследования инновационности экономик стран мира за 2018 год, согласно которым рейтинг уже в 6-й раз возглавила Корея, на втором месте Германия.

Помимо успехов в сфере «интернет-экономики» Корея проявляет свои лидерские качества в вопросах международных и региональных конфликтов. Ангела Меркель в рамках саммита в Гамбурге высказала свою благосклонность и поддержку решений, принимаемых Мун Чжэ Ином в мирном урегулировании корейского вопроса. На саммите 2018 года в Аргентине Мун Чжэ Ин, нынешний глава Республики Корея, и президент США Дональд Трамп провели встречу, посвященную проблеме денуклеаризации КНДР. Также лидер США высказал свое намерение провести вторую встречу с Ким Чен Ыном.

Ниже будет приведена таблица, благодаря которой можно заметить, что Южная Корея заняла устойчивую позицию в вопросах выполнения задач, принимаемых в рамках форумов «Большой двадцатки». В процессе изучения документации саммитов, автором не было зафиксировано игнорирования корейцами каких-то определенных пунктов. Каждая задача была оценена либо 0, либо 1.

При оценке результатов саммитов аналитическим центром «Группы двадцати», объединяющим в себе исследователей со всего мира, используется особая форма оценивания. Индивидуальные баллы назначаются по шкале, где +1 указывает полное соблюдение заявленного обязательства, 0 присуждается за частичное соблюдение или работу в процессе, и -1 зарезервировано для тех стран, которые не соблюдают обязательства или которые принимают действия, прямо противоположные заявленным обязательствам [4].

Таблица 1

Выполнение задач, определенных «Группой 20»

Страна и год проведения саммита «Группы 20»	Южная Корея, 2010	Франция, 2011	Мексика, 2012	Р Ф , 2013	Австралия, 2014	Турция, 2015	К и т а й , 2016	Германия, 2017
Общий средний балл соответствия	75%	77%	78.5%	72%	71%	77%	80%	87%
Средний балл соответствия Республики Корея	+0.46 73%	+0.60 80%	+0.62 81%	+0.38 69%	+0.65 82.4%	+0.53 76%	+0.68 84%	+0,71 75%

Источник: Munk School of Global Affairs and Public Policy. Trinity College of University of Toronto. G20 Information Center (Available at: <http://www.g7g20.utoronto.ca>).

Максимальный результат выпадает на саммит в Ханчжоу, Китай, в 2016 году (84%), а минимальный, 69 %, на Санкт-Петербургский форум 2013 года. Исходя из результатов 2010-2017 годов, можно выявить средний успех Южной Кореи в выполнении задач, оформленных в коммюнике, который составил 77.8%. Также можно отследить динамику успеха проведенных саммитов в период с 2010 по 2017 годы, где максимальный показатель равен 87% выполненных задач, выпадает на предпоследний саммит, проведенный в Гамбурге, Германии, в 2017 году.

Благодаря своему неформальному характеру «Группа двадцати» приобретает гибкость, необходимую для выработки эффективных компромиссов между странами-участницами с различными интересами. Несмотря на то, что решения не имеют обязательной юридической силы с 2008 по 2014 год, 71% всех решений «двадцатки» были выполнены ее членами.

Выводы. После финансово-экономического кризиса 2008 года некоторые международные институты экономического регулирования, в частности «G8», проявили свою неэффективность и неспособность в вопросе сохранения мировой экономической стабильности. Была выявлена необходимость тесной кооперации не только крупных держав, но и так называемой «средней силы». Поскольку на развивающиеся страны приходится более половины мировой экономики, развитые страны уже не могут эффективно справляться с глобальным экономическим кризисом без сотрудничества с развивающимися

экономиками. Так возникла необходимость создания «Группа двадцати», которая стала одним из лидеров «мягкой силы», что является основой глобального управления. Политика «средних держав» отвечает не только собственным интересам, но также приносит пользу миру. Одной из таких стран является Республика Корея.

Вызывая интерес выдвигаемыми инициативами, страна закрепила за собой имидж ценного члена «Большой 20». Позиционируя себя как мост между развитыми и развивающимися странами, а также проводя политику активного участия, Корея стала первым азиатским и не входящим в «восьмерку», организатором саммита «G20», дата проведения которого выпала на 2010 год. Корейцы предложили вниманию участников и приглашенных гостей саммита в Сеуле ряд инновационных проектов, таких как тепловые сети «Smart Grid» или новую единую для всего мира низкоуглеродную парадигму. Заседание «Группы 20», которое состоялось в Корею, имело смысл как первая отправная точка институционализации саммита.

После проведенного сеульского заседания Южная Корея не отошла от стратегии активного участия, предлагая все новые и новые инициативы ради сокращения экономических различий между развитыми и развивающимися странами. Будь то «Евразийская инициатива» Пак Кын Хе, предложенная на российском форуме 2013 года, или проект в сфере цифровой экономики «Инновации в производстве 3.0» - все они нашли отклик среди участников «Большой двадцатки». Более того, Корея проявляет свои лидерские качества в вопросах международных и региональных конфликтов. Активная позиция Республики Кореи, проведение саммита «Группы двадцати» в Сеуле позволило ей укрепить своё положение как постоянного участника «Большой двадцатки» и собственную роль на международной экономической арене.

Список литературы

1. Го Ш., Дин В., Ланьшина Т. Роль «Группы двадцати» в глобальном управлении цифровой экономикой // Известия восточного института: сборник статей – 2016. – № 4-32. – С.76-87.
2. Торкунов А.В., Малыгин А.В. Современные международные отношения: учебник [Электронный ресурс]. – 2012. – URL: <https://nicbar.ru> - С.382-414 (дата обращения 25.12.18)
3. Fahmy M. South Korea basks in growing global role after G20 [Электронный ресурс]. – 2010. – URL: <https://www.reuters.com> (дата обращения: 10.01.19)
4. G20 information Centre 2010 Seoul G20 Summit Interim Compliance Report [Электронный ресурс]. – 2010. – URL: <http://www.g20.utoronto.ca/compliance/2010seoul-interim/index.html> (дата обращения 11.01.19)
5. G20 Information Centre An ‘Asian’ approach to global development [Электронный ресурс]. – 2010. – URL: <http://www.g7g20.utoronto.ca/books/seoul/seoul-lim-en.htm> (дата обращения 15.01.19)
6. G20 Information Centre The G20 and green growth [Электронный ресурс]. – 2010. – URL: <http://www.g7g20.utoronto.ca/books/seoul/seoul-han-en.htm> (дата обращения 18.01.19)
7. Lee Myung-bak From Seoul to Cannes [Электронный ресурс]. – 2011. – URL: <http://www.g7g20.utoronto.ca/books/cannes/g20cannes-lee-en.html> (дата обращения 20.01.19)
8. Park Dong Yung G20 summit and the Smart Grid: Korean initiatives for the future [Электронный ресурс]. – 2010. – URL: <http://cleantechies.com> (дата обращения 27.01.19)
9. 최원기 G20 정상회의 한국 유치 의미와 과제 [Электронный ресурс]. – 2010.–URL: http://news.chosun.com/site/data/html_dir/2010/09/08/2010090801553.html (дата обращения: 28.01.19)

С.З. Ахметова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Корея Республикасының жаһандық басқарудағы рөлі: G20-дағы Оңтүстік Корея бастамалары

Аннотация. Бұл мақала G-20-ның жаһандық басқарудағы маңыздылығын анықтауға, сондай-ақ біздің заманымыздың күрделі мәселелерін шешуге арналған G-20 саммиті аясында Корея Республикасы ұсынған бастамаларды талдауға арналған. Осы мақаланы жазу кезінде сапалы әдіс, аналитикалық әдіс, қорыту әдісі және салыстырмалы әдіс қолданылды. Мақаланың негізгі бөлімі оқырманға G20-ның қалыптасуы, форумның құрылымы және адам дамуының қазіргі кезеңіндегі рөлі туралы баяндайды, содан кейін Сеулдегі 2010 жылғы саммиттің нәтижелерін егжей-тегжейлі зерделіп, содан кейін Оңтүстік Корея ұсынған бастамаларға назар аударылды. G20 мүшелігімен бекітілген міндеттері табыстылығының орташа бағасы анықталды.

Түйін сөздер: мемлекетаралық ынтымақтастық, саммитті өткізу, коммюнике, жаһандық басқару, даму, қоршаған ортаны қорғау, G20, экономикалық тұрақтылық.

S.Z. Akhmetova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The role of the Republic of Korea in global governance: South Korean initiatives in the G20

Abstract. This article is devoted to determining the importance of the G-20 in global governance, as well as analyzing the initiatives proposed by the Republic of Korea on the margins of the G-20 summit to solve the complex problems of our time. The article applied a qualitative method, an analytical method, a generalization method and a comparative method were applied. The main part of the article tells the reader about the formation of the G20, the structure of the forum and the role at the present stage of human development, then the author studied in detail the results of the 2010 summit in Seoul. Attention was paid to the initiatives proposed by South Korea. Moreover, an average assessment of the success of the tasks approved by the members of the Group of 20 was identified.

Keywords: interstate interaction, summit conduction, communique, global governance, development, environmental protection, G20, economic stability.

References

1. Go S., Din V. Lan'shina T. Rol' "Gruppy dvadcati" v global'nom upravlenii cifrivoi ekonomiko [Digital Economy for Sustainable Economic Growth The Role of the G20 and Global Governance in the Emerging Digital Economy], **4-32**, 76-87 (2016) [In Russian]
2. Torkunov A.V., Malygin A.V. Sovremennye mezhdunarodnye otnosheniya: uchebnik [Modern International Relations: book]. – Available at: <https://nicbar.ru> (accessed 25.12.18)
3. Fahmy M. South Korea basks in growing global role after G20. Available at: <https://www.reuters.com> (accessed 10.01.19)
4. G20 information Centre 2010 Seoul G20 Summit Interim Compliance Report. Available at: <http://www.g20.utoronto.ca/compliance/2010seoul-interim/index.html> (accessed 11.01.19)
5. G20 Information Centre An 'Asian' approach to global development. Available at: <http://www.g7g20.utoronto.ca/books/seoul/seoul-lim-en.htm> (accessed 15.01.19)
6. G20 Information Centre The G20 and green growth. Available at: <http://www.g7g20.utoronto.ca/books/seoul/seoul-han-en.htm> (accessed 18.01.19)
7. Lee M.B. From Seoul to Cannes. Available at: <http://www.g7g20.utoronto.ca/books/cannes/g20cannes-lee-en.html> (accessed 20.01.19)
8. Park Dong Yung G20 summit and the Smart Grid: Korean initiatives for the future. Available at: <http://cleantechies.com> (accessed 27.01.19)

9. 최원기 G20 정상회의 한국 유치 의미와 과제 [G20 Summit Significance and Challenges to Attract Korea]. Available at: http://news.chosun.com/site/data/html_dir/2010/09/08/2010090801553.html (accessed 28.01.19)

Сведения об авторе:

Ахметова С.З. - Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ I курс магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Akhmetova S.Z. – first year Master degree Student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 03.20

Т.З. Қайыркен

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: kairkentz@mail.ru)

Қытай деректері мен көне түркі мәтіндерінің бірін бірі толықтыруы

(Күлтегін ескерткіші батыс бетінің 1-10 жолдары негізінде)

РК БҒМ ҒК № 05133970 жобасы аясында

Аннотация. Мақалада Күлтегін ескерткіші руникалық мәтінінің батыс бетінің 1-10 жолдарына деректанулық-тарихнамалық талдау жасалып, онда келтірілген мәліметтердің қытай деректерімен сәйкестігі, шынайылығы және деректік маңызы ашып көрсетілген. Автордың зерттеу нәтижелері мен көзқарасы мынаған саяды:

Күлтегін ескерткішіндегі руникалық мәтіннің алғашқы он жолында келтірілген деректердің ішінде Түркі қағанының алғашқы құрушылары Бумын, Естемі қағандардың атақ-даңқы, істеген істері, олардың кезінде Түркі қағанатының шығыста Хинган (Қыдырхан) тауларынан батыста Темір қапыққа дейін қоластына алып, іргелі елге айналғаны, кейін келе ішкі-сыртқы күштердің әсерінен билікте берекесіздік орын алып, түркі жұртының 50 жыл бойы Таң империясының отарына түскені, ақыр соңында халықтың қайтадан оянып күш біріктіріп Таң үстемдігін аударып тастауға бел буғаны сынды тарихи оқиғалардың бәрі дерлік Қытайдың «Цзю Таншу», «Син Таншу» секілді деректерімен толықтай сәйкес келеді. Сонымен бірге, онда қытай деректерінде айтылмаған түркі мемлекеттілігі, елдік сана-сезімі туралы тың мәліметтер кездеседі.

Түйін сөздер: Күлтегін ескерткіші, руникалық мәтін, мәтіннің батыс беті, 1-10 жолдар, қытай деректері, деректің шынайылығы, деректанулық және тарихнамалық талдау.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-118-130>

1893 жылы В.Томсен тарапынан шешіп оқылған көне түркі руникалық мәтіндері ұзақ замандар бойында тіл тұрғысынан барынша терең және жан-жақтылы зерттелді. Тіл ғалымдарының бір ғасырдан астам уақыт бедерінде жүргізген зерттеулерінің нәтижесінде тарихшылар көне түркі тарихына қатысты нақты әрі қайталанбайтын дереккөздеріне ие болды. Дегенмен бұл деректердің шынайылығын дәлелдеу үшін, біздің сол дәуірге тән өзге де тарихи деректерге жүгінудімізге тура келеді. Бұл ретте көне түркі тарихы туралы ең бай және хронологиялық шеңбері кең мәліметтер жиынтығы ретінде қытай деректерін атауға болады.

Біз көне түркілердің руникалық мәтіндерін толық қамти алмасак та, алдымен солардың ішінен ең типтік мәнге ие, мазмұн жағынан бай Күлтегін ескерткішіндегі түрікше мәтіннің батыс бетінің 1-9 жолдарына деректанулық-тарихнамалық талдау жасап, мәтіннің шынайылығы мен деректік мән-маңызын ашып беруді мақсат еттік.

Мәтіннің 1-10 жолдарының транскрипциясы³

1. Üze kök teñri, asra žayyz žer qylyntuqda ekin ara kisi oyly qylynmys. Kisi oylynda üze eñim apam bumyn qayan, istemi qayan olurmys. Olurypan türük bodunyn elin, törüsün tuta birmis, iti birmis.

3 Бұған дейін проф. түрколог К. Сарткожаулы В.Томсен, В.В. Бартольд, С.Е.Малов нұсқаларына оу бастан күдікпен қарай отырып, мәтіндердің түпнұсқасын өз қолымен қайта көшіріп, цифрлы техниканың көмегімен сараптау жасап, өшіп қалған иероглифтерді бұрынғы эстампаждар арқылы толықтырып, лингвистикалық, этно-мәдени және тарихи тұрғыдан зерттеп шықты. Нәтижесінде бұрын зерттелген мәтіндерден көптеген қателерді тапты. Бұл көбінесе Күлтегін және Білге қаған ескерткіштеріне қатысты лингвистикалық, этно-мәдени және дүниетанымдық мәндегі қателер еді. Бұл қателер бұған дейін мәтіндегі тарихи мәліметтерді тура қабылдауға белгілі дәрежеде кері әсерін тигізіп келді. Кейде бір сөздің қате аударылуынан тұтас бір сөйлемнің мағнасы ауытқып кеткен жағдайлар да кездесетін. Сол себептен, біз ескерткіштің деректік әлеуетін талдаудағы соңғы үлгі ретінде К.Сарткожаулы ұлы ұсынған транскрипция мен аударма нұсқасын негізге алдық (Сарткожаулы К. Орхон мұралары. II т. Алматы. 2012. -323.).

2. Tört buluñ qop (qoup-C.K.) žayy ermis. Sü sülepen tört buluñdaqy boduny (quup-C.K.) qop almys. Qop (quup-C.K.) baz qylmys. Başlyyuy žükündürmis, tizligig sökürmis. Ilgerü qadyrqañ žyşqa tegi kerü temir qapyyqa tegi qoondurmys. Ekin ara

3. Idi oqsyz köök türük anča olurur ermis. Bilge qayan ermis, alp qayan ermis. Bujruqy žeme bilige ermis erinč, alp ermis erinč. Begleri žeme boduny žeme tüz ermis. Any üçün elig anča tutmys erinč. Ilig tutup törüg itmis. Özi anča

4. kergeg bolmys. Žoyčy syyytčy öñre küün tuşyqda bökli čöllig el tabyač, tüpüt, apar, purum, qyyqyz, üç-quuryqañ, otuz-tatar, qyytaj, tataby bunča bodun kelipen syytamys žoylamys. Anday külig qayan ermis. Anda kisre inisi qayan

5. bolmys erinč. Oğly qayan bolmys erinč. Anda kisre inisi ečisin teg qylynmaduq erinč. Oğly qañyn teg qylynmaduq erinč. Biligsiz qayan olurmys erinč. Žablay qayan olurmys erinč. Bujruqy žeme biligsiz erinč, žablaq ermis erinč.

6. Begleri boduny tüzsiz üçün, tabyač bodun tebligyn kürlig üçün armaqčys²yn üçün inili ečili keksürtükün üçün begli, bodunlyy žoñaşurtuqyn üçün türük bodun illedük ilin yčyynu ydmys.

7. Qayanladuq qayanyn žitürü ydmys. Tabyač bodunqa beglik ury oğlyn qul boldy, silik qyyz oğlyn küñ boldy. Türük begler türük atyn² ytty. Tabyačy begler tabyač atyn tutpan. Tabyač qayanq[a]

8. kürmis. Elig žyl isig küčig bermis. Ilgerü küün toşyqda bökli qayanqa tegi sülejü bermis. Qurıaru Temir qapyyqa tegi sülejü bermis. Tabyač qayanqa ilin törüsin aly bermis. Türük qara qamy

9. bodun anča timis. «ellig bodun ertim. elim amty qany? Kimke elig qazyanur men», -tir ermis. «Qayanlyy bodun ertim. Qayanym qany? Ne qayanqa isig küčig berürmin», -ter ermis. Anča tip tabyač qayanqa žayy bolmys.

10. Žayy bolup itinü žaratunu umaduq žana içikmis. Bunča isig küčig bertükgerü saqynmaty «türük bodun ölürejin, uruşyratajyn», -ter ermis. Žoq ydu baryr ermis. Üze türük teñirisi, türük yduq žeri

Мәтінге жолма-жол талдау

(1) **1-жол.** Üze kök teñri, asra žayuz žer qylyntuqda ekin ara kisi oğly qylynmys³. Kisi oğlynda üze ečüm apam bumyn qayan, istemi qayan olurmys. «Жоғарыда көк Тәңірі, төменде қара жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы жаралған. Адам баласы үстіне ата-бабам Бұмын-қаған, Істемі қаған [таққа] отырған»-деген жолдарда Түркі халқы мен оның қағанатының алғашқы қағандарына ерекше мадақ айтылады. Осында Жер мен Көк жаралып, екеуінің арасында адам баласы пайда болғаннан бері сол қағандардың күллі адамзатты өзіне бағындырып, оларға үстемдік етіп келгені сөз болып тұр. Осылай аз-кем асыра суреттеу арқылы олардың күллі жер бетіне (Еуразия кеңістігіне) иелік еткенін жеткізеді. Бұл Түркі халқы мен қағанатының тарихына берілген ерекше баға еді. Осылай деу арқылы мәңгітас авторы ата-бабасының өткен тарихына айырықша тәнті етеді.

Мәтіндегі Бұмын⁴ және Істемі Түрік қағанатының құрылып батыс және шығыс екі қанатқа бөлінгеннен кейінгі қағандары. Қытай деректерінде елдің солтүстігіндегі түріктерді Солтүстік түрік (北突厥) немесе Шығыс Түрік деп, ал батысындағы түріктерді Батыс түрік (西突厥) деп атаған. Көне түріктер оларды «Tülis» (шығыс) және «Tarduç» (батыс) түріктері деп бөледі. Ұлан-байтақ мемлекетті осылай екі қанатқа бөліп басқару түріктердің арғы атасы ғұндардан бері келе жатқан дәстүр. Білге қаған інісі Күлтегінге ескерткіш орната отырып, Түркі қағанатының тарихындағы мемлекеттің екі қанатының іргесін қалаған осы екі тұлғаны айырықша атап көрсетеді. Бұл Түркі қағанатының батыс пен шығыс бөлігінің кейбір зерттеу еңбектерде атап көрсетілгеніндей, бір-бірінен тәуелсіз, мүлде оқшау қағанатқа бөлініп кетпегенін, керісінше, олардың дәстүр, тарих және саяси-идеологиялық тұрғыдан бір тұтас болғанын көрсетеді. Қытай деректері бойынша Бұмын (қытай дерегі бойынша 土门) шығыс түріктердің атасы, ал Істемі (室点密) болса батыс түріктердің атасы.

⁴ Бұмын қытайша Тумын (Tumen 土门).

«Суй кітабы. Түріктер баянында» айтылуынша ол екеуі ағайынды, екеуі де ұлы Ябғұның (大叶护) баласы. Түріктер ұлы Ябғұның кезіне келгенде біртіндеп күшейді(隋书.突厥传). Кейін қағанат құрып, бөлінгеннен кейін, шығыс түріктердің Түпкі ханы (орталығы) Орхон (温昆) өзені бойында болса, батыс түріктердің Түпкі ханы Іле (伊犁) өзені бойында болған.

Осындағы «Жоғарыда көк Тәңірі, төменде қара жер» тіркесіндегі (*Üze kök Teңri, asra žauuz Žer*) сөйлеміндегі «Теңгі» сөзін В.Томсен [1, 97] В.В. Радлов [2, с.4-5], Н.Оркун [3,с.22], С.Е.Малов [4, с.36] «көк аспан» деп аударса, Қ.Сартқожа бұл дұрыс емес, дұрысы байырғы түріктердің дүниетанымын, наным-сенімін білдіретін «Тәңір» - (жаратушы) деген сөз дейді [5, 60]. Дегенмен, Тәңірді қалайша «жаралды» деуге болады? -деген сұрақ туады. Соған қарағанда, ерте заманда «Көк» сөзінің «көк аспан» және «Тәңір» деген қосарланған мағынасы болуы мүмкін. Қытайлар «тянь» (天) сөзімен осы екі мағынаны қатар береді. Түрікше «тәңір» сөзі ең алғаш ғұн көсеміне байланысты Сы Мацяньнің «Шицзи» кітабында айтылады. Онда «Мөденің заманына келгенде ғұндар күшейді... Оның елі оны тәңірқұт (撑犁孤涂) деп атайды... Ғұндар аспанды тәңір дейді(匈奴谓天曰撑犁). [Тәңірқұт сөзінің мағынасы] аспанға ұқсас деген сөз» (史记.匈奴传) деген мәлімет кездеседі. Бұған қарағанда, ерте заманда ғұндар аспанды да «Тәңір» дейтін болған.

Осы абзацтағы «*Žauuz žer*» тіркесін В.Томсен «қара жер» деп [1], В.В.Радлов «темная земля» [6, 4-5; 7, 16] деп аударған. С.Е.Малов «темная земля» дей отырып, жақшаның ішіне сөзбе-сөз мағынасын «бурая» (қоңыр) деп берген [4,с.36]. Қ. Сартқожа болса, байырғы түріктердің түсінігінде «қара», «қараңғы» - жамандық символы. Соның ішінде Тәңірі тұтып отырған жерге «қара» деген сөзді мүлдем қолданбайды. Өйткені Жер-ананы (умаи yduq žer) қасиет, кие тұтқан. Мәтіндегі «*žauuz*» сөзін М.Қашқари сөздігінде «қызыл менен қара түстің ортасындағы өң» [8, III. 9-12; IV. 728] деп түсіндірген. Бұл қоңыр өң. Қазақ тілінде бұған байланысты мысалдарды көптен кездестіруге болады. Сондықтан біз «*žauuz*» сөзін «қоңыр» деп аударып отырып, қазақ тілінің қазіргі нормасына сай «сағыз жер» деп алдық,-дейді [5, 676.]. Дегенмен, «қара» мен «қоңыр» қазақ түсінігінде жақын ұғым. Қазақтар жерді кейде «*қара жер*», кейде «*қоңыр жер*» деп атай береді. Ал, «*сағыз жер*» ұғымы белгілі бір жерде сағыз топырақтың болуына байланысты айтылады. Ол дымқылдау, нығыз, сарғыш түсті топырақ. Топырақтың қасиетіне байланысты «*керсағыз*» сөзі содан шыққан. Ол кейде адам мінезіне байланысты да айтылады.

2) Түрік сөзі мәтінде «*türük*» түрінде келелі. Ол Күлтегін, Білге қаған, Түй-үкүк, Күллічор, Онгин ескерткіштеріндегі мәтіндерде **𐰉𐰺𐰽** деп жазылған. В.Томсен, В.В. Радлов, Н. Оркун, С.Е.Маловтар «*türk*», Т.Текин «*türük*» [9, 231-258], Г.Клосон «*türkü*» деп оқыған. Қ. Сартқожа Т.Текиннің оқылуын дұрыс деп есептейді. Себебі, бұл байырғы түрік тіліндегі дауысты дыбыстардың үйлесу сингармонизміне, соның ішінде қыпшақ тобының фонетикалық үйлесіміне дәл келеді-дейді ғалым [5, 68 б.]. Тарихшылар үшін этнонимнің жазылуы мен дыбысталуындағы аздаған айырмашылықтар маңызды емес, маңыздысы, Еуразия кеңістігінде айырықша із қалдырған осынау этностың және оның мемлекет атауының мәңгітас бетінде тайға таңба басқандай етіп жазылып қалғандығы. «Түрік» сөзінің тас бетінде жазылып қалуы қытай деректерінде молынан айтылатын «突厥» (*Tujue*) сөзінің баламасы «түрік» екеніне толық көз жеткізеді.

3) 1-жол. *Olurypan türük bodunyn elin, törüsin tuta birmis, iti birmis*. «[Таққа] отырып түрік (2) халқына, еліне, төріне /билігі/ тұтқа болған, қалыптастырған»: бұл сөйлемде көне түркілердің ежелден өз алдына халық екені, оның «Елі» (мемлекеті), «Төрі» (мемлекет аппараты, билік жүйесі) бар екені нақты айтылған. Осындағы «*il/el*» сөзін В.Томсен «*il*» [1, 97], В.В.Радлов «*эл*» [6, 5; 10,117,16], С.Е.Малов «*il*» [4, 28], Т.Текин «*il*» [9, 260, 232], «Древнетюркский словарьда» [11, 168-169] «*el*» деп таңбалайды. Барлық қыпшақ тілі тобында «*el*» деп атайды. Алтай тілдері тобында да, түрік тілдеріне туыс манчжур, моңғол тілдері топтарында да «*el*» деп [12, 142] қолданған. М.Қашқари сөздігінде «*el*» деп жазылған [8, I.48-25; II.10-14]. Қ. Сартқожа да В.В.Радлов пен «Древнетюркский словарьдың» транскрипциясы дұрыс деп

есептейді. «Ел» сөзінің аудармасын жоғарыдағы зерттеушілердің көбі «племенный союз» (тайпалық одақ) деп аударған [5, 68]. Дегенмен, бұл кездегі түркі қағанатын «племенный союз» (тайпалық одақ) дегеннен гөрі «мемлекет» деген дұрыс. Өйткені, ол кезде қағанаттың әр екі қанаты да төңіректегі елдермен халықаралық байланысқа шыққан болатын. Мысалы, Түркі қағанаты құрыла сала (554) Мұхан қаған Парсы патшасы Хұсрау I Анашерванмен одақ түзеді және екі жақ бірігіп 553-558 жылдары эфталиттерді жеңіп, олардың жерін бірлесіп бөліп алады. Екі ел Әму дарияны шекара етіп белгілейді. Парсылар Балх, Кабул, Тохар секілді жерлерге, түріктер Ташкент, Ферғана, Самарқанд және Бұхараға ие болады. Темірқапық (铁门关) осы кезде Тұран мен Иранның ресми шекарасы ретінде бекітіледі. [13, 189-190]. Мұхан қаған Парсы мемлекетімен қарым-қатынасын одан ары жақсарту мақсатында өз қызын Хсрау I-ге ұзатады. Одан Хормуз IV туады. Яғни, Парсы елімен байланысты жақсартуда қытайлық құдаласу дипломатиясын жолға қояды. Ибн Джарир ат-Табаридің «Пайғамбарлар мен патшалар тарихы» атты кітабындағы мәлімет бойынша, эфталиттерді түбегейлі талқандаған Істеми (Sindjibu)⁵ делінеді [13, 190]. Тарихи деректер Істеми қағанның шығыс Рим императоры Флавий Юстин II-нің кезінде онымен тығыз байланыста болғанын дәлелдейді. Бұл жағдайлар, Түркі қағанатының Істеми қаған билеген кезеңінде, шет елмен белсенді байланысқа шығып қана қоймай, кейбір халықаралық мәселелерді бірігіп шешкенін көрсетеді. Демек, осы кезде Түркі қағанаты батысы мен шығысында Парсы, Византия және Қытайдың Вэй патшалығы қатарлы мемлекеттермен терезесі тең ел ретінде қарым-қатынасқа түскен, сондай-ақ, олармен байланыста өз мүддесін алдыға қоя алатын болған. Оның үстіне, мәтінде «Төр» туралы әңгіме болып отыр. Мәтіннің В.Томсен аудармасына негізделіп аударылған қытайша нұсқасында «ел» сөзін «империя» (帝国), ал «төр» сөзін «тәртіп, жүйе» (制度) деп алған. Сол бойынша жоғарыдағы сөйлемді толық түрде «Таққа отырып, Түркі империясын, оның жүйесін орнықтырып, ретке келтірді» (既为之长, 即治理整顿突厥之帝国和制度) деп аударарды. Қ. Сартқожаұлы қазақ этно-мәдениеті мен көшпелі түркі-монғол халықтарының ел билеу дәстүріндегі линвстикалық қолданымдарға негізделіп, «Төр» сөзінің түпкі мәні, мағнасы үкмет дегенді білдіреді дейді. Әрі «Tögü» сөзін В.Томсен «құрылым» [1, 97], В.В.Радлов «правительственная власть» [14, с.16], С.Е.Малов «установление» [4, с.36], деп аударғанын алға тартады. Осылардың ішінде В.В.Радловтың аудармасы дұрыс деп есептейді. Себебі: а) Шыңғысхан империясы байырғы Түркі қағанатының құрлымын сол қалпымен қабылдаған. Түркілердің «tög» (өкімет) деген атауын өзгертпей алған. б) М.Қашқари сөздігінде tög=үйдің төрі, құрметті орын [15, III.133], «Құтадғу білікте» «үкімет» [16, 852]; Моңғолдың құпия шежіресінде - «үкімет», X-XI ғасырлардағы орта ғасырлық түрік деректерінде де «tög» сөзінің мағынасы «үкімет» (Suvannaprabhasa-Altun jaruq) болғанын көрсетеді [5, 68]. Бұдан VI ғасырдың орта кезінде көне түркілердің өз халқы, елі (мемлекеті) және ел басқаруға арналған мемлекеттік аппараты—«төрі» (үкіметі) болған деген қорытынды шығарамыз.

4) **2-3 жолдар:** «Төрт тараптағылар қарсы жау болған. Қол аттандырып төрт тараптағы халықты бағындырып, иеленген. Бағындырып бейбіт қылған. Бастыны жүгіндірген, тізеліні бүктірген. Ілгері /шығыста/ Қадырхан жынысына дейін, кері /батыста/ Темір-қақпаға дейін қондырған. Екі аралықта көк түріктердің иесі иеліксіз осылай отырар еді. Білікті қағандар еді, алып қағандар еді. Бұйрықтары /қолбасшылар/ да білікті еді, алып еді. Бектері де, халқы да түз (адал) еді. Сол үшін елді осынша тұтқан еді. Елін тұтып төрлі /билікті/ етті». Бұл мәтіндегі «Төрт тараптағылар қарсы жау болған» деген мәліметке тоқталсақ, бұл түркі халқының жужандардың (柔然) қоластында оларға темір байытушы құл(鍛奴) болып жүрген кезіне қатысты айтылған. Ал, жужан ақсүйектерінің назарында бүкіл түркі тайпалары мен олардың иеліктері толығымен жужандарға тиесілі еді. Қытай дерегі түріктердің Ұлы Ябғұның кезінен бастап күшейгенін тілге тиек етеді. 546 жылы

⁵ Ибн Джарир ат-Табари еңбегінде көзге түсетін «Sindjibu» сөзі Менандр Протектордің «Грек тарихында» (толық нұсқасы сақталмаған) «Sizibul» немесе «Dizabulus» деп беріледі. Э. Шаванн мұның бәрі Істеми атының өзгеше жазылуы, Табари еңбегіндегі «Sindjibu» сөзінің соңғы бөлігі (djibu) түріктердің ябғу лауазымын білдіреді. Ал оның алдыңғы бөлігі (Sin) оның өз аты. Сол себепті ол әсілінде Sin-jabgu деген сөздердің бірігуінен пайда болған атау дейді [17, 201 б.]. В.Томсен Theophylaktos-тың кітабынан мен тағы да «Stembis» қаған деген атты таптым дейді [18, 468 б; 19, S. 160-175.].

түріктің тели тайпасы жужандарға қарсы көтерілген кезде бумын қаған оларға бір бүйірден соққы беріп, жеңіліске ұшыратқаннан кейін, оларды толығымен өзіне қосып алады. 552 жылы Бумын жужандардың өзіне соққы беріп, оларды толық бағындырады. Жужан қағаны Анагай құсадан өзін өзі өлтіреді. Осыдан соң Түркі қағанаты ресми түрде құрылады. Ол кезде түріктердің батысында эфталиттер(嚙哒) оларға күшті қарсылас еді. Түріктер үшін оларды жеңіп, олардың қолынан Қытайға баратын сауда керуен жолдарын тартып алу керек болды. Түріктер сол мақсатта Парсы патшасы Хұсрау II Анашерванмен жақсы қарым-қатынас орнатып, 553-558 жылдардың аралығында эфталиттерді бірлесіп жойды. Шығыста қытандарды (契丹), солтүстікте қырғыздарды(契骨), оңтүстікте тоғандарды (吐谷浑) жойып, Қытайдың Батыс Вэй және Солтүстік Чжоу патшалығымен жақсы қарым-қатынас орнатады. Мәңгітастағы «Төрт тараптағылар қарсы жау болған» деген сөздің мәнісі осы. Бұл туралы Қытайдың «Чжоу тарихы», 50 бума «түріктер баянында» толық айтылады. Демек, мәңгітастағы мәліметтерді қытай деректері растайды. «Қол аттандырып төрт тараптағы халықты бағындырып, иеленген. Бағындырып бейбіт қылған. Бастыны жүгіндірген, тізеліні бүктірген» деген жолдар осы жорықтардың жалпы сипатын көрсетеді. Әрине, кез-келген жорық қалың қолдың, әскердің көмегіне сүйенеді. Мұнда сол барған жерлерін бағындырғаны, иеленгені және бейбіт еткені айтылған. Бұл шын мәнінде, ол елдерді жерімен қоса өзіне қосып алғанын көрсетеді. Ерте заман адамдары көп сөзділіктен аулақ болған. Ауқымды, ұлан-асыр оқиғаларды тиянақты бір-екі сөйлемге ғана сыйдырып отырған. Қытай деректерінде де, көне түркі ескерткіштерінде де сондай. Ал «бастыны жүгіндірген, тізеліні бүктірген» деген жолдар Түркі қағанаты мен әскерінің әлеуетін, оның жолында қарсы келер жау болмағанын көрсетеді. Бұл еш асыра айтылған сөз емес. Парсы, Византия және Қытай деректері де осы кезде көне түріктердің шынымен құдіретті ел болғанын растайды. «Ілгері /шығыста/ Қадырхан жынысына дейін, кері /батыста/ Темір-қақпаға дейін қондырған»-деген жолда Түркі қағанатының иеленген жерінің шет-шекарасы көрсетілген. Бұл да қытайлық тарихи деректерге толық сәйкес келеді. Осында тілге тиек етілетін Қыдырхан тауы манжуриядағы ұлы Хинган тауы болса, Темірқапық қытайша Тиэмэнгуан. Яғни Тұран мен Иранның шекарасы. Мұхан қаған мен сасанидтік Иран шахы Хсрау II-нің эфталиттер билігін бірлесіп жойғаннан кейінгі келіскен шекарасы. «Чжоу кітабы. Түріктер баянында»: «(Мұхан қаған еркін) батыста эфталиттерді талқандап, шығыста қытандарды бағындырып, солтүстікте қырғыздарды өзіне қосып, камалдың теріскейіндегі (塞外) құллі елдердің бәрін өзіне қаратты. Оның жері шығыста Ляохай теңізінің батысынан, батыста Батыс теңізге(西海) дейінгі он мың лилік⁶ аралықты алып жатыр. Ал, түстікте Құмдықтың(沙漠) теріскейінен солтүстікте Байқалға (北海) дейінгі алты-жеті мың лилік жер түгел солардікі»⁷ [周书.卷50, 突厥传] дейді. Осынау ұлан-байтақ қонысқа ие болғандарын мақтанышпен тілге тиек ете келе, соның бәріне өз халқын, елі-жұртын қондырғандығын баяндайды. «Екі аралықта көк түріктердің иесі иеліксіз осылай отырар еді» дейді. Бұл осы аралықтың түріктердің ешкімнің шектеуінсіз (иеліксіз) отырғанын айтады. Осыдан соң, мәтін мазмұны Түркі қағанатының алғашқы кезінде ел билеген қағандары мен бұйрықтары, бектері туралы айтады. Оларды «Білікті қағандар еді, алып қағандар еді» деп сипаттайды. Бұл жерде әңгіме 552-657 жылдар аралығында ел билеген тұлғалар туралы болып отыр. Шын мәнінде, бұл Бірінші Түркі қағанатының кезеңі. Осы кездің өзін екі кезеңге бөлуге болады: яғни, Түркі қағанаты құрылғаннан бастап, шығыс-батыс екі қағанатқа бөлінгенге дейінгі кезең (552-583 жж.) және екі қағанатқа бөлінгеннен бастап, Бірінші Түркі қағанаты жойылғанға дейінгі кезең (583-657). Бұл арада Бірінші Түркі қағанатының шығыс-батыс екі қанатқа бөлінуін көптеген ғалымдар ішкі алауыздықтан болды деп есептейді. Анығында, бұл ішкі қақтығыстан емес, ел басқарудың қажеттігі үшін жасалған шара еді. Ертедегі ғұндар да мемлекетті осылай екі қанатқа бөліп басқаратын. Алғашқы кездің айтулы қағандары ретінде Бумыннан бастап, Мұхан,

6 Ли (里)—қытайша ұзындық өлшемі, 1 ли шамамен 500 метр.
7 Чжоу кітабы周书, 50 бума, баян-42.түрік.

Істеми, Тарду, Таспар (Tuobo-佉钵) қағандарды атасақ, екінші кезеңнің айтулы қағандары ретінде Ілік (Ел 頡利) қаған мен Қара қағанды(贺鲁) атауға болады. Мәңгітас мәтініндегі «Бұйрықтары (қолбасшылар) да білікті еді, алып еді. Бектері де, халқы да түз (адал) еді» деген жолдар осы қағандардың кезінде, әсіресе Бумын, Істемилердің кезінде олардың қоластындағы бектер мен бұйрықтардың қағанға да, халыққа да адал болып, елі үшін аянбай еңбек еткенін көрсетеді. «Сол үшін елді осынша тұтқан еді. Елін тұтып төрлі / билікті/ емті» деген сөздің мағынасы төмендегі бектер мен бұйрықтардың адалдығы мен қажыр-қайратының арқасында осы аталған қағандар мемлекетті ұзақ уақыт басқарып, Елін тұғырлы етті дегенді көрсетеді.

5) 5- жол: «О дүниеге керек болды (дүниеден өтті). Жоқтаушы, жылап-сықтаушы күн шығыстағы бөккі шөлі елінен, табғач, тибет, абар, үрім, қырғыз, үш-құрыхан, отыз-татар, қытай (кидан), татабылардан бұнша халық келіп сықтады, жоқтады. Осындай күліг (даңқты) қағандар еді» деген жолдар қайталанбайтын деректер санатына жатады. Мұнда Істеми, Бумын, Мұхан, Тарду, Таспар сынды қағандардың өлімі туралы айтылады. Олардың қазасына Бөккі шөлі елінен, Табғач, Тибет, Абар, Үрім, Қырғыз, Үш-құрыхан, Отыз-татар, Қытай (кидан), Татабы елдерінен елшілер келіп, жылап-сықтағанына қарағанда бұл қағандардың осы елдерге атағы мәлім болғаны әрі ол елдерде құрметке бөленгені көрініп тұр. Бұл елдердің бір сыпырасының атауы сол кезге тән қытай деректерінде де кездеседі. Мысалы, Табғач—唐朝, Тибет—吐蕃, Қырғыз—契骨(黠戛斯), Үш-құрыхан—三姓骨利干, Отыз-татар—三十姓鞑鞴, Қидан—契丹 («Жаңа Таң кітабы», «Көне Таң кітабы»). Деректің тағы бір құндылығы— онда Абар (Авар), Үрім (Рим) секілді елдердің аты аталады. Бұл кезде Орта Азияға, он оқтар мен сасанидтердің арасына сыймай кеткен аварлар (эфталиттер) Кавказ арқылы Азов теңізінің жағасына дейін жетіп қалған еді. Ал татабыларға келсек, олар Байқалдың шығысын мекендеген түркі тілді көне этнос. Осы аталған елдердің географиясы шығыста Хинган тауынан (Бөккі шөлі елі) батыста Балқан түбегі (Үрім немесе Шығыс Рим) мен Шығыс Еуропаға (Авар), оңтүстікте Тибет пен Қытайдан солтүстікте Енесей (Қырғыз) бойына дейін созылып жатыр. Бұл деректер Түркі қағанаты құрылғаннан кейінгі оның өрлеу дәуірінде аталған елдермен тығыз қарым-қатынаста болғанының дәлелі.

6) 5-жол: «Одан соң інісі қаған болған еді. Ұлдары қаған болған еді. Бірақ інісі ағасындай болмады. Ұлдары әкесіндей болмады. Біліксіз қағандар [таққа] отырған еді. Әлсіз қағандар отырған еді. Бұйрықтары (қолбасшылары) да біліксіз еді, әлсіз болған еді»: 580 жылы Таспар қаған дүние салды. Оның дүние салуымен Бірінші Түрік қағанатының тарихындағы ең алғаш ел құрған, мемлекеттің іргетасын бекемдеген «күлік қағандардың» тарихы аяқталды. Осыдан соң, қағанаттың тарихындағы аумалы-төкпелі дәуір басталды. Мұның себебі ішкі жақтағы билік тартысы мен жекелеген кіші қағандардың басаламандығы болса, сыртқы жақтан осы кезде Қытайды бірлікке келтірген Суй патшалығының империялық сына саясаты (反间政策) еді. Бірақ Суй патшалығы Шығыс Түркі қағанаты мен Батыс Түркі қағанатын бір-біріне қарсы қойып, ортадан пайда табуды ойлағанымен, кейін Суар⁸ қағанның кезінде түріктер тарапынан келетін қауіп астында қалды. Соның бір мысалы ретінде 615 жылы император Суй Яндидің түріктер тарапынан қоршауда қалғанын айтсақ та жеткілікті. Суар (始毕) қағанның кезінде оның шет-шекарасы шығыста Қиданға, батыста Идікүтқа, оңтүстік-батыста Тоғондарға дейін жетіп, садақшыларының саны миллионнан асады [290.]⁹. Бұл Шығыс Түркі қағанатының ең дәурендеген кезі болды. Бұл кезде Суй патшалығының қысымына шыдамаған қытайдың әскери ақсүйектері мен халықты патшаға қарсы бастап шыққан кейбір қолбасшы-батырлары, мысалы, Доу Цзяндэ (襄建德), Лю Учюу (刘武周), Ван Шичун (王世充), Лян Шиду (梁师都), Суэ Цзуй (薛举), Ли Гуй (李轨), Ли Юань (李渊) қатарлылар түгелдей түрік Суар қағанның қоластына барып

⁸ Суар қаған Цимин (启民) қағанның ұлы, бұрынғы аты Доу жиши (咄吉世 немесе 吐吉), 609 жылы Цимин қаған қайтыс болған соң таққа отырған («资治通鉴», 卷175, 陈纪九, 长城公至德元年复四月壬申).

⁹ 杨建新. 中国西北少数民族史, 北京. 2012.

паналап, оның көмегімен Таң патшалығын аударып тастауға әрекеттенді әрі соңғы есепте сол мақсаттарына қол жеткізді. Түрік қағанатының басымдығы Таң патшалығының екінші императоры Тан Тайцзун таққа отырған кезеңге дейін жалғасты. 630 жылы Шығыс Түрік қағаны Ілік қаған Таң патшалығына қолға түсіп, Шығыс Түрік қағанаты толығымен Таң патшалығының боданына айналды. Дәл осы жағдайға кіріптар болудың себептері Күлтегін ескерткішінің 6-7 жолдарында нақты айтылады: *«Бектері, халқы адал /түз/ болмағандықтан, табғач халқының алдауына сенгендіктен, арбауына көнгендігінен, інілі-ағалының кектескендігінен, бектер мен халықтың ымырасыздығынан түрік халқы елдігінен, елінен айырылды. Қағандығын жүргізіп отырған қағанынан айырылды. Табғач халқына бек ұлдарың құл болды, ару қыздарың күң болды. Түрік бектер түрік атын жойды»* Түріктердің өз жүрегімен, өз аузымен жазылған бұл қорытындылар сол кезге тән тарихтың ащы шындыын жайып салады. Қытай деректері де осы айтылған жайларды растайды. Түрік Ашына әулетінен шыққан Ашына Чжун мен Ашына Сымақтың Ілік қағанға жасаған опасыздықтары мен Таң мемлекеті үшін жанын сала қызмет етуі, Таң ордасының қызына үйленіп, аттарын қытайша қоюы, «Таң мемлекетінің адал иті болуға» ант беруі жоғарыда айтылған жайлардың нақты көрінісі деуге болады. Бұл арада *«Бектері, халқы адал /түз/ болмағандықтан, табғач халқының алдауына сенгендіктен, арбауына көнгендігінен»* деген сөздердің астарында Шығыс Түрік қағанатының қоластындағы теле (敕勒), сыр-енда (薛延陀), құрықан (骨利干), тоңра (同罗), бөгу (仆固), ұйғыр(回纥), төбе(都播), цзие (结), хусюэ (斛薛), байырқу (拔野古), сысюй (思绪), хун (浑), адыз (阿跌), қыбыт (契苾), доланғы (多滥葛), байси (白霽) қатарлы 15 тайпаның көсемдерінің Ілік (頡利) қағанға бағынбай Таң мемлекетімен жасырын тіл байласып, солардың пайдасына қызмет еткені сынды жағдаяттар жасырынып жатыр. Қоластындағы бектері мен бұйрықтарының адал болмауынан, сатқындығынан Шығыс Түрік қағанаты 630 жылы жойылды. Жалғыз өзі мемлекетін, халқын қанша арашалап қалғысы келгенімен Ілік қаған қапияда сатқындардың қолына түсті. Тан патшалығына берілген ашына тайпасының ақсүйегі Ашына Чжун оны қапыда қолға түсіріп тан патшалығына тапсырып берді. Сол үшін Тан Тайцзун патшадан марапат алып, тан әулетінің қызымен некеленді. Өлгенде қабірі император қабір кешеніне жерленді. Опасыз сатқындардың кесірінен Түрік қағанатының халқы түгелімен Таң бодандығына түсті. Ашына Сымақ пен Ашына Чжунның таң империясы үшін сіңірген еңбегі «Таң кітабында» және олардың Чжаолин император қабір кешеніндегі ескерткіш тасында нақты жазылған. Таң патшалығы білікті, елін сүйген қағандардың орнына жағымпаз, өз құлқынын күйттеуші Ашына Сымақты қаған етіп қойып, түркі халқын Ішкі Қытайға–Орта жазыққа қарай көшіреді. Мақсат оларды тездікпен қытайландырып, сіңіріп әкету еді. Осы кезде жергілікті қытай төрелері көшіп келген халыққа тізесін батырып, қалағанынша езіп-қанады. Бұл жағдай ескерткіштің 7-8-жолдарында *«Табғач халқына бек ұлдарың құл болды, ару қыздарың күң болды. Түрік бектер түрік атын жойды. Табғачшыл бектер табғач атын тұтынды. Табғач қағанға бағынды. Елу жыл ісін-күшін берді»* деген сөйлемдер арқылы нақты көрсетілген. Осы ақпараттағы «елу жыл ісін-күшін берді» деген жолдың да тарихи негізі бар. мұнда ескерткішті жаздырушы Білге қаған Шығыс түркі қағанатының Таң қоластына өткен жылынан, яғни 630 жылдан 680 жылғы түріктердің таң үстемдігіне қарсы көтерілгеніне дейінгі 50 жылды есепке алып отыр. Бұл аралықта Батыс Түркі қағанаты Шығыс Түрік қағанатынан 27 жылдан соң, яғни 657 Таң қоластына түседі. Демек, Батыс Түріктің Шығыс Түрікке қарағанда Таң қоластында болған уақыты қысқа болды. Дегенмен, Білге қаған Шығыс Түріктің Таң қоластында болған уақытын жалпы түрік будынының (түрік жұртының) бодандықта болған кезі ретінде алып отыр.

7) 8- жол: *[Олар] ілгері күншығыста Бөклі қағанға дейін жаулады. Кері Темір қақпаға дейін жаулады. Табғач қағанға [басқаның] елін, төрін [билігін-үкіметін] алып берді»*. Бұл жолдар Таң патшалығының империя деңгейіне жеткен кезіндегі шет-шекарасын көрсетеді. «Таң кітабы. Батыс аймақ шежіресінде» де оның шет-шекарасы осыған сай көрсетіледі.

Яғни Таң патшалығы күшейген кезде «Батыс аймақтағы» елдердің бәрі оған елшілерін жіберді, олардың саны жүзден асты. Бәрі дерлік он мың ли жол жүріп келді. Қытай елі оның қарымжысына сый-сияпат беріп, лауазым-атақтар үлестірді, астық жеткізіп, өртендерді қаражатпен қамдады. Бұл жерлердің аумағы шығыста Көрейден (高丽), оңтүстікте Чжэнла (真腊) еліне, батыста Парсы (波斯), Тибет (吐蕃), Қырғыздардан (坚昆), солтүстікте Түрікке (突厥), Қидан (契丹), Бөкі шөлі еліне (靺鞨-Моһу)¹⁰ дейін жететін. Олар түгел жиналып «сегіз бұратана» (八蕃) деп аталды. Олардан арғы жерлер «жердің шеті» (绝域) делінді (唐书.西域传). Демек, «Темір қақпа» Істеми қағанның кезінде белгіленген Парсы мен Түркі елінің шекарасы десек, «Таң кітабындағы» «Парсыға дейін» деген дерек мәңгітас мәтініндегі «Темір қақпаға дейін жетті» деген мәліметті толықтай растайды. Яғни, VI ғасырдың 50-жылдарының соңында Тан империясының ат тұяғы Парсының шығыс шекарасы «Темір қақпаға» дейін жеткені рас еді.

Осы арада «Табұағ қаянға илін төрісін алы бермис» (Табғач қағанға елін, төрін алып берді) деген жол нені түсіндіреді? Яғни, кім кімге нені алып берді? Білге қаған інісі Күлтегін туралы жазып отырып, түркі халқының басынан өткен аса аянышты әрі өкінішті тарихты да еске салып отырады. Түркі тарихының өте өкінішті болатынының бір себебі олардың табғаштардың айдап салуымен бірінің етін бірі жегені, яғни, Таң империясының Батыс Түркі қағанатын бағындыруда тікелей бағындырылған шығыс түріктерінің қолынан пайдалануы. Олардың бәрі дерлік түрік әскерлері еді. 657 жылы генерал Су Динфанның басшылығымен Батыс Түрікке қарсы жорық жасаған Таң қосынының негізі сол түріктерден жасақталды. Шығыс түріктен талдап алынған тегеуірінді қол өз бауырларына қарсы жорықта түркінің елін, төрін Табғаш қағанға күшпен алып берген еді. Бұны айқындайтын дерек «Көне Таң кітабында» анық жазылған: «(Таң Гаоцзун заманы) сянциңнің 2 жылы (657) оң қол тұрғауыл санғұн Су Динфан (苏定方), Өнен басқағы Рэн Ясян (任雅相), кеми басқағы Сяо Сы-ие (萧嗣业), сол қол аду тосқауыл тайсанғұн, Ханғай тұтығы оғыз Боран (婆闰) қалың қолмен жазалау жорығына жіберілді. Онан тыс, оң қол қаһарлы тайсанғұн Ашына Мише (弥射), сол қол тұрғауыл тайсанғұн Ашына бүтін (步真) аға жебеуіл болып аттанды. Су Динфан қолы Ертістің (曳咥-Уехі) батыс аңғарына жеткен кезде Ашына қара бастаған Күлеке (胡祿居), Күл шорлардың (阙曷) 20 мыңнан астам атты сарбазы шеп құрып күтіп тұрған болатын. Су Динфан кеми төбенай Рэн Ясяндарды бастап олармен айқасты. Қарақшылар ойсырай жеңілді. Тұтап тарқан секілді екі жүзден астам төбе ұлысбасыларының басы алынды. Қара мен Күл шор салт атпен қашып кетті. Іле өзенінен (伊丽) өткен кезде тағы да толып жатқан сарбаздары ат-көліктерімен суға кетіп өлді. Сяо Сы-ие Қараның ордасы тігілген Мыңбұлаққа дейін қуып келді. Ашына Ми Шэ де Іле өзеніне ат басын тіреді. Чоңұт (处月), Чұмыл (处密) сияқты ұлыстар тайлы-таяғымен келіп тізе бүкті. Ашына Мишэ одан ары ілгерілеп Екіөгізге жетті, Ашына Қара Бушер тарқанға бытыраған жасағын жиып, қамал құрып, қарсы шайқас жасау туралы әмір берді. Мишэ мен Бүтін де шабуылдап, оларды қатты шығынға ұшыратты әрі Қараға Сұяб өзенінің бойында Су Динфанмен тізе қоса шабуыл жасап, оны да ойсырата жеңді. Паналау мақсатымен Қара Терғұн Шөнеу шатқа бұрылды. Олар ашығып және ат-көліктері болдырып, Шаш елінің (石国) Сұдыр қамалына әрең жетті. Қамал басы Інет тарқан алдарынан азық-түлік, арақ-шарап алып шығып, өтірік күткен болды. Олардың сөзіне сеніп қамалға кірген Қараны қамап тастады. Сяо Сы-ие Шашқа келгенде, Шөнеу шат Қараны оларға тапсырып берді»¹¹[卷194-2]. «Таң кітабындағы» бұл дерек Күлтегін ескерткішіндегі түріктен шыққан, бірақ Таң империясы үшін қызмет еткен, «ісін, күшін берген» кейбір төрелердің өз елін, төрін басқаларға жаулап алып бергені туралы деректі бірме бір дәлелдейді. Жоғарыдағы деректе олардың бірнешеуінің аты аталады. Олар Ханғай тұтығы оғыз Боран, Ашына Мише, Ашына Бүтін, Інет тарқан, Шөнеу шат. Түркі қағанатының алмағайып тарихында өз еліне, халқына қарсы шығып, Таң патшалығына

¹⁰ Мохэ (靺鞨-Моһу) елі Күлтегін ескерткішіндегі шығыстағы Бөклі шөлі елі. Мохэ (Бөклі) алғашында этнос ретінде белгілі. Олар Қыр шығыстағы Амур, Сунхуацзян өзендері мен Чанбай-шань таулы аймағында өмір сүрген. Жеті үлкен тайпадан тұрады. Олар кейінгі жүржіттердің (女真) ата-бабасы (中国历史大辞典. 下. 上海辞书出版社, 2000. 3108 б.).

¹¹ КТК|唐书, 194 бума-2, 144 баян-2, Түрік-2.

сатылған түркі төрелерінің басы да, аяғы да бұл емес. Оларды бүкіл түркі тарихының өн бойынан табуға болады. Бұдан Батыс Түркі қағанатының жойылуында Су Динфанның түркі төрелерін бірін біріне қарсы қалай ұтымды пайдаланғанын және Таң қосындарының негізі түркі, оғыз қолы екенін көруге болады. Егер олар болмағанда Су Динфанның қыстың кезінде Алтай тауын айналып, Жетісуға, Шу мен Таластың бойына дейін жорық жасауы, ең соңында Қараны Шаш өлкесінде қолға түсіруі мүмкін емес болатын.

8) 8-9 жолдар: *Türük qara qamuy bodun anča timis. «ellig bodun ertim. elim amty qany? Kimke elig qazyanur men», -tir ermis. «Qayanlyu bodun ertim. Qayanum qany? Ne qayanqa isig küçig berürmin», -ter ermis* (Түріктің күллі қара халқы былай десті: «Елді халық едім, елім енді қайда? Кімге елдік құраймыз?»)-десті. «Қағанды халық едім, Қағаным қайда? Қай қағанға күш-қуатымызды береміз?»)-десті). Бұл жолдар Түркі қағанаты жойылса да, оның халқы құлдықты, бодандықты қаламағаны, өз мемлекеті, өз қағаны болған күндерді еске алып, тәуелсіздікті аңсағаны туралы мәлімет береді. Бұл дерек түркі халқы мен оның қағандарының Таң дәуірінің жазбаларында жазылып, кейінгі қытай тарихшылары айтып жүргендей, бодандыққа қандайда бір «ұлы, мейірімді көктің ұлының шапағатына кенелу үшін» «өз еркімен» барғанын жоққа шығарады. Мұнда түркі халқының мемлекеттілігі туралы да сөз болып тұр: «*Ellig bodun ertim. elim amty qany?»*», «*Qayanlyu bodun ertim. Qayanum qany?»*» деген сөйлемдер түріктердің елді (мемлекетті) халық болғанын, ел басқарар өз қағаны бар халық болғанын және оның ешкімнен тәуелсіз болғанын тайға таңба басқандай айқындап тұр.

9) 9-10 жолдар: *Anča tip tabyač qayanqa žayu bolmys. Žayu bolup itinü žaratunu umaduq žana içikmis. Bunča isig küçig bertükgerü saqynmaty «türük bodun ölürejin, uruysyratajyn», -ter ermis. Žoq ydu baryr ermis.* (Осылай деп Табғач қағанға жау болды. Жау болып, қарсы тұрып, әрекет етіп, құлады. [Табғачқа] қайта бағынды. Бүйітіп күш-қуатын бергілері келмеді. (Бүйткенше) «Түрік халқы» қырылайық, ұрпақсыз қалайық», - десті. [Түрік халқы] жойылып бара жатты). Бұл жерде шығыс түріктерінің Таң бодандығына қарсы бірнеше рет көтеріліс жасап сәтсіздікке ұшырағаны, сон да да райынан қайтпай тәуелсіздік жолындағы күресті жалғастыра беруге бел байлағаны туралы айтылып отыр. Түріктердің Таң үстемдігіне қарсы бірнеше мәрте көтеріліс жасап сәтсіздікке ұшырағанын қытай деректері де растайды. Мұндай көтерілістердің ең алғашқысы 648-650 жылдардағы Ашына Қабының (车鼻) көтерілісі. Ол Алтай тауының теріскейінде ордасын тігіп, терістіктегі ұлыстарды біріктіріп, Тан империясына бағынбай түріктердің тай қағаны (бас қағаны) болмақ болды. Ол сыр-ендалықтар(薛延陀) өздеріне қаған етпек болғанда, ол ұсыныстан бас тартып, Сыр-енда қағанының қол астына кірім болып кіреді. Кейін сыр-ендалықтар оның ержүрек, айлакерлігін көре алмай оның көзін жоймақ болған кезде, Алтай тауындағы ата мекеніне қайтып кетеді. Оның ордасы чан-аньнан 10 мыңли қашықтықта еді. Ол батыста қарлұқтарды(葛罗祿), солтүстікте керғуларды (结骨) өзіне бағындырып ықпал күшін арттыра бастады. Сыр-ендалар жойылған соң, Қабының солтүстіктегі бірден бір құдіретті билікке айналып кетуінен алаңдаған Таң ордасы 650 жылы оны жазалауға Гао Кан(高侃) бастаған жорықшы қол жөнелтеді. Сол соғыста Қабы жеңіліп, қолға түседі және Чан-аньға сүргінделеді¹² [194 卷-1, 144 传-16 突厥-1]. Екінші мәрте, 679 жылы солтүстіктегі Тәңірқұт басқақтығының ұлысбасылары Ашына Үнбі(阿史那温傅), Моншақ(奉职) бастаған екі ұлыс ел көтеріліс жасап, Ашына Низек(阿史那泥孰) бекті өздеріне қаған деп жариялайды. Бұған ғұндарға қарасты 24 тайпа түгел үн қосады. Осы жолғы көтерілістің қалай жанышталғаны туралы «Таң кітабы» былай дейді: «Таң Гаоцзун мәмлегер уәзір Сяо Сы-ие, оң қол қылышкер санғұн Ли Цзинцзяларды(李景嘉) жазалау жорығына аттандырды. Олар Үнбіден жеңіліп, он неше мың әскерінен айырылды. Содан кейін, жөрелгі бөлім санаты Пэй Синцзянды Динсян бағытының аға жорық төбенайы етіп тағайындау жөнінде жарлық шығарды. Ол көлік кіші уәзірі Ли Сывэн, Инчжоу тұтығы Чжоу Да-улардың 300 мыңнан астам қолын бастап, Үнбіге тұтқиыл шабуыл жасап, оны ойсырата жеңді. Низек бекті оның қоластындағылары

өлтiрiп, жорықшы қол Моншақты тұтқын етiп қайтты»¹² [194卷-1, 144 传-16 突厥-1]. Үшiншi мәрте, 680 жылы түрiктер Шығыс Түрiк қағанатының табғаштарға қолға түскен қағаны Iлiктiң немере ағасының ұлы Ашына Бөнемдi (伏念) Сячжоу дуанынан алдырып, Сары өзеннен өтiсiмен оны қаған деп жариялайды. Барлық ұлыстар оған үн қосып, қолдау бiлдiредi. Бұл жолы да Таң ордасы көтерiлiсшiлердi жазалау үшiн Пэй Синцзян бастаған ауыр қол жөнелтедi. Бөнем қыспақта қалғандықтан, амалсыздан Таң патшалығына тiзе бүгедi. Пэй Синцзян Бөнемдi тұтқындап астанаға жеткiзедi және оның басы алынады¹² [194卷-1, 144 传-16 突厥-1]. Бұл үш iрi көтерiлiс Таң патшалығының тарихына нақты жазылған. Күлтегiн ескерткiшiндегi «*Anča tip tabuča qayanqa žayu bolmys. Žayu bolup itinü žaratunu umadiq žana ičikmis (Осылай деп Табғач қағанға жау болды. Жау болып, қарсы тұрып, әрекет етіп, құлады. [Табғачқа] қайта бағынды)*» деген жолдар арқылы Бiлге қаған өздерiнен бұрынғылардың осы жанқиярлық әрекеттерiн тiлге тиек етедi. Осы көтерiлiстердiң бәрiн мәңгiтасқа сыйдырып бiр-бiрден жазып жату мүмкiн болмағандықтан, оның жалпы болғаны туралы ғана қысқаша ақпарат берiп өтедi. Одан ары «*Bunča isig küčig bertükgerü saqynmaty «türük bodun ölürejın, uruysyratajyn», -ter ermis. Žoq ydu baryr ermis (Бүйiмiн күш-қуатын бергiлерi келмедi. (Бүйткенше) Түрiк халқы қырылайық, ұрпақсыз қалайық дедi)*» деген сөздердi жаздыру арқылы, Бiлге қаған қанша рет көтерiлiс жасап сәтсiздiкке жолықса да түрki халқы еркiндiктен үмiтiн үзбедi, қайта сол еркiндiк үшiн басын бәйгеге тiгуге, құрбан болуға дайын болды дегендi айтқысы келедi. Түрiктер Таң бодандығынан құтылуды Шығыс қағанат құлай сала ойластырады. Олар ең әуелде өздерiнiң осы жағдайға түсулерiне бiрден бiр себепкер император Тан Тайцзун деп есептеп оның көзiн жоюға қамданады. 639 жылы Iлiк қағанның немере iнiсi Кезшуат (結社率) патша жасауылдарымен iлесiп Цзючэн шахналық рабатына келедi. Сол жерде өз ұлысына қарасты 40 неше адаммен астыртын сөз байласып, патша шатырына түн iшiнде шабуыл жасайды. Олар төртiншi күренге дейiн шабуылдап, жебелерiн қарша боратады. Ондаған күзетшi өледi. Сол кезде тойтарыс жасауылы Сун У-кай (孫武開) қол бастап қарсы соғысып, оларды шегiндiредi. Олар солтүстiктi бетке алып, Вэйшуй (Төгiл) өзенiнен өтiп өз ұлысы жаққа қашып кетпек болады. Бiрақ көп ұзамай барлығы да қолға түсiп өлтiрiледi¹³ (通典).

Қорытып айтқанда, Күлтегiн ескерткiшiнiң Батыс бетiнiң жоғарыда бiз талдап өткен 1-10 жолдары Түрki қағанатының пайда болуы мен дамуы, iшкi-сыртқы жаулардың әсерiмен бөлiнiп, Таң империясының отарына айналуы, осы кездегi түрki халқының мұңзары мен өкiнiшi, тәуелсiздiк үшiн өмiр мен өлiмнiң бiреуiн тандап, қайтадан қайратқа келгенi туралы баяндалады. Онда ең алдымен Жер мен Көк жаралғалы берi түрkiлердiң ата-бабалары Бумын, Iстеми қағандардың бүкiл «адам баласына» (адамзатқа) үстемдiк еткенi, сол арқылы, түрki халқына, елiне, төрiне (билiгi) тұтқа болып, оның мемлекеттiлiгiн қалыптастырғаны сөз болады. Одан соң, Түрki қағанатын баянды ету, оны күшейту жолындағы жапалы күрестерi, шығыста Қыдырхан тауларынан батыста Темiрқапыққа дейiнгi жерлерге иелiк еткенi тiлге тиек етiледi. Осы жолда маңдай терiн, қасық қанын аямаған мемлекетшiл тұлғалардың аруағына мадақ айтылады. Олардың iстеген iстерi мен абырой беделiне, мемлекеттiк билiктiң берiктiгi мен ел басқарған қағандар мен бұйрықтардың, бектердiң береке-бiрлiгiне тоқталады. Бiрақ кейiн келе «Табғач халқының алдауына сенгендiктен, арбауына көнгендiгiнен, iнiлi-ағалының кектескендiгiнен, бектер мен халықтың ымырасыздығынан түрki халқы елдiгiнен, елiнен айырылғанын» жазады. Бұл тарихта қытай деректерiнен мәлiм 630 жылғы Шығыс Түрki қағанатының, 657 жылғы Батыс Түрki қағанатының жойылып, тұтас Түрki жұртының Қытайдың Таң патшалығының боданына түсуi болатын. Осыдан кейiнгi 50 жыл, яғни, 680 жылға дейiнгi 50 жыл түрki халқының Табғаш (Тан) отаршылдығында өмiр сүрген 50 жыл едi. Бұл жағдай мәтiннiң 7-8 жолдарында: «Табғач халқына бек ұлдарың құл болды, ару қыздарың күң болды. Түрki бектер түрki атын жойды. Табғачшыл бектер табғач атын тұтқынды. Табғач қағанға бағынды.

12 КТК旧唐书, 194 бума-1, 144 баян-1, Түрki-1.

13 Жалпы жарғы (ЖЖ—通典). 197 бума, шекара корғанысы-13, терiскей тиек-4, түрki-1.

Елу жыл ісін-күшін берді», - делінеді.

Мәтіннің 8-жолының екінші жартысында Таң империясының кеңейіп, уақытша басып алған жерлері туралы айтылады. Яғни, «(олар) ілгері күншығыста Бөклі қағанға дейін жаулады. Кері Темір қақпаға дейін жаулады. Табғач қағанға (басқаның) елін, төрін (билігін-үкіметін) алып берді, - делінеді. Мәтіндегі Таң империясының басып алған жерлері (батыста Темір қақпаға, шығыста Бөклі қағанға) туралы бұл мәліметтер Таң дәуірінің деректерімен толықтай сәйкес келеді. Бұл басқыншылық жорықтарында Таң империясы бұған дейін өзіне қаратқан Шығыс түріктердің қосынын пайдаланған. 9-10 жолдарда бодандық кепте қалған түркі халқының мұң-зары, ел-жұртын, бостандығын аңсауы, қайтадан қайратқа келгені, «бүйітіп күш-қуатын бергілері келмегені, (бүйткенше) «Түрік халқы» қырылайық, ұрпақсыз қалайық» деп өз тәуелсіздігін қайтару үшін бір бекімге келгені айтылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Thomsen V. Inscriptions de l'Orkhon «Memoires de la Societe Finno- Ougrienne» V. - Helsinki: Helsingfors, 1896.-240 p.
2. Radloff W. Die altturkischen Inschriften der Mongolei. – St.Peterbourg: Eggers, 1894. –1096p.
3. Orhun H.N. Eski türk yazitlari. – Istanbul: Simurg, 1986. -128p.
4. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности (тексты и исследование). – М.-Л., 1951. –451 с.
5. Сартқожаұлы Қ. Орхон мұралары. II т. – Алматы: 2012.-323с.
6. Radloff W. Diedenkmäler von Koscho-Zeidam.- АТИМ: Lfg 2, 1894.- 1-205p.
7. Radloff W. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. –АТИМ: St. Petersburg N.F. Spb., 1897.
8. Atalay Besim. Divani lugat-it-Türk tercemesi.t. I.II.III.IV. Ankara, 1985-1986.
9. Tekin T.A. Grammar of Orkhon turks. Bloomington: Indiana University; The Hague: Mouton and Co.,1969.
10. Айдаров Ф. Күлтегін ескерткіші. –Алматы: Ана тілі, 1995. – 170 б.
11. Наделяев В. М., и др. Древнетюркский словарь. - Ленинград: Наука, 1969.-677с.
12. Севортян Э.Ю. Этимологический словарь тюркских языков. - М.: Наука, 1974.-768с.
13. Ван Чжилай王治来. Орта Азия тарихы中亚通史. 古代卷(上), 乌鲁木齐-Үрімжі: 2004. –371б.
14. Радлов В.В., Мелиоранский П.М. Древнетюркские памятники в Кошо-Цайдаме// СТОЭ. –1897. -Т.4. № 4. –С.1-65.
15. Кашғари М. Девону луғот-ит турк. Ауд. С.М. Муталибов. Ташкент. 1960-1967. Т. I, II, III, IV.
16. Rahmeti A.R. Qutadgu bilig.- Istanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları,1991.
17. Шаванн Э. 沙畹. Батыс Түрік тарихына қатысты деректер/冯承钧译. 西突厥史料. 中华书局. –Пекин: 1958. –310 б.
18. Линь Гань林幹. Түркі және ұйғыр тарихына байланысты ғылыми мақалалардан таңдамалылар 古突厥與回紇歷史論文選集. – Пекин: 1987. – 582-594с.
19. Thomsen V. Alttürkische Inschriften aus der Mongolei in Übersetzung und mit Einleitung, in: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 78, Neue Folge 3, 1924, S. 160-175.

Т.З. Кайыркен

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Взаимное дополнение китайских источников и древнетюркских текстов

Аннотация. В статье дается анализ с 1-ой по 10-ую строку рунического текста из памятника Кюль-тегин, а также рассматривается соответствие полученных данных с китайскими источниками, их достоверность и источниковедческая ценность.

Научно-исследовательский результат и точка зрения автора заключаются в том, что многие факторы, такие как создание Тюркского каганата, роль его первоначальных лидеров Бумына и Истемии, их могущество, завоевание тюрками огромной территории от горы Хинган до Темир-капыка, вмешательство Танской династии во внутренние дела тюрков, в результате чего произошло ослабление каганата и в конечном итоге попадание под влияние Танской империи, подданство тюрков в течение 50 лет - все эти события полностью совпадают с данными из «Цзю Таншу» и «Син Таншу».

Кроме того, в рассмотренной части памятника Кюль-тегин встречаются уникальные данные о традиции государственности и мировоззрении древних тюрков, не зафиксированные в китайских источниках.

Ключевые слова: памятник Кюль-тегин, рунические надписи, западная сторона надписи, китайские источники, достоверность источника, источниковедческо-историографический анализ.

T.Z. Kaiyrken

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Mutual complementarity of Chinese sources and ancient Turkic texts

Abstract. The article analyzes from the 1st to the 10th line of runic text of the Kultegin monument and examines the adequacy of the obtained data with the Chinese sources, its reliability, and its value from the perspective of source study.

The scientific result and the author's point of view is that many of the data, such as the creation of the Türkic Kaganate, its original leaders Bumyn and Istemi, their power, the conquest by the Turks of a vast territory from Mount Khingan (Da Xing'anling) to Temir Kapyk, the interference of the Tang dynasty in internal affairs of the Turks, as a result, the weakening of the Kaganate, and eventually the fall under the influence of the Tang Empire, the Turkic citizenship for 50 years, all these events fully coincide with the data of "Jiu Tangshu" and "Xin Tangshu."

Moreover, in the examined part of the Kultegin monument, unique data on the tradition of statehood and the world view of the ancient Turks appear which are not found in Chinese sources.

Key words: Kultegin monument, runic inscriptions, western side of the inscription, Chinese sources, source reliability, source-historico-graphic analysis.

References

1. Thomsen V. Inscriptions de l'Orkhon «Memoires de la Societe Finno-Ougrienne». V. (Helsingfors, Helsinki, 1896).
2. Radloff W. Die altturkischen Inschriften der Mongolei [The ancient Turkic inscriptions of Mongolia] (Eggers, St.Peterbourg, 1894)
3. Orhun H.N. Eski türk yazitlari [Old Turkish Writers]. (Simurg, Istanbul, 1986)
4. Malov S.E. Pamyatniki drevnetyurkskoï pismennosti (teksti i issledovanie) [Monuments of ancient Turkic writing (texts and research)] (M-L., 1951)
5. Sartkozhauly Q. Orkhon muralary [Legacies of Orkhon]. II t. (Almaty, 2012)
6. Radloff W. Diedenkmäler von Koscho-Zeidam [Died monuments of Koscho-Zeidam] (ATIM, Lfg 2, 1894)
7. Radloff W. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei [The ancient Turkish inscriptions of Mongolia] (ATIM. St. Petersburg N.F. Spb., 1897).
8. Atalay Besim. Divani lugat-it-Türk tercemesi.t. I.II.II.IV. Ankara, 1985-1986.
9. Tekin T.A. Grammar of Orkhon turks. (Indiana University; The Hague: Mouton and Co.Bloomington,1969).

10. Aidarov G. Kultegin eskertkishi [Monument of Kultegin] (Ana tili, Almaty, 1995)
11. Drevnetyurkskiy slovar [Ancient Turkic dictionary]. (Science, Leningrad, 1969)
12. Sevortyan E.Yu. Etimologicheskii slovar tyurkskih yazikov [Etymological dictionary of Turkic languages]. (Science, Moscow, 1974)
13. Wang Zhilai王治来.中亚通史. 古代卷(上) [The History of Central Asia].乌鲁木齐 (Urumqi, 2004).
14. Radlov V.V., Melioranskiy P.M. drevnetyurkskie pamyatniki v Kosho-Caidame [Ancient Turkic Monuments in Kosho-Caidam],STOE, 4,4, 1-65(1897).
15. Kashgari M. Devonu lugot-it turk. Aud. S.M. Mutalibov. Tashkent. 1960-1967. T. I, II, III, IV.
16. Rahmeti A.R. Qutadgu bilig. (Türk Dil Kurumu Yayınları,Istanbul,1991)
17. Shavann E.沙畹. Batys Turik tarihina qatysty derekter [Materials on the History of West Turk] 冯承钧译. 西突厥史料. 中华书局. (Beijing, 1958)
18. Lin Gan林幹. Turki zhane uygir tarikhina bailanysty maqalalardan tangdamalilar [Compilation of the articles on the History of Turks and Uygur] 古突厥與回紇歷史論文選集. (Pekin, 1987)
19. Thomsen V. Alttürkische Inschriften aus der Mongolei in Übersetzung und mit Einleitung, in: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft [Old Turkish inscriptions from Mongolia in translation and with introduction, in: Journal of the German Oriental Society], 78, Neue Folge 3, 1924, S. 160-175.

Автор туралы мәліметтер:

Қайыркен Т.З. - тарих ғылымдарының докторы, шығыстану кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. Сәтбаев көшесі 2. Астана, Қазақстан.

Кайыркен Т.З. – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Oriental studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev street 2, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 131-138
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

МРНТИ 11.25

¹А.К. Майкибаева, ²К.М. Ильясова

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: ¹maikibaeva_aliya@mail.ru, ²kulpash_66@mail.ru)

Приоритетные направления и перспективы сотрудничества Республики Казахстан с Южной Кореей

Аннотация. В данной статье с внешнеполитической точки зрения рассматривается эволюция сотрудничества Республики Казахстан с Южной Кореей в постсоветский период. Авторами проводится всесторонний анализ экономических отношений Казахстана не только с Южной Кореей, но и с другими зарубежными государствами. В настоящее время в мировом сообществе принято признать, что даже самые крупные и наиболее развитые страны не могут независимо друг от друга, без каких-либо отношений с другими странами осуществлять технологический и экономический прогресс и создавать условия для эффективного производства всех необходимых товаров и услуг. Такие задачи могут быть успешно решены только благодаря международному сотрудничеству. Международные отношения Казахстана играют важную роль в его развитии как независимого суверенного государства.

Также рассмотрены этапы экономического развития Казахстана за последние десятилетия, затронуты актуальные проблемы рыночной экономики, особенности социально-экономического развития двух республик. Выявлены основные направления казахстанско-корейского сотрудничества. Подводятся итоги благоприятного влияния Южной Кореи на развитие Казахстана.

Ключевые слова: сотрудничество, партнерство, суверенитет, инвестиции, развитие Казахстана, направления казахстанско-корейского сотрудничества.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-131-138>

Введение. После распада Советского союза все постсоветские страны начали строить свою внешнюю политику по-новому, стали определять своих стратегических партнеров и сотрудничать со многими зарубежными государствами. Концепции внешней политики Казахстана в первые годы независимости были определены Главой государства Н. А. Назарбаевым в его работе «Становление Казахстана как суверенного государства и стратегия его развития». «Основная цель внешней политики, — сказано в ней, — формирование благоприятной внешней среды и поддержки для стабильного развития страны на основе политических и экономических реформ» [1].

Казахстан находится на стыке Европы и Азии, где скрещиваются транспортные и коммуникационные направления, связывающие Запад и Восток. Роль и значимость Казахстана в интернациональных взаимоотношениях формируется его географическим, геополитическим и геоэкономическим расположением и возможностями. За годы независимости Казахстан в качестве суверенного государства признали свыше 120 государств мира.

Крепнут экономические связи Казахстана с такими странами, как Южная Корея, Япония, Иран, Египет, Сирия, Саудовская Аравия, Оман, Израиль и другими.

Таким образом, благодаря правильному определению основных направлений своей внешней политики, Казахстан занял достойное место в международной политике.

Цель. Изучить становление дипломатических отношений между Казахстаном и Южной Кореей. С момента своего создания в 1992 году Корея и Казахстан углубили сотрудничество в различных областях, таких как политика, экономика и культура. Казахстан является важным партнером по сотрудничеству в мирном урегулировании на Корейском полуострове

и является взаимным партнером в таких секторах экономики, как энергетические ресурсы, строительство, здравоохранение, а также информация и связь.

В научных работах доктора исторических наук, профессора Г.Н. Кима тема сотрудничества Казахстана с Южной Кореей рассматривается очень подробно, затрагиваются различные его аспекты: характер сотрудничества, сильные и слабые его стороны и т.д. Данные вопросы рассмотрены в монографии «Казахстан — Южная Корея: по пути стратегического партнерства», а также «Избранные труды по корееведению» Г.Н. Кима.

Основная часть. Установление первых дипломатических отношений между Казахстаном и Южной Кореей относится к началу 90-х гг. XX века. Сразу после обретения независимости Казахстаном, 30 декабря 1991 года именно Южная Корея одной из первых зарубежных стран признала суверенитет и независимость Республики Казахстан.

После установления дипломатических отношений между Казахстаном и Южной Кореей 28 января 1992 года сотрудничество стало интенсивно развиваться в экономической, политической, образовательной и культурных сферах [2, 67с.]. Следует отметить, что обе страны имеют общую историю со времен Советского союза. Особенно в 1930-е годы, когда около полутора миллионов корейцев уехали по разным причинам или на Японские острова, или на северо-восток Китая, в Маньчжоу-го. А часть бежала на российские территории. Это было в советский период, когда наша республика, как и другие союзные республики находилась в составе СССР.

С тех пор корейцы в современном Казахстане являются одной из основных этнических диаспор республики. Согласно данным комитета статистики МНЭ Республики Казахстан на территории страны проживают 108177 корейцев [3]. Хотя первые корейские поселенцы были замечены на казахской земле ещё в конце XIX века, основная часть современных корейцев Казахстана являются потомками депортированной по указу Сталина общины дальневосточных корейцев. Таким образом, в 1937 году корейцы стали первой этнической диаспорой, массово депортированной в Казахстан [4, с. 34-35].

При взаимодействии с иностранными партнерами имеют место языковой и культурный барьеры. А наличие корейской диаспоры в Казахстане является своего рода достаточно эффективным «мостом» во взаимном сотрудничестве между двумя странами. Активное содействие развитию двустороннего диалога оказывает основанная в октябре 1995 года Ассоциация корейцев Казахстана, которая во многом способствует консолидации корейцев Казахстана.

За последние десятилетия обе страны упрочили сотрудничество, стали стратегическими партнерами и изучили новые горизонты для общего устойчивого будущего.

Безусловно огромную роль в развитии отношений Казахстана с Республикой Корея играют посольства. Республика Корея открыла свое посольство в Алматы в 1993 году (в августе 2008 года было перенесено из Алматы в Астану). За 25 лет дипломатических отношений в Казахстане сменилось 9 послов РК и с 18 апреля 2018 года Послом Республики Корея в РК является Ким Дэ Сик. А посольство Казахстана в Сеуле функционирует с 1996 года. За все время в Южной Корее сменилось всего 5 послов РК. С прошлого года (27.04.2018) Послом РК в Республике Корея является Дюсенбаев Бакыт. Послы обеих стран сделали важный вклад в построении модели взаимного роста, при которой обе страны могут выиграть, основываясь на дружеском сотрудничестве между Кореей и Казахстаном [2, с. 88-90].

Глава государства трижды посетил Республику Корея с государственным визитом (15-18 мая 1995 г., 21-23 апреля 2010 г., 9-11 ноября 2016 г.), с официальным визитом (12-14 ноября 2003 г.) и с рабочим визитом (2-й Саммит по ядерной безопасности 26-27 марта 2012 г.).

Президенты Республики Корея посетили Казахстан трижды с государственным визитом (Но Му Хён 18-20 сентября 2004 г., Ли Мён Бак 12-14 мая 2009 г., Пак Кын Хе 18-20 июня 2014 г.), дважды с официальным визитом (Ли Мён Бак 24-25 августа 2011 г. и 13-14 сентября 2012 г.). В 2019 году планируется официальный визит Президента Мун Чжэ Ина.

В 2004 году между столицами двух государств, Астаной и Сеулом, были установлены побратимские отношения. Главными сферами взаимодействия стали строительство, информационные технологии, наука и культура. Также стоит отметить, что между Астаной и Сеулом нет политических разногласий [5].

После всех этих событий настало время для динамичного развития в области экономических отношений и культурно-гуманитарного сотрудничества, которое условно можно разделить на три этапа:

Первый этап (1990-е гг.) стал временем взаимного узнавания и сближения. Он включал в себя становление экономических отношений, формирование договорно-правовой базы. Его завершение связано с азиатским финансовым кризисом 1997—1998 гг. Как известно, этот кризис представлял собой последовательность девальваций валюты и других событий, которые начались летом 1997 года и распространились по многим азиатским рынкам. Валютные рынки впервые потерпели неудачу в Таиланде в результате решения правительства больше не привязывать местную валюту к доллару США. Спад валюты быстро распространился по всей Юго-Восточной Азии, что в свою очередь привело к снижению фондового рынка, снижению доходов от импорта и правительственных потрясений.

Формирование внешней политики независимого Казахстана базировалось на двух важных стратегических задачах — обеспечение национальной безопасности и сохранение территориальной целостности.

Не менее важной внешнеполитической задачей Казахстана на начальном этапе суверенного развития стало привлечение иностранных инвестиций для того, чтобы выйти из кризисного состояния в экономике и возвысить роль нефтегазового сектора, который бы позволил выйти стране на новый уровень экономического развития.

С этой целью было привлечено более 10 млрд долларов иностранных инвестиций, главным образом, в нефтегазодобывающую и металлургическую промышленность.

По объему привлеченных иностранных инвестиций на душу населения Казахстан занял первое место среди стран СНГ. Что касается основных инвесторов, то ими стали США и страны Европейского Союза, среди первых - Великобритания и Нидерланды.

В 1990-е годы в период диверсификации внешнеэкономического сотрудничества во внешнеторговом обороте доля промышленно развитых стран Европейского Союза даже превысила долю России.

Следует отметить, что в этот период Южная Корея рассматривала Казахстан лишь как часть Центральной Азии и через призму своих отношений с мировыми державами, а также доминировал геоэкономический подход к энергетическим ресурсам стран Центральной Азии.

В тот сложный период после распада СССР и обвала спроса на традиционную казахстанскую продукцию тяжелой промышленности привели к резкому спаду экономики с 1991 года, причем наибольший ежегодный спад произошел в 1994 году. Республика испытывала экономические проблемы, острый финансовый и товарный дефицит, Южная Корея своими инвестициями и совместными проектами («Grapro Coral Ltd» – предприятие по пошиву эксклюзивной одежды, предприятие «Алматинский чай» и т.д.), экспортом высококачественных товаров опередила Японию и Китай. Такими действиями она смогла создать имидж очень надежного экономического партнера Казахстана, обладающего всем необходимым: мощным капиталом, передовой технологией и апробированным менеджментом.

Но в конце 90-х гг. произошел финансово-экономический кризис, который стал причиной разрыва многих перспективных совместных проектов.

После обретения независимости наша страна перешла от плановой экономики к рыночной. Таким образом собственный казахстанский путь позволил найти выход из кризисной ситуации. Несмотря на трудности, уже на 1-ом этапе переходного периода (1991-1995 гг.)

обнародована Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства, вводится национальная валюта – тенге, создаются первые свободные экономические зоны.

На 2-ом этапе переходного периода (1995-1997 гг.) была принята Конституция Республики Казахстан. Глава государства озвучил Стратегию «Казахстан - 2030», в которой были определены главные направления развития государства на период до 2030 года, при этом за основу был взят пример стран Юго-Восточной Азии [6, с. 4-5].

К тому же в этот период Казахстан отказался от ядерного оружия в обмен на гарантии безопасности и финансовую и инвестиционную поддержку, тем самым привлекая к себе внимание многих транснациональных компаний и крупных западных компаний в качестве перспективного региона для добычи минеральных ресурсов и сырья.

Второй этап (2000-е гг.). В этот период были поставлены такие важные геополитические задачи как: укрепить безопасность страны в условиях резко изменившейся геополитической ситуации; сохранить баланс, с одной стороны, между Россией и США, с другой — между РФ и КНР; и самое главное – не допустить всякие попытки извне повлиять на внутреннюю стабильность в республике.

2000-е гг. для Кореи были очень плодотворными: страна преодолела кризис и начался экономический подъем на внутреннем и внешнем рынках. И сотрудничество между двумя странами начало углубляться, и Казахстан постепенно стал основным партнером Кореи в Центрально-Азиатском регионе.

Именно в этот период Южная Корея обратила внимание на наши минеральные и сырьевые ресурсы. А в 2004 году был подписано Соглашение по мирному использованию атомной энергии. Также в этом же году в ходе визита президента Кореи в Казахстан состоялся бизнес-форум «Казахстан — Корея — торговые и инвестиционные партнеры».

В условиях повышения мировых цен на нефть администрация президента Но Му Хёна приняла в ноябре 2006 г. «Комплексные меры для партнерства с Центральной Азией», которые были направлены на обеспечение стабильных источников энергии и ресурсов для устойчивого развития экономики.

К тому времени рынок добычи энергоносителей в Казахстане был уже поделен между транснациональными компаниями, в связи с этим происходила диверсификация южнокорейского бизнеса в инвестициях.

Качественно новый скачок в сотрудничестве между двумя странами произошел в конце первого десятилетия и в наше время перешел в стратегическое партнерство. Этот период можно условно обозначить третьим этапом.

Хронологически этот этап совпадает с периодом президентства Ли Мён Бака, пришедшего к руководству страной в конце февраля 2008 года. Именно в это время активно продвигается и развивается дипломатический курс «Новая Азия». Его основное направление – расширение партнерства с азиатскими странами [2, с. 66-72].

С каждым годом в отношениях Казахстана и Южной Кореи открываются новые грани, появляются новые направления двухсторонних отношений. Основными направлениями казахстанско-корейского сотрудничества являются:

- Уголовно-процессуальное направление;
- Культура, искусство, спорт, народная дипломатия;
- Энергетика и минеральные ресурсы;
- Инвестиции;
- Обеспечение региональной безопасности;
- Образование;
- Медицина;
- Наука и передовые технологии [7].

Активизация отношений между стратегическими партнерами началась с установлением определенных совместных целей и проектов, фигурирующих в экономической отрасли.

В Казахстане работают более 900 компаний с южнокорейским участием, деятельность которых вносит огромный вклад в расширение экономических возможностей двух стран. Наглядным примером казахстанско-корейского частного партнёрства можно назвать деятельность следующих компаний: Lotte, LG, Корея Экспрессвей, СК «Проектирование и строительство» и т.д.

Казахстанско-корейские отношения нацелены так же на развитие отечественных казахстанских компаний, ярким примером которого может быть успешное кооперирование фирм двух государств. В 2013 году организация “Lotte confectionary” скупил 76,25% всех акций АО «Рахат», приобретя оставшиеся 23,75% акций в 2014 году. Утверждение совместной деятельности этих конгломератов закончилось тем, что первоначальные акции нашей отечественной фирмы возросли в 3 раза за счет данного соглашения.

Так, итогом 2017 г. стал рост товарооборота Казахстана с Южной Кореей в 2,5 раза за пройденный год, что составило около 1,7 миллионов долларов. В целом, товарооборот Казахстана имел увеличение всего на 25%, исходя из рейтинга (табл. 1), данный показатель относительно Южной Кореи имеет хорошие тенденции развития.

Таблица 1

Товарооборот Республики Казахстан на внешнем рынке за 2016-2017 гг.[8]

Товарооборот РК с Республикой Корея. Январь-декабрь 2017 / млн. долл. США				
	2017	2016	Рост за год	Доля
Товарооборот				
Всего	77646,8	62113,7	25,0%	100,0%
Страны СНГ	22004,4	17691,2	24,4%	28,3%
Страны вне СНГ	55642,5	44422,4	25,3%	71,7%
Азия	19 532,7	14482,2	34,9%	25,2%
Республика Корея	1695,7	676,5	150,7%	2,2%
Экспорт				
Всего	48342,1	36736,9	31,6%	100,0%
Страны СНГ	8155,9	6327	28,9%	16,9%
Страны вне СНГ	40186,3	30409,3	32,2%	83,1%
Азия	11971,0	8253,1	45,0%	24,8%
Республика Корея	1128,2	223,5	404,8%	2,3%
Импорт				
Всего	29304,7	25376,7	15,5%	100,0%
Страны СНГ	13848,5	11363,6	21,9%	47,3%
Страны вне СНГ	15456,2	14013,1	10,3%	52,7%
Азия	7561,7	6229,1	21,4%	25,8%
Республика Корея	567,5	453,0	25,3%	1,9%

Так за год импорт товаров из Кореи увеличился на 25,3%, что составляет около 567,5 миллионов долларов США. Увеличение экспорта корейских товаров произошло в 5 раз, что приравнивается к 1,1 миллиардов долларов США.

В то же время в общем товарообороте произошел рост доли Кореи практически в два раза, что составило 2,2%, учитывая сложившиеся тенденции, прогнозируется дальнейший рост в данной сфере.

В 2016-2017 гг. главной экспортной позицией относительно Южной Кореи были такие сырьевые продукты, как нефть (2,4 млн тонн на 956 млн долл), ферросплавы (87,4 тыс. тонн на 138,2 млн долл) и титан (3,4 тыс. тонн на 28,1 млн долл).

На современном этапе двусторонний товарооборот между двумя странами вырос до 2,5 миллиардов, что подтвердил инвестиционный семинар в Сеуле, сообщив о выходе на рекорд в 2018 г. по казахстанско-корейскому товарообороту. Семинар был проведен корейским агентством по поддержке торговли, экспорта и инвестициям [8].

Кроме того, были сообщены следующие цифры: товарооборот между странами вырос от 500 миллионов долларов в 2016 г. до 2,5 миллиардов к сентябрю 2018 года. Так был разработан ряд экономических проектов, способствовавших росту товарооборотов: проекты АПК (сооружение птицефабрик Казахстана с объемом инвестиций на 42 миллиона долларов), инфраструктурные проекты (ГЧП – 267 миллионов долларов на реализацию платных дорог Казахстана), экспортирование нефти Казахстана Южной Корее.

В 2019 г. спада в товарообороте между странами не намечается. Южнокорейские инвесторы готовы поддержать 50 новых проектов Казахстана, из которых 35 миллионов долларов идет на строительство клиник и лакокрасочный завод Шымкента.

Итак, товарооборот между двумя странами с каждым годом имеет прирост. Южная Корея по-прежнему остается важным инвестором на экономической арене Республики Казахстан.

Заключение. Таким образом, сотрудничество между Южной Кореей и Республикой Казахстан начинается с приобретением суверенитета казахстанским государством после распада Советского союза. Южная Корея способствовала инвестициями и совместными проектами выходу республики из сложившейся кризисной обстановки 90-х годов. Между столицами двух стран сложились очень теплые дипломатические отношения.

Развитие экономических отношений и культурно-гуманитарного сотрудничества условно делится на два периода: 1990-е годы как годы становления торгово-экономических отношений, формирования договорно-правовой базы, связанной с азиатским финансовым кризисом. На втором этапе сотрудничества Корея для Казахстана – партнер на экономическом рынке. В данный временный период, вплоть до современного этапа, происходит качественное увеличение взаимного товарооборота между странами. Значительно вырастает экспорт казахстанских сырьевых ресурсов в Южную Корею.

В настоящее время дальнейшее сотрудничество между странами остается в силе. Так, на 2019 год и последующие годы Южная Корея и Казахстан имеют совместные проекты с ожидаемыми успешными результатами.

Список литературы

1. Постановление Президента РК от 15 июля 1992 года № 853 «О мерах по реализации Стратегии становления и развития Казахстана как суверенного государства». [Электрон. ресурс]. – 1992. – URL: https://m.egov.kz/cms/ru/law/list/K920000853_ (дата обращения: 29.12.2018)
2. Ким Г.Н. Казахстан — Южная Корея: по пути стратегического партнерства: монография. — В двух книгах. Книга 1. Этапы партнерства и сотрудничества. — Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2012. — 66-90 с.
3. Численность населения Республики Казахстан по отдельным этносам на начало 2018 года [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: <http://stat.gov.kz> (дата обращения: 25.12.2018)
4. Ким Г.Н. Хронология истории корейцев Казахстана. – Алматы: Print Express. Издательство и полиграфия, 2017. – 34-35 с.
5. Сотрудничество Республики Казахстан с Республикой Корея [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: <http://mfa.gov.kz/ru/content-view/sotrudnicestvo-respubliki-kazahstan-s-respublikoj-kore> (дата обращения: 20.08.2018).
6. Национальная экономика в архивных источниках (период независимости). Сборник документов и материалов. Астана: Типография Стимул, 2016. – 4-5 с.
7. Газизов Т.Ж. Реализованные задачи по основным направлениям сотрудничества Республики Казахстан с Южной Кореей (1999-2003 гг.) [Электрон.ресурс]. – 2010. – URL: <https://articlekz.com/article/5734> (дата обращения: 12.11.2018)
8. Корея становится ключевым партнером [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: <http://www.exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/113308/> (дата обращения: 30.12.2018)

А.К. Майкибаева, К.М. Ильясова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстан Республикасының Оңтүстік Кореямен ынтымақтастығының басым бағыттары мен болашағы

Аннотация. Мақалада посткеңестік кезеңдегі Қазақстан Республикасының Оңтүстік Кореямен ынтымақтастығының эволюциясы сыртқысаяси көзқарас тұрғысынан қарастырылады. Авторлар тарапынан Қазақстанның тек Оңтүстік Кореямен ғана емес, сонымен қатар басқа шетелдік мемлекеттермен өзара экономикалық қарым-қатынастарына жан-жақты талдау жасалады. Қазіргі кезде әлемдік қауымдастықта неғұрлым дамыған елдердің де өзара тәуелділігі, ірі-ірі мемлекеттердің басқа елдермен кез-келген саладағы қарым-қатынастары ғана экономикалық, технологиялық прогреске қол жеткізуге болатындығы және барлық қажетті тауарлар өндірісі мен қызмет көрсетудің тиімділігі үшін қолайлы жағдай жасау керектігі мойындалған. Мұндай маңызды міндеттерді шешу тек халықаралық ынтымақтастықтың арқасында жүзеге асырылады. Егемен мемлекет ретіндегі Қазақстанның дамуында оның басқа елдермен халықаралық қарым-қатынастары маңызды рөл атқарады.

Мақалада соңғы онжылдықтардағы Қазақстанның экономикалық даму кезеңдері, нарықтық экономиканың өзекті мәселелері, аталған екі мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктері де қарастырылады. Қазақстан-корейлік ынтымақтастықтың негізгі бағыттары анықталады. Қазақстанның дамуына Оңтүстік Корея Республикасының қолайлы әсері және нәтижелері де көрсетіледі.

Түйін сөздер: ынтымақтастық, серіктестік, егемендік, инвестиция, Қазақстанның дамуы, Қазақстан-Корея ынтымақтастығының бағыттары

A. Maikibayeva, K. Ilyassova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Priority directions and prospects of cooperation of the Republic of Kazakhstan with South Korea

Abstract. In this article, from the foreign policy point of view, the evolution of cooperation between the Republic of Kazakhstan and South Korea in the post-Soviet period is considered. The authors conduct a comprehensive analysis of the economic relations of Kazakhstan not only with South Korea, but also with other foreign countries. At present, it is accepted in the world community that even the largest and the most developed countries cannot independently carry out technological and economic progress and create conditions for the efficient production of all necessary goods and services without any relations with other countries. Such tasks can be successfully solved only through international cooperation. International relations of Kazakhstan play an important role in its development as an independent sovereign state.

Also considered are the stages of economic development of Kazakhstan over the past decades, relevant issues of a market economy, and features of the socio-economic development of the two republics. The main directions of Kazakhstan-Korean cooperation were identified. The results of the favorable influence of South Korea on the development of Kazakhstan are being summed up.

Keywords: cooperation, partnership, sovereignty, investment, development of Kazakhstan, directions of Kazakhstan-Korean cooperation.

References

1. Postanovlenie Prezidenta RK ot 15 iyulya 1992 goda № 853 «O merah po realizacii Strategii stanovleniya i razvitiya Kazahstana kak suverennoho gosudarstva» [Resolution of the President of the Republic of Kazakhstan dated July 15, 1992 No. 853 «On measures to implement the Strategy of the formation and development of Kazakhstan as a sovereign state»]. Available at: https://m.egov.kz/cms/ru/law/list/K920000853_ (accessed: 29.12.18)
2. Kim G.N. Kazahstan — Yuzhnaya Koreya: po puti strategicheskogo partnerstva: monografiya. — V dvuh knigah. Kniga 1. Etapy partnerstva i sotrudnichestva [South Korea: on the way of strategic partnership: monograph. - In two books. Book 1. Stages of partnership and cooperation]. (Kazahstanskij institut strategicheskikh issledovanij pri Prezidente RK, Almaty, 2012)

3. Chislennost' naseleniya Respubliki Kazahstan po otдел'ным ehtnosam na nachalo 2018 goda [Population of the Republic of Kazakhstan by individual ethnic groups at the beginning of 2018]. Available at: <http://stat.gov.kz> (accessed: 25.12.18)

4. Kim G.N. Hronologiya istorii korejcev Kazahstana [Chronology of the history of Koreans in Kazakhstan]. (Print Express. Izdatel'stvo i poligrafiya, Almaty, 2017)

5. Sotrudnichestvo Respubliki Kazahstan s Respublikoj Koreya [Cooperation of the Republic of Kazakhstan with the Republic of Korea]. – 2018. – Available at: <http://mfa.gov.kz/ru/content-view/sotrudnichestvo-respubliki-kazahstan-s-respublikoj-kore> (accessed: 20.08.18)

6. Nacional'naya ekonomika v arhivnyh istochnikah (period nezavisimosti). Sbornik dokumentov i materialov [National economy in archival sources (independence period). Collection of documents and materials.]. (Typography Stimul, Astana, 2016)

7. Gazizov T.ZH. Realizovannye zadachi po osnovnym napravleniyam sotrudnichestva Respubliki Kazahstan s Yuzhnoj Koreej (1999-2003 gg.) [Implemented tasks in the main areas of cooperation between the Republic of Kazakhstan and South Korea (1999-2003)]. Available at: <https://articlekz.com/article/5734> (accessed: 12.11.19)

8. Koreya stanovitsya klyuchevym partnerom [Korea becomes key partner]. Available at: <http://www.exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/113308/> (accessed: 30.12.18)

Сведения об авторах:

Майкибаева А.К. – магистрант кафедры востоковедения факультета международных отношений, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева.

Ильсова К.М. – кандидат исторических наук, ассоциированный профессор кафедры востоковедения факультета международных отношений, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева.

Maikibayeva A.K. – Undergraduate of Department of Oriental Studies, Faculty of International Relations, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Ильсова К.М. – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor Department of Oriental Studies, Faculty of International Relations, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 139-147
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

FTAMP 11.25.91

А.К. Нуриденова

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: aizhe.nk@gmail.com)

Қытайдың сыртқы саясатындағы жаңа кезең: «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы

Аннотация. Бұл мақалада Қытайдың қазіргі кезеңдегі сыртқы саясатында ең негізгі орынды иеленіп отырған «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасының пайда болуы, мазмұны мен мақсаты және оның сыртқы саяси ықпалы жан-жақты зерттеледі. Мақалада автор қытайлық, батыстық және қазақстандық зерттеушілердің еңбектеріне сүйене отырып, «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасының Қытайдың сыртқы саясатында жаңа кезеңнің басталғандығын білдіретін өзгеріс ретінде көрсетеді. Зерттеу барысында аталмыш тұжырымдаманың Қытай осы кезеңге дейін ұстанып келген халықаралық қатынастарда «қарапайым болу» қағидасынан ауытқып, сыртқы саясатта белсенді болуға итермелейтіндігі анықталады. Автор аталған тұжырымдаманы ҚХР басшылығының маңызды халықаралық жиындарда белсенді түрде насихаттауы Қытайдың халықаралық сахнада өзінің артып келе жатқан қуатына сай әрекет етуіне ұмтылатындығын білдіретін әрекет ретінде қорытындылайды.

Түйін сөздер: «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық», сыртқы саяси тұжырымдамалар, жаһандық басқару, сыртқы саяси белсенділік, «бейбіт даму».

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-139-147>

Кіріспе. Си Цзиньпиннің келуімен Қытай Халық Республикасының (ҚХР) сыртқы саясатында «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» (命运共同体 *mìngyùn gòngtóngtǐ*) құру атты жаңа тұжырымдама пайда болды. Бұл мақаланың негізгі мақсаты аталған тұжырымдаманың мазмұнын, мәнін және мақсаттарын зерттеу және оның Қытайдың сыртқы саяси бағытына әкелген және болашақта әкелетін өзгерістерін бағалау. Белгіленген мақсатқа қол жеткізу үшін Қытай басшыларының алдыңғы буындары басшылық еткен кезеңдерінде сыртқы саясатта қолданылған негізгі тұжырымдамаларға назар аудару, олардың өзгеріске ұшырау жолдарын бақылау және қазіргі сыртқы саяси тұжырымдамалардың өзгеру себептерін анықтау секілді міндеттер қойылып отыр.

«Тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы қазіргі таңда жиі аталса да, оның мазмұны, мақсаты және Қытайдың сыртқы саясатындағы орны туралы жасалған зерттеулер өте сирек. Солардың кейбіріне тоқталып өтер болсақ, Цинхуа университетінің профессоры Янь Сюэтуңнің жазуы бойынша, «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы Қытайдың сыртқы саясатындағы қазіргі жаңа стратегия – «жетістіктерге қол жеткізу» (奋发有为 *fēnfā yǒuwéi*) қағидасының бір бөлігі болып табылады және ол экономикалық, саяси және әскери ынтымақтастықты қамтиды. Қытай өзінің «ұлттық қайта өркендеу» мақсатына қол жеткізу барысында қолайлы қоршаған орта құру үшін көршілес жатқан елдермен ортақ тағдыры бар қауымдастық құруды көздейді [1]. Канадалық қытайтанушы Стефан Смиттің ойынша, аталмыш тұжырымдаманы жасап, оны алдымен Азия елдері арасында жүзеге асыруда Қытай басшылығы Конфуцийдің «біркелкіліксіз үндестікке» қол жеткізу идеясын (和而不同 *hé ér bù tóng*) және «бейбіт қатар өмір сүрудің бес қағидасын» негізге алады [2].

«Тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы туралы қазақстандық зерттеушілердің пікірін қарастырып өту өте маңызды. Қытайтанушы К.Л. Сыроежкиннің

пайымдауынша, қазіргі таңда «Жібек жолының экономикалық белдеуі» жобасының іске асырылуынан бастап Шанхай Ынтымақтастық ұйымының (ШЫҰ) экономикалық саладағы жұмысы тоқтап қалды десе де болады. Осыған байланысты «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы ШЫҰ-ның шеңберінде аймақтық қауіпсіздік мәселелерін және оның болашақтағы жаңа құрылымын қамтитын тұжырымдама болмақ [3]. Саясаттанушы А.Амребаевтың бақылауынша, «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы ҚХР-дың негізгі геосаяси мақсаттарының бірі. Бұл Қытайдың ықпал ету орбитасында орналасқан елдерден тұратын кеңістік құру дегенді білдіреді және оған «Бір белдеу, бір жол» жобасына қатысатын елдер кіреді [4]. Осылайша, зерттеу барысында осы тақырыпқа қатысты қазақстандық зерттеушілердің жүйелі түрде және тереңірек зерттеп жазған еңбектерінің өте санаулы екендігіне көз жеткізілді.

Бұл мақала жоғарыда аталған міндеттерді орындауда және берілген тақырыпты жүйелі түрде зерттеуде сапалық әдіске негізделеді. «Тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы жаңа тақырып болуына байланысты оны Қытай басшыларының соңғы жылдары жасаған баяндама мәтіндеріне контент-анализ әдісін қолдана отырып зерттеу жасалды. Сонымен бірге, аталмыш жаңа тұжырымдаманың ерекшеліктерін бөліп көрсету мақсатында оны ҚХР басшыларының алдыңғы буындары ұстанған сыртқы саяси тұжырымдамалармен салыстырмалы талдау әдісі қолданылып, салыстыру жасалды.

«Тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы. Көптеген қытайтанушылар мен Қытайдың сыртқы саясатын бақылаушылар 2013 жылы жаңа төраға Си Цзиньпиннің келуімен Қытайдың сыртқы саясатында жаңа кезеңнің басталғандығын мойындайды. Яғни бұрынғы кезеңдермен салыстырғанда қазіргі таңда ҚХР Дэн Сяопин насихаттап кеткен «өз қабілетін жасырып, қолайлы уақытты күту» қағидасынан ауытқып, соңғы жылдары сыртқы саясатта белсенділік пен табандылық көрсетіп келеді. Өз кезегінде, Дэн Сяопин ұсынған «28 иероглиф стратегиясы» келесідей жеті қағидадан құралған болатын: байсалдылықпен бақылау (冷静观察 *lěngjìng guānchá*), қалыптасқан жағдайды сақтау (稳住阵脚 *wěnzhù zhènjiǎo*), сабырлылық таныта отырып, қиындықтармен күресу (沉着应付 *chénzhuó yìngfù*), өз қабілетін жасыра отырып, қолайлы уақытты күту (韬光养晦 *tāoguāng yǎnghuì*), қарапайым болу (善于守拙 *shànyú shǒuzhuō*), алдыңғы орынға шықпау (绝不当头 *juébù dāngtóu*) және оң нәтижелерге қол жеткізу (有所作为 *yǒu suǒ zuò wéi*) [5]. Аталған қағидалар Цзянь Цзэминь және Ху Цзиньтао билік еткен жылдары Қытайдың сыртқы саясатына негіз болған нұсқаулықтар еді. Мәселен, Цзянь Цзэминь басшылығы кезінде Қытайдың сыртқы саяси жүріс-тұрысы сақтық және ұстамдылық секілді қағидаларға негізделсе, Ху Цзиньтао кезеңінде ҚХР тек аймақтық деңгейде белсенділік танытты. Оның мысалы ретінде 1997 жылғы Азиялық қаржы дағдарысында Қытайдың өз валютасын девальвацияламау туралы шешім қабылдап, дағдарыстан зардап шеккен елдерге қаржылай несие беру арқылы Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттерінің Ассоциациясы (АСЕАН) елдерінен үлкен қолдау табуын келтірсе болады [6, 20].

Алайда, 2010 жылдың соңынан бастап ҚХР басшылығы сыртқы саясатты жүргізуде белгілі бір жаңашылдықтар енгізе бастады. Қытай халықаралық қауымдастықты өзінің дамуының тек оң және жағымды нәтижелер әкелетіндігіне сендіруге және басқа мемлекеттермен ынтымақтасуда өзара пайдаға басымдық беруге, кез келген даулы мәселені келіссөздер арқылы шешуге ұмтылатындығы туралы белсенді түрде мәлімдей бастады [7, 7]. Сыртқы саясаттағы жаңашылдықтар Си Цзиньпиннің келуімен одан сайын басым бола түсті. Оның төрағалығы басталғаннан кейін осыған дейін жетекші ұстаным болып келген халықаралық сахнада «қарапайым болу» қағидасының орнына «жетістіктерге қол жеткізу» қағидасы алдыңғы қатарға шығып, ол Қытайдың халықаралық мәселелерді шешуге белсенді түрде араласып, көшбасшылық саясатты ұстанатындығын білдірді. Мұндай саясатқа арқау болып келе жатқан негізгі тұжырымдама – «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы.

Бұл түсінік алғаш рет 2010 жылы құрлықтық Қытай мен Тайвань арасындағы қарым-қатынастарды сипаттау үшін қолданылды. Аталмыш тұжырымдама Қытай және өзге де егемен мемлекеттер қарым-қатынастарын қамтитын жаңа мағынаға ие тұжырымдама ретінде 2011 жылдың қыркүйек айында Қытайдың Бейбіт даму туралы ақ кітабында, ал 2012 жылы қарашада өткен Қытай коммунистік партиясының (ҚКП) 18-ші съезіндегі есебінде көрініс тапты [8]. Сол кезеңнен бастап «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» идеясын ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин белсенді түрде Қытай ішінде де, халықаралық мінберлерден де насихаттап келеді. Осылайша, аталмыш тұжырымдамаға ҚКП-нің 19-шы съезінде де үлкен назар аударылып, 2018 жылдың наурызында ҚХР Конституциясына енгізілген түзетулер нәтижесінде, «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» түсінігі ҚХР Конституциясының преамбуласынан да орын алды. Оның жаңа мәтінінде Қытай «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастықты» құру ісін ілгері жылжытады деп жазылған [9]. Сонымен қатар, бұл тұжырымдама ҚКП Жарғысына 2018 жылдың қазан айында ҚКП-нің 18-ші съезінің нәтижесінде енгізілген «Си Цзиньпин ойлары» атты толықтырудың да маңызды бөлігін құрайды. Мұндай өзгерістер аталған тұжырымдаманың Қытайдың ішкі және сыртқы саясаты үшін маңызының өте жоғары екендігін білдіреді.

2010-2013 жж. ҚХР сыртқы істер министрінің орынбасары қызметін атқарған Фу Ин ханымның пікірінше, «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» құру идеясы дамыған және дамушы елдерді біріктіре отырып, аймақтық және жаһандық ынтымақтастықты дамытуға, әлем елдері арасындағы Солтүстік-Оңтүстік бөлінісі мен түрлі аймақтық теңсіздіктерді жоюға бағытталған [10]. Қытайлық дипломат Ван Ивэйдің пайымдауынша, аталмыш тұжырымдама адамзат тарихында бұрын соңғы болмаған жаңа идеяны ұсынады, яғни мыңдаған жылдар бойы халықаралық қатынастарда басым болып келген әр елдің ұлттық мүддесінің бірінші орында болу қағидасын және «қырғи қабақ соғыстың» ұлы державалар арасындағы күштер текетіресі саясатын ығыстыра отырып, мемлекеттер арасындағы өзара пайда мен ынтымақтастыққа негізделеді [11].

Аталған тұжырымдаманың мазмұнын қарастыратын болсақ, 2015 жылы қыркүйекте Си Цзиньпин БҰҰ-ның 70-ші Бас Ассамблеясында сөйлеген сөзінде «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасының негізгі бөліктеріне тоқталып өтті. Оған сәйкес, аталмыш тұжырымдама негізгі бес саланы қамтиды. Олар: саяси әріптестік, қауіпсіздік, экономикалық даму, мәдени алмасулар және қоршаған ортаны қорғау. Өз сөзінде ҚХР Төрағасы: «біз мемлекеттер бір-біріне тең қарайтын, өзара кеңес беру мен өзара түсіністік орын алатын әріптестік құруымыз қажет. Қауіпсіздік саласында әділдік, бірлескен үлес және ортақ пайда болуы қажет. Сонымен бірге, біз ашық, инновациялық және барлығына ортақ болатын дамуды ілгері жылжытуымыз қажет. Біз үндестік пен алуан-түрлілікті құрметтейтін өркениет аралық алмасулар санын арттыруымыз қажет. Сонымен қатар, біз табиғат пен жасыл экономиканы бірінші орынға қоятын экожүйені құруымыз қажет» деп атап өтті [12].

Аталмыш көзқарасты Си Цзиньпин 2015 ж. наурызда өткен Боао Азиялық форумында насихаттауын жалғастырды. Өз сөзінде ол үлкен мемлекет болу аймақтық және жаһандық істерде монополияға қол жеткізуге ұмтылудан гөрі, аймақтық және әлемдік бейбітшілік пен даму бойынша үлкен жауапкершілікті міндеттейтіндігін атап өтті [13]. Осыған байланысты кейбір қазақстандық зерттеушілер Қытайдың «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасын осындай жиындарда насихаттауын қазіргі таңда қалыптасқан жаһандық басқару жүйесін өзгертіп, «қытайлық сипаты бар жаһандануды» ілгерілетуге ұмтылуы деп таниды [14]. Бұл Қытайдың халықаралық қатынастар мен жаһандық басқаруда үлкенірек рөл ойнауға ұмтылатындығын білдіреді.

Сонымен қатар, барлық адамзатқа ортақ қауымдастық құру идеясы 2017 жылы мамырда Пекин қаласында өткен «Бір белдеу - бір жол» форумының басты тақырыбы бола отырып, аталмыш форумның қорытынды біріккен коммюникесіне қатысушы мемлекеттер

басшыларының бірауыздан қолдауымен «ортақ ұмтылыс» ретінде енгізілді [15]. Бұл «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» құру идеясының аталмыш жобамен өте тығыз байланысты екендігін білдерді және екі бастама бірін-бірі материалдық және идеологиялық жағынан толықтырып отыратын болады.

2017 жылғы Давоста өткен әлемдік экономикалық форумда Си Цзиньпин экономикалық жаһандануды қорғай отырып, Қытайдың «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» құруға ұмтылатындығын атап өтті. Ол сөйлеген сөзінде «адамзат бір-бірінен ажыратылмайтын, мүдделері ортақ, әрі өзара тәуелді қауымдастыққа айналып үлгерді» деген болатын [16]. 2017 жылы ақпанда БҰҰ-ның Әлеуметтік даму жөніндегі комиссиясының 55-ші сессиясында «Африканың дамуына арналған жаңа әріптестіктің әлеуметтік қырлары» атты қарар қабылдады. Аталған комиссия халықаралық қауымдастықты Африканың дамуын қолдауға және күллі адамзатқа негізделген ортақ болашақ құруға шақырды. Қытайдың Жэньминь жибао газеті аталмыш қарарды «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасының мойындалуын және Қытайдың жаһандық басқаруға қосқан орасан зор үлесін білдіретін әрекетке жатқызды [8].

«Тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасының пайда болып, ілгерілеуіне Си Цзиньпин ұсынған «қытайлық арман» және оған қол жеткізу қажеттілігі де өз септігін тигізді. Бірнеше саланы қамтитын бұл бағдарлама «қытай ұлтының қайта өркендеуі» дегенді білдіреді және ол екі сатыдан тұрады: ҚКП-нің жүз жылдығына (2021 ж.) орай «орташа ауқатты қоғам» (小康社会 *xiǎokāng shèhuì*) деңгейіне қол жеткізу және ҚХР-дың жүз жылдық мерейтойына орай (2049 ж.) әлемнің дамыған елдері қатарына ену [7, 7 б.].

Кейбір зерттеушілердің пікірінше, «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасының тез арада кең көлемде таралуына Қытай мен АСЕАН елдері (әсіресе, Филиппиндер мен Вьетнам) арасындағы территориялық даулардың шиеленісуі түрткі болды [8]. Сәйкесінше, аталған тұжырымдама Қытайдың көрші мемлекеттермен қатынастарын қайта қалпына келтіру үшін көмекке келуі қажет болды.

Ван Ивэйдің пайымдауынша, Қытай аталған тұжырымдаманы, ең алдымен, «Еуразия құрлығының барлық елдерімен бірлесе отырып, дамудағы теңсіздіктерді жою мақсатында «Бір белдеу - бір жол» бастамасы арқылы жүзеге асыруға ұмтылады. Сонымен бірге, «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасын жүзеге асыру үшін әлем елдерінің алуан-түрлілігі есепке алынады, себебі әр мемлекеттің өзіне тән айырықша даму жолы бар. Алайда, даму жолында әлемнің барлық еліне ортақ қолдануға болатын жалғыз сәтті модель жоқ. Сондықтан «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасының саяси қағидасы саяси алуан-түрлілікті қабылдай отырып, жоғары дамыған өркениет, демократия және гүлдену секілді әлемнің барлық еліне ортақ мақсаттарға қол жеткізуде әр мемлекетке түрлі жолдар мен тәсілдерге жүгінуге жол беріледі. Қытайдың қуаты артқан сайын, ол жаһандық басқаруға қатыса отырып, оны жақсарту ісін жалғастыруы тиіс» [11].

Осыған сәйкес, ҚКП-нің ресми баспасөз құралы Жэньминь жибао газетінде де Қытайдың жаһандық басқару жүйесін жақсартуға және қалыптасқан әлемдік тәртіпті реформалауға ұмтылатындығы жазылады. Сонымен бірге, «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы қазіргі дамушы елдерге дамудың дұрыс жолын көрсететін бағдар беруші құрал ретінде сипатталады. Қытай басшылығының түсінігінше, «қазіргі таңда әлем халқы бір-бірімен бұрын-соңды орын алмаған ұқсас тағдыр арқылы байланысқан» [17].

Осы орайда, Австралия ұлттық университетінің зерттеушісі Денхуа Чжанның пікірінше, Қытай «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасын әлемнің дамушы елдері мен көпжақты ұйымдарға (G20, АТЭС саммиттері) бағыттауға тырысуда, себебі Си Цзиньпин аталмыш тұжырымдаманы өзінің Африка, Азия және Латын Америкасы елдеріне жасаған ресми сапарлары барысында Қытай мен аталған елдер арасында ортақ жаһандық қауымдастық құру идеясына басты назар аударады. Ал дамыған мемлекеттерге келетін болсақ, Қытай мұндай елдермен қарым-қатынасын «ортақ мүдделер қауымдастығы» (利

益共同体 *lìyì gòngtóngtǐ*) деп атайды [8]. Сонымен қатар, кейбір мақалаларда Қытайдың «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» құру ісін Еуразия мен Африка құрлықтары және Оңтүстік Тынық мұхиты аймағына бағыттайтындығы да жазылады [18]. Бұл аталмыш тұжырымдаманың көп жағдайда әлемнің дамушы елдеріне арналғандығын көрсетеді. Сонымен бірге, Қытай «ортақ тағдыр» сөзін қолдану арқылы өзінің әлі де болса дамушы елдер қатарына жататындығын және өзінің алға қойған мақсаттарының әлемнің басқа да дамушы елдерінің мақсаттарымен сәйкес келетіндігіне назар аудартқысы келеді деп тұжырымдауға болады. Бұл жерде осы жағдай мен 1955 жылы сәуір айында Индонезияның Бандунг қаласында өткен Азия және Африка елдерінің конференциясындағы Қытайдың тәжірибесі арасында ұқсастықтар табуға болады. Аталмыш конференция нәтижесінде Қытай өз тарихы мен халқының санасында «ұлттық езгінің жүз жылы» (百年国耻 *bǎinián guóchǐ*) деген атпен белгілі өзінің жартылай отар болған тәжірибесін Азия және Африка елдеріне ортақ тәжірибе ретінде таныта отырып, өзін сол кезеңдегі «үшінші әлем елдерінің» көшбасшысы ретінде көрсетуге ұмтылған болатын. Ол кезеңдегі ортақ тағдыр – Қытайдың да, Азия және Африка елдерінің де отар болуы болса, қазіргі кезеңдегі ортақ тағдыр – Қытайдың және Еуразия, Африка құрлығы елдерінің басым бөлігінің дамушы мемлекеттер екендігінде.

Кейбір зерттеушілердің пікірінше, «бейбіт даму» тұжырымдамасы секілді «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасының мақсаты бір, яғни, ол – көрші мемлекеттер мен әлем елдеріндегі «қытайлық қауіп» туралы күдіктерді жоққа шығару және Қытайдың экономикалық дамуына қолайлы халықаралық жағдай жасау [19]. Сонымен бірге, осы тұжырымдама арқылы ҚХР халықаралық қатынастарда бұрынғы «қырғи қабақ» соғыс түсінігі әлі күнге дейін басым болып отырғандығына, оның ХХІ ғасырдың шынайылығына сәйкес келмейтіндігіне және одан тез арада арылу қажет екендігіне назар аудартуға тырысады.

«Тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасын жүзеге асырудың мәселелеріне келетін болсақ, Қытай басшылығы аталмыш тұжырымдамаға мағынасы жағынан, бағытталған мемлекеттер және нақты іс-шаралар бойынша әлі нақты анықтама берген жоқ. Бұл тұжырымдама нақты айқындалмағандықтан көп жағдайда жай ұран секілді көрінеді. Нақты берілген анықтама мен айқын мазмұнының болмауына байланысты «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы өзге мемлекеттердің Қытайға қатысты сенімін оятудан гөрі, күдігі мен үрейін арттыруы мүмкін деген де болжам бар [20].

Аталмыш тұжырымдаманың Қытайдың сыртқы саяси бағытына әкелетін өзгерістеріне тоқталып өткен жөн. Біріншіден, осыған дейінгі кезеңдермен салыстарғанда алдағы уақытта сыртқы саясатта ҚХР өте белсенді және даулы мәселелерді шешуде табанды болуын жалғастыра беретін болады. Мұндай белсенділік 2009-2010 жылдары Қытайдың көршілес елдермен даулы аралдар мәселесінің қайта ушығуымен басталып, қазіргі таңда ҚХР-дың «Бір жол - бір белдеу» секілді бастамаларды ұсынуымен және оны жүзеге асыруда белсенді әрекет ете бастауымен өз жалғасын тауып отыр.

Екіншіден, «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы Қытайды экономикалық протекционизм, терроризм, климаттың өзгеруі, босқындар мәселесі және т.б. секілді жаһандық мәселелерді шешуде алдыңғы қатарда болуға итермелейтін болады. Осы орайда Қытай Конфуций, Мэн-цзы секілді ежелгі Қытай ойшылдарының ынтымақтасты, үндестікті насихаттайтын идеяларын негізге ала отырып, әлемнің барлық мемлекеттерін олардың саяси, экономикалық және мәдени түрлілігіне қарамастан ұйымдасуға үндеуін жалғастыратын болады.

Үшіншіден, аталмыш тұжырымдама Қытайдың әлемдегі оң имиджін қалыптастыруға бағытталған бағдарлама рөлін атқаратын болады, себебі бұған дейін қолданылып келген «бейбіт даму» тұжырымдамасы басқа елдерді Қытайдың оң пиғылда әрекет ететіндігіне толықтай көндіре қойған жоқ. Мұндай өзгерістер ҚХР сыртқы саяси тарихында Бандунг

конференциясынан кейін болмаған Қытайдың халықаралық қатынастардағы бастамалық, көшбасшылық рөлін арттыратындығы сөзсіз.

Қорытынды. «Тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы ҚХР сыртқы саясатында жаңа кезеңнің басталғандығын білдіреді. Ол Қытайдың қазіргі ең басты сыртқы саяси бастамасы «Бір белдеу - бір жол» жобасының идеологиялық бөлігі деп сеніммен қорытындылауға болады. Сонымен қатар, аталған тұжырымдаманы Қытай басшылығының маңызды халықаралық жиындарда белсенді түрде насихаттауы ҚХР-дың халықаралық сахнада өзінің артып келе жатқан қуатына сай әрекет етуіне ұмтылатындығын білдіреді. Мұндай ұмтылыс Қытайдың жаһандық басқару бойынша іс-шаралар шеңберінен айқын көрініс табады. Осылайша, аталмыш тұжырымдаманың ҚХР-дың қазіргі сыртқы саясатындағы басым қағида – «жетістіктерге қол жеткізу» стратегиясының ажырамас бөлігі екендігі байқалады. Алайда, «тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы жиі айтылып, сараптамалық ортада кең талқыланса да, оның мазмұны әлі күнге дейін нақты анықталмаған. Ал, оның мақсаты Қытайдың ішкі саясаттағы басты ұмтылысы – «Қытайлық арман» жоспарын, ал сыртқы саясаттағы негізгі бастама – «Бір белдеу - бір жол» жобасын жүзеге асыру барысында идеологиялық негіз болу. Сондықтан аталмыш тұжырымдама қазіргі таңда Қытайдың сыртқы саясатында маңыздылығы жағынан «бейбіт қатар өмір сүрудің бес қағидасымен» бір деңгейге көтерілген бірден бір тұжырымдамаға айналып отыр.

«Тағдыры ортақ жаһандық қауымдастық» тұжырымдамасы жаңа түсінік болғандықтан және оның мазмұнының айқын болмауы бұл тақырып бойынша ауқымды, жүйелі және терең зерттеулердің жасалуын қажет ететіндігі сөзсіз. Ол үшін ең алдымен Қытай басшыларының аталмыш тұжырымдаманы насихаттаған сөздері, сыртқы саяси бастамалары мен түрлі іс-шаралары негізге алынуы тиіс. Сонымен қатар, аталмыш тұжырымдаманың қамтитын географиялық кеңістігіне де мән берілген жөн.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Xuetong Y. From Keeping a Low Profile to Striving for Achievement // The Chinese Journal of International Politics – 2014. – Т. 2. № 7. - С. 153-184.
- 2 Smith S.N. Community of Common Destiny: China's 'New Assertiveness' and the Changing Asian Order // International Journal – 2018. – Т. 3. № 73. - С. 449-463.
- 3 Китай не собирается менять отношения с Казахстаном – казахстанский эксперт [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: <https://www.caravan.kz/gazeta/kitajj-ne-sobiraetsya-menyat-otnosheniya-s-kazakhstanom-kazakhstanskijj-ehkspert-404151/> (алынған күні: 29.01.2019)
- 4 «Сообщество единой судьбы» - новая концепция для Китая и Центральной Азии? Интервью с Айдаром Амребаевым [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: <https://caa-network.org/archives/10728> (алынған күні: 29.01.2019)
- 5 Zhao Q. Chinese Foreign Policy in the Post-Cold War Era // World Affairs – 1997. – Т. 3. № 159. - С. 114-115.
- 6 Lanteigne M. Chinese Foreign Policy: An Introduction: монография / Lanteigne M. – А.: Routledge, 2009. – 158 с.
- 7 Портяков В.Я. Внешняя политика Китайской Народной Республики в XXI столетии: монография / В.Я. Портяков. – М.: ИДВ РАН, 2015. – 280 с.
- 8 Zhang D. The Concept of 'Community of Common Destiny' in China's Diplomacy: Meaning, Motives and Implications // Asia and Pacific Policy Studies – 2017. – Т. 2. № 5. - С. 196-207.
- 9 Текст Конституции КНР [Электрон. ресурс]. – 2018. – URL: https://chinalaw.center/constitutional_law/china_constitution_revised_2018_russian/ (алынған күні: 15.10.2018)

- 10 Ying F. China's Vision for the World: A Community of Shared Future [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: <https://thediplomat.com/2017/06/chinas-vision-for-the-world-a-community-of-shared-future/> (алынған күні: 18.09.2018)
- 11 Mardell J. The 'Community of Common Destiny' in Xi Jinping's New Era [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: <https://thediplomat.com/2017/10/the-community-of-common-destiny-in-xi-jinpings-new-era/> (алынған күні: 17.09.2018)
- 12 Xi Jinping Attends General Debate of the 70th Session of the UN General Assembly [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpdmgjxgswbcxlhgcl70znlfh/t1304144.shtml (алынған күні: 20.09.2018)
- 13 Full text of Chinese President's speech at Boao Forum for Asia [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1250690.shtml (алынған күні: 20.09.2018)
- 14 Мир по-китайски? Итоги съезда крупнейшей компартии мира [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: <https://mk-kz.kz/articles/2017/11/01/mir-pokitayski-itogi-sezda-krupneyshey-kompartii-mira.html> (алынған күні: 29.01.2019)
- 15 Rolland N. Examining China's Community of Common Destiny [Электрон. ресурс]. – 2018. – URL: <https://www.power3point0.org/2018/01/23/examining-chinas-community-of-destiny/> (алынған күні: 15.10.2018)
- 16 Xi Jinping's Keynote Speech at the World Economic Forum [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: http://www.china.org.cn/node_7247529/content_40569136.htm (алынған күні: 21.09.2018)
- 17 To reform to build a community of common destiny for mankind [Электрон. ресурс]. – 2018. – URL: <http://en.people.cn/n3/2018/1105/c90000-9514813.html> (алынған күні: 29.01.2019)
- 18 Chen Z. The Practical Way of the Community of Common Destiny for All Mankind // *Advances in Social Science, Education and Humanistic Research* – 2018. – Т. 205. - С. 827-831.
- 19 Zhang J. China's New Foreign Policy Under Xi Jinping: Towards 'Peaceful Rise 2.0'? // *Global Change, Peace and Security* – 2015. – Т. 1. № 27. - С. 5-19.
- 20 Xu J., Guo C. Research on Conception of Community of Destiny // *Journal of Strategy and Decision-making* – 2016. – № 6. - С. 3–22.

А.К. Нуридденова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Новая эпоха во внешней политике Китая: концепция «сообщества единой судьбы человечества»

Аннотация. В статье исследуются причины возникновения ставшей центральной во внешней политике Китая на современном этапе концепции «сообщества единой судьбы человечества», его содержание, цель и внешнеполитическое влияние. Основываясь на работах китайских, западных и казахстанских исследователей, автор утверждает, что концепция «сообщества единой судьбы человечества» обозначает начало новой эпохи во внешней политике Китая. В ходе исследования было определено, что данная концепция побудила Китай отойти от прежнего внешнеполитического принципа «стараться ничем не проявлять себя» и действовать активнее на международной арене. Автор делает вывод о том, что популяризация концепции «сообщества единой судьбы человечества» китайским руководством на крупных международных мероприятиях означает желание Китая действовать в соответствии с его растущей мощью в международных отношениях.

Ключевые слова: «сообщество единой судьбы человечества», внешнеполитические концепции, глобальное управление, внешнеполитическая активность, «мирное возвышение».

A.K. Nuriddenova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

A New Era in the Foreign Policy of China: Concept of “Community of Common Destiny”

Abstract. This article systematically explores the origins, the content, the goal, and the foreign policy impact of the concept of ‘community of common destiny’ that has become central to the contemporary foreign policy of China. On the basis of the works developed by the Chinese, Western and Kazakhstani scholars on this topic, the author alludes that the concept of ‘community of common destiny’ indicates the start of the new era in China’s foreign policy. This research finds that this new concept made China divert from its previously dominant foreign policy principle of “keeping a low profile” and pushed for more active foreign policy conduct. It concludes that the active popularization of this new concept at major international events by the Chinese leadership signifies China’s willingness to act according to its growing international clout.

Key words: “community of common destiny”, foreign policy concepts, global governance, active foreign policy, “peaceful rise”.

References

1. Xuetong Y. From Keeping a Low Profile to Striving for Achievement, *The Chinese Journal of International Politics*, **2** (7), 153-184 (2014).
2. Smith S.N. Community of Common Destiny: China’s ‘New Assertiveness’ and the Changing Asian Order, **3** (73), 449-463 (2018).
3. Kitai ne sobiraetsya menyat otnosheniya s Kazakhstanom – Kazakhstanskiy ekspert [China is not going to change its relations with Kazakhstan – Kazakhstani expert]. Available at: <https://www.caravan.kz/gazeta/kitajj-ne-sobiraetsya-menyat-otnosheniya-s-kazakhstanom-kazakhstanskijj-ehkspert-404151/> (accessed: 29.01.2019)
4. “Soobschestvo edinoi sudbyi” – novaya kontseptsia dlya Kitaya i Tsentralnoy Azii? Intervyu s Aidarom Amrebayevym [‘Community of Common Destiny’ – New concept for China and Central Asia? Interview with Aydar Amrebayev]. Available at: <https://caa-network.org/archives/10728> (accessed: 29.01.2019)
5. Zhao Q. Chinese Foreign Policy in the Post-Cold War Era, *World Affairs*, **3** (159), 114-115 (1997).
6. Lanteigne M. *Chinese Foreign Policy: An Introduction* (Routledge, Abingdon, 2009).
7. Portyakov V.Ya. *Vneshnyaya politika Kitayskoi Narodnoy Respubliki v XXI stoletii* [Foreign policy of People’s Republic of China in the 21st century] (Institute of Far East, Moscow, 2015).
8. Zhang D. The Concept of ‘Community of Common Destiny’ in China’s Diplomacy: Meaning, Motives and Implications, *Asia and Pacific Policy Studies*, **2** (5), 196-207 (2017).
9. *Tekst Konstitutsii KNR* [Text of the Constitution of the PRC]. Available at: https://chinalaw.center/constitutional_law/china_constitution_revised_2018_russian/ (accessed: 15.10.2018)
10. Ying F. China’s Vision for the World: A Community of Shared Future. Available at: <https://thediplomat.com/2017/06/chinas-vision-for-the-world-a-community-of-shared-future/> (accessed: 18.09.2018)
11. Mardell J. The ‘Community of Common Destiny’ in Xi Jinping’s New Era. Available at: <https://thediplomat.com/2017/10/the-community-of-common-destiny-in-xi-jinpings-new-era/> (accessed: 17.09.2018)
12. Xi Jinping Attends General Debate of the 70th Session of the UN General Assembly. Available at: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/topics_665678/xjpdmgjxgswbxcxlhgcl70znlflh/t1304144.shtml (accessed: 20.09.2018)
13. Full text of Chinese President’s speech at Boao Forum for Asia. Available at: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1250690.shtml (accessed: 20.09.2018)

14. Mir po-kitayski? Itogi s'ezda krupneyshey kompartii mira [World in Chinese way? Results of congress of the biggest communist party in the world]. Available at: <https://mk-kz.kz/articles/2017/11/01/mir-pokitayski-itogi-sezda-krupneyshey-kompartii-mira.html> (accessed: 29.01.2019)
15. Rolland N. Examining China's Community of Common Destiny. Available at: <https://www.power3point0.org/2018/01/23/examining-chinas-community-of-destiny/> (accessed: 15.10.2018)
16. Xi Jinping's Keynote Speech at the World Economic Forum. Available at: http://www.china.org.cn/node_7247529/content_40569136.htm (accessed: 21.09.2018)
17. To reform to build a community of common destiny for mankind. Available at: <http://en.people.cn/n3/2018/1105/c90000-9514813.html> (accessed: 29.01.2019)
18. Chen Z. The Practical Way of the Community of Common Destiny for All Mankind, *Advances in Social Science, Education and Humanistic Research*, 205, 827-83 (2018).
19. Zhang J. China's New Foreign Policy Under Xi Jinping: Towards 'Peaceful Rise 2.0'? *Global Change, Peace and Security*, 1 (27), 5-19 (2015).
20. Xu J., Guo C. Research on Conception of Community of Destiny, *Journal of Strategy and Decision-making*, 6, 3–22 (2016).

Автор туралы мәлімет:

Нуридденова А.Қ. - Шығыстану кафедрасының аға оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев к-сі, 2, Астана, Қазақстан.

Nuriddanova A.K.- lecturer at the Department of Oriental Studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 148-156
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

МРНТИ 11.25.35

Т.М. Тастамбекова

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: tomiris.tastambekova@gmail.com)

Неконвенциональное оружие в Израиле: причины и следствия

Аннотация. Данная научная статья посвящена аналитическому разбору информации о ядерном вооружении Израиля, а также детальному изучению причин, которыми руководствуется Тель-Авив в своем стремлении обладать ядерным оружием. Актуальность данной статьи состоит в том, что по сегодняшний день Израиль не подтверждал, но и не отрицал своего обладания ядерным оружием. Также Израиль не подписал Договор о нераспространении ядерного оружия, его атомные реакторы не контролируются МАГАТЭ. Данная статья позволит более подробно изучить ситуацию на Ближнем Востоке для определения факторов, влияющих на развитие ядерной программы Израиля. Также в статье указаны возможные последствия наращивания ядерного потенциала Израилем. Кроме того, дана общая оценка угрозы применения ядерного оружия.

Ключевые слова: ядерное оружие, Израиль, сдерживающий фактор, Ближний Восток, национальная безопасность.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-148-156>

Введение. Опасность ядерного оружия обуславливается в первую очередь самим фактом его существования. Изначально не рассматривавшееся в качестве средства сдерживания противника ядерное оружие на сегодняшний день играет роль «стратегической стабильности», предотвращая агрессии ядерных держав. Обладание Израилем столь мощного оружия объясняется стремлением государства уравнивать паритеты в регионе Ближнего Востока, что в свою очередь вызывает ряд цепной реакции у других стран региона. Разрастание вооруженных конфликтов на Ближнем Востоке, вовлечение большего числа игроков и конфронтация интересов в регионе демонстрируют всю комплексность проблем международной безопасности.

Цель. Данная статья представляет собой попытку исследования ядерного вооружения Израиля. Целью публикации являются детализированное изучение имеющейся информации касательно ядерного вооружения Израиля, политики «ядерной непрозрачности», определение возможного количества ядерных боеголовок и предполагаемых мест их расположения, определение факторов, влияющих на Израиль в плане развития его ядерного потенциала и общая оценка ситуации на Ближнем Востоке. Также дается анализ роли Ирана, США и остальных региональных игроков в обеспечении стабильности региона, определяется степень угрозы национальной безопасности государства Израиль, выявляется надежность «ядерного сдерживания» в обеспечении национальной безопасности страны и, наконец, проводится анализ возможных последствий в регионе.

Наступление кризиса режима нераспространения ядерного оружия в мире создает новые вызовы и угрозы мировому сообществу. Сокращение суммарного числа запасов ядерных боеголовок (с 14 935 ед. в 2017 г. до 14 465 ед. в 2018 г.), в основном из-за США и России, на которые приходится 92% мирового ядерного оружия, имеют лишь статистически положительный эффект. Так как, США и Россия с одной стороны сокращая запасы, вместе с тем осуществляют обширные и дорогостоящие программы по замене и модернизации

своих ядерных боеголовок, ракет, также средств их доставки и объектов по производству ядерного оружия (ЯО). Что в свою очередь может повлиять на ядерную доктрину других государств.

Так, согласно данным SIPRI на начало 2018 г., ЯО находилось на вооружении следующих государств: США, Россия, Великобритания, Франция, Китай, Индия, Пакистан, Израиль и КНДР. В арсеналах этих стран находится 14 465 единиц ЯО, из которых 3 750 развернуты в боевую готовность (2000 единиц из них находятся в состоянии высокой боевой готовности) [1, с.235].

Таблица 1

Ядерное вооружение мира

Страна	Год первого т е с т а я д е р н о г о оружия	Развернутые* я д е р н ы е боеголовки	Д р у г и е боеголовки	О б щ е е количество
США	1945	1 750	4 700	6 450
Россия	1949	1 600	5 250	6 850
Великобритания	1952	120	95	215
Франция	1960	280	20	300
Китай	1964	-	280	280
Индия	1974	-	130 – 140	130 – 140
Пакистан	1998	-	140 – 150	140 – 150
Израиль	..	-	80	80
Северная Корея	2006	-	(10 – 20)	(10 – 20)
Всего:		3 750	10 715	14 465
*= боеголовки, размещенные на ядерных ракетах или действующих военных базах, находятся в состоянии боеготовности; - = ноль; .. = неизвестно; () = неточные данные.				

Примечание: На основе данных «Стокгольмского института исследования проблем мира» (SIPRI) [1, с. 236].

Если применение ЯО США и России не рассматривается в ближайшей перспективе, т.к. несет больше устрашающий фактор, то нахождение его в нестабильных регионах, особенно по соседству со странами с неустойчивым режимом вызывают беспокойство. Высокий уровень недоверия к соседям между государствами Ближнего Востока неизбежно приводит к увеличению ядерного потенциала, зачастую в обход международным законам. Ядерная программа Израиля является предметом всевозможных дискуссий довольно продолжительное время. Обуславливается это тем, что Израиль никогда не подтверждал

сведений о своем обладании ЯО, при этом не отрицал их. Также Израиль никогда не был участником ДНЯО¹⁴, по сей день ядерные реакторы Израиля не контролируются МАГАТЭ. Согласно отчетам SIPRI, Израиль имеет в своем ядерном арсенале 80 ядерных боеголовок (см. Таблицу 1).

Несомненное преимущество политики «ядерной непрозрачности» заключается в том, что Израиль хоть и не признает, но сохраняет возможность создания ядерного оружия, оставляя фактическую неопределенность в отношении того, обладает ли Израиль ядерным оружием и если да, то на каком статусе.

Вскоре после старта ядерной программы правительство Израиля на вопрос о своем ядерном статусе ответило, что «Израиль не будет первым государством, которое принесет ядерное оружие на Ближний Восток». В 2011 г. премьер-министр Биньямин Нетаньяху повторил данную фразу в своем интервью каналу CNN [2].

Непрозрачность или неопределенность ядерного потенциала Израиля постоянно находится в фокусе дискуссий. В СМИ часто появляется довольно противоречивая информация касательно количества ядерных боеголовок, цифры разнятся от восьмидесяти до двухсот единиц. Также Израиль в своих заявлениях, не подтверждая наличие ЯО, высказывает возможность его применения при угрозе национальной безопасности, в частности, со стороны Ирана.

Прежде чем начать детально разбирать ядерное вооружение Израиля, следует проанализировать основные причины, которыми руководствуется Тель-Авив. Первопричина – это необходимость обеспечения безопасности государства и населения. Превалирующее по количеству арабское население в регионе¹⁵, небольшая территория, географическое нахождение в «арабском вакууме» Ближнего Востока, в контексте оккупации Палестины, являются большой угрозой для безопасности Израиля. Во-вторых, обладание ЯО является силовым контролем, т.е. необходимостью силового воздействия на соседние государства. Согласно «Глобальному индексу терроризма», Ирак, Сирия, Турция, Египет и Ливан имеют наивысшие показатели террористической активности¹⁶. Необходимость борьбы с экстремизмом появилась с момента создания государства Израиль, т.к. арабские страны жаждут возвращения оккупированных Израилем земель.

В-третьих, помимо вышеупомянутых стран, также и Иран радикально настроен по отношению к Израилю. Именно по причине наличия ядерных боеголовок у Израиля в Иране была начата масштабная программа по развитию атомной промышленности. Получается, ядерный потенциал Ирана является как причиной обладания Израилем ЯО, так и его следствием.

На сегодня, Иран является единственной страной Ближнего Востока с огромным ядерным потенциалом, представляющей реальную угрозу безопасности Израиля. Взаимообмен риторикой о готовности применить ядерное оружие продолжается уже несколько лет. До исламской революции ядерная программа Ирана имела сугубо мирный характер, не вызывая никаких опасений со стороны Израиля. С приходом к власти аятоллы Хомейни отношения между странами были разорваны, в дальнейшем переросли в антиизраильскую пропаганду.

Озабоченность мирового сообщества относительно ядерной программы Ирана началась в 2003 г., когда США обвинили Иран в тайном создании ядерного оружия, несмотря на то, что Иран подписал ДНЯО. Обнаружение предприятия по обогащению урана в Натанзе усилило давление США на Иран. В период нахождения у власти президента Хатами Иран предпринимал значительные усилия, направленные на то, чтобы мировое сообщество признало его право на проведение ядерных исследований в рамках ДНЯО. Иран был

¹⁴ Договор о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО) – многосторонний международный акт, разработанный в 1968 г. Комитетом по разоружению ООН, призванным предотвратить распространение ядерного оружия и оружейных технологий, поощрять сотрудничество в использовании ядерной энергии в мирных целях и способствовать цели достижения ядерного разоружения и всеобщего и полного разоружения. Был подписан 190 странами.

¹⁵ Население Израиля 8, 5 млн. чел., арабов только в регионе Ближнего Востока насчитывается ок. 350-360 млн. чел. https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_mde.html

¹⁶ Рейтинг стран мира по уровню терроризма за 2017 г. возглавляет Ирак с индексом 10.0, 4-место Сирия – 8.62, 9-место Турция – 7.52, 11-место Египет – 7.17, 27-место Ливан – 5.64. <https://gtmarket.ru/ratings/global-terrorism-index/info>

готов в том же 2003 г. пойти на ряд компромиссов, таких как: прекращение поддержки радикальных палестинских группировок; готовность рассмотреть план Саудовской Аравии от 2002 г. по всеобъемлющему миру с Израилем и подписать дополнительный протокол ДНЯО взамен на разрешение проведения программ по обогащению урана в рамках того же ДНЯО [3, с.165]. Но Вашингтон не приемлел реализацию таких программ, опасаясь использования его против Израиля.

С момента обсуждения иранской ядерной программы Иран неоднократно пытался привлечь внимание мирового сообщества к израильской ядерной программе, однако широкого обсуждения данная проблематика не получила. Так, иранская ядерная программа долгое время оставалась в повестке дня международного сообщества. Последнее соглашение (СВПД) было достигнуто 15 июля 2015 г. По соглашению Иран должен допустить инспекторов МАГАТЭ на свои ядерные объекты, взамен страны Запада поэтапно будут снимать с Ирана санкции. Согласно последнему отчету SIPRI за 2018 г., Иран перестал обогащать уран в Фордо, но сохранил работу центрифуг и ограничил мощность обогащения в Натанзе [1, с. 293].

Карта 1

Границы Израиля с высокой опасностью

Обещанное поэтапное снятие санкций имело лишь временный характер, с августа 2018 г. вступили в силу новые санкции. Был введен запрет на операции в долларах для иранских банков, санкции против иранских портов, запрет на торговлю золотом, алюминием, углем и т.д. США рассчитывают, что «политика двух дорожек»¹⁷ вынудит руководство Ирана

17

Политика «двух дорожек» - это политика установления экономических санкций, не закрывая возможностей проведения переговоров. Была изобретена

свернуть ядерную и ракетную программы, а также отказаться от поддержки Башара Асада в Сирии, «Хезболлы» в Ливане [4]. Возможно, что такие меры, напротив, все убеждают Иран в том, что им действительно необходимо ЯО. Тем более, если Россия, Турция и Средняя Азия остаются для Тегерана неизменными стратегическими партнерами. Пока Израиль обладает ядерными боеголовками, Иран не откажется полностью от обогащения урана и наоборот.

Помимо того факта, что Израиль рассматривает Иран как угрозу первой степени, ИРИ также в регионе является ключевым фактором суннитско-шиитского противостояния. Так, у Саудовской Аравии и Израиля есть общая цель (хоть и не высказанная гласно) – предотвратить обладание Ираном ЯО. Саудовская Аравия обеспокоена тем, что у соседних стран власть переходит в руки шиитов. В Ираке после Саддам Хусейна сунниты сильно уступили шиитам, в Сирии же борьба алавитского меньшинства в лице Башар Асада также дает неутешительные прогнозы. Такая расстановка в регионе тормозит процесс мирного урегулирования конфликтов, приводя к еще большей милитаризации стран.

Израилю не удалось установить более-менее доверительные отношения ни с одним государством в регионе, кроме как с Иорданией. Премьер-министр Иордании Абдельсалам аль-Маджали и премьер-министр Израиля Ицхак Рабин в октябре 1994 г. подписали Израильско-иорданский мирный договор в присутствии президента США Билла Клинтона. Соглашение являлось как результатом длительных переговоров заинтересованных сторон, так и особенных отношений Иордании и США.

В Ливане, Сирии и Палестине основная власть принадлежит двум группировкам, «Хезболла» и ХАМАС, идеология которых основана на освобождении оккупированных Израилем земель и призывах к джихаду. Такая расстановка сил в регионе и определяет стремление Израиля обладать ЯО. Также тесное сотрудничество двух группировок с Ираном обязывает Израиль иметь преимущество в вооружении. Во многом ситуация на Ближнем Востоке усугубилась с началом в 2011 г. гражданской войны в Сирии. Теперь Иран активно принимает участие в военных действиях, и его угроза стала ближе.

Ретроспективный анализ показывает (арабо-израильские войны 1948-1949 гг., 1956 г., 1967 г., 1973 г., ливанская война 1982 г.), что Израиль постоянно должен находиться в режиме высокой боеготовности. Для народа, пережившего геноцид, обладание ЯО скорее единственный способ обеспечить целостность страны, так как Израилю приходится сдерживать агрессию сразу по нескольким направлениям.

В-четвертых, прямая поддержка Израиля Западом во многом упрощает процесс развития ядерной программы, не привлекая особого внимания международного сообщества. Основным стратегическим партнером для Израиля был, есть и будет США. Так, американский специалист по Ближнему и Среднему Востоку, а также советник Госдепартамента США по проблемам Афганистана и Пакистана (2009-2011 гг.) Вали Наср подытожил интересы США на Ближнем Востоке по трем разделам: нефть, Израиль и терроризм. Наср отмечает, что даже если на Ближнем Востоке не было нефти, он все равно заслуживал бы их внимания, т.к. Америка глубоко озабочена по поводу безопасности Израиля, а Израиль находится на Ближнем Востоке [3, с.299]. Озабоченность Белого Дома безопасностью Израиля приводит, в первую очередь, к попыткам контроля Вашингтоном Тегерана и его ядерной программы. По словам Насра, в 2010 г. Штаты запустили компьютерный вирус «Стакнет» во внутреннюю электронную сеть, которая использовалась при разработке ядерной программы Ирана. Повреждение замедлило установленный Ираном график обогащения урана, сократив количество центрифуг с 4290 до 3772 [3, с.206].

США рассматривает Израиль как некий ключ в регионе Ближнего Востока для предотвращения тех конфликтов, которые не соответствуют их интересам. Поддержка Израиля стратегически важна для Белого Дома. Г. Киссинджер пишет: «Выживание Израиля зависит прежде всего от дипломатической защиты и, по крайней мере, в такой же

государственным секретарем США (2005 – 2009) К. Райс и ее заместителем Н.Бернсом.

степени от военного снаряжения, предоставляемого Соединенными Штатами [5, с.259]». Только за 2016-2017 гг. в Израиль США экспортировали оружие на общую сумму в 1 трлн. долл. [6].

По вышеуказанным причинам Израиль продолжает развивать ядерное вооружение. Если основываться на отчетах SIPRI, как было сказано выше, Израиль имеет 80 ядерных боеголовок. По данным же других экспертов, в ядерном вооружении Израиля имеется 200 боеголовок [6]. Рассекреченные документы правительства США и Израиля указывают на то, что Израиль начал создавать запасы ядерного оружия в начале 1960-х г. Также он является производителем плутония. Первый в стране плутониевый реактор промышленной мощности был построен с помощью Франции и введен в эксплуатацию в 1963 г. в г. Димона. По данным того же Стокгольмского института исследования проблем мира, в период 1950-1960 гг. Великобритания осуществила поставки расщепляющихся материалов (уран, литий) в Израиль.

По оценкам SIPRI, из 80 ядерных боеголовок примерно 30 являются гравитационными бомбами для доставки боевыми самолетами. Несколько бункеров, предположительно содержащих ядерные бомбы, расположены на авиабазе в Тель-Нофе к югу от Тель-Авива. Остальные 50 ед. оружия предназначены для доставки с помощью наземных баллистических ракет.

Согласно оценкам экспертов, Израиль может хранить компоненты ядерных боеголовок в 5 базах: г. Димона, «Нахаль Сорек», «Сдот-Миха», «Неватим», «Тель-Ноф» (см. Таблицу 2) [8, с.290].

Таблица 2

Предполагаемые места расположения ЯО Израиля, 2017 г.

№	База / месторасположение	Регион	Тип оружия	Примечание
1	г. Димона	Пустыня Негев	Разный	Негевский центр ядерных исследований. Имеется плутоний, тритий, также осуществляется производство боеголовок
2	Ядерный исследовательский центр «Нахаль Сорек»	Вблизи населенных пунктов Пальмахим и Явне	Разный	Возможна конструкция и обслуживание боеголовок

3	Ракетная база «Сдот-Миха»	Бейт-Шемеш	Иерихон-2	В пещерах находится 25-50 мобильных баллистических ракет средней дальности. Компоненты боеголовок находятся на базе или в отдельном депо
4	Авиабаза «Неватим»	Беэр-Шева	Бомбы	Для использования истребителями-бомбардировщиками F-16A / B
5	Авиабаза «Тель – Ноф»	27 км. от Тель-Авива	Бомбы	Для использования истребителями-бомбардировщиками F-16I и / или F-15I

Примечание: на основе аналитических данных «Bulletin of the atomic scientists» [8, с.290]

Также в вооружении Израиля имеется баллистическая ракета средней дальности «Иерихон – 3». Дальность ракеты превышает 4 000 километров. В 2013 г. «Иерихон – 3» с новым двигателем прошел испытание, который, как полагают некоторые источники, может дать ракете межконтинентальную дальность, т.е. дальность полета, превышающую 5 500 км. На данный момент состояние его развития неизвестно.

Существует множество неподтвержденных сообщений о том, что Израиль оснастил свой флот дизель-электрическими подводными лодками класса «Дельфин» немецкого производства, крылатыми ракетами морского базирования с ядерным вооружением. Израиль приобрел шесть подводных лодок класса «Дельфин», пять из которых были доставлены в Израиль. Шестая подводная лодка должна быть поставлена к концу 2019 г. В октябре 2017 г. правительство Германии объявило о своем согласии субсидировать продажу трех новых подводных лодок Израилю для замены первых трех лодок класса «Дельфин», которые были поставлены в конце 1990-х годов. Новые подводные лодки будут введены в эксплуатацию с 2027 года [1, с.278]. Развитая ядерная триада Израиля позволяет доминировать в регионе и заставляет соседние государства считаться с его интересами.

Заключение. С момента создания государства Тель-Авив четко определил свои приоритеты, в первую очередь, это – обеспечение национальной безопасности. Во-вторых, обладание ЯО в нестабильном регионе с большим индексом террористической активности, наполненном антиизраильскими группировками представляется больше необходимостью, жизненно важным фактором. «Ядерный зонтик» - единственный способ сдерживания возможных агрессий.

Высокий ядерный потенциал Ирана, в контексте с его радикальным настроем, объясняет стремление Израиля развивать ядерное вооружение. Иран является для Израиля угрозой первого порядка. Как и для КСА, который в свою очередь также стремится стать «ядерной страной». Такой расклад сил приводит к усложнению геополитической ситуации в регионе Ближнего Востока. Вовлечение в военные конфликты различных блоков (Россия – Иран – Турция и США – ЕС – Израиль) милитаризируют регион, увеличивая опасность применения ЯО.

На сегодняшний день, Израиль обладает по меньшей мере 80 ядерными боеголовками в 5 различных базах. Успешное наращивание и модернизация вооружения проходит благодаря главному стратегическому партнеру Израиля – США. За счет такого партнерства

Израилю удастся развивать ядерное вооружение, не привлекая внимания международного сообщества. Обладание ЯО Израиля вызывает цепную реакцию в регионе, которая может привести к угрозе не только региональной, но и мировой безопасности.

Список литературы

1. SIPRI Yearbook 2018: Armaments, Disarmament and International Security. – Solna: Oxford University Press, 2018. – 584 p.
2. Netanyahu B. (2011) Interview with PM Netanyahu on CNN – Piers Morgan Tonight. March 17. Israel Ministry of Foreign Affairs [Электрон.ресурс]. – URL:http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2011/Pages/Interview_PM_Netanyahu_CNN_17-Mar-2011.aspx (Дата обращения: 31.01.2019)
3. Наср В. Необязательная страна. – М: АСТ, 2015. – 488 с.
4. BBC News Иран под жесткими санкциями США: выживет ли страна в изоляции от Запада? [Электрон.ресурс]. – URL: <https://www.bbc.com/russian/features-46077659> (Дата обращения: 18.12.2018)
5. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? – М: АСТ, 2016. – 416 с.
6. SIPRI TIV of arms exports from United States, 2016-2017 [Электрон.ресурс]. – URL: http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php (Дата обращения: 21.12.2018)
7. EurAsia Daily: Израиль готов применить ядерное оружие против Ирана – израильский эксперт [Электрон.ресурс]. – URL: <https://eadaily.com/ru/news/2018/02/14/izrail-gotov-pri-menit-yadernoe-oruzhie-protiv-irana-izrailskiy-ekspert> (Дата обращения: 24.12.2018)
8. Hans M. Kristensen, Robert S. Norris Worldwide deployments of nuclear weapons, 2017 // Bulletin of the atomic scientists. – 2017. – №5. Т.73. - P. 289-297.

Т.М.Тастамбекова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Израильдің конвенционалды емес қаруы: себептері мен салдары

Аннотация. Бұл ғылыми мақала Израильдің ядролық арсеналының аналитикалық талдауына, Тель-Авивдің ядролық қаруы ие болудағы ұмтылысына басшылық еткен себептерді зерттеуге арналған. Мақаланың өзектілігі: осы уақытқа дейін Израиль ядролық қаруының барын растап да, жоққа шығарған емес. Сондай-ақ, Израиль «Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа» қол қоймағандықтан, оның атомдық реакторларын «Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттігі» бақыламайды. Бұл мақала Израильдің ядролық бағдарламасын дамытуға себеп еткен Таяу Шығыстағы жағдайды терең зерттеуге мүмкіндік береді. Мақалада Израильдің ядролық күш өсірудің ықтимал салдары көрсетілген. Сонымен қатар, ядролық қарудың қолдану қаупіне жалпы баға берілген.

Түйін сөздер: ядролық қару, Израиль, шектеуші фактор, Таяу Шығыс, ұлттық қауіпсіздік.

T.M. Tastambekova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Non-conventional weapon in Israel: causes and effects

Abstract. This scientific article is devoted to the analysis of the nuclear arsenal of Israel, as well as the detailed study of the causes that guide Tel Aviv in its quest to possess nuclear weapons. The relevance of this article lies in the fact that until today Israel has not confirmed, but also did not deny about its possession of nuclear weapons. Also, Israel has not signed the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, and its atomic reactors are not controlled by the IAEA. This article will allow a more detailed study of the situation in the Middle East to determine the factors

affecting the development of Israel's nuclear program. Also, the article identifies the possible consequences of nuclear build-up by Israel. In addition, general assessment of the threat of using nuclear weapons is given.

Keywords: nuclear weapons, Israel, deterrent, Middle East, national security.

References

1. SIPRI Yearbook 2018: Armaments, Disarmament and International Security.: (Oxford University Press, Solna 2018).
2. Netanyahu B (2011) Interview with PM Netanyahu on CNN – Piers Morgan Tonight. March 17. Israel Ministry of Foreign Affairs. Available at http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2011/Pages/Interview_PM_Netanyahu_CNN_17-Mar-2011.aspx (Accessed: 31.01.2019)
3. Nasr V. Neobyazatel'naya strana [The Dispensable Nation] (AST, Moscow, 2015)
4. BBC News. Iran pod zhestkimi sankciyami SSHA: vyzhivet li strana v izolyacii ot Zapada? [Iran under tough US sanctions: to survive in the country from isolation from the West]. Available at <https://www.bbc.com/russian/features-46077659>. (Accessed: 18.12.2018)
5. Kissindzher G. Nuzhna li Amerike vneshnyaya politika? [Does America Need a Foreign Policy?] (AST, Moscow 2016)
6. SIPRI. TIV of arms exports from United States, 2016-2017. Available at http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php (Accessed: 21.12.2018)
7. EurAsia Daily: Izrail' gotov primenit' yadernoe oruzhie protiv Irana – izrail'skij ehkspert [Israel is ready to use nuclear weapons against Iran: Israeli expert] [elec.res.]. Available at <https://easaily.com/ru/news/2018/02/14/izrail-gotov-primenit-yadernoe-oruzhie-protiv-irana-izrailskiy-ekspert> (Accessed: 24.12.2018)
8. Hans M. Kristensen, Robert S. Norris Worldwide deployments of nuclear weapons, 2017, Bulletin of the atomic scientists, 73(5), 289-297 (2017).

Сведения об авторе:

Тастамбекова Т.М. – магистрант 2-го курса факультета международных отношений, кафедры Востоковедения, Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Астана, казахстан.

Tastambekova T.M. - 2nd year undergraduate student, Faculty of International Relations, Department of Oriental Studies, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 157-162
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz*

МРНТИ 16.41.25

А.Е. Абдрасимова, Б.С. Жиёмбай

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: aziza_dikhanbayeva@mail.ru)*

Казахские и русские заимствования в языке турецкой диаспоры Республики Казахстан

Аннотация. Данная научная статья посвящена исследованиям, касающимся языков тюркских диаспор, проживающих на территории Казахстана. Рассматриваются влияния казахского и русского языков на язык турецкой диаспоры, в примерах приводятся заимствования слов, словосочетаний и даже предложений. Заимствование - процесс, в результате которого в языке появляется и закрепляется некоторый иноязычный элемент (прежде всего, слово или полнозначная морфема), а также сам такой иноязычный элемент. Заимствование – неотъемлемая составляющая процесса функционирования и исторического изменения языка, один из основных источников пополнения словарного запаса. Заимствованная лексика отражает факты этнических контактов, социальные, экономические и культурные связи между языковыми коллективами. Также в статье проводится сопоставительный анализ казахского и турецкого языков, выявляются их сходства и различия. Дается анализ языковой ситуации в Казахстане.

Ключевые слова: казахский язык, турецкий язык, русский язык, заимствования, диаспора.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-157-162>

Введение. На сегодняшний день одним из актуальных направлений в тюркологии являются исследования, посвященные влиянию одного языка на другой, в нашем случае влиянию казахского и русского языков на турецкий язык. Известно, что система любого языка в результате тесных политических, культурных, экономических связей постепенно подвергается изменению. Этот процесс особенно ошутим в разговорной речи билингвов и полилингвов в виде различных типов заимствований. Фактор билингвизма в процессе заимствования ранее выделял русский ученый Л. П. Крысин, выражая мнение: «Знакомство с передающим языком, некоторый минимум двуязычия – главное условие лексического заимствования» [1, с. 73]. А так как в современном мире возрастает количество билингвов и полилингвов, которые наиболее проницаемы для заимствований, наблюдается необходимость исследования взаимодействия и взаимообогащения языков. Накопление подобного рода знаний способствует постижению закономерностей развития языков. В. фон Гумбольдт по этому поводу отмечал, что язык необходимо «изучать в состоянии их развития» [2, с. 125].

Республика Казахстан - это многонациональное государство, где в дружбе и согласии проживают представители более 130 этносов. Национальный состав страны представлен

различными этносами, одним из которых являются представители турецкой диаспоры. В данной статье рассматривается влияние казахского и русского языков на диалекты турецкого языка на территории Казахстана. Турецкий язык – официальный язык Турции, относящийся к тюркской ветви алтайской семьи языков. Турецкий язык в Турции является родным для более 65 млн. человек. Родным турецкий язык считают 177 тыс. человек на Кипре (1995) и около 128 тыс. в Греции (данные 1976 г.). Также является родным для турок-месхетинцев, говорящих на обогатившемся местными заимствованиями восточно-анатолийском диалекте турецкого языка [3, с. 15]. Как известно, после распада СССР на территорию Казахстана было переселено очень много представителей турецкой диаспоры. И в настоящее время наблюдается поток мигрантов из Турции и других частей всего света. Люди приезжают в Казахстан и остаются на ПМЖ. Некоторые турки уже более 15-20 лет живут и работают в Казахстане. Между собой говорят на своем родном языке, но, как известно, на сегодняшний день возросло количество интернациональных браков, в связи с этим и число говорящих на русско-казахско-турецком языке увеличилось в разы. При тесном контакте одного языка с другим происходит некий синтез языков, происходит влияние одного языка на другой. В данном случае казахский и русский языки являются языками доминирующими, или языками автохтонной нации, то соответственно под влиянием оказывается собственно турецкий язык. Совершенно ясно, что заимствования с особым значением имеются в каждом языке. Изучение заимствований языка позволяет узнать историю языка. Ведь определение языка с исторической точки зрения близко связано с обществом. Язык, который воспринимается как основной элемент в культуре может быть обогащен культурными отношениями народа с другим народом и элементы заимствований, отраженных в различных письменных памятниках, являются лучшим примером этого факта.

Это значит, что обмен словами между языками, относящимся к разным языковым семействам – настоящий феномен, возникший как результат разных межнациональных отношений. Например, взаимодействия между латынью и греческим, казахским и русским, тюркским и персидским, персидским и арабским и другие - лучшие тому доказательства.

Исследование определенного языка с лексической точки зрения дает нам возможность получить больше информации о жизни народа, его культурных отношениях с другими народами.

Как мы уже упоминали выше, обмен словами или процесс заимствования слов, объясняется тесной взаимосвязью народов. Изменение в языках и сходство в звуковой системе и в разговорной речи является естественным феноменом для двух народов, находящихся в одном регионе.

В результате жизни по соседству и жизни в близком взаимоотношении друг с другом, многие казахские и русские заимствования проникли в язык турецкой диаспоры в силу культурных, социальных, языковых, межличностных контактов. Эти заимствования охватывают широкий спектр жизнедеятельности человека: общественную жизнь, сервис, коммуникацию транспорт, хозяйственную деятельность, быт, обряды и обычаи, родственные отношения и т.д.

В процессе полевого исследования мы наблюдали различные типы заимствований: лексему, фразу, предложение, а также адаптацию казахских заимствований в турецкой речи. Процесс заимствования возникает в том случае, когда два разных языка находятся в тесном взаимодействии друг с другом в течение долгого времени, в результате чего лексические единицы одного языка перенимаются другим и адаптируются в нем.

Катамба отмечает, что нет чистой лингвистической причины для заимствований, равно как и не существует определенного лимита количества слов для языка [4, с. 195]. Люди из различных культур, находясь в тесном общении друг с другом, вынуждены искать новые термины для эффективного взаимодействия. Однако образование неологизмов из элементов самого языка происходит очень редко. Одной из причин для заимствования подходящей

лексической единицы из другого языка является необходимость нахождения термина для незнакомой вещи, животного или изобретения.

Другой причиной заимствования термина является идентичность. Это особенно ярко видно в случае с людьми, говорящими на двух языках, которые, используя иностранный элемент в своей речи, объясняют свое восприятие [5, с. 195]. Переключение с одного языка на другой в этом контексте также играет важную роль. Если слово по привычке используется при переходе с одного языка на другой, то оно вполне может перебраться в язык и даже обосноваться в нем. Приведем некоторые примеры из разговорной речи турок.

Bugün toyga bardım. - Сегодня ходил на свадьбу. В данном случае употребляется слово *той*, хотя на турецком языке говорится *düğün* (дуюн). Кстати, слово *той* используют довольно часто даже тогда, когда речь идет не о свадьбе, а о простом застолье.

Magazından nan, süt, iüye tamak getirdim, akçam (dengi) bitti. - «Из магазина принес хлеб, молоко, продукты в дом, деньги закончились». В данном случае очень часто используют слово «магазин», ведь для нас магазин - это место, где можно купить все. В турецком языке названия магазина меняются в зависимости от того, что вы хотите приобрести. Если продуктовый, то говорят маркет. Вместо турецкого *ev* (эв) используют казахский или русский эквивалент *үй* или *дом*.

Та же ситуация и со словом «деньги», вместо *para* (пара) казахстанские турки используют либо *aқша*, либо *деньги*. Лексема *para* употребляется и в казахском языке, однако в пейротивном отрицательном значении: *para алу* «брать взятку», *para беру* «давать взятку». Имеются производные дериваты от этого слова *парақоршы* «взяточник», *парақорлық* «взяточничество». В неязыковом общественном значении в Республике Казахстан ведется борьба со взяткодателями и взяточниками. Таким образом, несмотря на то, что внутренняя форма слова *para* в казахском языке предполагает связь с деньгами, но имеет другое значение, чем турецкое *para*. Это различие объясняется различием культур, социально-общественных институтов.

Şot na platu verir misiniz? Можете отправить счет на оплату? (Ödeme evrağı). В данном случае турок использует словосочетание на русском языке, адаптируя его под свой родной язык.

Platejkayı muhasebeye götür müsün? Можешь отнести платежное поручение в бухгалтерию? (ödeme evrağı)

Mama, papa geliyorlar (anne, baba). Мама папа приезжают.

As bolsın arkadaşlar! Kop rahmet! (afiyet olsun; çok teşekkürler). Приятного аппетита, друзья! Большое спасибо!

Sau bolunuz, kendinize iyi bakın!(hosçakalın). До свидания, берегите себя!

Salematsız be, kalınız kalay, bala şaganız kalay, her şey yolunda mı?(merhaba, nasılsınız, çoluk çocuğunuz nasıl).Здравствуйте, как ваши дела, как дети, все в порядке?

Canım *pirivet, kak dela? Ti doma?* (selam, nasılsın, evde misin?). Душа моя привет, как дела? Ты дома?

Eşim çudopeçkada tort pişirdi! *Oçen vkusno.* Tadına bakar mısın? Моя супруга испекла торт в чудопечке! Очень вкусно! Хочешь попробовать? (firında kek, çok lezzetli).

В университетах часто при обращении используют слова *арату* или *агау*, вместо (teuze и daу).

Говоря про своего мужа (деда), употребляют слово *şal* (koca-dede).

И так со многими словами, которые вы можете увидеть ниже: *salon* < салон, *dom* < дом, *adyal* < одеяло, *agarot* < асфальт, *atlışnik* < отличник, *bani* < баня, *paşport* < паспорт, *velet* < билет, *bolnisa* < больница, *botli* < бутылка, *dagaur* < договор, *depotat* < депутат, *haladilnik* < холодильник, *işpiçka* < спички, *istansiya* < станция, *istol* < стол, *işkola* < школа, *işpiyon* < шпион, *kanfet* < конфеты, *kartıçka* < карточка, *kastrol* < кастрюля, *kompensasiya* < компенсация, *kristiyan* < христианин, *kulup* < клуб, *makaron* < макароны, *milisiya* < милиция,

morojni < мороженое, pec < печь, pošta < почта, preseatel < председатель, radiyo < радио, sintetik < синтетика, sobraniya < собрание, stoloviy < столовая, şampun < шампунь, тарилка < тарелка, tilivizir < телевизор, ugul < уголь, vaspaleniya < воспаление, vedra < ведро, zaot < завод, samolyot (самолет), maşina (машина), avtobus (автобус), marşrutka (маршрутка), magazin (магазин), pılesos (пылесос), duhovka (духовка), şudareşka (чудопечка), magnitafon (магнитофон), kompyuter (компьютер), institut (институт), prezident (президент), akimat (акимат), akim (аким), muzıka (музыка), kino (кино), serial (сериал), avtomat (автомат), pioner (пионер), starasta (староста), pilotka (пилотка), znaçok (значок), tort < торт, и др.[6].

Многие заимствования с казахского языка обусловлены тем, что оба языка тюркские и имеют общие корни. Соответственно они схожи между собой. Ниже приведены примеры:

Таблица 1

Языковые особенности казахского и турецкого языков

На казахском языке	На турецком языке	Перевод
<i>Сходства в именах числительных (количественных)</i>		
Bir, eki, üç, dört, bes, altı, jети, segiz, togız, on, жүз, ming jб.	Bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on, yüz, bin vb.	Один, два, три, четыре, пять, шесть, семь, восемь, девять, десять, сто, тысяча и др.
<i>Сходства в именах числительных (порядковых)</i>		
Birinşi, besinşi, jetinşi, жүzinşi jб. -образовывается при помощи аффиксов –inşi,-inşi.	Birinci, beşinci, yedinci, yüzüncü vb. -образовывается при помощи аффиксов –inci,-inci,-üncü,-uncü.	Первый, пятый, седьмой, сотый и др.
<i>В каз.яз. слова начинающиеся с буквы j в тур.яз. начинаются с буквы й</i>		
Jıl, juldız, jılan, jol, jas, jat, je, жүрек, joldas, jer jб.	Yıl, yıldız, yılan, yol, yaş, yat, ye, yürek, yoldaş, yer vb.	Год, звезда, змея, дорога, возраст, ляжь, кушай, сердце, спутник, земля и др.
<i>В каз.яз. слова с буквы s в тур.яз. с буквы ş</i>		
Tas, bes, qarşı, qus, kumis, qıs, qıs, kisi, as, başka jб.	Taş, beş, karşı, kuş, gümüş, kış, kişi, aş, başka vb.	Камень, пять, напротив, птица, серебро, зима, человек, еда, другой и др.
<i>В каз.яз. слова с буквы ç в тур.яз. с буквы ş</i>		
Üş, agaş, üşin, küş, iş, aş, şıgar, uş jб.	Üç, ağaç, için, güç, iç, aş, çıkar, üç vb.	Три, дерево, для, сила, пей, открой, вытащи, три и др.
<i>В каз.яз. слова, начинающиеся с буквы k в тур.яз., начинаются с буквы g</i>		
Köz, köl, kerek, kün, könıl, kök, kel, kör, kül jб.	Göz, göl, gerek, gün, gönül, gök, gel, gör, gül vb.	Глаза, озеро, нужно, день, настроение, синий, прииди, смотри, смейся и др.
<i>В каз.яз. слова, начинающиеся с буквы t в тур.яз., начинаются с буквы d</i>		

Til, tört, tis, tiri, teniz, temir, taw, tar, tur, tök, tik jб.	Dil, dört, diş, diri, deniz, demir, dağ, dar, dur, dök, dik vb.	Язык, четыре, зуб, живой, море, железо, гора, узкий, стой, разлей, шей и др.
<i>В каз.яз. слова, начинающиеся с буквы т (м) в тур.яз. начинаются с буквы b</i>		
Ming, men, murın, mıy, mın jб.	Bin, ben, burın, beyin, bin vb.	Тысяча, я, нос, мозг, садись и др.
<i>В каз.яз. слова, начинающиеся с буквы b в тур.яз., начинаются с буквы v</i>		
Bar, ber, barlıq, bar vb.	Var, ver, varlık, ver vb.	Есть, дай, достаток, иди и тд.
<i>В каз.яз. слова, начинающиеся с буквы p в тур.яз., начинаются с буквы f</i>		
Pil, pikir, payda jб.	Fil, fikir, fayda vb.	Слон, мысль, польза и т. д.

Заключение. Итак, мы сделали попытку выявить заимствования в диалектах турецкого языка проживающих в Казахстане. По вышеуказанным примерам можно увидеть, как носители языка используют иноязычные заимствования того народа, с которым они волею судьбы контактируют, и как это проявляется в речевой деятельности. Это в большинстве случаев результат билингвизма, а также процесса аккультурации.

Проживая на территории Казахстана, представители изучаемого этноса находились в тесном контакте с местным населением, но при этом сумели сохранить язык и традиции, культуру и национальные ценности. По результатам исследования мы можем заключить, что для данной этнической группы характерен билингвизм (русско-турецкий, казахско-турецкий), речевое поведение билингва определяется ситуацией, в которой он находится: родной язык используется в кругу семьи, для более тёплого, тесного общения.

Список литературы

1. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968. – 208 с.
2. Гумбольдт В. Фон. Характер языка и характер народа. – М.: Прогресс, 1985. – 381 с.
3. Nevskaya I., Tazhibayeva S. 2015 b. Sociolinguistic situation of Oguz Turks in post-Soviet Kazakhstan In: Oguzlar. Dilleri, Tarihleri ve Kulturleri – Ankara, 2015 – P. 321-334. – ISSN 978-975-491-405-4. Katamba F. English Words. – New York: Routledge, 1994. – 282 p.
4. Geipel J. The Viking Legacy. – Newtown Abbot: David & Charles, 1971. – 225 p.
5. Шаймердинова Н.Г. Знания о древнетюркском мире сквозь призму русского языка. Материалы международного научного симпозиума 25-27 мая 2010 года // Русский язык – язык мировой науки и высшего образования. – Бишкек, 2010. – С.50
6. Алиев Ф.Ф. Очерки по лексике языка турок Казахстана. – А-Ата: Наука, 1978. – 100 с.

А.Е. Абдрасимова, Б.С. Жиёмбай

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстан Республикасындағы түрік диаспоралары тіліндегі қазақ және орыс тілінен енген кірме сөздер

Аннотация. Мақала Қазақстан аумағында тұратын түркі диаспоралары тіліне қатысты зерттеулер негізінде жазылған. Түрік диаспорасының тіліне қазақ және орыс тілдерінің әсері мысалдар негізінде, сөз тіркестері, сөйлем арқылы талданып көрсетіледі. Кірме сөздер тіларалық қарым-қатынаста бөгде тілдік элементтердің

пайда болуымен (әсіресе, сөз немесе морфема) әрі енуі арқылы түсіндіріледі. Кірме сөздер негізінде сөздік қор негізгі дереккөздермен толығып, қалыптасып отырады. Кірме сөздер лексикасы тілдік топтар арасында этникалық байланыстарды, әлеуметтік, экономикалық және мәдени байланыстарды ашып көрсетеді. Сонымен қатар мақалада қазақ және түрік тілдерінің салғастырмалы талдауы жасалып, ұқсастықтары мен айырмашылықтары анықталады. Қазақстандағы тіл жағдаятына сараптама жасалады.

Түйін сөздер: қазақ тілі, түрік тілі, орыс тілі, кірме сөздер, диаспора.

A.E. Abdrassimova, B.S. Zhiyembay

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Kazakh and Russian borrowings in the language of the Turkish Diaspora of the Republic of Kazakhstan

Abstract. This scientific article is devoted to studies concerning the languages of the Turkic diasporas living in Kazakhstan. The influence of the Kazakh and Russian languages on the language of the Turkish diaspora is considered, examples are borrowings of words, phrases and even sentences. Borrowing, the process as a result of which some foreign language element appears (first of all, a word or a full-valued morpheme) in the language; also such foreign element itself. Borrowing is an integral component of the process of functioning and historical change of the language, one of the main sources of vocabulary replenishment. The borrowed vocabulary reflects the facts of ethnic contacts, social, economic and cultural ties between linguistic groups. The article also provides a comparative analysis of the Kazakh and Turkish languages, identifying their similarities and differences. The analysis of the language situation in Kazakhstan is given.

Key words: Kazakh language, Turkish language, Russian language, borrowing, diaspora.

References

1. Krysin L.P. Inojazychnye slova v sovremennom russkom jazyke [Foreign words in the modern Russian language] (Nauka, Moscow, 1968)
2. Gumbol'dt V. Fon. Harakter jazyka i harakter naroda [The nature of language and the character of the people] (Progress, Moscow, 1985)
3. Katamba F. English Words (Routledge, New York, 1994)
4. Geipel J. The Viking Legacy (David & Charles, Newtown Abbot, 1971)
5. Shaymerdinova N.G. Znaniya o drevnetjurkskom mire skvoz' prizmu russkogo jazyka [Knowledge of the ancient Turkic world through the prism of the Russian language]. Materialy mezhdunarodnogo nauchnogo simpoziuma Russkij jazyk – jazyk mirovoj nauki i vysshego obrazovaniya [Materials of the international scientific Symposium Russian is the language of world science and higher education], Bishkek, 2010 [in Russian]
6. Aliev F.F. Ocherki po leksike jazyka turok Kazahstana [Essays on the vocabulary of the language of the Turks of Kazakhstan] (Nauka, Alma-Ata, 1978)

Сведения об авторах:

Әбдірәсімова А.Е. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Халықаралық қатынастар факультетінің докторанты, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Жиембай Б.С. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Халықаралық қатынастар факультетінің докторанты, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Abdrassimova A.E. – PhD Student of L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Zhiyembay B.S. – PhD Student of L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 163-169
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

FTAMP 13.61.01

Н.Н. Кадримбетова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: n.kadrimbetova@gmail.com)

Қазақстандағы тарихи-мәдени мұра объектілерін сақтау мәселелері

Аннотация. «Қазақ жері – қазақ халқының ғана емес бүкіл түркі дүниесінің лабораториясы». Бүтін түркі дүниесінің өзегі қазақ жерінде сақталған. Бүгінгі таңда қазақ қоғамының мәдениет саласындағы негізгі мақсаттарының бірі еліміздегі тарихи-мәдени мұра ескерткіштерін тиімді сақтау және белсенді пайдалану арқылы рухани жаңаруды көздейді. Осыған орай, мақалада ескерткіштерді сақтау тарихы қарастырылып, оларды сақтау мен қорғауға бағытталған ең алғашқы нормативтік құқықтық актілерге сипаттама берілді. Сонымен қатар, Бүкіләлемдік мұра тізіміне енгізілген тарихи-мәдени мұра ескерткіштері мен олардың жалпы жағдайы қарастырылып, бүгінгі күннің өзекті мәселелері қозғалды. Қазіргі уақытта тарихи-мәдени мұра ескерткіштерінің сақталуын реттейтін халықаралық және ұлттық заңнама туралы ақпарат беріліп, осы бағытта жүзеге асырылып жатқан шаралар талданды.

Түйін сөздер: Бүкіләлемдік мұра, тарихи-мәдени мұра, ескерткіштер, сақтау, қорғау, дәріптеу.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-163-169>

Қазақстанның тарихи-мәдени мұрасы – ұлттық тарихи жады қоймасы. Осы аумақта тіршілік еткен адам, этнос және қоғамның қалыптасуы мен дамуының қайнар көзі. Тарихи-мәдени мұраны жоғалту ұлттық тарихи жадының үзілуіне алып келеді. Оның орнын өркендеген заманауи мәдениет те, бірегей тың туынды да толықтыра алмайды.

Бүгінгі таңда қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасын сақтау мәселесі ерекше саяси маңызға ие. Аталған мәселені қолға алмай, көш басындағы елдермен терезені теңестіру және тәуелсіздігімізді баянды ету мүмкін емес. Осыған орай, кейінгі жылдары елімізде бірқатар стратегиялық ұлттық бағдарламалар қабылданып, осы бағытта жүйелі жұмыстар жүргізіле бастады.

Тарихи-мәдени мұраны сақтау тарихына үңілсек, ең алғаш көне заманның ескерткіштерін қорғауға бағытталған «Мәдениет ескерткіштерін қорғау туралы» заң XVII ғ. ортасында, яғни 1660 жылы 28 қарашада Швецияның Мемлекеттік Кеңесімен қабылданды [1, 197 б.]. Заңның мәтіні – ғасырлар бойы сақталған саяси даналықтың куәсі. Аталған Заң бойынша: «1) бекіністер, тас қамалдар, тас қорымдар, қорғандар, көне үйлер мен кішігірім бекіністердің қирандылары, иеліктер шекарасының белгілері; 2) шайқас алаңдары; 3) шіркеуге салынған көркемсуреттер; 4) руникалық және монастырь кітаптары, заңдар мен қиссалар жазылған кітаптар; 5) эпикалық поэмалар, жазылып алынуы тиіс аңыз-әңгімелер мемлекет қорғауына алынды [1, 192 б.].

XVIII ғ. аяғы мен XIX ғ. бірінші жартысында тарихи-мәдени мұраны сақтауға қатысты нормативтік құқықтық құжаттар Дания, Белгия, Пруссия мен Саксонияда қабылданды [2, 117 б.].

Ресейде тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау туралы алғашқы актілерді 1718-1722 жылдары Петр I жариялады. Ал 1826 жылы император Николай I бұйрығымен Ішкі

истер министрі «Ежелгі қамалдар, бекіністер мен басқа да ғимараттарды қорғау туралы» циркулятор басып шығарды [3, 10 б.].

АҚШ-та тарихи ескерткіштерді қорғауға бағытталған «Ескіліктер туралы» заң алғаш рет 1906 жылы қабылданып, осы заңға сәйкес АҚШ президентіне федералды әкімшілікке қарасты жерде орналасқан объектілерді қорғалатын ескерткіштер категориясына енгізу өкілеттігі берілді [4, 119 б.].

Англияда ортағасырлық ескерткіштерге деген қоғамдық қызығушылық XVIII ғ. басында пайда болды. Осы уақытта қорғалуы тиіс маңызды ескерткіштер сипатталған мақалалар жариялана бастады. 1877 жылы Ұлыбританияның архитектуралық мұрасын қорғау және қалпына келтірумен айналысқан бірінші ұйым – «Ежелгі ғимараттарды қорғау қоғамы» құрылды. Оның негізін белгілі өнертанушы, суретші және әлеуметтік реформатор Уильям Моррис қалады. Бұл қоғамның құрамында тарихшы және философ Томас Карлейль, критик және публицист Джон Рескин, кескіндемеші Эдуард Коли Бёрн-Джонс, архитекторлар Филипп Уэбб, Эрнест Джимсон және т.б. еңбек етті [5, 459 б.]. Ал, Ұлыбританиядағы ең алғашқы ежелгі ескерткіштер туралы арнайы заң 1882 жылы қабылданды [6, 27 б.].

Францияның ескерткіштерді сақтауды реттейтін «Тарихи ескерткіштер туралы» негізгі заңы 1913 жылы 31 желтоқсанда бекітілді. Аталған заңға әр жылдары (1927, 1941, 1943, 1966, 1967, 1970, 1976, 1980, 1983) өзгертулер мен толықтырулар енгізіліп, Ұлттық игіліктер Кодексінің негізі қаланды [7, 135 б.].

XX ғасырдың 70 жылдары дүниежүзілік қауымдастық тарихи-мәдени мұра ескерткіштерін қорғауды қамтамасыз етуде айтарлықтай кедергілерге тап болды. Мұндай кедергілер табиғи апат, ашаршылық, соғыс жағдайлары секілді табиғи және жасанды факторлардың салдарынан туындады. Осыған орай, тарихи-мәдени құндылықтарды қорғау бойынша бірегей халықаралық-құқықтық стандарттарды әзірлеу қажеттілігі туындады. Бұл функцияны 1946 жылы құрылған басты халықаралық үкіметаралық ұйым – ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO), яғни Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, Ғылым және Мәдениет жөніндегі беделді ұйымы өз қолына алды. Осылайша, 1972 жылы 16 қарашада ЮНЕСКО-ның қатысуымен Бүкіләлемдік мәдени және табиғи мұраларды қорғау конвенциясы қабылданды¹⁸. Конвенцияны әлемнің 185 мемлекеті бекітті. Қазақстан бұл құжатты 1994 жылы ратификациялады.

«Конвенцияны ратификациялаған әрбір мемлекет – осы Конвенцияның 1-бабында көрсетілген және өзінің территориясында орналасқан мәдени мұраларды анықтау, қорғау, сақтау, дәріптеу және болашақ ұрпаққа тапсыруды қамтамасыз етуге міндеттелді»¹⁹.

2016 жылғы деректерге сүйенсек, Бүкіләлемдік мұра тізіміне әлемнің 1114 объектісі, соның қатарында 856 мәдениет ескерткіштері, 222 табиғи және 36 аралас объектілер енгізілген. Соның ішінде, Қазақстаннан Бүкіләлемдік мұра тізіміне 2 мәдениет және тарих ескерткіші – Түркістан облысының Түркістан қаласындағы Қожа Ахмет Ясауи мавзолейі (2003) және Алматы облысы Жамбыл ауданының аумағында орналасқан Тамғалы археологиялық ландшафты петроглифтері (2004) енгізілді. Бұдан өзге, 2014 жылы Қазақстан Бүкіләлемдік мұра тізіміне Доха қаласында (Катар) өткен ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұра комитетінің 38-сессиясы барысында Қытай және Қырғыз Республикаларымен бірлесе отырып, сериялық трансұлттық бірегей «Жібек жолы: Чанъань-Тяньшань дәлізі» номинациясымен Алматы және Жамбыл облыстарында орналасқан сегіз ежелгі қалашықты енгізді [8].

Бұл ескерткіштердің үшеуі – Алматы облысының Талғар ауданында орналасқан Талғар, Сарқан ауданындағы Қойлық, Балқаш ауданындағы Қарамерген қалашықтары, ал бесеуі – Жамбыл облысының Шу ауданындағы Баласағұн (Ақтөбе), Т. Рысқұлов ауданындағы Құлан мен Ақыртас сарай кешені және Жамбыл ауданындағы Өрнек, Қостөбе қалашықтары болып табылады.

¹⁸ Парижская конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия от 16 ноября 1972 г. (ЮНЕСКО, акты Генеральной конференции, 17-я сессия. Резолюции. – С. 145-157).

¹⁹ <https://whc.unesco.org/archive/convention-ru.pdf>

Бүкіләлемдік мәдени және табиғи мұра – ЮНЕСКО тарапынан бекітілген, адамзат үшін айрықша тарихи, мәдени, табиғи маңызы зор деп танылған, адам қолымен немесе табиғаттың күшімен жасалған объектілер.

Қазақстан өз кезегінде Бүкіләлемдік мәдени және табиғи мұраларды қорғау Конвенциясын ратификациялау арқылы сол ескерткіштерді сақтауға міндеттелді. Осы міндеттемелерді орындауды қамтамасыз етуде халықаралық дәрежедегі ескерткіштер орналасқан аумақтың жергілікті атқарушы органдарының рөлі зор болуы тиіс. Алайда, ескерткіштердің басым бөлігінің бүгінгі жағдайы көз қуантпайды және елімізде аталған міндеттемені орындамау фактілері де орын алып тұратынын атап өту қажет.

Мәселен, тарих және мәдениет ескерткіштеріне қауіп төндіретін құрылыс және өзге де жұмыстарды тоқтата тұру, сондай-ақ оларға тыйым салу жөніндегі заңнаманың болуына қарамастан²⁰, немқұрайлықтың салдарынан Қожа Ахмет Ясауи мавзолей орналасқан аумаққа жақын жерде стилі ерекше, көлемі, биіктігі және көркемдігі жағынан тарихи ескерткіштен асып түсетін әралуан ғимараттар көптеп салынып жатады. Осы сияқты шараларды жүзеге асыру арқылы халықаралық ұйымды және әлемдік мұраға жанашырлық танытатын әлемдік қауымдастықтарды біздің таңқалдырып тұратынымыз жасырын емес.

Атап айтсақ, соңғы жылдары Ахмет Ясауи мавзолейіне жақын жерде салынған қонақ үй кешенінің құрылысы ЮНЕСКО тарапынан айтарлықтай наразылық тудырды. Бұл ЮНЕСКО-ның ескерткішті Бүкіләлемдік мұраның негізгі тізімінен шығарып, қауіп төніп тұрған объектілер тізіміне енгізу жөнінде біржақты шешім қабылдауына барлық жағдайларды өз тарапымыздан туғызып отырмыз деген сөз. ЮНЕСКО тарапынан Мавзолейді қауіп төніп отырған ескерткіштер тізіміне көшіру жөнінде елімізге бірнеше ескертулердің болғаны да белгілі және солай болған жағдайда ол Қазақстанның абыройын арттырмасы анық еді.

Тарихқа назар аударсақ, Грузия 2009 жылы Бүкіләлемдік мұра тізімінен қауіпті халге көшірілген өзінің Мцхеты тарихи ескерткіштерін негізгі тізімге қайта енгізуге тек 2016 жылғы шілдеде, 7 жылдан кейін ғана ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұра комиететінің Ыстанбұл қаласында өткен 40-сессиясында қайтаруға мүмкіндік алды. Қазіргі кезде Бүкіләлемдік мұра тізімінде барлығы 1114 ескерткіш болса, оның 48-і қауіп төніп тұрған тізімде және бұл ескерткіштердің барлығы табиғи апатқа, ашаршылыққа, соғыс жағдайына ұшыраған Африка құрлығының (Конго, Танзания, Нигер, Микронезия және т.б.) дамуы баяу қалған елдерінің немесе Сирия, Ауғанстан, Ливия, Ирак сияқты соғыс ұшқындары бар елдердің аумағында орналасқан.

Сонымен қатар, әлемдік мұралар саны бойынша көшбасшы елдер Италия - 47, Испания - 45, Қытай - 44, Франция - 40-қа жуық [8] ескерткіштердің бабын тауып, оларды сақтап, қорғауды қамтамасыз етіп отырғанын назарға алсақ, біздегі бір архитектуралық ескерткіштің жағдайын жасамау сын көтермейтін мәселе екенін де ескеру қажет.

Бүгінде еліміздегі тарихи-мәдени мұра ескерткіштерін сақтау «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 2 шілдедегі Заңы және «Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 15 желтоқсандағы Заңымен реттелген.

«Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы мәдениетті жасау, жаңғырту, сақтау, дамыту, дәріптеу және пайдалану саласындағы Қазақстандағы қоғамдық қатынастарды реттейді, сонымен қатар мәдениет саласындағы мемлекеттік саясаттың құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастыру негіздерін белгілейді.

Осы Заңның 3-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының мәдениет саласындағы мемлекеттік саясатының негізгі принциптері мәдениетті мемлекеттік қолдау, Қазақстан халқының мәдени мұрасын сақтау мен дамыту, тарихи және мәдени мұраны қорғау, олардың дамуында сабақтастықты т.б. қамтамасыз ету болып табылды.

«Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» заңмен тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану саласындағы мақсаттар, міндеттер мен құқықтық негіздер белгіленген.

Сонымен қатар, жоғарыда аталған заңнамалық актілермен қоса мәртебесі әртүрлі тарих және мәдениет ескерткіштерін пайдалану, қорғау, сақтау және басқарудағы негізі мәселелерді қозғайтын және реттейтін оннан аса заңнамалық нормативтік актілер бекітілді:

1) Тарихи-мәдени сараптама жүргізудің ережесін бекіту туралы Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрінің 2007 жылғы 20 тамыздағы № 219 бұйрығы;

2) Тарихи-мәдени мұра объектілерінің қорғау аймақтарын, құрылыс салуды реттеу аймақтарын және қорғалатын табиғат ландшафты аймақтарын айқындау және пайдалану режимінің қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2014 жылғы 29 желтоқсандағы № 156 бұйрығы;

3) Тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау және күтіп-ұстау қағидасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2014 жылғы 29 желтоқсандағы № 157 бұйрығы;

4) Тарих және мәдениет ескерткіштерін анықтау, есепке алу, мәртебе беру және мәртебесінен айыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 30 наурыздағы № 118 бұйрығы;

5) Тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау міндеттемелерін беру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 27 ақпандағы № 74;

6) Тарих және мәдениет ескерткіштеріндегі археологиялық және (немесе) ғылыми-реставрациялық жұмыстарды жүзеге асыру қызметін лицензиялау кезінде қойылатын біліктілік талаптарын және оларға сәйкестікті растайтын құжаттар тізбесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 29 қаңтардағы № 29 бұйрығы;

7) Тарих және мәдениет ескерткіштерін пайдалануға беру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 369 бұйрығы;

8) Тарих және мәдениет ескерткіштерінде ғылыми-реставрациялау жұмыстарын жүргізу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 367 бұйрығы.

Айта кету керек, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылға арналған заң жобалары жұмыстарының жоспарына сәйкес, «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасы Заңын жаңа редакцияда әзірлеу көзделген. Осыған орай, жаңа заңнамада Бүкіләлемдік мұра конвенциясы мен Консультативтік миссия тарапынан заңнамалық және институционалдыққа қатысты берілген ИКОМОС-тың ұсынымдары (2016 жылғы наурыздағы) барынша жүзеге асырылады деп күтілуде.

Сонымен бірге, «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» 2014 жылғы 5 шілдедегі Қазақстан Республикасы Кодексінің 145-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану саласындағы заңнамасын бұзғаны үшін төмендегідей жауапкерлікке тартулар қарастырылған:

1) тарих және мәдениет ескерткіштерін қорғау және күтіп-ұстау қағидаларын бұзушылықтар;

2) тарих және мәдениет ескерткіштерін күтіп-ұстаудың қорғау міндеттемелерінде жазылған шарттарын бұзушылықтар;

3) монументті өнердің жаңа құрылыстарын орнату қағидаларын бұзушылықтар;

4) тарих және мәдениет ескерткіштерінің орнын заңсыз ауыстыру және оларды өзгерту;

5) аумақтарды игеру кезінде жер учаскелері бөліп берілгенге дейін тарихи, ғылыми,

көркемдік және өзге де мәдени құндылығы бар объектілерді анықтау жөнінде зерттеу жұмыстарын жүргізбеу;

б) тарихи-мәдени мұра объектілерінің сақталып тұруына қатер төндіруі мүмкін жұмыстарды жүргізу түрінде жасалған бұзу – жүргізіліп жатқан жұмыстарды тоқтата тұрып, жеке тұлғаларға – он, лауазымды адамдарға, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне – елу, орта кәсіпкерлік субъектілеріне – бір жүз, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне екі жүз елу айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

Қорыта айтқанда, бұл бағытта атқарылып жатқан жұмыстар мен атқарылуы тиіс шаралар жетерлік. Түркияның танымал ғалымдарының бірі, тарихшы Ахмет Ташағыл айтқандай «қазақ жері – қазақ халқының ғана емес бүкіл түркі дүниесінің лабораториясы. Бүтін түркі дүниесінің өзегі қазақ жерінде сақталған» [12]. Сондықтан, қазақ жерінің лабораториясында сақталған тарихи-мәдени мұра ескерткіштерін анықтау, тиісті деңгейде сақтау, пайдалану және оны келешек ұрпаққа табыстау бүгінгі күннің негізгі көкейкесті мәселелерінің бірі болып қала береді. Осыған орай, аталған мәселе бойынша алдағы уақытта зерттеулер жалғасын табатын болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Оттенсон А. Памятники культуры во все времена были объектом охраны государства. // Советское право. – 1985. – № 3. – С. 192-198.
- 2 Жуков Ю. Н. Роль права в охране культурно-исторического наследия в первый год Советской власти // Советское государство и право. - 1983. - № 11. - С. 117-122.
- 3 Жуков Ю. Н. Сохраненные революцией. - Москва: Московский рабочий, 1985.- 207 с.
- 4 Домрин А. Н. Законодательство США об охране памятников национального значения // Правовая охрана памятников истории и культуры в зарубежных странах: сб. науч. тр. // РАН ИНИОН, Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – 2005. – С. 119-134.
- 5 Моррис У. Разрушение городских церквей: письмо редактору «Таймс», 17 апреля 1878 года // Моррис У. Искусство и жизнь: избранные статьи, лекции, речи, письма / сост. А.А. Аникст. - Москва: Искусство, 1973. – 459-461 с.
- 6 Домрин А. Н. Охрана памятников истории и культуры в Великобритании //Правовая охрана памятников истории и культуры в зарубежных странах: сб. науч. трудов // РАН. ИНИОН, Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – 2005. – С. 26-42.
- 7 Пилипенко А.Н. Охрана памятников культуры во Франции // Правовая охрана памятников истории и культуры в зарубежных странах: сб. науч. трудов // РАН. ИНИОН, Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ. – 2005. – С. 135-143.
- 8 Молдабергенова Ж.С. Ескерткіштерімізді сақтай білейік [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: <http://anatili.kazgazeta.kz/?p=39420> (қарастырған мерзімі: 06.10.2016).
- 9 Ахмет Ташағыл. Қазақ тарихы өте бай [Электронный ресурс]. – 2014. – URL: <https://e-history.kz/kz/video/view/778> (қарастырған мерзімі: 25.09.2014).

Н.Н. Кадримбетова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Вопросы сохранения объектов историко-культурного наследия в Казахстане

Аннотация. «Казахская земля - это лаборатория не только казахского народа, но и всего тюркского мира». Ядро всего тюркского мира сохранилось на казахской земле. В настоящее время одной из основных целей казахского общества в области культуры является духовное возрождение путем эффективного сохранения и активного использования памятников историко-культурного наследия. В связи с этим в статье рассматривается история сохранения памятников, а также описываются первые нормативные правовые акты, направленные на их сохранение и охрану. Кроме того, были рассмотрены памятники историко-культурного наследия, включенные в Список всемирного наследия и определены их общее положение и актуальные вопросы современности. Проанализирована международное и национальное законодательство, регулирующее сохранение памятников историко-культурного наследия и дана информация о принятых мерах в данном направлении.

Ключевые слова: всемирное наследие, историко-культурное наследие, памятники, сохранение, охрана, пропаганда.

N.N. Kadrimbetova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Issues of preservation of historical and cultural heritage objects in Kazakhstan

Abstract. «The Kazakh land is a laboratory not only of the Kazakh people, but also of the whole Turkic world». The core of the Turkic world is preserved on the Kazakh land. Today, one of the main goals of the Kazakh society in the field of culture is the spiritual renewal through the effective preservation and active use of historical and cultural heritage. In this regard, the article considers the history of preservation of monuments, as well as the first regulatory legal acts aimed at their preservation and protection. In addition, the monuments of historical and cultural heritage included in the world heritage list and their general situation were considered and current issues were identified. The international and national legislation regulating preservation of historical and cultural heritage monuments is analysed and information on the taken measures in this direction is given.

Key words: World Heritage, historical and cultural heritage, monuments, preservation, protection, promotion.

References

1. Ottenson A. Pamyatniki kultury vo vse vremena byli obyektom okhrany gosudarstva [Monuments of culture at all times have been the object of state protection], *Sovetskoye pravo* [Soviet law], (3), 192-198 (1985).
2. Zhukov YU.N. Rol prava v okhrane kulturno-istoricheskogo naslediya v pervyy god Sovetskoy vlasti [The role of law in protecting the cultural and historical heritage in the first year of Soviet power], *Sovetskoye gosudarstvo i pravo* [Soviet state and law], (11), 117-122 (1983).
3. Zhukov YU.N. Sokhranenie revolyutsiy [Saved by the revolution], (Moscow worker, Moscow, 1985).
4. Domrin A. N. Zakonodatelstvo SSHA ob okhrane pamyatnikov natsionalnogo znacheniya [USA law on the protection of monuments of national significance]. *Pravovaya okhrana pamyatnikov istorii i kultury v zarubezhnykh stranakh: sbornik nauchnykh trudov* [Legal protection of monuments of history and culture in foreign countries: a collection of scientific papers]. RAN INION, Institut zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya pri Pravitelstve RF [RAS INION, Institute of Legislation and Comparative Law under the Government of the RF], 119-134 (2005).
5. Morris U. Razrusheniye gorodskikh tserkvey: pismo redaktoru «Tayms», 17 aprelya 1878 goda [The destruction of urban churches: a letter to the editor of The Times, April 17, 1878], Morris U. *Iskusstvo i zhizn: izbrannyye stati, lektsii, rechi, pisma* [Morris U. Art and

life: selected articles, lectures, speeches, letters], sostavil A.A. Anikst [compiled by A.A. Anikst]. (Art, Moscow, 1973).

6. Domrin A. N. Okhrana pamyatnikov istorii i kultury v Velikobritanii [The protection of historical and cultural monuments in the Great Britain], Pravovaya okhrana pamyatnikov istorii i kultury v zarubezhnykh stranakh: sbornik nauchnykh trudov [Legal protection of monuments of history and culture in foreign countries: a collection of scientific papers]. RAN INION, Institut zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya pri Pravitel'stve RF [RAS INION, Institute of Legislation and Comparative Law under the Government of the RF], 26-42(2005).

7. Pilipenko A.N. Okhrana pamyatnikov kultury vo Frantsii [Protection of cultural monuments in France], Pravovaya okhrana pamyatnikov istorii i kultury v zarubezhnykh stranakh: sbornik nauchnykh trudov [Legal protection of monuments of history and culture in foreign countries: a collection of scientific papers]. RAN INION, Institut zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya pri Pravitel'stve RF [RAS INION, Institute of Legislation and Comparative Law under the Government of the RF], 135-143 (2005).

8. Moldabergenova J.S. Eskertkişterimizdi saqtay bileyik [Let's keep our monuments]. Available at: <http://anatili.kazgazeta.kz/?p=39420> (accessed 06.10.2016).

9. Axmet Tashagyl. Kazakh tarixy ote bay [The Kazakh history is very rich]. Available at: <https://e-history.kz/kz/video/view/778> (accessed 25.09.2014).

Автор туралы мәлімет:

Kadrimbetova N.N. – түркітану кафедрасының 6D021200 – Түркітану мамандығы бойынша 1 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Kadrimbetova N.N. – PhD Student of the 1st course of the specialty 6D021200 -Turkology, Department of Turkology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 03.61.91:03.41

М.С. Калдыбаев

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: nami-astana@mail.ru)

Антропоморфизм погребально-поминальных сооружений тюркских народов

Аннотация. Объектом исследования в настоящей статье являются погребально-поминальные сооружения тюркских народов средневековья и нового времени. Исследуется вопрос трансформации традиции сооружения древнетюркских антропоморфных скульптур. Древнетюркские каменные изваяния – довольно известный феномен, в настоящее время относительно хорошо изученный исследователями. Затронута проблема семантики древнетюркских антропоморфных изваяний (VI – IX вв.), кыпчакской скульптуры (X – XIII вв.). В более поздние периоды, под влиянием ислама, данная традиция перестает существовать. Цель работы – выявить возможные проявления данной традиции в позднем средневековье и в новом времени. В рамках поставленной цели проанализированы некоторые типы сооружений казахов, кыргызов, сибирских татар. В частности, казахские кулпытасы, казахские и кыргызские тулы, надмогильные столбы сибирских татар. Постулирована возможность генетической преемственности данных сооружений и древнетюркских каменных изваяний.

Ключевые слова: тюрки, изваяния, доисламские представления, доисламские реликты, погребальный обряд, надмогильные сооружения.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-170-176>

Погребально-поминальный обрядовый комплекс является одним из наиболее консервативных в системе обрядов любой культуры. Известно, что в погребально-поминальном обряде ряда современных тюркских народов присутствуют древние элементы, дошедшие из доисламского периода. В рамках данной статьи мы попытаемся выявить возможность проявления древнетюркского обычая установки каменных изваяний у тюркских народов в период этнографической современности.

Древнетюркские каменные изваяния VI-VIII в. чаще всего изображают мужчин с оружием на поясе и сосудом в правой руке. Эти три элемента (пиршественная чаша, пояс и оружие) являются маркировкой эра – воина. В историографии данного вопроса можно выделить две основные точки зрения по поводу семантики данного типа изваяний. Первая из них основывалась на утверждении, что древнетюркские каменные изваяния изображают убитых покойником врагов. Второе постулирует утверждение, что данные изваяния изображают самого покойного. Помимо прочих доводов, обе стороны по-своему анализировали известный отрывок из китайской хроники VII в. Суйшу: «В день похорон, так же, как и в день кончины, родные предлагают жертву, скачут на лошадях и надрезают лица. В здании, построенном при могиле, ставят нарисованный облик покойника и описание сражений, в которых он находился в продолжение жизни. Обыкновенно если он убил одного человека, то ставят один камень. У иных число таких камней простирается до ста и даже до тысячи» [1, с. 190].

В результате достаточно длительной дискуссии, мнение большинства ученых склонилось к тому, что древнетюркские каменные изваяния, как часть -погребально-поминального комплекса, изображают самого покойного [2, с. 27-39; 3, с. 36-37; 4, с. 242].

Рисунок 1. Древнетюркское каменное изваяние
из урочища Кулада, Алтай [5, с. 73]

Древнетюркские изваяния устанавливались у ритуальных прямоугольных оград, с восточной стороны и лицом на восток. В эту же сторону отходили ряды вертикальных балбалов. Исследователи отмечают, что встречаются и более сложные комплексы, которые состоят из двух или нескольких оградок.

Несмотря на то, что до нас дошли, по объективным причинам, в основном каменные изваяния, ряд исследователей предполагает, что устанавливались так же и деревянные. Возможно также, что изначально фигуры сопровождали каждую оградку, однако далеко не все из них сохранились в настоящее время [4, с. 242].

Цитируемая ранее китайская хроника гласит также: «Умершего весной и летом хоронят, когда лист на деревьях и растениях начнет желтеть или опадать; умершего осенью или зимою хоронят, когда цветы начинают разворачиваться» [1, с. 190]. Это замечание показывает, что между смертью человека и его захоронением у древних тюрков могло пройти какое-то, иной раз, достаточно длительное время. При этом актуальным становится вопрос сохранения внешнего облика покойного для совершения необходимых ритуалов и обрядов [4, с. 245-246].

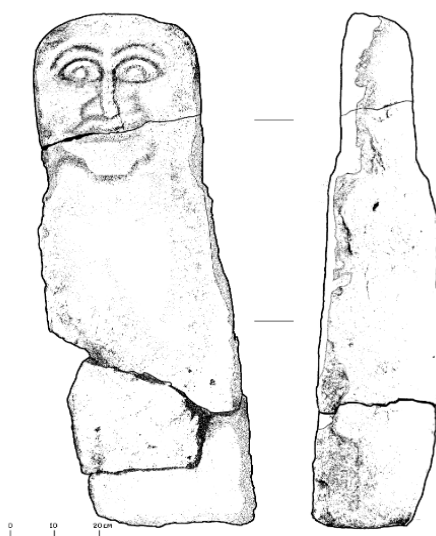

Рисунок 2. Древнетюркское каменное изваяние (Жаксынський район, Акмолинская обл.)

Традиция установки изваяний продолжилась и в более позднее время. Исследовано большое количество антропоморфных кыпчакских изваяний IX – XIII вв., распространенных

на значительной территории Евразии. В частности, С.А. Плетневой уже к началу 1970-х гг. были собраны сведения о 1323 кыпчакских/половецких изваяниях [5]. С.А. Плетнева полагает, что половецкие изваяния являлись свидетельством семейно-родового культа предков, постепенно модифицировавшегося в культ предков-вождей. При этом она высказывает предположение, основанное на записках Г. Рубрука, что наряду с элитарными каменными изваяниями могли иметь место войлочные изображения предков в юртах бедных общинников [6, с. 76].

В период этнографической современности также можно зафиксировать традиции установки поминальных сооружений, имеющих антропоморфный характер. Так, например, у казахов XIX в. зафиксирован обычай установки тула – символического изображения умершего. По сообщению Г.И. Спасского: «По окончании похорон внутри юрты ставят болвана, наряженного в лучшее платье и имеющего сверх него панцирь или кольчугу, а на голове шлем. Пред сим болваном мать, жены и дочери покойного, кроме мужчин, каждое утро и вечер при захождении солнца, стоя на коленях, оплакивают покойника, вспоминая и восхваляя добродетели его, храбрость» [7, с. 162-163].

Анализируя источники, А.Т. Толеубаев сообщает, что данный обычай у казахов изживает себя уже к концу XIX в., однако не исчезает, а трансформируется. Вместо того чтобы изготавливать тул, казахи использовали личные вещи покойного, которые развешивались в юрте, и являлись как бы вместилищем его души [8, с. 106-107].

Обычай изготавливать тул известен также у кыргызов, у которых он сохранился несколько дольше, чем у казахов. Тул у кыргызов мог быть полностью антропоморфным, в виде деревянной куклы с руками, ногами и головой, на которую надевали одежду покойника. В процессе перекочевки тул сажали на лошадь умершего, которую вела его вдова. Другой вид тула представлял собой шести с привязанными траурными флагами, к которым прибавались поперечные планки. На эти планки также надевалась одежда умершего. Тул устанавливался на определенный срок, от 7-10 дней до года. По истечении этого срока тул разламывался и бросался в могилу либо сжигался вместе с одеждой вдовы. Данный элемент уже почти исчезал в первой трети XX в. [9, с. 64]

Еще один элемент поминально-погребальной обрядности, который представляется трансформировавшимся обычаем установки антропоморфных скульптур – это целый ряд различных намогильных сооружений.

Так, например, у сибирских татар зафиксированы орнаментированные деревянные столбы (багам, баган, орна) высотой 1,8-3,5 м, устанавливаемые на кладбищах. Верхняя часть таких столбов покрывается резным призматическим, коническим, сферическим и овоидным орнаментом. Часто такой столб увенчан полумесяцем. Последняя деталь говорит о синкретизме доисламских и исламских представлений. Однако известно, что для таких столбов характерен половой диморфизм. К примеру, столбы в память о мужчине имели остроконечную вершину, в память о женщине же увенчивались гребнем. Отмечается также, что в XIX в. столб нередко увенчивался чалмой. Эти элементы, гребни и чалмы сверху, подчеркивают, что «генетический предок» таких столбов имел антропоморфный характер.

Следует отметить, что исследователи, в частности А.Г. Селезнев и И.А. Селезнева, трактуют намогильные столбы сибирских татар несколько иначе, в частности, ассоциируют их с мировым деревом и коновязью, которая, в свою очередь, также традиционно ассоциируется с мировым деревом [9]. Однако, как нам кажется, головной убор в качестве навершия, замененный впоследствии полумесяцем позволяет предположить элемент антропоморфности.

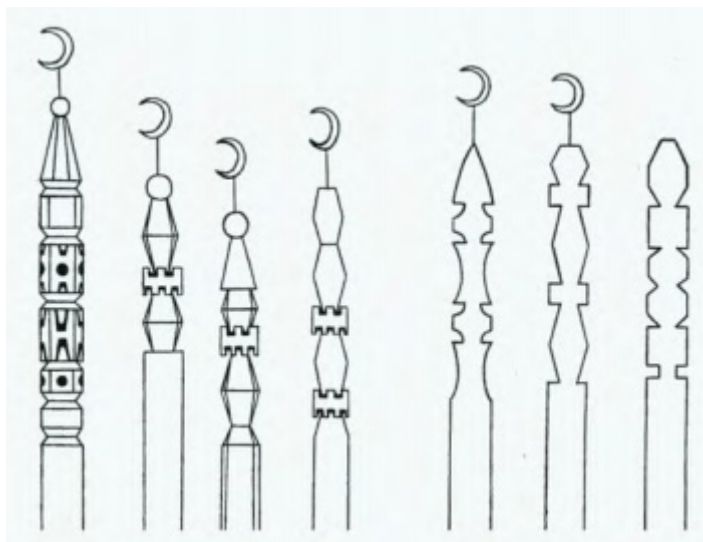

Рисунок 3. Типы надмогильных столбов тобольских татар. По А.Г. Селезневу, И.А. Селезневой [10, с. 64]

О существовавшем некогда у башкир обычае ставить каменные изваяния һынташ для того, чтобы сохранить облик покойного говорит и М.Н. Сулейманова [11, с. 43]. Каменные сооружения в виде стилизованных изображений человеческого тела были обнаружены на старых башкирских кладбищах.

У казахов до настоящего времени сохранился обычай установки кулпытасов. Ряд деталей позволяет сделать вывод об их изначальной антропоморфности. В целом, сейчас казахские кулпытасы не обязательно имеют антропоморфный характер, однако традиционная их форма позволяет сделать вывод о них.

Рисунок 4. Надмогильные камни казахского кладбища Караоткель, г. Астана

Отдельный интерес представляют кулпытасы Западного Казахстана. С.Е. Ажигали разработал широкую и подробную классификацию стел Арало-Каспийского региона, при этом отдельно выделяя разряд антропоморфных стел, некоторые из которых могут быть датированы очень поздно – второй половиной XIX в. [12, с. 331-333]. Данный исследователь справедливо подчеркивает, что округлое навершие стелы не делает её априорно антропоморфной. Однако отметим, что значительное разнообразие форм западно-казахстанских кулпытасов теоретически может говорить об изначально разной семантике

объектов, объединенных в данный тип. Таким образом, отдельные разряды кулпытасов данного региона имеют семантику, связанную с коновязью и, опосредованно, с мировым деревом. Другие же, совершенно другой формы, антропоморфны и генетически связаны с тюркским обычаем установки человеческих фигур.

Рисунок 5. Различные типы кулпытасов Западного Казахстана по С.Е. Ажигали [12, с. 320 – 334]

Таким образом, предварительно можно сказать, что данный элемент погребально-поминальной обрядности имеет корни в раннем железном веке. В древнетюркское время (VI – IX вв.) он оформляется в практику скульптурного изображения умершего и в более поздние периоды переживает ряд трансформаций. В кыпчакское время (IX – XIII вв.) скульптурные изображения умерших представителей элиты были достаточно широко распространены, но практически исчезают в период монгольских завоеваний и в более позднее время. Очевидно, что ключевым фактором здесь стало распространение ислама, с его запретом на изображения людей и идолопоклонничество. Однако традиция не исчезла, но лишь трансформировалась. В частности, надмогильные камни (сынтас, кулпытас) стали более стилизованными, однако до сих пор имеют отдаленно антропоморфные черты. Трансформации подверглись и представления самих носителей культуры. Древние представления слились с мусульманскими, образуя некий синкретизм, неоднократно подчеркивавшийся исследователями.

Процесс трансформации культуры в целом не прерывался, однако можно выделить некие хронологические узловые точки, когда появлялись новые факторы, влияющие на него. В частности, в кыпчакский период каменные изваяния становятся атрибутом культа вождя-предка, а в золотордынское время под влиянием ислама происходит стилизация и упрощение фигур. Следующими ключевыми точками можно назвать всплеск исламизации в XIX в. и модернизацию и советизацию в XX в., когда очень многие традиционные элементы начинают отмирать.

Список литературы

1. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М.-Л.: АН СССР, Институт этнографии им. Миклухо-Маклая. – 1950. – 656 с.
2. Кызласов Л.Р. О назначении древнетюркских каменных изваяний, изображающих людей // Советская Археология. – 1964. – №2. – С. 27-39.
3. Кызласов Л.Р. История Тувы в средние века. М.: МГУ, 1969. – 212 с.
4. Савинов Д.Г. Антропоморфные изваяния и вопрос о ранних тюрко-киргызских связях // Тюркологический сборник 1977. – 1981. – С. 232 – 248.
5. Евтюхова Л.А. Каменные изваяния Южной Сибири и Монголии // МИА № 24. Материалы и исследования по археологии Сибири. -1952. – Т. 1.- С. 72-120.
6. Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния // Свод археологических источников. Вып. Е4-02. – М.: «Наука», 1974. – 200 с.
7. Спасский Г.И. Киргиз-кайсаки Большой, Средней и Малой орды. // Сибирский вестник. – 1820. – С. 162-163.
8. Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX – начало XX в.). -Алма-Ата: «ҒЫЛЫМ», 1991. – 214 с.
9. Баялиева Т.Д. Доисламские верования и их пережитки у киргизов. – Фрунзе: «Илим», 1972. – 168 с.
10. Селезнев А.Г., Селезнева И.А. Сибирский ислам: региональный вариант религиозного синкретизма. – Новосибирск: Издательство Института археологии и этнографии СО РАН, 2004. – 72 с.
11. Сулейманова М.Н. Доисламские верования и обряды башкир: Монография. - Уфа: РИО БашГУ, 2005. – 146 с.
12. Ажигали С.Е. Архитектура кочевников – феномен истории и культуры Евразии (памятники Арало-Каспийского региона). - Алматы: «ҒЫЛЫМ», 2002. – 654 с.

М.С. Калдыбаев

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Түркі халықтарының жерлеу және мемориалдық ғимараттарының антропоморфизмі

Аннотация. Зерттеу нысаны осы мақалада ортағасырлық және жаңа уақыт түркі халықтарының жерлеу және мемориалдық ғимараттары. Ежелгі түрік антропоморфтік мүсіндердің құрылысын дәстүрге айналдыру мәселесі зерттелді. Ежелгі түрік тас мүсіндері қазіргі уақытта зерттеушілермен салыстырмалы түрде жақсы зерттелген танымал феномен болып табылады. Ежелгі түрік антропоморфтік мүсіндер (VI-IX ғғ.), Қыпшақ мүсіні (X-XIII ғғ.) семантикасының мәселесі қозғалды. Кейінгі кезеңдерде исламның ықпалымен бұл дәстүр аяқталады. Жұмыстың мақсаты - осы дәстүрдің соңғы ортағасырлардағы және жаңа уақыттардағы көріністерін анықтау. Осы мақсатта қазақтар, қырғыздар, сібір татарлары құрылымдарының кейбір түрлері талданды. Атап айтқанда, қазақ құлпытастары, сібір татарларының қабірлері т.б. Осы құрылымдардың және көне түрік тас мүсіндерінің генетикалық сабақтастығы мүмкіндіктері жасалды.

Түйін сөздер: Түріктер, мүсіндер, исламалдындағы көзқарастар, исламалдындағы реликтілер, жерлеу рәсімдері, тас мүсіндері.

M.S. Kaldybayev

L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Anthropomorphism of memorial structures of Turkic peoples

Abstract. The object of research in this article is the burial and memorial buildings of the Turkic peoples of the Middle Ages and the new time. The question of the transformation of the tradition of the construction of ancient Tur-

anic anthropomorphic sculptures is investigated. Ancient Turkic stone sculptures are a fairly well-known phenomenon, currently relatively well studied by researchers. The problem of the semantics of ancient Turkic anthropomorphic sculptures (VI - IX centuries), Kypchak sculpture (X - XIII centuries) is touched upon. In later periods, under the influence of Islam, this tradition ceases to exist. The purpose of the work is to identify the possible manifestations of this tradition in the late Middle Ages and in the new time. Within the framework of this goal, some types of structures of Kazakhs, Kyrgyz, Siberian Tatars were analyzed. In particular, the Kazakh kulpytas, the Kazakh and Kyrgyz tuls etc. The possibility of genetic continuity of these structures and ancient Turkic stone sculptures was postulated.

Key words: Turks, sculptures, pre-Islamic views, pre-Islamic relics, funeral rites, grave structures.

References

1. Bichurin N.Ya. *Sobranie svedenij o narodax, obitavshix v Srednej Azii v drevnie vremena* [Collection of information about the peoples who lived in Central Asia in ancient times]. (Moscow-Leningrad, 1950)
2. Kyzlasov L.R. *O naznachenii drevnetyurkskix kamennyx izvayanij, izobrazhayushhix lyudej* [On the appointment of ancient Turkic stone sculptures depicting people], *Sovetskaya Arxeologiya* [Soviet Archeology], **2**, 27-39 (1964).
3. Kyzlasov L.R. *Istoriya Tuvy v srednie veka* [History of Tuva in the Middle Ages]. (MGU, Moscow, 1969)
4. Savinov D.G. *Antropomorfnye izvayaniya i vopros o rannix tyurko-kyrgyzskix svyazyax* [Anthropomorphic statues and the issue of early Turk-Kyrgyz relations], *Tyurkologicheskij sbornik 1977* [Turkological collection 1977], 232-248(1981).
5. Evtyuxova L.A. *Kamennye izvayaniya Yuzhnoj Sibiri i Mongolii* [Stone sculptures of South Siberia and Mongolia], *MIA № 24. Materialy i issledovaniya po arxeologii Sibiri* [Materials and research on the archeology of Siberia], **1**, 72-120(1952)
6. Pletneva S.A. *Poloveckie kamennye izvayaniya* [Polovtsian stone sculptures]. (Nauka, Moscow, 1974)
7. Spasskij G.I. *Kirgiz-kajsaki Bolshoj, Srednej i Maloj ordy* [Kirghiz Kaisaks of the Great, Medium and Small Horde], *Sibirskij vestnik* [Siberian Bulletin], 162-163 (1820)
8. Toleubaev A.T. *Relikty doislamskix verovanij v semejnoy obryadnosti kazaxov (XIX – nachalo XX v.)* [Relics of pre-Islamic beliefs in the family rituals of the Kazakhs (XIX - early XX century)]. (Gylym, Alma-Ata, 1991)
9. Bayalieva T.D. *Doislamskie verovaniya i ix perezhitki u kirgizov* [Pre-Islamic beliefs and their remnants of the Kyrgyz]. (Ilim, Frunze, 1972)
10. Seleznev A.G., Selezneva I.A. *Sibirskij islam: regionalnyj variant religioznogo sinkretizma* [Siberian Islam: a regional version of religious syncretism]. (Izdatelstvo Instituta arxeologii i etnografii SO RAN, Novosibirsk, 2004)
11. Sulejmanova M.N. *Doislamskie verovaniya i obryady bashkir* [Pre-Islamic beliefs and ceremonies of the Bashkirs]. (RIO BashGU, Ufa, 2005)
12. Azhigali S.E. *Arxitektura kochevnikov – fenomen istorii i kultury Evrazii (pamyatniki Aralo-Kaspijskogo regiona)* [The architecture of nomads is a phenomenon of the history and culture of Eurasia (monuments of the Aral-Caspian region)]. (Gylym, Almaty, 2002)

Сведения об авторе:

Калдыбаев М. С. - Магистр археологии и этнологии, докторант, факультет международных отношений, кафедра тюркологии, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Kaldybayev M. S. - Master of Archeology and Ethnology, Doctoral Student, Department of Turkic Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 1 (126)/2019, pp. 177-183
http://bulpolit.enu.kz/; E-mail: vest_polit@enu.kz

ХҒТАР 16.21.47

М.М. Қосыбаев¹, А.М. Қосыбаева²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹miras.kosybaev@gmail.com, ²kosybaeva.altynay@mail.ru)

«Диуани лұғат-ит-түрік» жазба ескерткішіндегі тұрмыстық атаулар

Аннотация. Тіл білімінде лексикология зерттеулері маңызды. Әсіресе, тұрмыстық атауларды зерттеу, халықтың тұрмысын, болмыс-дүниетанымын, салт-дәстүр, әдет-ғұрпын, рухани мәдениетін жан-жақты тануға мүмкіндік береді. XI ғасырда сол кездегі түркі тілдері және түркі тайпалары диалектілері материалдары негізінде жинастырылып жазылған Махмұт Қашқаридың «Диуани лұғат-ит-түрік» атты жазба ескерткішінде тұрмыстық атаулар жан-жақты көрініс тапқан. Сол дәуірдің өзінде тұрмыстық атаулардың түркі халықтарының ішінде қай тайпаларда қолданылатыны да айтылған.

Бұл мақалада «Диуани лұғат-ит-түрік» жазба ескерткішіндегі күнделікті өмірде, үй тіршілігінде қолданылатын құрал-жабдық атаулары теріліп берілді. Жиналған материалдар қазіргі қазақ тіліндегі құрал-жабдық атауларымен салыстырылып көрсетілді. Жазба ескерткіштегі зат атауларының көбі қазіргі қазақ тіліндегі сол қалпында сақталғаны немесе фонетикалық өзгеріске ұшыраған түрінде кездесетіні байқалды. Жиналған материалдардың көбі қазақ тілінде актив қолданыстан шыққан көнерген сөздер екендігі көрсетілді. Кейбір сөздердің говорларда сақталғаны баяндалды.

Түйін сөздер: Махмұт Қашқари, Диуани лұғат-ит-түрік, лексика, тұрмыстық атаулар, көнерген сөздер, говорлар.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-177-183>

Қазіргі таңда тамыры терең түркі өркениетін жаңғырту жолында, түбі бір түркі халықтарының өткен тарихы, тілі, әдебиеті, мәдениеті, тұрмыс-тіршілігі, мифологиялық діни наным сенімдері мен материалдық құндылықтарынан хабар беретін жазба ескерткіштерді қай қырынан болмасын зерттеп, зерделеу маңыздылығын жоғалтпайды. Махмұт Қашқари – түркі халықтарының тілі мен халық әдебиетіне, тарихы мен тағдырына, жағрафиясы мен мифологиясына, әдет-ғұрпы мен тұрмыс-салттарына жіті ден қойып, қоғам дамуын, кезең көріністерін, әлеуметтік-мәдени ортасын, саяси құрылымдарын кеңінен зерделеген энциклопедиялық еңбек қалдырып, түркітану ғылымының негізін қалаған жалпытүркілік тарихи тұлға екені белгілі. Қашқаридың түркі көркемдік құпиясы мен тіл мүмкіндіктерін кең көлемде көрсетіп, кеше-бүгін байланысы мен сабақтастық сырларын ашатын «Диуани лұғат-ит-түрік» тағылымды туындысында кездесетін тұрмыстық атаулардың қазіргі қазақ тіліндегі қолданылу аясын анықтау өте маңызды болып табылады.

Үй тұрмысында қолданылатын құрал-жабдық атаулары:

Аяқ «ыдыс, ыдыс-аяқ; рөмке, бокал» (МҚ.53/38) [1, 566].

«Ыдыс» мағынасындағы аяқ сөзі қазақ тілінде актив қолданыста емес, тек ыдыс-аяқ қос сөзінде сақталған.

Төмендегі мақал-мәтелдерде аяқ сөзі «ыдыс» мағынасында көрінген:

1. Анасын көріп қызын ал, аяғын көріп асын іш [3, 252].
2. Келіннің аяғынан, қойшының таяғынан [3, 196].
3. Жаман қонақтан жарты аяқ ас қалады [6, 142].

Тұрақты тіркестерінде де осы мағынасында жұмсалған:

1. Асын ішіп, аяғын тепті «Жақсылыққа жамандық жасады» [7, 69].
2. Ас ішіп, аяқ босатар «Шаруаға еш қыры жоқ кісі» [7, 69].

Бычгу/бычгач «кесіп қиятын құрал» [1, 584]. Қазақ тіліндегі пышақ сөзімен төркіндес.

Қазақ говорларында «кескіш құрал» мағынасындағы кескі және кескір [5, 348] сөздері семантикалық байланысы бар формалар болып есептеледі. Жоғарыда келтірген бычгу, бычгач және пышақ сөздерінің түбірі «кесу, пішу» мағынасындағы көне түркі тіліндегі быч-/бич- (қазақ тіліндегі формасы піш-) етістігі.

Бичек «пышақ». Жазба ескерткіште мақал құрамында қолданылған:

Нече йитик бичек ерсе өз сапын йонумас «Қаншалықты өткір пышақ болса да, өз сабын жонбас» (МҚ.193/166) [1, 166].

Қазақ тілінде де сол мақал қолданылуда:

Пышақ қанша өткір болса да, өз сабын жона алмайды [6, 64].

Билегу «қайрақ» (МҚ.225/194) [1, 587]. Қазақ тілінде білеу формасында қолданылып, кейбір тұрақты тіркес және мақал-мәтел құрамында сақталған.

Тұрақты тіркес құрамында:

Білеудей болып істі «бадырайып, күптей болып кетті, ісіп кетті» [7, 170].

Мақал-мәтел құрамында:

Егеуге бергісіз білеу бар, екеуге бергісіз біреу бар [4, 150].

Чакмак «от шығару үшін пайдаланылатын құрал, шақпақ тас» (МҚ.236/205)[1, 612].

Қазақ тілінде «от шығару үшін пайдаланатын тас, оттық» мағынасындағы шақпақ [6, 895] сөзі осымен байланысты.

Мақал-мәтел құрамында:

Шақпақ, шақпаққа от берген ақымақ [7, 326].

Чөмче «(оғыздарда) шөміш, ожау» (МҚ.210/180) [1, 628].

Жазба ескерткіште оғыздар тарапынан «ожау» мағынасында қолданылатыны ескерілген чөмче сөзі қазақ тілінде шөміш сөзіне сәйкес келеді.

Шөміш сөзі мақал-мәтелдер құрамында:

1. Ханның қызы шөміш ұстаса, қолын күс басады [6, 74].

2. Қатын көп болса, шөмішті ит жейді [6, 79].

3. Қасықтап жинағанды шөміштеп төкпе [6, 178].

Идиш Яғма, Тохсы, Йемек және Оғыздар тілінде «рөмке, стақан, бокал» мағыналарында қолданылған. Аргу тайпаларында «ыдыс, ыдыс-аяқ» мағынасында жұмсалған (42/29) [1, 29].

Қазақ тілінде ыдыс формасында актив қолданылады.

Қап «қап, дорба»: Жазба ескерткіште төмендегі мақалда жұмсалған:

Йалнук үрүлмиш қап ол ағзы йазлып алқынур «Адам баласы үрілген қап сияқты, аузы ашылғанда ауасы да бітеді» (МҚ.107/97) [1, 97].

Қашук «қасық»: Қуруғ қашук ағызқа йарамас, қуруғ сөз қулаққа йақышмас «Құрғақ қасық ауызға жарамайды, құрғақ сөз құлаққа жақпайды» (МҚ.192/165) [1, 165].

Қазақ тілінде бұл мақал Құрғақ қасық ауыз жыртар [3, 262] болып қолданылады.

Құрғақ қасық ауыз жыртар, құрғақ сөз бас ауыртар [3, 222] нұсқасы да бар.

Керегү/керекү «шатыр»: Кетен көрді керекү йүдті «Қиындық көрді шатыры (тауы) шағылды» (МҚ.203/174) [1, 174]; Күг көрді керегү йүдті «Күйініш көрді, керегесі сөгілді» (МҚ.225/194) [1, 194].

Қазақ тіліндегі кереге сөзі осымен байланысты.

Тұрақты тіркестерде:

Атамыз алаш, керегеміз ағаш [7, 42].

Керегесімен (қабырғасымен) кеңесті

Мақал-мәтелдерде:

1. Айыр пішен қасында,

Кісен кереге басында [6, 246].

2. Қиындықты көп көрген, керегесін арқалар [2, 206].

3. Кедейді тер қысса, керегесін арқалап тауға шығады [6, 339].

Көпчүк «ат ері жастығы» (МҚ.240/209) [1, 739].

Қазақстанның батыс говорында «бір кісілік жастық» мағынасындағы көпшік [5, 366] сөзі осымен байланысты.

Қазақ тілінде көпшік қойды «көтермелеп мақтады» [7, 365] тұрақты тіркесі де бар.

Арба кімдікі болса күпшек сонікі [6, 117] мақалында күпшек нұсқасы қолданылған.

Кіріт «кілт» (МҚ.180/153)[1, 722]. Қазақ тіліндегі кілт сөзі бұның фонетикалық нұсқасы.

Қоуа «Оғыздар тілінде шелек» (МҚ.85/76) [1, 732].

Қазақ тілі диалектілерінде «шелек, құдық шелегі» мағынасындағы қауға сөзі, Жазба ескерткіштегі қоуа сөзіне қатысты.

Қауға сөзі мақал-мәтелдерде:

1. Құдығына қарай қауғасы,

Базарына қарай саудасы [3, 262].

2. Мәжіліске қарай қауғамыз,

Құдығына қарай қауғамыз [3, 289].

3. Ұлы жүзді қауға беріп, малға қой.

Орта жүзді қамшы беріп, дауға қой.

Кіші жүзді найза беріп жауға қой [6, 30].

Көшик «перде, жапқыш» (МҚ.206/176) [1, 176].

Қазақ тіліндегі тұрақты тіркес құрамында сақталған көсеге «шымылдық, төсек пердесі» сөзі осы сөзбен түбірлес.

1. Көсегесі көгерді «Өркендеп өсті, бағы ашылды» [7, 369].

2. Көсеген көгерсін! (алғыс) «Өркенің өссін!» [7, 369].

3. Көсеген көгермегір (қарғыс) [7, 369].

Көзегу «көсеу»: Көзегу узун болса елиг күймес «Көсеу ұзын болса қол күймес. Жұмсар бала-шағаң көп болса, қолың ұзарады мағынасындағы мәтел» (МҚ.225/194) [1, 194].

Көне түрк тілінде көзегу формасындағы сөз қазіргі қазақ тілінде көсеу вариантында жұмсалуда.

Қашқари жазба ескерткішінде Көзегу узун болса елиг күймес түрінде қолданылған мақал қазақ тілінде Көсеу ұзын болса қол күймес [3, 118] түрінде бар. Сонымен қатар басқа да варианттары кездеседі:

1. Көсеуің ұзын болса, қолың күймейді,
Ағайының көп болса, адам тимейді [3, 260].

2. Көсеу ұзын болса қол күймес,
Ағайын көп болса жағаға қол тимес [3, 118].

3. Көсеуің ұзын болса, қол күймес,
Ағайының көп болса, ешкім тимес [6, 63].

Көзну «айна» (МҚ.464/368) [1, 744].

Қазақ тіліндегі көнерген сөздер қатарына жататын күзгі «айна» сөзімен байланысты.

Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігінің дерегі бойынша күзгі сөзі Күзгіні көр де көзім көр тұрақты тіркесінде сақталған [9, 108].

Құмған «құман» (МҚ.217/187) [1, 746].

Қазақ әдеби тілінде құман [10, 540] түрінде қолданылған сөз, диалектілерде құмған көне формасында сақталған.

От басында құмған,

Екі көзін жұмған (Мысық) жұмбағында да көне формасында жұмсалған.

Күп “үлкен қыш құмыра” [1, 756].

Қазақ тілінде күп сөзі актив қолданылмайды, мағынасы күңгірт көнерген сөздердің қатарында.

Күп сөзі тек тұрақты тіркес құрамында сақталған:

Күп (күптей) боп ісіп кетті «Торсиып ісініп кетті» [3, 380].

Тапчан «Жүзім шоқтарына жетуге арналған үш аяқты үстел» (МҚ.219/188) [1, 854]. Өзбек үйлерінде (сонымен қатар Оңтүстік Қазақстандағы қазақтардың үйінде) «үй бақшасындағы үстел; демалатын, шай ішетін орын» мағынасындағы тапчан сөзі осымен байланысты.

Тарғақ «тарақ» (МҚ.11/6) [1, 856].

Тутма «сандық» (МҚ.217/187) [1, 904]. «Сақтау, қорғау, ұстау» мағынасындағы тұт-етістігіне «ма» етістіктен есім тудырушы жұрнақ қосылу арқылы жасалған сөз.

Түңлүк «түндік»: Күч елдин кирсе төкү түңлүктен чықар (Мақал) «Озбырлық (қиындық?) есіктен кірсе, әділдік түндіктен шығады» (МҚ.273/238) [1, 238].

Қазақ тіліндегі «киіз үйдің шаңырағын жауып тұратын, жаңбыр өткізбейтін, күн түсірмейтін төрт бұрышты шағын киіз» мағынасындағы түндік [10, 833] сөзіне қатысты.

Түндік сөзімен құрылған мақал-мәтелдер:

1. Әйел де ай сәулесі сияқты,

Есікті жапсаң, түндіктен түседі [2, 59].

2. Күш есіктен кірсе, әділдік түндіктен қашады [3, 185].

3. Күш есіктен кірсе, әділдік түндіктен шығады [6, 141].

Үтүг «үтік» (МҚ.46/32) [1, 238].

Қазақ тіліндегі үтік сөзі осымен байланысты. Орыс тіліндегі уютюг сөзі де, негізінен, түркі тілдерінен енген.

Бычгуч «қайшы» (МҚ.227/197) [1, 584].

Темен/темен йигне «тебен, біз» (МҚ.459/363) [1, 867].

Түгме «түйме» (МҚ.218/187) [1, 908].

Үйшаруашылығында қолданылатын құрал-жабдық атаулары:

Андығ «елеуіштің ағаштан жасалған шеңбер дөңгелегі» (МҚ.72/58) [1, 550].

Балду «балта»: Кәрі өкүз балдука қорқмаз «Кәрі өгіз балтадан қорықпаз» (МҚ.627/522) [1, 522].

Сол мақал қазақ тілінде де бар: Өлермен өгіз балтадан қорықпайды [3, 404].

Қазақ арасында балта қарудың атасы болып саналған, төмендегі қазақ мақалы мұның дәлелі:

Қару алсаң балта ал, азық алсаң малта ал [2, 284].

Балтаны қастерлеп, жер асты етпеу, аттамау керек мәселесі төмендегі мақалда айтылған:

Бақан аттаған жарымас, балта аттаған байымас [4, 284].

Күргек «күрек» (МҚ.411/321) [1, 757]. Көне түркі тілінде күргек формасындағы сөз қазақ тілінде «г» дауыссыз дыбысының түсіп қалуынан күрек формасы ортаға шыққан.

Екі қолға бір күрек табылар [4, 244] мәтеліндегі күрек сөзі ауыспалы мағынаға ие болды.

Қысғач «тістеуік, қысқыш, кемпірауыз» (МҚ.229/198) [1, 715]. Қазақ диалектілерінде «шоқ қысқыш; тістеуік; ұста дүкеніндегі темірді қысып тұратын құрал» мағынасындағы қысқаш [5, 489] сөзі осымен байланысты.

Тоқымақ «тоқпақ, бір нәрсені қағуға не ұруға арналған қолағаш» (МҚ.522/422) [1, 888].

Қазақ тіліндегі «бір нәрсені жерге ұрып қағатын жуантық келген кеспелтек қолағаш» [10, 807] мағынасындағы тоқпақ («Ұр тоқпақ» ертегісі) сөзі ескеркіштегі тоқымақ сөзінің фонетикалық варианты.

Тоқпақ сөзі келесідей мақал-мәтелдер құрамында қолданылған:

Хан – қазық, би – тоқпақ [6, 34].

Арбаға тоқпақ көргенді жекпе, соқпа көргенді жек [6, 395].

Тұрақты тіркес құрамында:

Тоқпақ жеді «Таяқ жеді, соққы көрді» [10, 807].

Сүпүргү «сыпырғыш» (МҚ.245/214) [1, 840].

Мал шаруашылығында қолданылатын құрал-жабдық атаулары:

Бағырчак“есек ері, ершігі” (МҚ.251/220) [1, 220].

Қазақ тілі диалектілерінде «төс айыл, ершік айыл» мағынасындағы бауырдақ[5, 152] сөзі осымен байланысты.

Бойундурук«мойынтұрық, арба, шана, соқа тартатын өгіздердің мойнына салатын арнаулы ағаш құрал» (МҚ.523/424) [1, 424].

Қазақ тілінде сол мағынадағы мойынтұрық сөзі бұның фонетикалық варианты.

Бурундурук «мұрындық, тізгін»(МҚ.250/220) [1, 603].

Қазақ тілінде бұл сөз қолданылады: мұрындық «түйенің я өгіздің екі танауының арасындағы шеміршегін тесіп өткізетін істік ағаш» [10, 603].

Қадыш «қайыс, ер әбзелдерін жасау үшін арнайы өңделген мал терісі» (МҚ.185/159) [1, 675]. Қазақ тіліндегі қайыс сөзімен парапар.

Қамчы «қамшы» (210/181)[1, 680].

Қамшы сөзі төмендегі мақал-мәтел құрамында қолданылған:

Жерді тамшы, ерді қамшы [3, 123].

Ұлы жүзді қауға беріп, малға қой.

Орта жүзді қамшы беріп, дауға қой.

Кіші жүзді найза беріп, жауға қой [3, 30].

Көмүлдүрүк «ат ері алжапқышы, жылқының алжапқышы» (МҚ.13/7)[1, 737].

Қазақ тіліндегі «былғары не қайыстан жасалған, аттың ерінің артқа кетпеуі үшін тағылатын әбзел» мағынасындағы өмілдірік [10, 653] сөзімен сәйкес келеді.

Мончук «1. жылқының мойнына тағылатын моншақ; 2. әшекей моншақ» (МҚ.239/207) [1, 765]. Қазақ тіліндегі моншақ сөзіне қатысты.

Тізгін «тізгін, аттың басын тежеу үшін жүгеннің ауыздық шығыршығына байланған шыжым қайыс» (МҚ.214/184) [1, 885].

Қазақ тілінде тізгін сөзі тізгінін өз қолына алды; тізгіндеп ұстады; тізгінге жабысты, тізгін ұстар [5, 842] сияқты тұрақты тіркестерінде көрінгендей «ерік, бостандық; билік, басшылық» сияқты ауыспалы мағыналарда да қолданылуда.

Шаруашылықта қолданылатын құрал-жабдық атаулары:

Адры «бидай тазалау үшін қолданылатын шанышқы сияқты құрал» (МҚ. 75/63) [1, 541].

Қазақ тіліндегі «аша, ақа» мағынасындағы айыр сөзінің көне формасы.

Амач «соқа» (МҚ.38/25) [1, 549].

Көрүк «темір ұстасының үрлеуіш құралы» (МҚ.197/168) [1, 741]. Бұндағы «көрік» сөзі қазақ тіліндегі түсіндірмелі сөздікте «ұста дүкеніндегі көмірді үрлеп темірді қыздыру үшін теріден жасалған үрлеуіш» деп берілген [5, 418]. Көрік сөзі Көрігің желді болса, көлігің жемді болармақалында да сақталған.

Орғақ «орақ, ор- етістігінен шыққан сөз» (МҚ.463/367) [1, 367].

Қазақ тіліндегі орақ сөзімен байланысты. Төмендегі мақал-мәтел құрамында орақ сөзі қолданылған:

Орақшы орақ таңдамайды, батыр жарақ таңдамайды [3, 334].

Орақшының жаманы орақ таңдайды [3, 334].

Орайы келсе орақ ор, кезі келсе кетпен шап [3, 335].

Ал от ауызды орақ тілді [3, 223] тұрақты тіркесіндегі орақ «өткір» сөзі ауыспалы мағынада жұмсалған.

Тұрмыстық атауларды зерттеу, халықтың тұрмысын, болмыс-дүниетанымын, салт-дәстүр, әдет-ғұрпын, рухани мәдениетін жан-жақты тануға мүмкіндік береді. ХІ ғасырда жазылған Диуани лұғат-ит-түрік атты түркі тілдерінің әмбебап сөздігінде тұрмыстық атаулар сол кездегі түбі бір түркі халықтарының өмір болмысы, салт-дәстүр, мәдени-рухани құндылықтар жүйесінен сыр шертетін бірден-бір тілдік бірліктер болып табылады. Сол заманда қолданылған құрал-жабдық атаулары осы күнге дейін қазақ қоғамы арасында кең қолданылуда. Тұрмыстық атаулардың функционалдық қызметі, этнолингвистикалық сипаты көне дәуірдегі қызметі және сипатымен дәлме дәл келуде. Диуани лұғат-ит-түрік

пен қазіргі қазақ тілі арасында он ғасыр аралық бар болса да, фонетикалық өзгешеліктерді айтпағанда, ортақ тұрмыстық атаулардың қызметі мен мағынасында айырмашылық жоқ екені байқалды.

Диуани лұғат-ит-түрік жазба ескерткішінен таңдап алынған лексемалар қазіргі қазақ тіліндегі құрал-жабдық атауларымен салыстырылып көрсетіліп, кейбір атаулардың қазақ тілінде актив қолданыстан шыққан ескіліктер екендігіне көз жеткіздік. Ескіліктер көбі мақал-мәтел, тұрақты тіркестер құрамында сақталатындықтан, ескі тұрмыстық атауларға қатысты тілдік бірліктердің қазіргі қазақ тіліндегі мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестердегі қолданылу аясы көрсетілді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ercilasun A., Akkoyunlu Z. Kaşgarlı Mahmud, Divanu Lugati't-Türk. – Ankara: TDK Yayınları, 2015. - 995 p.
- 2 Бабалар сөзі: Жүз томдық. Қазақ мақал-мәтелдері. – Астана: Фолиант, 2010. – Т.66. – 351 б.
- 3 Бабалар сөзі: Жүз томдық. Қазақ мақал-мәтелдері. – Астана: Фолиант, 2010. – Т.65. – 414 б.
- 4 Бабалар сөзі: Жүз томдық. Қазақ мақал-мәтелдері. – Астана: Фолиант, 2011. – Т.67. – 462 б.
- 5 Диалектологиялық сөздік. – Алматы: Арыс, 2007. – 800 б.
- 6 Кейкін Ж. Қазақтың 7777 мақалы мен мәтелі. – Алматы: Өлке Баспасы, 2002. – 448 б.
- 7 Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік. – Алматы: Арыс, 2007. – 797 б.
- 8 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. – Алматы: Тіл білімі институты, 2011. – 752 б.
- 9 Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі. – Алматы: Мектеп, 1974. – 271 б.
- 10 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.

М.М. Косыбаев, А.М. Косыбаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Астана, Қазақстан

Бытовые наименования в памятнике «Дивани лугат-ит-тюрк»

Аннотация. В языкознании важны лексикологические исследования, в частности, изучение бытовых наименований позволяет всесторонне изучать быт, бытие, мировоззрение, традиции и обычаи, духовную культуру народа.

В памятнике Махмуда Кашгари «Дивани лугат-ит-тюрк», написанном на основе материалов, связанных с диалектами тюркских языков и тюркских племен XI века, широко представлены бытовые наименования. Описано использование этих наименований в различных тюркских племенах того времени.

В настоящей статье рассматривается бытовая лексика из памятника «Дивани лугат-ит-тюрк», связанная с повседневной жизнью. Собранные материалы были сопоставлены с бытовыми наименованиями современного казахского языка. Было замечено, что многие из бытовых наименований памятника сохранились в современном казахском языке в том же виде или же с некоторыми фонетическими изменениями. Исследование показало, что наибольшее количество собранных материалов являются архаизмами, которые были активно использованы в казахском языке. Также отмечено, что некоторые слова сохраниены в говорах.

Ключевые слова: Махмуд Кашгари, Дивани лугат-ит-тюрк, лексика, бытовые наименования, архаизмы, говоры.

M.M. Kosybayev, A.M. Kosybayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Household names on the monument of “Diwani lugat-it-Turk”

Abstract. Lexicological research is important in linguistics. In particular, the study of household names allows a comprehensive study of life, being, worldview, traditions, customs, spiritual culture of the people.

In the XI century on the monument of Mahmut Kashkari “Diwani lugat-it-Turk”, collected on the basis of materials of dialects of Turkic languages and Turkic tribes of that time, household names are widely presented. At the same time, it was said in which tribes the household name is used among the Turkic peoples.

In this article on the monument “Diwani lugat-it-Turk” were collected the names of the equipment used in everyday life. The collected materials were compared with the names of equipment in the modern Kazakh language. Many of the names of the monument were recorded in the form that in the modern Kazakh language have been preserved or subjected to phonetic changes. The greatest number of collected materials was shown that last year the asset was used in the Kazakh language. It was told that some words were kept in the dialects.

Keywords: Mahmut Kashgari, Diwani lugat-it turk, vocabulary, household names, old traditions, dialects.

References

1. Ercilasun A., Akkoyunlu Z. Kashgarlı Mahmud, Divanu Lugati't-Turk. [Compendium of the Turkic dialects]. (Ankara: TDK Yayınları, 2015).
2. Babalarsozi: Juztomdyq. [Kazakh proverbs and sayings]. (Foliant, Astana 2010. 66 volume).
3. Babalarsozi: Juztomdyq. [Kazakh proverbs and sayings]. (Foliant, Astana 2010. 65 volume).
4. Babalarsozi: Juztomdyq. [Kazakh proverbs and sayings]. (Foliant, Astana 2010. 67 volume).
5. Dialectologyalyk sozdik. [Dialectological dictionary]. (Arys, Almaty 2007).
6. Keikin, Zh., Qazaqtyn 77777 maqaly men mateli [77777 Kazakh proverbs and sayings]. (Olke press, Almaty 2002).
7. Kenesbaev I. Frazheologyalyk sozdik [Phraseological dictionary]. (Arys, Almaty 2007).
8. Qazaq adebi tilinin sozdigi. [Dictionary of the Kazakh literary language]. (Institute of linguistics, Almaty 2011).
9. Qazaq tilining qyskasha etimologialyk sozdigi. [Short Etymological dictionary of the Kazakh language]. (Mektep, Almaty 1974).
10. Qazaq tilining tusindirme sozdigi. [Explanatory dictionary of the Kazakh language]. (Dyke-Press, Almaty 2008).

Сведения об авторах:

Қосыбаев М.М. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Түркітану кафедрасының доцент м.а., PhD доктор. Астана, Қазақстан.

Қосыбаева А.М. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Түркітану кафедрасының 2 магистранты, Астана, Қазақстан.

Косыбаев М.М. – PhD in Turkic Studies, Associate Professor of the Faculty of International Relations, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Косыбаев А.М. – Second year master’s degree student of the Faculty of International Relations, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 16.21.21

¹Н.Г. Шаймердинова, ²И.А. Невская

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Франкфуртский университет, Франкфурт-на-Майне, Германия
(E-mail: ¹nurila1607@mail.ru; ²nevskaya@em.uni-frankfurt.de)

Некоторые аспекты истории развития кыпчакских и огузских языков

Аннотация. В статье рассматривается история развития кыпчакских и огузских языков на примере отдельных грамматических явлений. Истоки этого развития мы находим как в праалтайском языке, так и в пратюркском языке - основе кыпчакских и огузских языков. Авторы статьи рассматривают соотношение пракыпчакского и праогузского языков с древнетюркским языком, выявляют кыпчакские и огузские компоненты в «Дивани» Махмуда Кашгарского, раскрывают отдельные языковые особенности кыпчакских и огузских языков в эпоху позднего средневековья и на современном этапе их развития. В качестве иллюстрации анализируется развитие категории числа в кыпчакских и огузских языках. Авторы статьи анализируют значения категории числа, их формальные средства выражения, обусловленные типологическими и морфонологическими характеристиками кыпчакских и огузских языков.

Ключевые слова: праязык, пракыпчакский, праогузский, древнетюркский, *Dīwān Lughāt al-Turk*, среднекыпчакский период, категория числа.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2019-126-1-184-199>

Кыпчакские и огузские языки, как и другие тюркские языки, прошли свой исторический путь развития от протоязыка до современного состояния.

Праалтайский язык является общим языком-основой для прототюркского языка. Формирование алтайской семьи языков восходит к эпохе поздней бронзы, развитию в Лесной и Степной Евразии Абашевской, Андроновской, Афанасьевской, Каракольской, Карасуской, Окуневской, Тагарской, Бегазы-Дандыбаевской и других культур. В рамках позитивистской алтаистики и её последователей (Г. Рамстедт, Р. Миллер, Н.Н. Поппе, В.Л. Котвич, М. Пеллио, К.Г. Менгес, В.И. Цинциус, Л. Лигети, Н.А. Баскаков, С.А. Старостин, И.В. Кормушин, А.В. Дыбо и др.), языки, входящие в алтайскую семью, а именно: тюркские, монгольские, тунгусо-маньчжурские, корейский и японский, – имеют не только схожие типологические признаки, но и общий праязык. К сожалению, алтайская эпоха не оставила ни одного письменного памятника и только сравнительно-сопоставительный анализ языковых систем древних и современных алтайских языков позволяет говорить об их единых истоках. Н.А. Баскаков [1, с. 29], цитируя Б.Я. Владимирцова [2, с. 45], пишет, что для всех этих языков и языковых ветвей «предполагается наличие более древнего языка, общие фонетические, лексические и грамматические черты которого сохранились в современных тюркских, монгольских и тунгусо-маньчжурских языках». Этот некий древний язык, предок алтайских языков, мы обозначаем как их праалтайский язык-основу, в котором должны были найти своё отражение не только их общие фонетические и грамматические признаки, но и лексико-семантические соответствия при обозначении флоры, фауны, рода занятия людей, их родственно-личных и социальных отношений и т.п., раскрывающие картину мира алтайской палеокультуры. Например: гутин (тунгус.), гусин (ман.), гучин (мон.) ‘тридцать’ [1, с. 29], слово со значением ‘сила’, которое совпадает семантически, различаясь фонетическими вариантами глухих и звонких в анлауте, губных

в инлауте, щелевых и смычно-щелевых в ауслауте: хусун (ман.), күүчин (мон.), күч (алт. совр.), күс (хакас.), күүс (якут.), күш (казах.), куч (кырг.), güç (тур.).

Н.А. Баскаков [1, с. 29], ссылаясь на Г.Д. Санжеева [3], делит материковые алтайские языки в фонетическом плане на две большие группы – тунгусо-маньчжурскую и тюркско-монгольскую – по следующему признаку: в позиции перед гласным и согласным т-с тунгусо-маньчжурских языков соответствуют согласные ч~ш в тюркских и монгольских языках. В свою очередь, тюркские языки различаются от монгольских по признаку ротацизма и ламбдаизма: монгольские согласные р и л соответствуют тюркским з и ш. К другим общим признакам алтайского праязыка относятся гармония гласных звуков, ограниченная сочетаемость консонантов в анлауте и др. Наконец, в праалтайском языке нашли отражение грамматические формы и грамматические категории, которые оказались в дальнейшем базовыми и для всех алтайских языков, в том числе кыпчакских и огузских тюркских языков.

Считается, что распад алтайской семьи языков начинается приблизительно в VI тыс. до н.э., и тюркские языки далее отпочковываются от тюркского праязыка (или протоязыка), тюркского языка-основы, который отделился от общеалтайского и развивался далее самостоятельно. Н.Н. Поппе определяет ряд фонетических различий пратюркского от общеалтайского:

1. Анлаутное *р изменилось в *h (*p > *h), например: общеалтайское *purka > *hurka, о чём можно судить по тюркскому слову *hurok* ‘силок, сети’, усвоенному венгерским языком.

2. Общеалтайские согласные *k и *g сохранились в основах только с передними гласными, а в основах с задними гласными стали употребляться их рефлексы *q и *γ, например: общеалтайское *ege->eg- ‘сгибать’, общеалтайское *kāra > *qar; тюрк. *qaz*, чув. *xur* ‘гусь’.

3. Общеалтайские начальные *k и *g дали в итоге глухие *k и *q, например: *gar > *qarī ‘плечо, локоть’ и qarīš ‘пядь’.

4. Общеалтайское анлаутное *m стало *b (*m > *b), например: *muŋ* ‘печаль, тяготы’ > в древнетюркском *buŋ*.

5. Различие между долгими и краткими гласными исчезло, и долгие перешли в краткие. Все безударные конечные гласные отпали, например: общеалтайское *ēre ‘мужчина’ > *ēr > тюркское *är*; *er*; *ir* [4, с. 153].

Другой важный фактор единых истоков исторического развития кыпчакских и огузских языков заключается в формировании общей структуры тюркского слова, в частности, корневой морфемы и её сочетаний. Так, пратюркские односложные корни, известные в тюркологической науке как «первичные корни», «мертвые корни», «односложные лексические основы», «односложные корни-основы» стали базой для формирования новой структуры тюркского слова (В. Котвич, А. Зайончковский, А.Н. Кононов, Э.В. Севортян, А.М. Щербак, А.Т. Кайдаров, Ж.А. Манкеева и др.).

К первичным корням *ke/ki*; *to/tu*; *qo/qa*; *ja/jo*; *ju/jü* и др. присоединялись аффиксальные морфемы, образуя корни новой модели: *ke*+l ‘приходить’, *ke*+s ‘резать’, *ke*+t ‘уходить’, *ke*+r ‘растягивать’, *ki*+r ‘входить’, *ki*+j ‘одеться’; *to*+j ‘насыщаться’, ‘пир’, *to*+q ‘сытый’, *to*+z ‘истощиться’, *to*+s; *qo*+d /*qo*+b/*qo*+j ‘класть’; *ja*+n ‘гореть’; *ja*+q ‘зажигать’; *jo*+r ‘идти’, *ja*+z ‘расти’ и т.д. Этот процесс образования нового корня А.Н. Кононов объясняет следующим образом: «конечные согласные *q*, *k*, *l*, *r*, *n*, *t*, *s*~*c*, *z*~*s* в трехфонемных (CVC) и двухфонемных (CV) корнях-основах являются залоговыми показателями, которые вошли в состав корневых морфем, образовав базу – новый тип корня, не поддающийся в сознании носителей языка членению на составляющие» [5, с. 78].

С точки зрения фонемного состава, смычные и сонорные согласные, изначально не входившие в структуру корня и наделенные грамматическими значениями аффикса, позже образуют новый корень-основу по модели C+V+C. Так, в тюркских языках, а так-

же в его кыпчакской и огузской подгруппах формируется морфологически неразложимые позже корневые морфемы *-kel, -ket, -kir, -toj, -toq, -toz, -qod, -qob, -qoj, -jor-, -jör, -jur, -jür, -jan, -jaq, -jaz* и т.д.

Первичные корни как самостоятельные слова изредка встречаются в памятниках древнетюркской письменности: ай- ‘говорить’ (Тон. 31,32); ыд- ‘посылать’ (КТм.2); ба- ‘связывать’ (Тон.41, МЧ,265); сы- ‘ломать, разрушать’ (КТм.11) и т.д. [6].

Как реликтовые компоненты корневой морфемы первичные корни сохранились в поздних средневековых текстах, например: **қай* < қай+т, қай+ыр, қай+ра, қай+ыс, қай+мык, қай+қы; а также как лексемы в некоторых современных тюркских языках.

Для современных тюркских языков, в том числе кыпчакских и огузских, многие первичные протокорни можно определить как связанные «мертвые корни». В процессе превращения таких образований в «мертвые корни» наблюдаются грамматические изменения, недопустимые для структуры тюркского слова в более поздние эпохи, в т.ч. и современную. К таким процессам относятся: ослабление формообразующих функций указанных залоговых аффиксов, стирание границ между корнем и аффиксами и превращение их в законсервированные лексические единицы [8, с.312].

Как считается, в сфере морфологии кыпчакские и огузские языки «наследовали» от пратюркского языка глагольно-именной синкретизм, в результате которого наблюдается омонимия глагольных и именных основ, многоаспектно интерпретируемая тюркологами: «первичные именныи и глагольные основы» (Г. Рамстедт), «в тюркском праязыке почти любой первичный корень обозначал и предмет, и действие, т.е. был синкретичным» (А.М. Щербак), «синкретичные слова отражают древнейший полисемантизм» (И. Батманов), «основы с затемненным морфологическим составом» (Э. Севортьян), «скрытый и смешанный синкретизм омонимичных корней» (А. Кайдаров, А. Ибатов). П. М. Мелиоранский считал, что в древности разделение корней на глагольные и именныи не было так строго проведено в турецких языках, как теперь, что есть и теперь корни, имеющие двойное значение – глагольное и именное [9, с. 18]. Например, той ‘насыщаться’, той ‘пир’; тын ‘дыхание’, тын ‘отдыхать’; көш ‘кочевка’, көш ‘переезжать/кочевать’ и т.д. Хотя и можно предположить, что природа имени и глагола в тюркских языках весьма отличалась от, в частности, индоевропейских языков изначально, т.е. не было такой жесткой поляризации имени и глагола, их грамматических категорий и разрядов, но уже в древнетюркское время существовали хорошо сформированные классы имени и глагола с их грамматическими и словообразовательными категориями. Процесс консолидации различных частей речи наблюдается и в наше время. Остаточные корни, способные выступать в функциях различных именных частей речи, уже можно рассматривать как лексико-грамматические омонимы. Глагольно-именная омонимия, распространенная в прототюркскую эпоху, сохранялась еще частично в древнетюркское время и постепенно сходилась на нет в эпоху позднего средневековья. Интересно отметить, что при разрушении глагольно-именной омонимии, как и в случае изменения структуры первичных корней, корневая морфема передает свои значения новым производным словам. Так, например, ойук ‘впадина’, ‘яма’, ‘выемка’ образовано от глагольного оморфного корня ой - ‘выдавливать’, ‘рыть’, ‘копать’ или от его омонима ой ‘впадина’, ‘углубление’, ‘рытвина’ [10, с. 38].

В современных кыпчакских и огузских языках наблюдаются лишь некоторые остаточные проявления тюркского глагольно-именного синкретизма: так, в кыпчакских языках, в частности, в современном казахском языке есть омонимия ряда форм: кой ‘овца’, кой ‘положи’; ат ‘лошадь’, ат ‘стреляй’; бас ‘голова’, бас ‘дави’; ас ‘поминки’, ‘трапеза’, ас ‘подвесить’ и т.п. Насколько их можно возвести к единому прототипу тоже не всегда очевидно. Глагольно-именная омонимия в кыпчакских языках, в казахском языке носит «скрытый» и «смешанный» характер. Например, в синкретичных основах

той - той - тол - тоқ наблюдается абсолютно омонимичная глагольно-именная основа той 'насыщаться', 'наедаться' и той 'пир'. Однако нужно быть очень осторожным при определении так называемых «скрытых синкретизмов». Так, следующие слова, кажущиеся «скрытыми синкретизмами», т.е. словами, образованными от синкретичных именной и глагольной основы, на самом деле произошли от глагольной основы то- 'наполнять': глагол тол- 'наполняться' путём прибавления аффикса страдательного залога -л, тоқ 'сытый', 'насыщенный' от того же глагольного корня путем прибавления словообразовательного транспонирующего аффикса с результативным значением, т.е. находящийся в состоянии, обретенном путем наполнения. Тем самым, они оба образованы от одного глагольного корня, не имеющего синкретичного именного корня. Яркими примерами таких, кажущихся синкретичными основ в современном казахском языке являются следующие корневые основы, рассматриваемые Ибатовым А.М. как синкретичные слова: жой - жоқ - жон - жұу - жүл - жүр - жүт - жүд - жыт - жіт - зыт [11, с. 12]:

- жой (жо+й 'уничтожить', 'истребить', 'ликвидировать');
- жоқ (жо+қ 'отсутствующий', 'нуждающийся в чем-либо');
- жон (жо+н 'строгать', 'обстругивать');
- жұу (жұ+у 'мыть', 'обмывать', 'стирать');
- жұл (жұ+л 'выдергивать', 'рвать'; 'щипать', 'общищать');
- жүр (жұ+р/жұ+рдай 'гол как сокол', 'лишенный всего'; жүрын 'остаток'; жұрнақ 'оставшиеся куски чего-либо', 'корешок');
- жүт (жұ+т 'джут- массовый падеж скота', 'глотай');
- жүд (жұ+д/де 'истощаться');

Как известно, распад пратюркского языка происходит в конце первого тысячелетия до нашей эры, в эпоху гуннов, когда происходит дифференциация тюркских языков: они распадаются на многие племенные языки, которые позже формируют тюркские языковые подгруппы. Н.А. Баскаков выделяет следующие языки: р ~ л языки, т.е. языки огузов (угуры), онугузов, сарагузов, кутургузов — предков древних аваров, сабилов, болгар и современных чувашей; з ~ ш языки, т.е. языки огузов (узов), древних кыргызов, части древних уйгурских племен, оставшихся на востоке, а также их позднейших потомков, главным образом огузов, кыпчаков и карлуков [1, с. 36]. Послегуннский период развития кыпчакских диалектов К.М. Мусаев определяет как пракыпчакский язык (ориентировочно 2-8 вв. н.э.). На этом этапе кыпчакские диалекты контактировали со многими другими тюркскими языками и диалектами, развившимися из пратюркских диалектов. Происходит деление кыпчакских языков на џ-языки и џ-языки. В грамматике начинается превращение служебных слов в аффиксы. В языке тюркских рунических памятников А.Н. Кононов, процитированный Мусаевым К.М., отмечает «кыпчакское влияние» в морфологии [12, с. 15].

Некоторые праогузские, пракыпчакские и пракарлуцкие диалекты могли стать основой для развития языка орхоно-енисейских рунических памятников, хотя, видимо, этот язык был литературно обработанным, стандартным, наддиалектным языком эпохи древнетюркских каганатов. Найти конкретные диалектные в этом языке очень сложно и сопряжено со многими возможными рисками. Так, фонетическая система древнетюркского языка имеет состав консонантов, очень близкий к консонантизму как пракыпчакских и праогузских, так и современных кыпчакских и огузских диалектов (см. таблицы 1, 2 и 3).

Таблица 1

Пракыпчакские согласные фонемы [11, с. 283]

	губные	переднеяз.	среднеяз.	заднеяз.
Смычные				
глухие	p	t	k	q
звонкие	b	d	g	γ
Щелевые				
глухие			s š	
звонкие		z	j	h
Аффрикаты				
глухие		č		
звонкие		ž (ž)		
Сонанты				
боковые			l	
плавные	m	n		ŋ
дрожачие			r	

Таблица 2

Праогузские согласные фонемы [11, с. 85]

	губные	переднеяз.	среднеяз.	заднеяз.
Смычные				
глухие	p	t	č	k
звонкие	b	d	ž	g
Щелевые				
глухие		s	š	
звонкие	v	z		γ
Аффрикаты				
глухие			j	
звонкие			ī?	
Сонанты				
боковые			l	
плавные	m	n		ŋ
дрожачие			r	

Таблица 3

Консонанты древнетюркского языка [3, с. 63]

	губные	переднеяз.	среднеяз.	заднеяз.
Смычные				
глухие	p	t		k q
звонкие	b	d		g γ
Щелевые		s š		
глухие				
звонкие		z (ž)	j	
Аффрикаты				
глухие		č		
звонкие				
Сонанты				
боковые		l		
плавные	m	n	(ñ)	ŋ
дрожящие		r		

Сравнительный анализ консонантов этого же автора якобы раскрывает связь кыпчакских и огузских праязыков с языком рунических письменных памятников. В рунических текстах в анлауте могли употребляться губные *b*, *m* (этимологически *b* в силу воздействия конечного сонорного *n* переходил в *m*: *bən* > *mən*, *biŋ* > *miŋ*, *bəŋgü* > *məŋgü*, *bunta* > *mynda*, *buŋ* > *muŋ*, *tarban* > *tarman*). Звонкий губной *b* восходит к огузскому диалекту и до сих пор функционирует в современных огузских языках в анлауте, например, бычмек ‘раскраивать’, бана ‘мне’, бен ‘я’ тур. и гагауз. (хотя в азерб. мән, турк. мен). Губной сонант *m* – типичен для кыпчакских диалектов, например, мен каз. и кирг., мин татар. ‘я’; маған ‘мне’ в каз., муну ‘его’ в киргизском. Однако начальный *b* свойственен уже пратюркскому языку, он сохранился и в древнетюркском и в огузских языках.

В огузском праязыке в инлауте и ауслауте происходит фрикативизация звонких *b* и *g*. А.В. Дыбо считает, возможно, на этом же этапе прошел переход *agu* > *avu*, т.е. в праогузском появляется губной, звонкий *v*. Этот согласный, однако, уже имелся и в древнетюркском языке рунических памятников, причём он был не самостоятельной фонемой, а вариантом *b* между гласными и на конце слова. В современных огузских языках *v* является типологически характерной фонемой, например: *ev* ‘дом’, *av* ‘охота’ в турец.; *ver* ‘дать, давать’, *var* ‘имеется, есть’ в гагауз.; *vär* ‘давать’ в крымскотатар.; *ver* ‘давать’, *var* ‘имеется’, *vur* ‘бить’ в азербайджанском. Однако, в начале слова в древнетюркском мы фрикативизации *b* не наблюдаем.

В праязыке кыпчакском и праогузском языках были представлены среднеязычные консонанты, как и в древнетюркском языке (см. табл. 1, 2, 3), в частности, йотированный согласный *j*: *jer* ‘земля’, *jol* ‘дорога’, *jolta* ‘в дороге’, *jemiš* ‘ягода’, *jüz* ‘сто, сотня’, *javyz* ‘плохой’, *jalan* ‘тонкий’, *jutčak* ‘мягкий’, *jaš* ‘годы, лета’. Современные огузские языки в анлауте в целом сохранили *j*, например: ‘нет’ *jok* турец., гагауз., азербад., *jök* туркменский. Эти согласные были унаследованы из прототюркского. Некоторые кыпчакские языки северной подгруппы

также имеют йотированный начальный согласный *j*: *jol* башкирский и татарский. Однако в других кыпчакских языках происходит переход *j > ž*: жол каз., каракалп.; жул киргизский.

Важной особенностью консонантной системы древнетюркского языка является употребление щелевых глухих *s* и *š* в анлауте, инлауте, ауслауте: *san* ‘число’, *bars* ‘барс’, *kansız* ‘без хана’, *basmil* ‘басмылы’, *sünüş* ‘война’, *qışi* ‘младший’, *ulus* ‘племя’. Очень часто употребляется в середине и в конце слова глухая *š*: *qışi* ‘человек’, *aša* ‘ешь, кушай’, *jašil* ‘зеленый’, *šeg* ‘даль’, *taš* ‘камень’, *kilmış* ‘преступление’. В. Радлов отмечает в древнетюркском языке смешение *s* и *š*, более того, он утверждает, что в самом языке наблюдается переход *š > s* [9, с. 40]: *qümüs/qümüş* ‘серебро’. Это, видимо, было не фонетическое явление, а, скорее всего, орфографическое: в рунической графике не было столько согласных рун, чтобы различать 2 типа *s* и *š*. Самое большое число графем, зафиксированных в одном памятнике для *s* и *š* было 3, а преимущественно всего 2, что необратимо вело к тому, что оба звука должны были передаваться одной и той же графемой. Кроме того, если принять известную точку зрения, что писцы были образованными людьми и знали и иные виды письма, то такие перебои в правописании могли быть обусловлены и тем, что в большинстве семитских видах письма (за исключением манихейского) буквы *s* и *š* очень похожи и могли легко быть приняты одна за другую. Предполагать, что истоки употребления фонем *s* и *š* в памятниках рунического письма были заложены в пракыпчакском языке (см. табл. 1) аналогично с распределением этих согласных в казахском языке (тас ‘камень’, бес ‘пять’, алыс ‘далеко’, кұс ‘птица’, кісі ‘человек’, кенесші ‘советник’, ағаш ‘дерево’, екінші ‘второй’, бикеш ‘девушка’, күш ‘сила’, қылыш ‘сабля’, кіші ‘младший’, ұш ‘лети’) было бы неправомерно. Хотя и в казахском (и, видимо, также уже и в пракыпчакском), и в древнетюркском существовали эти проточные согласные, они являются рефлексамми разных прототюркских согласных: казахское *s* соответствует пратюркскому *ш*, а казахское *ш* соответствует пратюркскому *ч*. Тем самым, то, что и в древнетюркском, и в казахском есть данные согласные, не доказывает их особую близость или взаимовлияние. Казахский, как и все кыпчакские языки, прошел путь целого ряда фонетических сдвигов, которые не были свойственны древнетюркскому. Как показывают реконструкции, в том числе и А.В. Дыбо, древнетюркский язык, в том числе и язык рунических памятников, не имеет последователей, т.е. это было тупиковое направление развития.

Для праогузского языка и позже для современных огузских языков характерно употребление звонких гласных в анлауте и ауслауте, как и для древнетюркского. В этом отношении они сохраняют пратюркские формы: древнетюркский *ev* ‘дом’, *av* ‘охота’, *kav* ‘принять’, *sav* ‘слово’; *šad* ‘титул’, *ed* ‘добро’, *beg* ‘бек’, *bag* ‘род, колена’, *jeg* ‘благо’, *elig* ‘пятьдесят’. А современные огузские языки перенесли эту черту и на начальный *-g*, который в прототюркском был глухим.

Таким образом, сравнительный анализ консонантных систем древнетюркского и кыпчакских и огузских языков показывает, что мы не можем однозначно отнести то или иное явление в древнетюркском к кыпчакскому или огузскому влиянию. Скорее, в них во всех представлены многие общие явления, унаследованные ими от прототюркского языка. Как мы видели, процесс перехода *ш* в *s*, свойственный кыпчакским языкам, не может быть доказан для древнетюркского. Там также не было характерного «кыпчакского» перехода *ч* в *ш*, видимо, происходившего примерно в то же время как и переход *ш* в *s*. Огузское озвончение начального *k* также не отмечено для древнетюркского.

Можно предположить, что пракыпчакские и праогузские диалекты существовали уже во времена первых древнетюркских письменных памятников, но они, к сожалению, не оставили письменных свидетельств. Поисками диалектных особенностей в древнетюркских текстах занимается немало тюркологов. Использование согласных *s* и *ш* не является диагностическим, как мы уже отмечали, так как соответствующие буквы могли читаться и так и так. Если бы удалось найти однозначные маркеры того или иного диалекта в том или

ином тексте, то можно было бы уточнить их интерпретацию в соответствии с диалектом текста в целом.

Поздний древнетюркский период в развитии кыпчакских и огузских языков связан с возникновением новых тюркских государственных объединений, с распадом языков на подгруппы. Период VII-XII вв. К.М. Мусаев называет поздним пракрыпчакским и отмечает, что «усиливается процесс распада пракрыпчакского языка на группы в связи с возникновением государственных образований кыпчакских и тюркских племен. Можно отметить появление различий в консонантизме: разделение на *j*-языки, *z*-языки, в дальнейшем наряду с этим появление *ž*-языков; в вокализме от пракрыпчакского *-e-* языка отделяются *-ä*-диалекты. В морфологии утратилась форма древнего инструментального падежа, начинают распадаться формы склонений личных и указательных местоимений. Продолжается процесс перехода самостоятельных слов в служебные элементы, наряду с этим усиливается также процесс превращения служебных элементов в аффиксы» [12, с. 16].

Подобные социальные и языковые тенденции происходили и в огузских племенах и языках. Именно в этот период складываются отличительные классифицирующие признаки кыпчакских и огузских языков, например: перфект на *-miš* является одним из дистинктивных признаков огузских языков, в то время как в кыпчакских языках перфект уже проявляется в форме на *-γan*.

Фонетические и морфологические различия кыпчакских и огузских языков отмечают М. Кашгари в «Дивани ат-турки». М. Кашгари, осуществляя сравнительную характеристику тюркских языков и диалектов, общий караханидский литературный язык, а также огузские и кыпчакские языки называет «чистыми языками» и, сравнивая эти языки, делает пометы «кыпчаки говорят так... огузы говорят так...» или «в языке кыпчаков», «в языке огузов». Так, М. Кашгари пишет о кыпчакских языках: «Ни в одном из тюркских наречий нет буквы для передачи *ç*, эмфатических звуков *m*, *ş* и *đ*, а также гортанных *x*, *h* и *°*. Сову могут называть *ʔxū*, но в чистом языке это *ʔkū*, как в кыпчакском наречии (выделено авторами)» [14, с. 57]. Там же М. Кашгари неоднократно упоминает огузские языки (соответственно, «огузов»): «Что касается огузов, то они вместо *k* и *g* используют *ʔ* алиф (т.е. *ʔ*), а вместо *v* (передающую *y*) - *s* и *y* (передающий *ñ*). Примеры: *йагәж бижәсй нанә* 'то, чем срезают дерево'. Имена, обозначающие время и место, а также отглагольные имена образуются таким же образом» [14, с. 60].

В «чистых языках огузов и кыпчаков» М. Кашгари, по мнению Д.М. Насилова, отмечает языковые явления, отличающие кыпчаков от огузов. Это прежде всего: 1) звонкий или глухой анлаут; 2) соответствия губных согласных в анлауте; 3) соответствия губных согласных в ауслауте; 4) соответствия интервокального *-j*; 5) соответствия *-j* / *-n* в исходе корня; 6) устойчивость гутуральных (*-γ/-q/-h/-x*) в основах или в аффиксах; 7) особенности огласовки аффиксов ряда грамматических категорий; синонимия аффиксов в разных диалектах; 9) специфические аффиксы в диалектах; 10) лексические различия [15, с. 289].

По мнению исследователей [16;17], М. Кашгари места проживания кыпчаков делит на два региона: «ближний» и «дальний», в зависимости от местности, где проживал сам М. Кашгари (по версии ученых: южный регион о. Иссык-куль, Восточный Туркестан). Поэтому «ближние кыпчаки» проживали в Средней Азии и Восточном Туркестане. По мнению Д.М. Насилова, одни кыпчаки занимали пространство на северо-западе от Кашгара, оно обозначено как «место обитания кыпчаков и огузов», другие кыпчаки жили на западе, недалеко от суваров, близко от реки Итиль. Географически эти группировки на карте Махмуда разделяют многие сотни километров. Поэтому очевидно, что сведения о кыпчаках на Итиле он получал из вторых рук» [15, с. 290].

Сравнивая тюркские диалекты и языки, в т.ч. кыпчакские и огузские, М. Кашгари отмечает близость кыпчакских и огузских языков по ряду параметров. Отсюда в тексте памятника он часто употребляет: «в языке огузов и кыпчаков», «у огузов и кыпчаков». Или,

описывая лексему кйш «колчан», он пишет: «Огузы и их братья Кипчаки этого слова не знают» [14, с. 835].

В данном аспекте является показательным сравнительный анализ общих языковых явлений караханидского, огузского, кыпчакского языков, запечатленных в «Дивани-ат-Турк». Мы сочли возможным этот анализ [15, с. 291] проиллюстрировать ниже (см. табл. 4).

Таблица 4

Признаки	Караханид.-тюрк.	Огузский	Кыпчакский ‘ближний’	Кыпчакский ‘дальний’
1. Анлаут m-/b	män ‘я’ mün ‘суп’	bän bün	bän bün	män mün
2а. Анлаут t-/d q-/x-	täwa ‘верблюду’ qaju ‘какой’	däwä xaju	däwä xaju	täwa -
2б. Анлаут j-/ž-	jälkin ‘странник’ jilīy ‘теплый’ jänčü ‘жемчуг’	älkin ilīy jänčü	älkin ilīy jänčü	- žilīy žänčü
3. Ауслаут -t/-d	üt ‘дыра’	Üd	üd	-
4. Интервокальное -j/-z/-δ/-d-	ađag ‘нога’ qadīj ‘береза’ jajyuq ‘соски’	ajaq qajij jajyuq	ajaq qajij jajyuq	azaq qazij jazyuq
5. Ауслаут корня -j/ -ñ	qoj ‘овца’	Qoj	qoj	qoj
6. Устойчивость гуттуральных	čomuq ‘чомга’ tamaq ‘горло’ urān ‘бьющий’	čomuq tamaq uran	čomuq tamaq uran	- tamaq urān
7. Огласовка аффиксов	bar-dim ‘я пошел’ tun-ur ‘быть покрытым’	bar-dim tun-ar	bar-dim tun-ar	bar-dim tun-ar
8. Синонимия аффиксов	bar-γu ‘идуший’ tur-γu ‘стоящий’ toγra-γučī ‘режущий’ toγra-γulug ‘нужно резать’	bar-asī tur-asī toγra-dačī toγra-γsīg	bar-asī turasī toγra-dačī toγra-γsīg	- - - -
9. Особые показатели отрицания	ärmäs ‘не’	Dägul	ärmäs	ärmäs

10.Различия в лексике	böri ‘волк’	qurt	böri	-
	čiq ‘выйти’	čiq	čiq	tašiq
	qoj ‘баран’	qoç	qoj	qoj
	jasiq ‘чехол для лука’	qurman	qurman	-

Анализ таблицы показывает, что в караханидском памятнике в огузском и «ближнем» кыпчакском языках имеются соответствия фонетических, морфемных, лексических признаков. Напротив, в «дальнем» кыпчакском, по сравнению с караханидским и огузским, наблюдаются языковые процессы, характерные для кыпчакских языков: наличие губного *m* вместо *b* (*män/bän*), функционирование в анлауте и ауслате глухих согласных вместо звонких: *k* вместо *g*, *s* и *š* вместо *z* и *ž*. В анлауте согласный развивается от *j* к щелевому звонкому *>* *z* (*jänčü > žänčü*). В инлауте также происходит замена *j > z* (*ajag > azaq*), выпадение заднеязычного звонкого *γ* (*tamyaq > tamaq*) и т.д. Эти признаки в настоящее время нашли отражение в современных кыпчакских языках.

Кыпчакские и огузские племена и народы – наиболее обширные тюркские этносы в прошлом и в настоящем. Военно-политическую мощь, экономическую и культурную роль кыпчаков для обширного Евразийского пространства, а также для западных стран, подтверждают строки кыпчакского памятника Codex Cumanicus: *Sendä, mendä yoḡ, seŋgir tavda yoḡ, ütlü tašta yoḡ, qırçaqta yoḡ. Ol. quš süt-dir*. ‘Нет ни у тебя, ни у меня, ни в высоких (заоблачных) горах, ни в пещерах (пробитых, проторенных камнях), ни у кыпчаков. (Это птичье молоко)’ (выделение сделано авторами) [18, с. 193]. В загадке достаточно прозрачный смысл: вещь, о которой говорится в тексте, нет нигде в мире, даже у всемогущих, всемогущих кыпчаков. Памятник написан неизвестным автором латинской графикой на трех языках, итальянском, немецком, куманском, тем самым именно через текст Codex Cumanicus европейские государства признают этническую значимость и роль кыпчаков для своего эпохи.

Кыпчаки - основатели этногенеза современных казахов, киргизов, узбеков, башкир, татар, каракалпаков, кумыков, карачаевцев, балкар, ногайцев и др. народов. В европейских, персидских, арабских, славянских и китайских источниках в домонгольский период кыпчаков называли «сеяньто», «кимаки», «кыпчаки», «комоны/куманы/куны», «половцы», «печенеги», «черные клобуки», «мамлюки». С.Г. Кляшторный выделяет 5 основных групп кыпчакских племен: 1) алтайско-сибирская, 2) казахстанско-приуральская, включая также «саксинскую», 3) подонская, включая предкавказскую подгруппу, 4) днепровская, включая крымскую подгруппу, 5) дунайская, включая балканскую подгруппу [19. с. 11]. Эта классификация раскрывает территорию проживания кыпчакских племен, ареал распространения кыпчакских языков.

В кыпчакскую эпоху историки отмечают совместную жизнь кыпчакских и огузских племен в долине реки Сыр-Дарья. Считается, что в XI в. кыпчаки вытеснили огузские племена в Мангыстау и современные территории Туркмении. Сами огузы, как и кыпчаки, будучи грозной военной силой для своих соседей, воевали на Среднем и Ближнем Востоке, позже покорили Малую Азию и Византию. В кыпчакско-огузские эпохи, в частности, в XI-XII веках, были созданы и другие общие для тюркских народов памятники, такие как «Сказание о Коркуте», «Алпамыс», «Қазанбек», «Домбауыл» и др.; позже, в XVI в., – «Көроғлы».

После монгольского завоевания кыпчаки стали называться «моголами» и продолжали оставаться господствующим этносом на территории своего обитания. Возрождение кыпчакских племен связывают с возникновением государства Золотая орда в XIII-XV вв., литературным языком которого был чагатайский язык, в основе которого, по мнению К. Мусаева, в том числе лежит и кыпчакский слой – его кыпчакско-огузский или северный

диалект. Золотоордынское время характеризуется рядом письменных памятников, таких как «Киссасу-л-анбия» Рабгузи, «Кисса-и Юсуф» Али (Гали), «Гулистан бит-турки» Сайф Сарай, «Мухаббат-нами» Хорезми и др.

Начиная с 1480 годов, распад Золотой Орды приводит к возникновению Казанского, Крымского, Астраханского, Казахского и Узбекского ханств, а значит, и возникновению национальных кыпчакских языков.

Значимым для кыпчакских языков XIV-XVI вв. является создание армяно-кыпчакских памятников (графика староармянская, язык – кыпчакский), в числе которых многочисленные религиозные тексты, исторические хроники («Венецианская», «Хроника польского улуса», «Каменец-Подольская хроника»), юридические тексты («Судебник», актовые книги), филологические тексты (словари, «Грамматика кыпчакского языка», «Слово мудрого Хикара») и естественно-научные («Гайна философского камня»). Языковая система армяно-кыпчакских памятников, наследуя языковые закономерности пратюркского и пракрыпчакского языков, демонстрирует в фонетической, лексико-семантической, грамматической подсистемах среднекыпчакский этап исторического развития кыпчакских языков и имеет преемственную связь с языковой системой современных кыпчакских языков.

Характерными языковыми признаками для кыпчакских языков позднего средневековья и нового времени являются устойчивые глухие согласные в анлауте (-к, -г, -п); напротив, для огузских языков – звонкие согласные (-г, -д, -б). Для морфемики характерна агглютинативная структура тюркского слова: фонетически неизменяемая корневая морфема и корпус посткорневых служебных морфем с их алломорфами и вариантами. В морфологии и в кыпчакских, и в огузских языках сохраняются и развиваются категории имен и глаголов, а именно категория числа, принадлежности, падежа, лица, времени, залога, наклонения. Изменения в категориях в формальном плане касаются некоторых средств выражения, в частности, морфофонологических вариантов словоизменятельных и формообразующих аффиксов. В семантическом аспекте значения грамматических форм более консервативны и касаются отдельных грамматических категорий, например, категории времени, где темпоральные значения сопряжены с аспектуальными и модальными.

В качестве иллюстрации сравним категорию числа имени существительного в кыпчакских и огузских языках. В понятийном аспекте категория числа отражает дискретность и недискретность окружающего мира, его целостность, единичность с одной стороны, и делимость, множественность с другой стороны. Соответственно, грамматическая категория числа типичным образом состоит из двух форм: формы единственного и формы множественного числа.

Их употребление в тюркских языках отличается от их употребления в, например, германских или славянских языках. Форма единственного числа может выражать не только единичность, но и нерасчлененную множественность. В тюркских языках имя существительное, оформленное количественным числительным или иным количественным словом (например: много, мало и т.п.), не получает аффикса множественного числа. Аффикс множественного числа необязателен и на финитном предикате, если множественность субъектов действия уже выражена иным способом. Если аффикс множественного числа употребляется, то он указывает на индивидуальность каждого из членов группы, выраженной именем во множественном числе. Тем самым, данную категорию следовало бы точнее называть категорией индивидуализированной множественности, где противопоставлены нерасчлененная множественность (в том числе и единичность) и расчлененная, индивидуализированная общность. Тем не менее далее мы используем традиционную терминологию, более привычную для читателей.

Известно, что форма единственного числа в тюркских языках, в т.ч. в кыпчакских и огузских языках, имеет нулевую форму, демонстрируя «значимое отсутствие», т.е.

единичность аффиксально не выражена. Напротив, множественное число богато морфологическими средствами выражения, которые исторически восходят через пракрыпчакский или прагузский период к пратюркскому или более ранним периодам развития тюркских языков. В праязыке значение множественности имело собирательный характер и выражалась в основном реликтивными для настоящего времени аффиксами множественности, такими как *-z* (*bi-z*, *mi-z* ‘мы’, *si-z* ‘вы’, *oγ-uz* ‘огузы’, *qırq-iz* ‘кыргызы’); *-n*, *-in*, *-un* (*bodun* ‘народ’, *ekin* ‘двойня’), *-an*, *-än* (*er-än* ‘мужы’, *oγl-an* ‘сыновья’), *-t* (*oγl-üt* ‘потомки’), и т.д. [5, с. 145-147]. Аффикс, рассматриваемый в [5, с. 145-147] как *-γun*, *-gün*, является, как показал Марсель Эрдал, аффиксом собирательности *-agu*, *-ägü*: *üç-ägü-n* ‘трое’, где *-n* – это аффикс инструментального падежа [20], сравните *üç-gün* ‘трое’ [5, с. 145-147].

Наряду с этими непродуктивными уже в пратюркском и прагузском языках аффиксами функционировал аффикс *-lar/-lär*, а в пракрыпчакском он уже имел и другие морфофонологические варианты (например: *tar*; *-tär*). Огузские языки до настоящего времени сохранили указанный аффикс в основном в его древней форме, однако, нужно учитывать и их некоторые диалектные особенности и влияние контактирующих языков. Так, «в староосманском и современном турецком употребляются варианты *lar/lär*; а в диалектах начальный согласный подвергается ассимиляции после *n*: *nl > nn* (*bunnar*, *gelnner*); в гагаузском языке: *атлар*, *етлär*, *инсаннар*; в литературном азербайджанском языке *-lar/-lär*, а в его диалектах есть три варианта начального согласного: *-la/är*; *-da/är*; *-na/är* (*ilannar*, *adanar*, *gündüzdär*); в туркменском языке *-lar/-lär* (*mejdanlar*, *adamlar*, *gejimler*); в огузском диалекте крымскотатарского только *-lar/-lär*; в хорезмских говорах узбекского языка: *-la/-lä*, в падежных формах перед гласными *-r* восстанавливается» [13, с. 111-112].

Кыпчакские языки отличаются многообразием морфофонологических вариантов аффикса множественного числа, которые даны в СИГТЯ [13, с. 299]:

алаб. *-lar/-lär/-nar/-när*

алт. *-tar/-ter/-tor/-tör/ dar/-der/-dor/-dör/-lar/-ler/-lor/-lör*

астр. *-lar/-ler/ -nar/-ner*

бараб. *-tar/-tär/-lar/-lär/-nar/-när*

башк. *-tar/-tär/-dar/-där/-lar/-lär/-nar/-när/-tor/-tör/-lor/-lör/-dor /dör/lor/lör/nor/-nör*

каз. *-tar/-ter/dar/-der/-lar/-ler*

кар. *-lar/-ler*

ккалп. *-lar/-ler*

кбалк. *-la/-le*

кирг. *-tar/-ter/-tor/-tör/dar/-der/-dor/-dör/-lar/-ler/-lor/-lör*

ктат. *-lar/-ler*

кум. *-lar/-ler*

ног. *-lar/-ler/-nar/-ner*

тат. *-lar/-lär/-nar/-när*

урум. *-lar/-lär/-nar/-när*

юрт. *-lar/-lär*

Исходя из этих данных, можно сказать, что, во-первых, форма *-lar/-ler* в её ассимилятивных вариантах встречается во всех кыпчакских языках. Во-вторых, наибольшее количество вариантов морфемы множественного числа встречается в башкирском, алтайском и киргизском языках, при этом в двух последних языках имеется полное совпадение алломорфов аффикса множественности, что, вероятно, обусловлено их историческими связями, а именно ареалом обитания кыргызов в прошлом в Южной Сибири. В-третьих, многообразие вариантов формы множественности можно объяснить ассимиляционными особенностями сочетаемости аффикса множественного числа с корневой морфемой, за счет чего появляются алломорфы. Так, в казахском языке варианты аффикса *-lar/-ler*

употребляются, если корневая морфема оканчивается на гласные звуки: ата-лар, қала-лар, бала-лар, әже-лер, дәптер-лер, мәселе-лер; *dar/-der* употребляются, если корневая морфема оканчивается на звонкие согласные и сонорные: қыз-дар, мұрын-дар, қалам-дар, кілем-дер, күн-дер, әйел-дер; - *tar/-ter* употребляются, если корневая морфема оканчивается на глухие согласные: тас-тар, қыс-тар, ағаш-тар, көлік-тер, мүлік-тер. В киргизском, алтайском, башкирском языках сочетание корневой морфемы с аффиксом множественного числа обусловило особенно большое количество алломорфов. В алтайском и киргизском, действующие в них законы губной гармонии гласных при сочетании аффикса с корнями, содержащими широкие губные (о, ö) гласные, требуют, чтобы и в аффиксе употреблялся широкий огубленный гласный; этим и объясняется многообразие вариантов морфемы мн.ч. (*dar/-der/-dor/-dör/-nar/-ner/-nor/-nör/-lar/-ler/-lor/-lör*).

Выводы. Развитие кыпчакских и огузских языков имеет свои исторические закономерности, которые можно обозначить в контексте: праалтайский (как общий язык-основа алтайской семьи языков) → пратюркский → распад на языковые ветви → пракыпчакский и праогузский → древние кыпчакские и огузские языки в памятниках караханидской эпохи → среднекыпчакский и среднеогузский период позднего средневековья → современные кыпчакские и огузские языки. Истоками развития являются праалтайский и пратюркский языки, в которых формируются общие языковые признаки в фонетической, лексической, грамматической сферах. Практикыпчакский и праогузский языки формируют общие типологические признаки указанных языков. Сравнительный анализ консонантных систем древнетюркского, кыпчакских и огузских языков показывает, что имеются общие явления, восходящие к прототюркскому языку. Языковые закономерности кыпчакских и огузских языков продолжают формироваться в караханидский период и продолжают развиваться в период позднего средневековья и нового времени.

Список литературы

1. Баскаков Н.А. Тюркские языки. Издание 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 246 с.
2. Владимирцов Б.Я. Сравнительная грамматика монгольского письменного языка и халкского наречия. – Л.: Наука, 1929. – 436 с.
3. Санжеев Г.С. Маньчжуро-монгольские языковые параллели // Известия АН СССР. Отделение гуманитарных наук. Сер. VII. – 1930. – №8. – С. 601-626; №9. – С. 673-708.
4. Poppe N. Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Teil I. Vergleichende Lautlehre. – Wiesbaden, 1960. – 134 p.
5. Кононов А.Н. Грамматика языка тюркских рунических письменных памятников VII-IX вв. – Л.: Наука, 1980. – 255 с.
6. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951. – 111 с.
7. Бисенғали З., Манкеева Ж. Қазақ филологиясы: егіз негіз (ғылыми мақалалар жинағы). – Алматы: Арыс, 2010. – 352 б.
8. Шаймердинова Н.Г. Некоторые аспекты праалтайской теории тюркских языков // Көрнекті фольклортанушы ғалым, ҚР ҰҒ академигі С.А. Қасқабасовтың 75 жыл толуына арналған Халықаралық фольклортанушылардың конгресінің материалдары. – 2015. – 310-315 бб.
9. Мелиоранский П.М. Памятник в честь Кюль-тегина. – СПб.: ЗВОРАО, 1899. – 92 с.
10. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков (общетюркские и межтюркские основы на гласные). – М: Наука, 1974. – 754 с.
11. Ибатов А.М. Морфемная структура казахского слова. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Алма-Ата: Наука, 1988. – 56 с.

12. Мусаев К.М. Морфология пракыпчакского языка: Монография. – М.: ТЕЗАУРУС, 2010. – 274 с.
13. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Региональные реконструкции / Отв. ред. Э.Р.Тенишев. – М.: Наука, 2002. – 767 с.
14. М. Кашгари Диван Лугат - ат Турк / Перевод, предисловие и комментарии З.-А. Ауэзовой. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 1288 с.
15. Насилов Д.М. Кыпчаки у Махмуда Кашгарского. Тюркологический сборник / Институт восточных рукописей РАН. – М.: Вост. лит., 2009. – 284-293 с.
16. Doerfer G. Maḥmūd al-Kāšgarī Argu, Chaladsch /UAJ. N.F. Bd 7. – Wiesbaden, 1987. – 237 p.
17. Бартольд В.В. Сочинения. Т.V. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. – М.: Наука, 1968. – 304 с.
18. Codex Cumanicus /Асыл мұра. Түркі антологиясы. – Астана: Сарыарқа, 2014. – 238 б.
19. Кляшторный С.Г. Кыпчаки в рунических памятниках. – Л.: Наука, 1968. – 166 с.
20. Erdal M. A Grammar of Old Turkic. – Brill: Leiden, 2004. – 575 p.

Н.Г. Шаймердинова, И.А. Невская

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Гете атындағы Франкфурт-на-Майне университеті, Франкфурт-на-Майне, Германия

Аннотация. Мақалада қыпшақ және оғыз тілдерінің тарихи даму жолы жеке грамматикалық құбылыстар негізінде қарастырылады. Бұл дамудың бастауын біз мета-тіл саналатын алтай ата тілінен, негіз-тіл саналатын көне түркі мен оғыз тілдерінен табамыз. Мақала авторлары көне қыпшақ және көне оғыз тілдерінің қарым-қатынасын көне түркі тілімен байланыста қарастыра отырып, Махмұд Қашқаридың «Диуаниындағы» қыпшақ және оғыз компоненттерін ашып көрсетеді, кейінгі орта ғасырдағы қыпшақ және оғыз тілдерінің жеке тілдік ерекшеліктерін және жаңа дәуірдегі дамуын айқындайды. Сипаттама ретінде қыпшақ және оғыз тілдеріндегі сан-мөлшер категориясының дамуы қарастырылады. Мақала авторлары қыпшақ және оғыз тілдеріндегі сан-мөлшер категориясының мағынасын, олардың типологиялық және морфонологиялық сипатқа негізделген формальды жасалу жолдарын жүйелі түрде талдайды.

Түйін сөздер: ата тіл, көне қыпшақ тілі, көне оғыз тілі, көне түркі, Dīwān Lughāt al-Turk, орта қыпшақ кезеңі, сан-мөлшер категориясы.

N. Shaimerdinova, I. Nevskaya

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
J. W. Goethe University, Frankfurt on Main, Germany

Some aspects of the history of Kypchak and Oguz languages

Abstract. The article deals with the history of the development of Kipchak and Oguz languages. Their origins are rooted in Proto-Altaic as well as in Proto-Turkic as the earliest stages of their development. The authors describe the relations of Proto-Kipchak and Proto-Oguz to Old Turkic, the language of the earliest written Turkic documents in the runiform script. Further, Kypchak and Oguz components in M. Kashgari's „Dīwān Lughāt al-Turk“ are revealed alongside historical and linguistic features of Kypchak and Oguz varieties in the late Middle Turkic period as well as in the Modern Turkic time. In particular, the category of plurality is analyzed in order to illustrate some typical features of the Kypchak and Oguz morphophonology.

Key words: Proto-Altaic, Proto-Turkic, Proto-Kipchak, Proto-Oguz, Old Turkic, Dīwān Lughāt al-Turk, Middle Turkic, Modern Kipchak languages, Modern Oguz languages, the category of plurality.

References

1. Baskakov N.A. Tjurkskie jazyki [Turkic languages] (Publishing house LKI, Moscow, 2008).
2. Vladimircov B.Ja. Sravnitel'naja grammatika mongol'ckogo pis'mennogo jazyka i halkskogo narechija [Comparative grammar of Written Mongol and Khalka] (Nauka, Leningrad, 1929).
3. Sanzheev G.S. Man'chzhuro-mongol'skie jazykovye paralleli [Manchu-Mongol language parallels], Izvestija AN SSSR. Otdelenie gumanitarnyh nauk [News of Academy of Sciences of the USSR. Department of Humanities.], **8-9**, 601-626 (1930)
4. Poppe N. Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen (Wiesbaden, 1960)
5. Kononov A.N. Grammatika jazyka tjurkskih runicheskikh pis'mennyh pamjatnikov VII-IX vv. [The grammar of the language of Turkic runic written monuments VII-IX centuries] (Science, Leningrad, 1980).
6. Malov S.E. Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti [Monuments of ancient Turkic writing] (Publishing house of USSR Academy of Sciences, Moscow-Leningrad, 1951).
7. Bisengali Z., Mankeeva J. Qazaq filologijasy: egiz negiz (gylymi makalalar zhinagy) [The Kazakh philology: What is an identical concept (the collection of scientific papers)] (Arys, Almaty, 2010).
8. Shaymerdinova N.G. Nekotorye aspekty praaltajskoj teorii tjurkskih jazykov [Some Aspects of the Proto-Altai Theory of Turkic Languages], kornekti fol'klortanushy galym, QR UG akademigi S.A. Qasqabasovtyn 75 zhyl toluyna arnalgan qalyqaralyq folklortanushylardyn kongresinin materialdary [International Folklore Congress dedicated to the 75th anniversary of the ethnographer, folklorist, scholar of the Republic of Kazakhstan S.A. Kaskabasov], 2015 [in Russian].
9. Melioransky P.M. Pamjatnik v chest' Kjul'-tegin [Monument in honor of Kul-Tegin] (ZVORAO, SPb., 1899).
10. Sevortyan E.V. Jetimologicheskij slovar' tjurkskih jazykov (obshhetjurkskie i mezhtjurkskie osnovy na glasnye) [Etymological dictionary of Turkic languages (common Turkic and inter-Turkic bases for vowels)] (Science, Moscow, 1974).
11. Ibatov A.M. Morfemnaja struktura kazahskogo slova. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni doktora filologicheskikh nauk [Morphemic structure of the Kazakh word. Abstract of dissertation for the degree of Doctor of Philology] (Science, Alma-Ata, 1988).
12. Musaev K.M. Morfologija prakypchakskogo jazyka: Monografija [Morphology of the Proto-Kipchak language: Monograph] (THESAURUS, Moscow, 2010).
13. Sravnitel'no-istoricheskaja grammatika tjurkskih jazykov. Regional'nye rekonstrukcii [Comparative historical grammar of Turkic languages. Regional reconstruction] (Science, Moscow, 2002).
14. M.Kashgari Dīwān Lugāt - at Turk [Dīwān Lughāt al-Turk] (Dike Press, Almaty, 2005).
15. Nasilov D.M. Kypchaki u Mahmuda Kashgarskogo. Tjurkologicheskij sbornik [Kypchak at Mahmud Kashgari. Turkic collection] (Eastern literature, Moscow, 2009).
16. Doerfer G. Maḥmūd al-Kāšyārī Argu, Chaladsch (Wiesbaden, 1987).
17. Bartold V.V. Sochinenija. Raboty po istorii i filologii tjurkskih i mongol'skih narodov [Writings. Works on the history and philology of the Turkic and Mongolian peoples] (Science, Moscow, 1968).
18. Codex Cumanicus. Asyl mura. Tyrki antologijasy [Codex Cumanicus. Asyl Mura. Turkic anthology] (Saryarka, Astana, 2014).
19. Klyashtorny S.G. Kypchaki v runicheskikh pamjatnikah [Kypchak in runic monuments] (Science, Leningrad, 1968).
20. Erdal M. A Grammar of Old Turkic (Leiden, Brill, 2004).

Сведения об авторах:

Шаймердинова Н.Г. – профессор кафедры тюркологии ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Невская И.А. – профессор университета им. Гете, Франкфурт-на-Майне, Германия.

Shamerdinova N.G. – Doctor of Philology, Professor of Turkology Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Nevskaia I.A. – Doctor of Philology, Professor of Frankfurt University, Senckenberganlage 31, Frankfurt on Main, Germany.

**«Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы»
журналында мақала жариялау ережесі**

1. Журнал мақсаты. Саяси ғылымдар, аймақтану, шығыстану, түркітану салалары бойынша мұқият тексеруден өткен ғылыми құндылығы бар мақалалар жариялау.

2. Журналда мақала жариялаушы автор мақаланың қол қойылған бір дана қағаз нұсқасын Ғылыми басылымдар бөліміне (редакцияға, мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 349 кабинет) және vest_polit@enu.kz электрондық поштасына Word форматындағы нұсқаларын жіберу қажет. Мақала мәтінінің қағаз нұсқасы мен электронды нұсқалары бірдей болулары қажет.

Мақалалар *қазақ, орыс, ағылшын, араб, түрік* тілдерінде қабылданады.

3. Автордың қолжазбаны редакцияға жіберуі мақаланың Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысында басуға келісімін, шетел тіліне аударылып қайта басылуына келісімін білдіреді. Автор мақаланы редакцияға жіберу арқылы автор туралы мәліметтің дұрыстығына, мақала көшірілмегендігіне (плагиаттың жоқтығына) және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына кепілдеме береді. Сонымен қатар мақала мәтінін плагиат жүйесінде тексеруге келісімін білдіреді.

4. Мақаланың көлемі 18 беттен аспауға тиіс (6 беттен бастап).

Мақаланың құрылымы

5. XFTAP <http://grnti.ru/> - *бірінші жолдың сол жақтауында;*

Автор(лар)дың аты-жөні – жолдың ортасында;

Мекеменің толық атауы, қаласы, мемлекеті (егер авторлар әртүрлі мекемеде жұмыс жасайтын болса, онда әр автор мен оның жұмыс мекемесі қасында бірдей белгі қойылу керек) – жолдың ортасында;

Автор(лар)дың E-mail-ы – жақша ішінде, курсивпен, жолдың ортасында;

Мақала атауы – жолдың ортасында;

Аннотация (100-200 сөз; мақаланың атауын мейлінше қайталамауы қажет; әдебиеттерге сілтемелер болмауы қажет; мақаланың құрылысын (кіріспе, мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды) сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұны берілуі қажет).

Түйін сөздер (6-8 сөз не сөз тіркесі). Түйін сөздер мақала мазмұнын көрсетіп, мейлінше мақала атауы мен аннотациядағы сөздерді қайталамай, мақала мазмұнындағы сөздерді қолдану қажет. Сонымен қатар, ақпараттық-іздістіру жүйелерінде мақаланы жеңіл табуға мүмкіндік беретін ғылым салаларының терминдерін қолдану қажет.

Негізгі мәтін мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды бөлімдерін қамтуы қажет – *жоларалық интервал - 1, азат жол «қызыл жолдан» - 1,25см, беттеу жолағы – еніне сай жасалады.*

Таблица, суреттер – аталғаннан кейін орналастырылады. Әр таблица, сурет қасында оның аталуы болуы қажет. Сурет айқын, сканерден өтпеген болуы керек.

Жалпы қолданыста бар аббревиатуралар мен қысқартулардан басқалары міндетті түрде алғаш қолданғанда түсіндірілуі берілуі қажет.

Қаржылай көмек туралы ақпарат бірінші бетте көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі. Мәтінде әдібиеттерге сілтемелер тікжақшаға алынады. Мәтіндегі әдебиеттер тізіміне сілтемелердің номерленуі мәтінде қолданылуына қатысты жүргізіліде: мәтінде кездескен әдебиетке алғашқы сілтеме [1] арқылы, екінші сілтеме [2] арқылы т.с.с. жүргізіледі. Кітапқа жасалатын сілтемелерде қолданылған беттері де көрсетілуі керек (мысалы, [1, 45 бет]). Жарияланбаған еңбектерге сілтемелер жасалмайды. Сонымен

қатар, рецензиядан өтпейтін басылымдарға да сілтемелер жасалмайды (әдебиеттер тізімін, әдебиеттер тізімінің ағылшынша әзірлеу үлгілерін журнал bulpolit.enu.kz сайтындағы **мақаланы рәсімдеу үлгісінен қараңыз**).

6. Мақала соңындағы әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтер орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылған болса), орыс және ағылшын тілінде (егер мақала түрік немесе араб тілінде жазылса) беріледі.

Авторлар туралы мәлімет: автордың аты-жөні, ғылыми атағы, қызметі, жұмыс орны, жұмыс орнының мекен-жайы, телефон, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде толтырылады.

7. Қолжазба мұқият тексерілген болуы қажет. Техникалық талаптарға сай келмеген қолжазбалар қайта өңдеуге қайтарылады. Қолжазбаның қайтарылуы оның журналда басылуына жіберілуін білдірмейді.

Редакцияға түскен мақала жабық (анонимді) тексеруге жіберіледі. Барлық рецензиялар авторларға жіберіледі. Автор (рецензент мақаланы түзетуге ұсыныс берген жағдайда) өңдеп қайта, қолжазбаның түзетілген нұсқасын редакцияға қайта жіберуі қажет. Рецензент жарамсыз деп таныған мақала қайтара қарастырылмайды. Мақаланың түзетілген нұсқасы мен автордың рецензентке жауабы редакцияға жіберіледі.

Пікірі мақұлданған мақалаларды редколлегия алқасына талқылап, басуға келіседі.

8. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына төлем жасау туралы ескертіледі. Төлем көлемі 2018 жылы 4500 тенге – Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ қызметкерлері үшін және 5500 тенге басқа ұйым қызметкерлеріне.

Рекзивизиттер:

1) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева МОН РК
АО «Банк ЦентрКредит»
БИК Банка: КСJBKZKX
ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)
Кнп 861
Кбе 16
«За публикацию в Вестник ЕНУ ФИО автора»

2) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева МОН РК
АО «Bank RBK»
БИК Банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)
«За публикацию в Вестник ЕНУ ФИО автора»

3) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева МОН РК
АО «Forte»
БИК Банка: IRTYKZKA
ИИК: KZ599650000040502847 (KZT)

Provision on Articles submitted to the Journal
“Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional studies. Oriental studies. Turkology Series”

1. Purpose of the journal. Publication of carefully selected original scientific works and book reviews in the fields of political science, regional studies, oriental studies, turkology.

2. An author who wishes to publish an article in a journal must submit the article in hard copy (printed version) in one copy, signed by the author to the scientific publication office (at the address: 010008, Republic of Kazakhstan, Astana, Satpayev St., 2. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Building, room 349) and by e-mail vest_polit@enu.kz in Word format. At the same time, the correspondence between Word-version and the hard copy must be strictly maintained.

Language of publications: *Kazakh, Russian, English, Turkish, Arabic.*

3. Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the re-publication of it in any foreign language. Submitting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the lack of plagiarism and other forms of improper borrowing in the article, the proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, illustrations and also he/she agrees to check the uniqueness of the article text.

4. The volume of the article should not exceed 18 pages (from 6 pages).

5. Structure of the article (page – A4 format, portrait orientation, page margins on all sides - 20 mm. Font: type - Times New Roman, font size - 14)

IRSTI <http://grnti.ru/> - *first line, left*

Initials and Surname of the author (s) - *center alignment, italics*

Full name of the organization, city, country (if the authors work in different organizations, you need to put the same icon next to the name of the author and the corresponding organization) - *center alignment, italics*

Author's e-mail (s)- *in brackets, italics*

Article title - *center alignment, bold*

Abstract (100-200 words, it should not contain a formula, the article title should not repeat in the content, it should not contain bibliographic references, it should reflect the summary of the article, preserving the structure of the article - introduction, problem statement, goals, history, research methods, results /discussion, conclusion).

Key words (6-8 words/word combination. Keywords should reflect the main content of the article, use terms from the article, as well as terms that define the subject area and include other important concepts that make it easier and more convenient to find the article using the information retrieval system).

The main text of the article should contain an introduction, problem statement, goals, history, research methods, results / discussion, conclusion - *line spacing - 1, indent of the “red line” -1.25 cm, alignment in width.*

Tables, figures should be placed after the mention. Each illustration should be followed by an inscription. Figures should be clear, clean, not scanned.

All **abbreviations**, with the exception of those known to be generally known, must be deciphered when first used in the text.

Information on **the financial support** of the article is indicated on the first page in the form of a footnote.

References

In the text references are indicated in square brackets. References should be numbered strictly in the order of the mention in the text. The first reference in the text to the literature should have the number [1], the second - [2], etc. The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [1, 45 p.]). References to unpublished works are not allowed. Unreasonable references to unreviewed publications (examples of the description of the list of literature, descriptions of the list of literature in English, see on the journal web-site bulpolit.enu.kz).

At the end of the article, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and English (if the article is in Kazakh), in Kazakh and English (if the article is in Russian) and in Russian and Kazakh languages (if the article is English language), in Russian and English (if the article is in Turkish or Arabic language).

Information about authors: surname, name, patronymic, scientific degree, position, place of work, full work address, telephone, e-mail - in Kazakh, Russian and English.

6. The article must be **carefully verified**. Articles that do not meet technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the article has been accepted for publication.

7. Work with electronic proofreading. Articles received by the Department of Scientific Publications (editorial office) are sent to anonymous review. All reviews of the article are sent to the author. The authors must send the proof of the article within three days. Articles that receive a negative review for a second review are not accepted. Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office. Articles that have positive reviews are submitted to the editorial boards of the journal for discussion and approval for publication.

Periodicity of the journal: 4 times a year.

8. Payment. Authors who have received a positive conclusion for publication should make payment on the following requisites (for ENU employees - 4,500 tenge, for outside organizations - 5,500 tenge):

Requisites:

1) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева МОН РК
АО «Банк ЦентрКредит»
БИК Банка: КСЖВКЗКХ
ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)
Кнп 861
Кбе 16
«За публикацию в Вестник ЕНУ ФИО автора»

2) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева МОН РК
АО «Bank RBK»
БИК Банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)

«За публикацию в Вестник ЕНУ ФИО автора»

3) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева МОН РК
АО «Forte»
БИК Банка: IRTYKZKA
ИИК: KZ599650000040502847 (KZT)

Положение о рукописях, представляемых в журнал «Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия: Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология»

1. **Цель журнала.** Публикация тщательно отобранных оригинальных научных работ и обзоров книг по направлениям политические науки, международные отношения, востоковедение, регионоведение, тюркология.

2. Автору, желающему опубликовать статью в журнале необходимо представить рукопись в твердой копии (распечатанном варианте) в одном экземпляре, подписанном автором в Отдел научных изданий (по адресу: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сагпаева, 2, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Учебно-административный корпус, каб. 349) и по e-mail vest_polit@enu.kz. При этом должно быть строго выдержано соответствие между Word-файлом и твердой копией.

Язык публикаций: казахский, русский, английский, турецкий, арабский.

3. Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, издания статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций, а также дает согласие на проверку уникальности текста статьи.

4. Объем статьи не должен превышать 18 страниц (от 6 страниц).

5. **Схема построения статьи** (страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм. Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) - 14):

МРНТИ <http://grnti.ru/> - первая строка, слева

Инициалы и Фамилию автора(ов)- выравнивание по центру, курсив

Полное наименование организации, город, страна (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации)

E-mail автора(ов) – в скобках курсив

Название статьи – выравнивание по центру полужирным шрифтом

Аннотация (100-200 слов; не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы).

Ключевые слова (6-8 слов/словосочетаний).

Ключевые слова должны отражать основное содержание статьи, использовать термины из текста статьи, а также термины, определяющие предметную область и включающие другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы).

Основной текст статьи должен содержать введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы – *межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине.*

Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными.

Все **аббревиатуры и сокращения**, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.

Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

Список литературы. В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1], вторая - [2] и т.д. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например, [1, 45 стр.]). Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нецензурируемые издания (примеры описания списка литературы, описания списка литературы на английском языке см. на сайте журнала bulpolit.enu.kz в образце оформления статьи).

В конце статьи, после списка литературы, необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья оформлена на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья оформлена на русском языке), на русском и казахском языках (если статья оформлена на английском языке), на русском и английском (если статья оформлена на турецком или арабском языках).

Сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, научная степень, должность, место работы, полный служебный адрес, телефон, e-mail – на казахском, русском и английском языках.

6. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

7. **Работа с электронной корректурой.** Статьи, поступившие в Отдел научных изданий (редакция), отправляются на анонимное рецензирование. Все рецензии по статье отправляются автору. Статьи, получившие отрицательную рецензию к повторному рассмотрению не принимаются. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

Периодичность журнала: 4 раза в год.

8. **Оплата.** Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (для сотрудников ЕНУ им. Л.Н. Гумилева – 4500 тенге, для сторонних организаций – 5500 тенге):

Реквизиты:

1) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева МОН РК
АО «Банк ЦентрКредит»
БИК Банка: КСЖВКЗКХ
ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)
Кнп 861
Кбе 16
«За публикацию в Вестник ЕНУ ФИО автора»

2) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева МОН РК
АО «Bank RBK»
БИК Банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)
«За публикацию в Вестник ЕНУ ФИО автора»

3) РГП ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева МОН РК
АО «Forte»
БИК Банка: IRTYKZKA
ИИК: KZ599650000040502847 (KZT)

Редактор: Р.А. Нуртазина
Шығарушы редактор: Е.А. Изтелеуова
Дизайн: Е.А. Изтелеуова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
Хабаршысы. Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы.
-2019. - 1(126). - Астана: ЕҰУ. 115-б.
Шартты б.т. -25,75 Таралымы - 35 дана

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Нұр-Сұлтан қ.,
Сатпаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: (87172) 709-500 (ішкі 31-434)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды